

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sultan'ı Öldürmek

II. ABDÜLHAMİD'E YAPILAN SUİKAST
GİRİŞİMİNİN ULUSLARARASI TARİHİ (1905)

Editörler Houssine Alloul,
Edhem Eldem ve Henk de Smaele

SALON
yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://raritey.org>

Sultan'ı Öldürmek

II. Abdülhamid'e Yapılan Suikast
Girişiminin Uluslararası Tarihi (1905)

Editörler

Houssine Alloul · Edhem Eldem · Henk de Smaele

SULTAN'I ÖLDÜRMEK

© 2018, Salon Yayınları

Özgün Adı: TO KILL A SULTAN

© 2018, Palgrave Macmillan

© Houssine Alloul · Edhem Eldem · Henk de Smaele

Kitabın Türkçe yayın hakları Nurcihan Kesim Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Salon Yayınları markasına aittir. Salon Yayınları, ® Eğitim Yayınevi'nin tescilli markasıdır. Yayınevinden izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, kopyalanamaz, yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan

Genel Yayın Koordinatörü/Editör: Yusuf Yavuz

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Görseli: Achille Beltrame

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Çeviren: Derya Dinç

Baskı Cilt: Dizgi Ofset Matbaacılık

Matbaacılar Sit. 10451. Sk. No: 4 Karatay/KONYA

0 (332) 342 07 42

ISBN: 978-605-9530-77-4

1. Baskı, Eylül 2018

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 14824

SALON YAYINLARI

Atakent Mah, Yasemen Sok, No: 4/B Ümraniye/İSTANBUL

Merkez Tel: 0 (332) 351 92 85

E-Posta: bilgi@salonyayinlari.com

www.salonyayinlari.com

ÖNSÖZ

Biz bu kitap üzerinde çalışırken bizimki dahil pek çok farklı başkentte bombalar patlamaktaydı. Batı ülkelerindeki basın ve siyasetçiler sürekli olarak siyasi İslam'ın tehlikelerinden, geniş kapsamlı güvenlik önlemlerine duyulan ihtiyaçtan, 'radikalleşme' üzerine daha sert bir tavır takınmaktan, sınır ve göçmenler üzerinde daha sıkı bir kontrol kurmaktan bahsediyorlar. Bazı okuyucular için bu kitabın ana konusu olarak ele alınan tarihi olay en başta kafa karıştırıcıymış gibi görünebilir: Hristiyan ve Ermeni sosyalist ve milliyetçi devrimciler tarafından tarihin en uzun süreli imparatorluklarından birinin Müslüman padişahına yapılan ve 'bombalı araç' içeren iyi planlanmış bir terör saldırısı. Ana akım Batı medyasında yer alan geniş İslam fobisi ve sürekli bir şekilde kaynağı olan pek çok jeopolitik ve yerli sosyoekonomik eşitsizliklerden ayrı olarak düşünülüp ele alınan İslamcı terörist şiddetinin (anti)siyasallaştırılmış ve sansasyonel yaklaşımı göz önüne alındığında pek çok gözlemci bizim bugün bildiğimiz anlamı ile 'terörizmin' otokrat hükümetlerin, karışmama siyasetinin yol açtığı ekonomik politikaların ve endüstri, finansal ve hükümet elitlerinde toplanan kontrolsüz, büyük miktardaki zenginliğin neden olduğu derin siyasi, sosyal ve ekonomik eşitsizliklere cevap vermek için Rusya, Batı, Orta ve Güneydoğu Avrupa'da ortaya çıkmış olan solcu devrimci hareketler ile doğduğunu öğrendiklerinde şaşırabilirler. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarında yer alan pek çok anarşist,

milliyetçi ve/veya sosyalist hareket, benzer terör teknikleri geliştirmişti.

1905 yılında gerçekleşen Yıldız saldırısı ile yakından ilişkili olan bir isim de Antwerp doğumlu Edward Joris, ya da bir Osmanlının daha sonra ona vereceği isimle ‘Scheldt’in istenmeyen çocuğu’dur.¹ Olayı uluslararası sahneye taşıyan, Belçika ile Osmanlı İmparatorluğu arasında diplomatik bir karışıklığı tetikleyen ve Osmanlı’nın uluslararası hukuktaki yeri konusunda ateşli bir tartışmaya yol açan da onun bu olaydaki payıdır. Buna rağmen bir editör kaza eseri *Dynamiet voor de Sultan. Carolus Edward Joris in Konstantinopel* (1997) adlı kitapçık ile karşılaşmasaydı, bu olay Belçikalı pek çok akademisyen için bilinmez olarak kalacaktı. Walter Ressler ve Benoit Suykerbuyk tarafından derlenmiş ve dipnotları hazırlanmış bir dizi mektuptan oluşan bu kitabın ortaya çıkışı bile tamamen şans eseri idi. Walter Ressler 1968 yılında, Antwerp’teki aile evinin çatı katında içinde mektuplar olan bir evrak çantası buldu. Bunların bir çoğu 1907 senesinde İstanbul’da hapiste olan Edward Joris tarafından Walter Ressler’in anarşist bir yazar ve yayıncı olan büyük-büyük babası Victor Ressler’e yazılmıştı. Bunlar ve olayla ilgili diğer dokümanlar dikkatle çoğaltıldı ve Ressler ile Suykerbuyk tarafından yayınlandı.

Belçika dışındaki araştırmacıların hakkında hiçbir şey bilmediği bu ilgi çekici mektup grubu, 2013 yılının Haziran ayında Antwerp Üniversitesi’nde düzenlenen iki günlük uluslararası bir seminerin ana konusu oldu. Bu seminer, bu ‘tarihi düğüm’ üzerinde derinlemesine düşünecek ve yüzyılın başındaki Avrupa-Osmanlı ilişkilerinin önemini kritik olarak ele alacak farklı alanlardan akademisyenleri davet etti. Bu kitapta yer alan bazı fikirler ilk olarak bu toplantıda ortaya

1 S.Naoum-Duhani(1956)QuandBeyoglus’appelaitPéra.Lestempsquinereviendront plus (İstanbul: Edition ‘La Turquie Moderne’), syf. 28.

çıktı ve seminere gelenlerin katıldığı tartışmalardan ve yorumlardan yararlandı.

Bize katılarak tartışmalara hayat katan şu insanlara teşekkür etmek isteriz: Erol Baykal, Rik Coolsaet, Saro Dadyan, Saskia Delbecque, Alexander H. De Groot, Sabine Dullin, Anthony Gorman, Pieter Lagrou, Jan Schmidt ve Christophe Verbruggen. Antwerp Üniversitesi'nin Tarih Departmanı ve Araştırma Konseyi'nin yanı sıra Felemenk Araştırma Derneği'nin de (fWO) bize sunduğu finansal desteklerden çok yararlandık. Ayrıca bize bu kitabı renklendiren sıra dışı fotoğrafları çoğaltma izni veren Antwerp-Letterenhuis'a da teşekkür etmek isteriz. Bu projenin farklı aşamalarındaki yapıcı önerilerinden ötürü Palgrave'in isimsiz okuyucusuna da minnettarlığımızı sunarız. Palgrave Macmillan'ın editör ekibi destekleyici olduğu kadar da sabırlıydı ve önce Jane Moulds, sonra da Molly Beck ve Oliver Dyer ile çalışmak bizim için büyük bir onurdu. Ayrıca Springer'dan Sangeetha Kumaresan'a da teşekkürlerimizi sunarız. Bu kitaba harika bir sonuç bölümü yazmak için davetimizi kabul eden İpek K. Yosmaoğlu'na da minnettarız. Son olarak Wannes Dupont'a giriş bölümünü dikkatli bir şekilde okuduğu ve tüm projeye olan ilgisi için özel olarak teşekkür ederiz.

Brüksel, Belçika
İstanbul, Türkiye
Ghent, Belçika
Ağustos 2016

Houssine Alloul
Edhem Eldem
Henk de Smaele

İÇİNDEKİLER

- 1 **Giriş: Yıldız Bombalamasının Anatomisi:
Ayrıntılarda Evrenselin İzini Takip Etmek** 13
Houssine Alloul, Edhem Eldem ve Henk de Smaele
- 2 **Ermeni Devrim Federasyonu ve ‘Nejuik’
Operasyonu** 51
Gaïdz Minassian
- 3 **Edward Joris: Kıtalar ve İdeolojiler
Arasında Sıkışıp Kalmak?** 87
Maarten Van Ginderachter
- 4 **Osmanlı’da ‘Anarşizm’ ve Devrimci Şiddetine
Karşı Verilen Savaş** 121
Toygun Altıntaş
- 5 **Belçika ve Abdülhamid Rejimi; ya da Ufak
Devlet Diplomasisinin Çelişkileri** 153
Houssine Alloul
- 6 **Diplomatik Dokunulmazlık, Son Kapitülasyonlar
ve Yeni Uluslararası Avukatlar** 189
Will Hanley

7	Osmanlı İmparatorluğu’nda Habercilik: Oryantalizm ve Kitle İletişimi	223
	Henk de Smaele	
8	‘Jorisardlar’: Yerel Duygular ve Evrensel Hakların Arasında Bir Halk Seferberliği	257
	Marnix Beyen	
9	Sonuç: Osmanlı Ermeni Devrimcileri ve Şiddet Yoluyla Kurtuluş İkilemi	281
	İpek K. Yosmaoğlu	
	Son Söz	301
	Edhem Eldem	
	İNDEKS	309

EDİTÖRLER VE KATKIDA BULUNANLAR

Editörler Hakkında

Houssine Alloul Power in History: Centre for Political History (PoHis) üyesi ve Antwerp Üniversitesi'nde Araştırma Öğretim Görevlisidir. Tarih alanında doktorası bulunmaktadır. Doktora tezi olarak Belçika ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri araştırmış ve özellikle iç içe geçmiş ufak güç diplomasisine, Belçika başkentinin dünya çapında genişlemesine ve kültürler arası konulara odaklanmıştır. Araştırma konuları içinde konsolosluk tarihi, Doğu bilimleri, gezi edebiyatı, modern finans kapitalizmi ve Leopold tarzı sömürgecilik akımı vardır.

Edhem Eldem İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi'nde tarih öğretmektedir. Batılılaşma ve Avrupa ilişkilerine odaklanarak on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı sosyal ve kültürel tarihini öğretir. Cenaze epigrafisi, ticaret, bankacılık, kentsel dönüşüm ve Doğu bilimi konulu yayınlarının ardından, şu an yapmakta olduğu güncel araştırmaları arkeoloji, fotoğraf, görsel kültür ve birinci şahıs anlatımlar üzerinedir.

Henk de Smaele Antwerp Üniversitesi'nde modern kültür tarihi öğretmektedir ve Power in History: Centre for Political History'nin (PoHis) araştırma birimine bağlıdır.

Güncel araştırmaları arasında cinsiyet ve cinselliğin modern tarihi ve Avrupa ile Orta Doğu arasındaki tarihi ilişkiler bulunur.

Katkıda Bulunanlar

Houssine Alloul Antwerp Üniversitesi, Antwerp, Belçika

Toygun Altıntaş Chicago Üniversitesi, Chicago, IL, ABD

Marnix Beyen Antwerp Üniversitesi, Antwerp, Belçika

Edhem Eldem Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Maarten Van Ginderachter Antwerp Üniversitesi,
Antwerp, Belçika

Will Hanley Florida State Üniversitesi, Tallahassee, FL,
ABD

Gäidz Minassian Sciences Po, Paris, Fransa

Henk de Smaele Antwerp Üniversitesi, Antwerp, Belçika

İpek K. Yosmaoğlu Northwestern Üniversitesi, Evanston,
IL, ABD

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1	Fotoğraf, İstanbul Yıldız'da bulunan Hamidiye Cami'sindeki <i>selamlık</i> , Abdullah kardeşler, ilgili kişi tarafından imzalanmış (1886-1893 arasında çekilmiştir)	15
Şekil 1.2	Fotoğraf, Anna Nellens (d. 1871) ve kocası Edward Joris, İstanbul, 1902 dolaylarında	17
Şekil 1.3	'Abdul-Hamid II; Or Thirty Years of Killings', eser: <i>L'Assiette au Beurre</i> , 1903	27
Şekil 1.4	Fotoğraflar, Osmanlı polisi tarafından tutuklanan üç şüphelinin portreleri, İstanbul, 1905	41
Şekil 2.1	Fotoğraf, İstanbul'da yapılan bir pikniğe ait grup portresi, ARf saldırı ekibinin önemli üyelerini göstermektedir, 1904 dolayları	58
Şekil 5.1	<i>Punch</i> 'da yer alan bir karikatür Kral II. Leopold'u ve II. Abdülhamid'i göstermektedir, 31 Mayıs 1905	155
Şekil 6.1	Fotoğraf, Gabriel Noradounghian, eser: <i>Şehbal</i> , 1910	198
Şekil 8.1	'The Antwerpian Joris, convicted to death in Constantinople', eser: <i>Het Laatste Nieuws</i> , 1905	269

BÖLÜM I

Giriş

Yıldız Bombalamasının Anatomisi: Ayrıntılarda Evrenselin İzini Takip Etmek

Houssine Alloul, Edhem Eldem ve Henk de Smaele

İstanbul, 21 Temmuz 1905, Cuma: Kalabalık, Sultan'ın Cuma namazı sırasında gerçekleşen halka açık tören alayı selamlık için Yıldız'da bulunan Hamidiye Cami'sine toplandı.¹ Pek çok kişi için bu, Osmanlı hükümdarını görebilmek için sahip oldukları tek şanstı ve bir ritüel haline gelmiş olan bu heybetli seremoniye aralarında yabancı diplomatlar ve ziyaretçiler olmak üzere çok sayıda izleyici katılmaktaydı (Şekil 1.1).

¹ Cuma namazı seremonisinin domestik, politik ve sembolik önemi için bkz. S. Deringil (2011/1999) *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876–1909* (Londra: I. B. Tauris), s. 16ff, ve özellikle syf. 23–25; ve D. Stephanov (2012) 'Minorities, Majorities', and the Monarch: Nationalizing Effects of the Late Ottoman Royal Public Ceremonies, 1808–1908', Doktora tezi (Memphis Üniversitesi), syf. 34–35, 182–183 ve 211–214. Yakın zamanlı olarak, II. Abdülhamid'in kısa bir süre görüldüğü selamlık üzerine birkaç Rus filmi keşfedilmiştir. Film muhtemelen 1908 Genç Türk Devriminden sonra çekilmiştir ve YouTube'da izlenebilmektedir.

H. Alloul
Antwerp Üniversitesi, Antwerp, Belçika
e-posta: houssine.alloul@uantwerpen.be

E. Eldem
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
e-posta: eldem@boun.edu.tr

H. de Smaele
Antwerp Üniversitesi, Antwerp, Belçika
e-posta: henk.desmaele@uantwerpen.be

II. Abdülhamid'in camiden çıkışını takiben yakındaki bir araca yerleştirilmiş bomba patlayarak 26 kişinin ölümüne ve 58 kişinin de yaralanmasına ya da sakatlanmasına yol açtı. Saldırının ana hedefi olan Sultan tamamen kaza eseri bu olayı yara almadan atlattı. Bu operasyon, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin kaderine uluslararası çapta dikkat çekme ve Bab-ı Ali'yi Anadolu'nun Doğu vilâyetlerinde yönetsel reformlar uygulamaya zorlama stratejisini takip eden Ermeni Devrim Federasyonu (ARf - Hai Heghapokhakan Dashnaktsutyun) tarafından dikkatle planlanmıştı. Osmanlı polisi bombalamadan bir hafta sonra İstanbul'da saldırının ana şüphelilerinden biri olan Belçika vatandaşı Edward Joris'i tutukladı (Şekil 1.2). Kendisini anarşist olarak tanımlayan Joris, dört yıl önce çalışmak için ARf üyeleri ile tanıştığı Osmanlı başkentine taşınmıştı. Kısa süre içinde diğer şüphelileri de tutuklayan polis tüm planı ortaya çıkardı. Aralık ayı geldiğinde Osmanlı mahkemesi Joris ile üç Ermeni'yi idama mahkûm etti. Bu sırada Joris'in tutuklanması çoktan uluslararası bir tepkiye neden olmuştu: Destek komiteleri kurulmuş ve Joris'in hemen serbest bırakılmasını talep eden bir basın kampanyası başlatılmıştı. İki yıl sonra, 1907 senesinin Aralık sonlarında Joris aniden affedildi ve gizlice hapisneden bırakılarak kendi ülkesine dönmesine izin verildi.

Şekil 1.1 Fotoğraf, İstanbul Yıldız'da bulunan Hamidiye Cami'sindeki *selamlık*, Abdullah kardeşler, ilgili kişi tarafından imzalanmış, (1886-1893 yılları arasında çekilmiştir) *Kaynak:* Kongre Kütüphanesi, Baskı ve Fotoğraflar Bölümü, Washington, D.C., Parsel 13549-1, sayı 21

Bu başarısız suikast girişimi hafızalardan silindikçe, Yıldız bombalaması çok daha önemli olaylarla dolu yirminci yüzyıl tarihinin başlarına ait bir dipnot olarak kaldı. Bu kitabın yazarları bu olayın dünyayı değiştirecek bir özelliğe sahip olduğunu savunmuyorlar. Ancak yazarlar Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve dünyanın geri kalanının tarihsel olarak nasıl iç içe geçtiğini göstermek için bu suikasta yol açan komplonun ve olayın ardından yaşanan gelişmelerin benzersiz bir fırsat oluşturduğunu öne sürüyorlar. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı ve Cami'sine yakın bir yerde gerçekleştiği için 'Yıldız bombalaması' adını alan² bu

2 Yıldız, Boğaz'da Beşiktaş manzaralı, görkemli külliye verilen isimdir. Her ne kadar bu saltanat malikânesinin tarihi 17. yüzyıla kadar uzansa da sıkı koruma altında ve erişilemez bir saraya dönüştürülmesi daha önceki padişahların deniz kenarında yer alan Dolmabahçe ve Çırağan saraylarını çok savunmasız bulan II. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. 1885- 1886'da Sultan bir dizi kasırdan oluşan külliye, saraya son derece yakın bir mesafede yer alan, umumi Cuma namazlarını sarayın güvenli sınırları içerisinde kılmasını sağlayacak ve kendi adını taşıyan Hamidiye

olayda cevapsız kalmış olan pek çok soru var. ARf Abdülhamid'in gizli polisini atlatmayı, cehennem makinesini (*machine infernale*) hazırlamayı ve tarihe ilk 'bombalı araç' olarak geçen bu saldırıyı gerçekleştirmeyi nasıl başardı? Belçikalı bir anarşistin Ermeni bir terör hücresi ile olan ilişkisi nasıl açıklanabilir? Hem büyük bir güce sahip bir imparatorluğun başını öldürmeyi deneyen hem de 26 insanın ölümüne yol açan olayda parmağı bulunan radikal solcu bir bombacı için toplanmış olan uluslararası halk desteği konusunda ne düşünmeliyiz? Joris idam cezası aldığı halde neden sonunda serbest bırakıldı? Yabancılar tanınan kapitülasyon sistemi konusunda uluslararası müzakerelere yol açan bu olayın yasal bağlantıları nedir?³ Biz bu kitap ile bu soruların bir çoğunu araştırıyoruz.

Camiyi yaptırmıştır. Bu saray Abdülhamid ile o kadar yakından ilişkilendirilmekteydi ki politika argosunda Yıldız kelimesi, sultanın bireysel ve otokrat yönetim şeklini temsilen kullanılmaktaydı. Öbür yanda (bastırılmış) hükümetten Bab-ı Âli olarak bahsedilmeye devam edilmekteydi.

3 Nihai amacımız bu suikastın 'ayrıntılarına' son noktayı koymak değildir ve şimdiden birçok çetrefilli sorunun halen gizemini korumakta olduğunu kabul ediyoruz. Örneğin St. Petersburg'un suikasttan 'haberi var mıydı'? Suikastçıların bazıları gerçekte yabancı ülkeler için mi çalışmaktaydı? Sofya suikast hakkındaki istihbaratın bazı kısımlarını İstanbul'dan sakladı mı? ARf'nin bu girişiminin başarısız olması durumunda İstanbul'daki ve İzmir'deki Osmanlılara ya da yabancılara ait önemli yerlerin 'ardışık sekiz ya da on gün boyunca' bombalanmasını içeren 'B planı' polis tarafından nasıl bu kadar çabuk ortaya çıkarıldı? (Bu alıntı Garabet K. Moumdjian'ın bu paralel suikast hakkında bir miktar detayın verildiği çalışmasından alınmıştır. Bkz. (2011) 'From Millet-i Sadıka to Millet-i Asiya: Abdülhamid II and Armenians, 1878–1909', M. H. Yavuz ve P. Sluglett (editörler) *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin* (Salt Lake City: University of Utah Press), syf. 332–333.) Çetrefilli soruların bazıları Bölüm 2'de kısaca ele alınmaktadır.

Şekil 1.2 Fotoğraf, Anna Nellens (D. 1871) ve kocası Edward Joris, İstanbul, 1902 dolayları. *Kaynak:* House of Letters, Antwerp

Yıldız bombalaması günümüzde çoğunlukla unutulmuş olsa bile, bu olay hâlâ halkın ilgisini çekebilecek potansiyele sahip.⁴ Türkiye’de bu olaya kimi zaman ve yüzeysel olarak gösterilen ilginin asıl nedeni, saldırının kendisine duyulan meraktan ziyade muhafazakâr kısım tarafından Sultan Abdülhamid’e duyulan yeni bir hayranlık dalgasıdır.⁵ Bu hafıza kaybının en açık nedeni saldırının II. Abdülhamid’i

4 Bir Türk polisiye roman yazarı yakın tarihli olarak bu olayı temel alan bir roman yayınlamıştır: Ahmet Küçükneriç (2015) *Kıskaç. Yıldız Suikastı* (İstanbul: Profil Yayıncılık). Bu kitabı yazarken radyo yayıncıları, çok sayıda gazeteci ve hatta bir oyun yazarı bizimle irtibata geçti.

5 Bkz. son söz.

öldürme amacına ulaşamamış olması ve bu yüzden o dönemin daha ünlü suikastları ile aynı derecede yoğun ve kimi zamanda saplantılı ilgiyi görmemesidir. Örnek vermek gerekirse Çar II. Alexander (1881), İmparatoriçe Elisabeth (Sissi-1898) ve Arşidük Franz Ferdinand (1914) suikastlarını düşünün. Bu durumda Abdülhamid'in otokrasisine (1908) ve sonunda da onun hükümdarlığına (1909) son vermiş olan Genç Türkler devrimi anlaşılabilir bir şekilde bu olaydan çok daha derin bir iz bırakmıştır. Son olarak da Batı tarih yazımının gözündeki Osmanlı İmparatorluğu'nun 'ötekileştirilmiş' statüsünü düşünmek de çoktan ikinci sıraya düşmüş bir olayı daha da uç sınırlara itmeye neden olabilir. Bu nedenle önde gelen yazar, akademisyen ve eylemci Mike Davis'in geniş bir kesim tarafından övülen *Buda's Wagon: A Brief History of the Car Bomb* isimli eseri, 1920 senesinde (ARf'nin suikast girişiminden 15 yıl sonra) İtalyan bir anarşistin 40 kişinin ölümüne yol açan Wall Street'te patlattığı atlı araba ile başlar.⁶ Bu alandaki mevcut bilginin eksik olduğuna şaşırmamak gerekir. Bu olay, Belçikalı amatör tarihçiler Walter Ressler ve Benoit Suykerbuyk'un ortaya koyduğu kaynak versiyonu hariç⁷ sadece bir avuç makale, monografi ya da tezde kısaca analiz edilmiştir.⁸

Bu entrikayı tam olarak anlayabilmek için (küresel radikalizm, emperyalizm, milliyetçilik, hayırseverlik, uluslararası hukuk gibi) pek çok farklı konunun ele alınması ve dünyanın dört bir yanındaki (en azından Osmanlı Türkçesi,

6 M. Davis (2007) *Buda's Wagon: A Brief History of the Car Bomb* (Londra: Verso). İsimsiz yorumcuya bu konuya dikkat çektiği için teşekkür ederiz.

7 W. Ressler ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de Sultan. Carolus Edward Joris in Konstantinopel* (Antwerp: b+b).

8 V. Engin (1995) 'Sultan II. Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika İle Yaşanan Diplomatik Kriz, BELLETEN, 225, 413-428; C. Verbruggen (2009) *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque. Een sociaal-culturele geschiedenis* (Ghent: Academia Press; Nimeguen: Vantilt), syf. 161-166; f. Georgeon (2003) *Abdülhamid II. Le sultan calife (1876-1909)* (Paris: fayard), syf. 389-393; R. Kévorkian (2011) *The Armenian Genocide: A Complete History* (Londra: I. B. Tauris), syf. 35-36; Moumdjian, 'From Millet-i Sadıka to Millet-i Asiya'; S. Delbecque (2012) "Die jongen moet vrijkomen". De aanslag van Edward Joris op de Ottomaanse Sultan Abdülhamid II', yüksek lisans tezi (Antwerp Üniversitesi).

Ermenice, Felemenkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi) farklı dillerde yazılmış binlerce arşiv dokümanının incelenmesi gerekir. Bu tarz bir çaba tek bir araştırmacı için çok zor bir girişimdir. Biz de bu nedenle farklı alanlarda ihtisas yapmış ve uzmanlaşmış uluslararası akademisyenlerden oluşan bir ekibi bir araya getirdik. Bu nedenle bu kitap klasik olarak düzenlenen bir eser olmak yerine üç editör tarafından koordine edilen bir grup yazarın monografisi olarak ele alınmalıdır. Bu kitap boyunca bize rehberlik yapan asıl soru, başarısız olmuş bu ARf entrikasının eski usul, titiz ve sabırlı bir şekilde metodolojik tarih yazımını teorik etkiler ile bir araya getirerek daha geniş tarihsel süreçler hakkında bize ne anlatabileceğidir. Şimdiye kadar keşfedilmemiş bir tarihi olayın anatomisini inceleyerek küresel ve yerel kesişmeleri, hükümetleri ve hükümet altı milliyetçi hareketleri, ideoloji ve uygulamaları ortaya çıkarmayı ve bunları daha iyi anlamayı amaçlıyoruz. Bu çok yönlü hikâye tek bir dramatik olaya odaklanarak olayların ulusal sınırları aşan ve 'karışık' yönlerinin gerçek bir analizini mümkün kılmak için ulusları, bu ulusların nasıl çalıştığını göz önüne almayı bırakmadan doğal bir analiz birimi olarak gören tarihi paradigmalara meydan okuyan ve 'zamanla değişen ve herhangi bir noktadaki belli bir ayrıntısının savaşlar, ekonomiler, kültürler, insanların hareketleri ve egemenlik ilişkileri üzerinde önemli etkileri olan'⁹ güçlü bir ideoloji halinde ele alıyor. Bu sayede Sultan'ı Öldürmek Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa, uluslararası ve küresel tarihe pek çok başlıkta benzersiz bir pencere açıyor. Bu kitap 1970'li yıllardan günümüzde kadar gelişen tarih yazımının genelleme, teleoloji ve indirgeme yöntemlerine karşı alternatif ve düzeltici bir metot içermesi nedeniyle pek çok yönden farklılaşıyor olsa bile, aynı zamanda bir 'mikro tarih' çalışması olarak da görülebilir.¹⁰ Mikro tarih eserleri

9 L. Briggs, G. McCormick ve J. T. Way (2008) 'Transnationalism: A Category of Analysis', *American Quarterly*, 60 (3), 625–648. Alıntı: syf. 644. Ayrıca bu soruların bazılarının detaylı açılımı için Bölüm 3'e bakınız.

10 G. G. Iggers (1997) *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press).

genel olarak yerel gerçekliklere odaklanır ve uluslararası ve/veya ulusal sınırları aşan akışkanlık ve dinamikleri görmezden gelirler. Ufak ölçekte ve olay odaklı analizler detaylı olsalar dahi uluslararası ilişkiler konusunda tarihi literatürden uzaktırlar ve bu tarz çalışmalar genellikle diplomatik ve siyasi elitlere odaklanarak mikro tarih eserlerinin taşınması gereken metot ve hırslar ile çok az ortak noktaya sahip olurlar. Dahası, diplomatik tarihçiler genelde krizleri, bu krizlere karışmış olan tek bir gücün ya da ülkenin bakış açısından ele alarak tek taraflı yaklaşıma imtiyaz tanımaya yatkınlardır.¹¹ Biz belli bir metodolojik ya da teorik inancı savunmadan, ‘ulusal sınırları aşan mikro tarihe’ yönelik daha tutarlı bir yaklaşımın teorik entelektüellik ile deneysel yoksulluk arasında tutarsızlık oluşturma riski taşıyan ‘karışık’ tarih (*histoire croisée*)¹² gibi görece yeni yaklaşımlara deneysel zenginlik katma potansiyeli olduğuna inanıyoruz. Gerçekten de daha geniş açıdan bahsetmek gerekirse ‘küresel tarih’ çoğunlukla uzun dönemli yapısal süreçleri bireysel insan birimlerinin üzerinde tutması nedeniyle eleştirilir.¹³

Lara Putnam’ın uygun bir şekilde önerdiği gibi,

...mikro tarih bağlantıları ortaya koymakta üstündür ve en güçlü olduğu nokta, önceden bireysel olarak sınırlarının güçlü bir şekilde çizildiği varsayılan, ortaya koyduğu bağlantıların en basit bir ispatının bile okuyucuların içinde bulundukları toplumlar hakkındaki basit iddiaları dahi baştan düşünmek zorunda kaldığı olaylardır.¹⁴

11 Tabi ki pek çok istisna vardır ve özellikle Akira Iriye’nin ABD-Japonya ilişkileri üzerine olan eseri alandaki pek çok akademisyen için örnek teşkil eder.

12 M. Werner ve B. Zimmermann (2006) ‘Beyond Comparisons: Histoire croisée and the Challenge of Reflexivity’, *History and Theory*, 45, 30–50.

13 Örnek için bkz.; L. Colley (2007) ‘One Life reveals a Global History’, *RS4 Journal*, 154, 38–43; L. Hunt (2014) *Writing History in the Global Era* (New York: Norton). Uluslararası ilişkiler alanındaki benzer çalışmalar için bkz. B. Mabee (2007) ‘Levels and Agents, States and People: Micro-Historical Sociological Analysis and International Relations’, *International Politics*, 44, 431–449.

14 L. Putnam (2006) ‘To Study the fragments/Whole: Microhistory and the Atlantic World’, *Journal of Social History*, 39, syf. 616.

Bu yüzden 1905 suikast girişiminin ve sonrasında gerçekleşen olayların tarihi Avrupa ve Osmanlı uzmanlarının alanlarının hiç beklemedikleri noktalarda kesiştiğini ortaya koymaktadır. Bu kitaptaki katkılarda da görülebileceği gibi bu durum yeni diyalogları ve iş birliklerini tetikler.

Konuya oldukça farklı açılardan yaklaşan 2. ve 3. bölümler, ARF'nin ulusal sınırları aşan kuruluşunun bazı özelliklerini ortaya çıkarır, organizasyonun Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve sürgünden sonra dağılmış Yahudilerin arasındaki Ermeni gönüllüleri nasıl çektiğini ve aynı ölçüde (Joris ve karısı Anna gibi) Avrupalı radikallerden nasıl destek kazandığını gösterir. Bölüm 4 Abdülhamid rejiminin yerli terörizm ve siyasi şiddete nasıl cevap verdiğini ve anarşizm ile 'savaşmak' için devletler arası iş birliği girişimlerine nasıl katıldığını araştırır. Bölüm 5 Belçikalı diplomatların uluslararası hukuku kendi ulusal çıkarlarına olacak şekilde nasıl yorumladıklarını gösterir. Sonrasında gelen Bölüm 6 ise Osmanlı hukukçularının cevaplarını ve aynı yasal alet ve dili kendi çıkarları için kullanmaları sonucunda uluslararası hukuk algımızın on dokuzuncu yüzyıl boyunca nasıl çekişmeli olduğunu ve ikincil aktörler tarafından yeniden şekillendirildiğini ortaya koyar. Bölüm 7 ve 8 sırasıyla Batılı kitle iletişim araçları ve 'insani' seferberlik ile ilgilenir ve bu konuların temeline uluslararası ve ulusların sınırlarını aşan bir görüşle yaklaşır. Biz, farklı dil ve disiplin geçmişlerine sahip uzman bir ekip tarafından bir araya getirilen bu mikro tarih projesi ile 'karışık' bir tarihsel olaya yönelik farklı görüşlere sahip bir eser yazma imkânını araştırdık. Bu amaçla kısa bir süre önce Kanadalı tarihçi John Price tarafından sorulan zorlayıcı metodolojik sorulara yanıt vermeyi denedik: 'Kişisel monografiler tarih için bir standart' olabilir mi, yoksa bunun yerine 'birden fazla dilde araştırmalar içeren konsorsiyumlar' mı kurulmalıdır?¹⁵

15 Introduction to the 2013 H-Diplo Roundtable Review, cilt 14 J. D. Meehan (2011) *Chasing the Dragon in Shanghai: Canada's Early Relations with China, 1858-1952* (Vancouver: University of British Columbia Press).

Yıldız girişimi yüksek bir uluslararası tansiyonun ortasında ve dünya tarihinin birkaç önemli olayı sırasında ya da bu olayların sonrasında gerçekleşmiştir. Japon ordusunun Mayıs 1905 tarihinde Rusya'ya karşı kazandığı zafer, uluslararası siyasette derin bir etkiye yol açmıştır. Alman Reich'i ise Rusya'nın bu yenilgisini kendi pozisyonunu güçlendirmek için avantaj olarak kullanmıştır. Fakat daha da önemlisi, 'Oryantal' bir ulusun askeri zaferinin Batılı olmayan dünyada yeni bir siyasi farkındalığı uyandırması ve Batılılar arasında ise 'sarı tehlike' endişesini tetiklemesidir.¹⁶ Rusya-Japonya savaşı pek çok şekilde yirminci yüzyılın başlarındaki dünyada yer alan karışıklıkları ve birbirine geçmeleri ortaya koyar. Bu savaş uluslararası basında geniş bir yer bulmuştur.¹⁷ Bu çatışmanın sonuçları Asya halkının daha alt sınıf olduğuna yönelik ırkçı varsayımlara meydan okurken aynı zamanda da dünya siyasetinin ırkçı söylemlerini güçlendirmiştir.¹⁸ Siyasetçiler ve yorumcular sürekli Japonya'nın ve 'sarı ırkın' başkalığını öne sürerken, Japonya aynı zamanda başarılı 'modernleşmesi' ve 'Avrupa modeline' olan benzerliği nedeniyle de övülmüştür.¹⁹ Dahası, Japonya'nın (Rusya'nın aksine) savaşı uluslararası hukuka uyarak yürütmesi (ağırlıklı olarak Batılı) uluslararası avukatlar tarafından beğenilmiş ve bu durum 'uluslar ailesinin uluslararası hale getirilmesine' katkıda bulunmuştur.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu içindeki önemli isimler de Japonya'da gerçekleşen gelişmeleri ve

16 R. Kowner (2007) *The Impact of the Russo-Japanese War* (New York: Routledge); C. Aydin (2007) *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought* (New York: Columbia University Press); P. Mishra (2015/2012) *From the Ruins of Empire: The Intellectuals Who Remade Asia* (Londra: Penguin); S. Esenbel (2004) 'Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam: Transnational Nationalism and World Power, 1900–1945', *The American Historical Review*, 109, 1140–1170.

17 M. Gerbig-Fabel (2008) 'Photographic Artefacts of War, 1904–1905: The Russo-Japanese War as Transnational Media Event', *European Review of History*, 15, 629–642.

18 Z. I. Búzás (2013) 'The Color of Threat: Race, Threat Perception, and the Demise of the Anglo-Japanese Alliance (1902–1923)', *Security Studies*, 22, 573–606.

19 A. M. Nordlund (2015) 'A War of Others: British War Correspondents, Orientalist Discourse, and the Russo-Japanese War, 1904–1905', *War in History*, 22, 28–46.

20 D. Howland (2011) 'Sovereignty and the Laws of War: International Consequences of Japan's 1905 Victory over Russia', *Law and History Review*, 29, 53–97.

ülkenin yeni doğan dünya düzenindeki pozisyonunu yakından takip etmişlerdir.²¹

Batılı ülkeleri içermeyen uluslararası öneme sahip başka bir olay da, Büyük Devletler arasındaki ilişkilerin değişken olduğunu gösteren Fas krizidir (Mart 1905-Mayıs 1906). Bu kriz II. Kaiser Wilhelm'in, krallığındaki içişlerine karışan Fransız etkisine karşı direnmekte olan Fas Sultanı Abdelaziz'i halka açık bir şekilde desteklemesi ile başlamıştır. Bu, genel olarak Almanya'nın sömürgelerini büyütme amacıyla sahip olduğu etkiyi Kuzey Afrika'ya uzatma niyetinin bir örneği olarak kabul edilir. Almanya ve Fransa arasındaki tansiyon orduların hazırlık yapma noktasına gelene kadar yükselmiş olsa bile, bu fikir ayrılığı sonunda Algeciras Konferansı sırasında çözülmüştür. Emperyalizm gittikçe siyasi bir mesele olmuş ve uygar toplumların ortak 'sorumluluğu' haline bürünmüştür. Tarihçi Heather Jones'un deyişiyle, 'Fas'ın imparatorluk tarafından alınma sürecinin tümü uluslararası diplomasinin saygı değer dili tarafından gizlenmişti.'²²

Dünyanın neredeyse tamamı işgal edildiği için sömürgeciliğin 'altın çağı'nın' (1896-1906) sonuna gelinmiş olunması bile Avrupa emperyalizminin düşüşe geçtiği anlamına gelmez.²³ Tam tersine, uluslararası politikalar Osmanlı İmparatorluğu için ciddi sonuçlara yol açacak olan, gittikçe daha kararlı emperyalist ajandalar sergilemeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca İmparatorluk düşüşe geçmiş sayılıyordu (Avrupa'nın Hasta Adamı) ve Şark Meselesi Süper Güçlerden birinin İmparatorluğun çöküşünden tek taraflı kâr etmesini engelleyerek Avrupa'nın 'güç dengesini' korumayı amaçlamaktaydı. Ancak 1900'lü yılların başlarında İngiltere bu bölgeye

21 R. Worringer (2004) "Sick Man of Europe" or "Japan of the Near East"?: Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras', *International Journal of Middle East Studies*, 36, 207-230.

22 H. Jones (2009) 'Algeciras Revisited: European Crisis and Conference Diplomacy, 16 Ocak-7 Nisan 1906', *EUI Working Papers. Max Weber Programme*.

23 R. Schulze (2000) *A Modern History of the Islamic World* (Londra: I. B. Tauris).

yeni bir jeopolitik görüş açısı ile bakmaya başladı. İngiltere'nin Hindistan'daki pozisyonunu güçlendirmesi için Arap vilâyetleri dahil Osmanlı topraklarında daha doğrudan bir kontrol kurması gerekiyordu.²⁴ İngilizler o an için Avrupa'nın Osmanlı topraklarında sahip olduğu 'resmi olmayan imparatorluk' durumundan memnunnardı. Fakat Mısır olayının da ortaya koyduğu gibi, çıkarları ve ayrıcalıkları söz konusu olduğunda daha resmi bir işgale de hazırlardı.²⁵ İngiliz hükümetinin Aqaba krizi (1906) sırasında Osmanlı ile baş etme yöntemi Londra'nın bölgeyi saldırgan emperyalizm ve stratejik bakış açısından nasıl gördüğünü gözler önüne sermekte ve Osmanlı'nın egemenlik iddialarına karşı ne kadar sabırsız olduklarını göstermektedir.²⁶ Wilhelm Almanya'sının Osmanlı'ya karşı olan yaklaşımı ise daha dost canlısıydı. Almanya, diğer devletleri memnun etmeyen ve onlarda güvensizlik yaratan bir şekilde Osmanlı'nın uluslararası arenadaki en güvenilir ortağı olmuştu.²⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sistem içindeki yeri belirsizdi. Kırım Savaşı'nın (1856) bitişinden bu yana İmparatorluk resmi olarak 1815 yılında Avrupa devletleri arasında yapılmış olan birlik anlaşmasının bir parçasıydı ve bu nedenle diğer Avrupa devletleri ile eşit olarak uluslararası kamu hukukundan yararlanmaktaydı. Bu nedenle 'Batılı-

24 O. F. Khalil (2014) 'The Crossroads of the World: U.S. and British Foreign Policy Doctrines and the Construct of the Middle East, 1902–2007', *Diplomatic History*, 38, 299–344; G. Çetinsaya (2003) 'The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II', *Middle Eastern Studies*, 39, 194–203. İngilizlerin Çanakkale Boğazına saldırıp saldırmayacaklarını soran İngiliz Genel Kurmayı, bu tarz bir girişimin oldukça tehlikeli olacağı sonucuna ulaştı. Bkz. K. Wilson (2013) 'Reality-Check 1906–1907: The British Government Recognizes the Limitations of its Power of Offence against the Ottoman Empire', *Middle Eastern Studies*, 49, 517–527.

25 J. D. Savage (2010) 'The Stability and Breakdown of Empire: European Informal Empire in China, the Ottoman Empire and Egypt', *European Journal of International Relations*, 17, 161–185.

26 J. Burman (2009) 'British Strategic Interests versus Ottoman Sovereign Rights: New Perspectives on the Aqaba Crisis, 1906', *Journal of Imperial & Commonwealth History*, 37, 275–292.

27 Almanya-Osmanlı ilişkileri için bkz. S. McMeekin (2010) *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press); İ. Ortaylı (2006) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul: Alkım).

tarzda' profesyonel diplomatlar ve uluslararası avukatlar edinmek amacıyla büyük bir yatırım yapmıştı.²⁸ Osmanlı aynı zamanda etkileyici bir soyu olan hükümdarlık ailesi tarafından yönetilen, uzun bir geçmişe sahip olan bir imparatorluktu. Yine de Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda Avrupa'ya göre ötekileştirilmişti ve onların sahip olduğu medeniyet ve modernlikten yoksun olduğu iddia edilmekteydi.²⁹ On dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı'nın ülkeler hiyerarşisi içindeki pozisyonuna yapılan tehditler ve meydan okumalar düzenli olarak artış göstermişti.³⁰ İmparatorluğun istikrarsız finansal durumu ve birikmiş yüklü miktardaki dış borcu nedeniyle, kendisine bir sömürgeymiş gibi davranmakta olan büyük yabancı güçlerin iyi niyetine olan bağlılığı gittikçe artmaktaydı. İmparatorluğun Avrupalı dominyonlarına göre, özellikle de Batı'nın gözünde Makedonya olarak bilinen bölge için, durum tam olarak buydu. Osmanlı 1903 yılından bu yana 'milliyetçi' isyanlar ile karşılaşmaktaydı ve Büyük Devletler Abdülhamid'e bu bölgede 'yönetimsel' reformlar yapması için büyük bir baskı uygulamaktaydılar. Osmanlı önce 1905 senesinin Ocak ayında, sonra da Nisan'da kendi vilayetleri üzerindeki mali kontrolünü kaybetmesine neden

28 M. S. Palabıyık (2015) 'International Law for Survival: Teaching International Law in the Late Ottoman Empire (1859–1922)', *Bulletin of the School of Oriental & African Studies*, 78, 271–292; Ö. Kürkçüoğlu (2004) 'The Adoption and Use of Permanent Diplomacy', A. N. Yurdusev (editör) *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Londra: Palgrave), 131–150; S. Kunalalp (1982) 'The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic', Z. Steiner (editör) *The Times Survey of Foreign Ministries of the World* (Londra: Times Books), 493–510.

29 Bu alandaki literatür oldukça geniştir. Örnek için bkz. L. R. Schumacher (2014) 'The Eastern Question as a Europe Question: Viewing the Ascent of 'Europe' through the Lens of Ottoman Decline', *Journal of European Studies*, 44, 64–80; I. B. Neumann IB. (1999) *Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation*, (Minneapolis: University of Minnesota Press), 39–64.

30 Uluslararası katmanlaşmanın karışık sistemi için bkz. E. Keene (2014) 'The Standard of 'Civilisation', the Expansions Thesis and the 19th-century International Social Space', *Milennium: Journal of International Studies*, 21, 651–673. Ulusları prestijlerine göre sıralama denemesi için bkz. J. D. Singer ve M. Small (1966) 'The Composition and Status-Ordering of the International System', *World Politics*, 18, 236–282. Bu listede 'Türkiye' 1827 yılında dördüncü sıradadır ve yüzyılın ortalarına kadar burada kalmıştır. Daha sonra kademeli olarak 1880'lere kadar onuncu sıraya düşmüştür. 1904 senesine gelindiğinde ise on ikinci sırada yer alır.

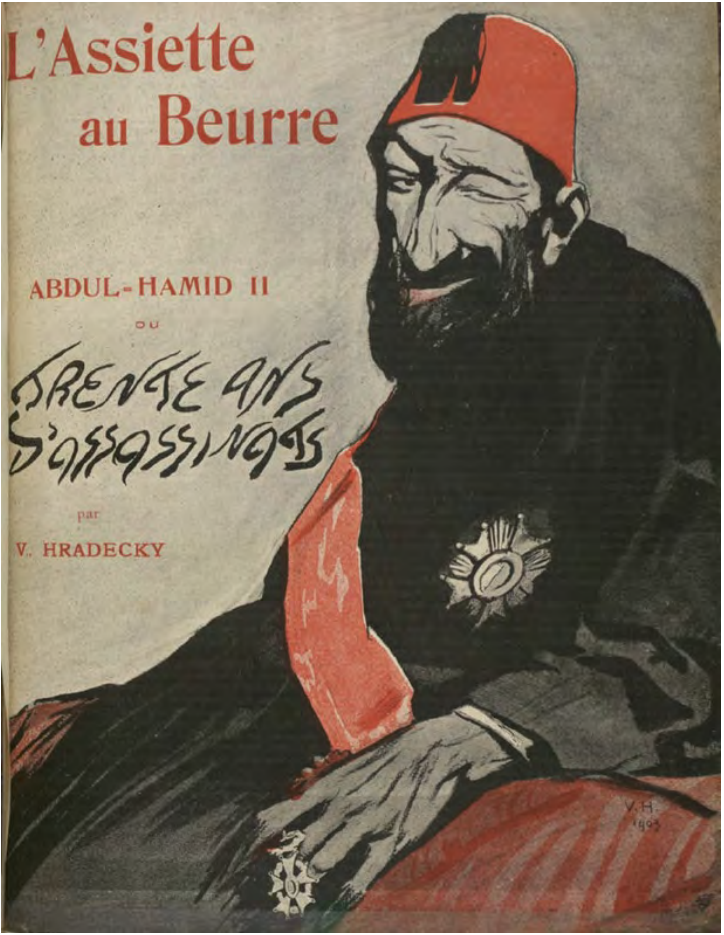
olan finansal reformları kabul etmeye zorlandı. Buradaki asıl risk, bu bölgeleri Batı'nın finansal ve ekonomik ilgisine açık hale getirmektir. Kasım 1905 tarihine gelindiğinde (Joris ve diğer şüphelilerin Yıldız bombalaması nedeniyle yargılanmasına denk gelecek şekilde) Büyük Devletler Sultan'ı daha fazla 'reform' yapmaya zorlamak için birleşik bir donanma gösterisi (daha doğru bir şekilde isimlendirmek gerekirse 'savaş gemisi diplomasisi') gerçekleştirerek Ege adaları Mytilene ve Lemnos'u işgal etti. Bu, Fransa'nın birkaç yıl önce Osmanlı hükümetini Lorando ve Tubini bankalarına olan uzun süreli borçlarını ödemeye zorlamak için yaptığı gösterinin aynısıydı.³¹

Batılı devletlerin İstanbul'a karşı sertleşen tavırları, II. Abdülhamid'in hükümdarlığı ile büyük oranda örtüşen, Avrupa halkında yükselişe geçmiş olan 'Türk fobisi' ile ilgiliydi. Özellikle liberal etki sahipleri Sultan'ı Hristiyan halkına acımasızca zulüm eden kana susamış Oryantal bir despot olarak tanıtıyorlardı. Gerçekten de İmparatorluğun Hristiyan nüfusunun kaderi özellikle güçlü sempati ve öfke duygularını tetiklemekteydi. 'Bulgar dehşeti' (1876-1878) Gladstone tarafından güçlü bir şekilde halka duyurulmuş³² ve bu olayın ardından gelen 'Ermeni katliamı' (1894-1896) Türk karşıtı duyguları daha da güçlendirdi (Şekil 1.3).³³

31 Bu dönemdeki Osmanlı Balkanları için bkz. I. Blumi (2011) *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800–1912* (New York; Basingstoke: Palgrave); İ. K. Yosmaoglu (2013) *Blood Ties: Religion, Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878–1908* (Ithaca: Cornell University Press).

32 W. E. Gladstone (1876) *Bulgarian Horrors and the Question of the East* (Londra: John Murray); Idem (1877) *Lessons in Massacre; Or, the Conduct of the Turkish Government in and about Bulgaria since May, 1876* (Londra: John Murray). Bu alandaki bilgiler geniştir. Örnekler için bkz. T. Sahara (2011) 'Two Different Images: Bulgarian and English Sources on the Batak Massacre', M. H. Yavuz ve P. Sluglett (editörler) *War and Diplomacy: The Russo–Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin* (Salt Lake City: University of Utah Press), 479–510; ve S. Prévost (2013) 'W. T. Stead and the Eastern Question (1875–1911); Or, How to Rouse England and Why?', *19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*, 16 (1), <http://www.19.bbk.ac.uk/index.php/19/article/view/654/898>.

33 D. Gürpınar (2012) 'The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turk, 'Young' and 'Old'', *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39, 346–371.

Şekil 1.3 ‘Abdul-Hamid II; Or Thirty Years of Killings’, *L'Assiette au Beurre*, 1903. 1894-1896 yılları arasında Osmanlı Ermenilerinin topluca öldürülmesinin ardından Batılı Avrupa haber basınında Sultan II. Abdülhamid’e bu katliamları engellemekte yetersiz kaldığı için ya da bunlar üzerindeki sorumluluğundan dolayı geniş olarak ‘Kırmızı Sultan’ ismi takılmıştı. Ünlü Fransız satirik solcu haftalık dergi *L'Assiette au Beurre*’in kapağında yer alan bu karikatürün başlığı, hükümdarın uluslararası dokunulmazlığının bir kinayesidir.

1900 yılına gelindiğinde ‘yardımseverlik’ ve ‘Oryantalizm’ çoğu Batılı Avrupa ülkesinde yankılanıyordu ve Liberal reformcular Osmanlı İmparatorluğu’na³⁴ ‘insani müdahale’ yapılması konusunu sürekli gündeme getirmekteydiler. II. Abdülhamid Avrupa’nın bu tarz rahatsız edici hareketleri karşısında, en azından Avrupa sömürgelerinin egemenliğinde yaşamakta olan ve II. Abdülhamid’in Batıya karşı bir başkaldırı organize edeceği umuduna tutunan Müslüman halkın gözünde, Avrupa emperyalizmine karşı direnişin somutlaşmış hali gibiydi. Avrupa gazeteleri Sultan’ın İslam yanlısı planlarını abartmış ve yanlış yorumlamış olsa bile, İstanbul gerçekten de ‘İslamiyet yanlısı’ akımları destekleyerek bu umutları cesaretlendirmişti.³⁵

‘Makedonya krizinin’ tepe noktası olan ve Joris’in mahkemesinin gerçekleştiği 1905 senesinde *Times*, okuyucularını sürekli olarak Osmanlı egemenliğini ve İslam halifesini düşman etmenin tehlikeleri konusunda uyarmaktaydı.³⁶

Sultan II. Abdülhamid aynı zamanda halkının büyük bir kısmı için otokrasinin zirvesini temsil ediyordu. Şubat 1878 tarihinde, Aralık 1876’daki ilanının ardından henüz bir yılını yeni doldurmuş olan Anayasayı askıya alarak kısa

34 J. Laycock (2009) *Imagining Armenia: Orientalism, Ambiguity and Intervention* (Manchester: Manchester University Press); D. Rodogno (2012) *Against Massacre: Humanitarian Intervention in The Ottoman Empire 1815-1914*, (Princeton: Princeton University Press); J. Perkins (2015) ‘The Congo of Europe: The Balkans and Empire in Early Twentieth-Century British Political Culture’, *The Historical Journal*, 58,565–587; A. Heraclides (2012) ‘Humanitarian Intervention in the 19th Century: The Heyday of a Controversial Concept’, *Global Society*, 26, 215–240.

35 C. E. Farah (1995) ‘Reassessing Sultan Abdülhamid II’s Islamic policy’, *Archivum Ottomanicum*, 14, 191–212; B. W. Andaya (1977) ‘From Rüm to Tokyo: The Search for Anticolonial Allies by the Rulers of Riau, 1899–1914’, *Indonesia*, 24, 123–156; Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia*; A. Özcan (1997) *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain, 1877–1924* (Leiden: Brill).

36 ‘Türk hükümetine duyulan sempati İslam inancını kabul etmiş olan milyonlarca İngiliz dahil tüm Müslüman dünyasına yayılmaktadır... Bu bile başlı başına İslam’ın dünya çapındaki başı olarak kabul edilen Sultan’a yönelik aktif baskı önlemleri kadar hiçbir şeye değer vermeyeceklerini anlatan bir dil kullanımına hoşgörü göstermeden Türk vahşetinin feshi için harekete geçmiş olan aramızdaki dindar ve insani kişileri uyarmak için yeterli olmalıdır.’ *Times*, 28 Kasım 1905. Daha fazla içerik ve analiz için bkz. Bölüm 7.

süren anayasal egemenlik ve parlamento temsilciliğini sona erdirmişti. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu tanım olarak 'emperyalist' idi ve merkezi ile çevresi arasındaki güç eşitsizlikleri, bu bölgelerde gittikçe yükselişe geçen bilgili ve haklı nedenlere dayanan Oryantalist temsilcilik ile artışa geçmişti.³⁷ Bu da akademik dünyanın henüz kısa süre önce global bakış açısından incelemeye başladığı, gittikçe yükselen bir tansiyona ve yoğunluğu artan direnişlere neden oluyordu. Dünya çapındaki anayasal devrimlerin ilki olan Rusya'daki devrimci süreç (1905) büyük global yansımaları olan bir olaydı. Rusya'yı 1906 yılında İran ve 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu takip etti.³⁸ Bu bir dizi devrimi yeterli düzeyde anlayabilmek, ulusların sınırlarını aşan etkileşimlerin ve yerel faktörlerin bağlamsal hale getirilmesine ihtiyaç duyar. Otokrat güçlere karşı verdikleri mücadelede yerel Liberal ve Radikal gruplar dünyanın başka yerlerindeki olayları takip ediyor ve diğer ülkelerdeki benzer zihniyetteki liderler ile iletişime geçerek yabancıların deneyimlerden ders çıkarmaya çalışıyorlardı. Anthony Gorman ve İlham Khuri-Makdisi'nin ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde Kahire, İskenderiye ve Beyrut gibi Doğu Akdeniz'in büyük şehirlerinde oldukça aktif olan ve ulusal sınırları aşan anarşist ve radikal ağlar konusunda oldukça doğru bilgilere sahibiz.³⁹ Krallıklar da ulusların sınırlarını aşan bir çekişme fenomeni ile karşılaştıklarının ve

37 U. Makdisi (2002) 'Ottoman Orientalism', *The American Historical Review*, 107, 768–796.

38 N. Sohrabi (2002) 'Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why It Mattered', *Comparative Studies in Society & History*, 44, 45–79; N. Sohrabi (2011) *Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran* (New York: Cambridge University Press).

39 A. Gorman (2013) 'Radical Internationalists on the Nile and across the Mediterranean', A. Lymperatos (editör) *Social Transformation and Mass Mobilisation In the Balkan and Eastern Mediterranean Cities, 1900–1923* (Heraklion: Crete University Press), 307–21; I. Khuri-Makdisi (2010) *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914* (Berkeley: University of California Press). Emek tarihçilerinin daha önceki jenerasyonları bu alanın öncüleridir. Örneğin Donald Quataert 1983 yılındaki klasik eserinde (sendika eylemi deneyimine sahip olan) Batılı işçiler ve yabancıların sahip olduğu şirketlerde çalışan yerel elemanlar arasındaki fikir alışverişini çoktan düşünmüştür: *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881–1908: Reactions to European Economic Penetration* (New York: New York University Press).

yurt dışındaki muhalefet hareketlerinin kendi ülkelerinde yol açabileceği zararlı etkilerin farkındaydılar.

Abdülhamid'in hayatına yapılan başarısız suikast girişimini ve bu olayın tarihsel önemini olayın arka fonunda yer alan ve büyümekte olan bu yerel ve jeopolitik tansiyon ile birlikte değerlendirmek gerekir. Olay ertesi gün Fransız, Rus ve Avusturya elçiliklerine gönderilen bir not ile ARF tarafından sahiplenilmiş olsa bile, patlamayı takip eden ilk haftalarda herkes olayın failleri hakkında spekülasyonlarda bulunmaktaydı.⁴⁰ Pek çok kişi Genç Türkler muhalefetine olayın arkasında olduğunu düşünüyor, bazıları ise Bulgar veya Makedonyalı devrimcilerin sorumlu olduğunu öne sürüyor, diğerleri ise hayal kırıklığına uğramış olan Siyonistleri suçluyordu.⁴¹ Bu çelişkili dedikodular her şeyden çok II. Abdülhamid'in pek çok düşmanı olduğunu göstermekteydi ve kendisi de bu gerçeğin oldukça farkındaydı. Dünya çapındaki 'anarşistler' uzun bir süredir özellikle taç giyenler başta olmak üzere ülkelerin başında olan kişileri hedef almaktaydılar. I. Kaiser Wilhelm (1878, 1883), Belçika'dan II. Leopold (1902) ve en yakın zamanda ise İspanya'dan XIII. Alfonso (1905) bu tarz suikast girişimlerinin ardından hayatta kalmayı başarmış olsalar bile diğerleri bu kadar şanslı değildi.⁴² Bunların arasında çoktan bahsettiğimiz Çar II. Alexander (1881), Fransa Başkanı Sadi Carnot (1894), İtalya Kralı I. Umberto (1900) ve Amerika Başkanı William McKinley (1901) vardı. 1905 senesinde uluslararası siyasi suikast dalgası son günlerini yaşamaktan çok uzaktı. Portekiz

40 ARF'nin bu sorudaki mesajının adresi 'Devletlerin temsilcileri, Berlin Anlaşmasını imzalayanlara' şeklinde yazılmıştır ve teşebbüsü kesin terimlerle anlatmaz. Notun tam metni için bkz. Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 73–74.

41 J. Hanssen (2011) "Malhamé–Malfamé": Levantine Elites and Transimperial Networks on the Eve of the Young Turk Revolution', *International Journal of Middle East Studies*, 43, 25–48: 'Pek çoğu II. Abdülhamid'in Filistin bölgesini satmayı reddetmesi nedeniyle bombanın Siyonistler tarafından yerleştirildiğini düşünmüştür, diğerleri ise bombanın arkasında Bulgaristanlı devrimcilerin olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca bkz. Bölüm 7.

42 XIII. Alfonso XIII (kayıtlı tarih 1886–1931) uzun hükümdarlığı boyunca en az on suikast girişiminden kurtulmuştur.

Kralı I. Carlos 1908'de, Yunanistan Kralı I. George 1913'de, Arşidük Franz Ferdinand ise 1914 tarihinde öldürüldü. Anarşistler ve diğer eylemciler tarafından baskıcı rejimlerin sembolü haline gelmiş olan bu kişilere yapılan şiddet içerikli saldırılar, yönetimde olan seçkinlerin arasında derin bir korkunun yayılmasına neden oldu.⁴³

Sultan Abdülhamid Avrupa ve Rusya'da kraliyet akranlarının başına gelen suikastlar nedeniyle o kadar tedirgin olmuştu ki yerel basında bu tarz haberlerin yer almasını sansürleme noktasına gelmişti.⁴⁴ Abdülhamid her zaman hem psikolojik (suikasta uğrama korkusu haklı nedenlere dayanan bir paranoyaya neden olmuştu) hem de politik pragmatizm nedenleri ile her zaman oldukça münzevi bir hayat sürmüştü.⁴⁵ Aşırı istekli saray yetkilileri, Osmanlı diplomatları, gizli ajanlardan oluşan bir ordu ve sıradan muhbirlerden gelen korkutucu raporlar da Sultan'ın endişesine katkıda bulunmaktaydı. 'Anarşist' kelimesi, bu kelimeyi 'şüpheli' vatandaşları ya da siyasi muhalefeti göstermek için oldukça geniş bir anlamda kullanmakta olan Osmanlı eyalet yetkililerinin fazlasıyla sık sarf ettiği bir kelime haline gelmişti (bakınız Bölüm 4).⁴⁶ Abdülhamid'in korkularının yersiz olmadığı, Sultan'ın güvenlik servisinin 1896 ile 1904 seneleri arasında en az dört suikast

43 Büyük Savaşın önce Avrupa'daki anarşizmin kolay okunabilir ve iyi belgelenmiş hikâye tarzındaki tarihi için bkz. A. Butterworth (2011) *The World That Never Was: A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents* (Londra: Vintage).

44 Örneğin 1900 yılının yazında silahlı bir anarşistin İtalya'nın I. Umberto'sunu öldürüşünü düşünün. İstanbul'da oldukça sert 'güvenlik' önlemleri uygulanmaktaydı ve selamlık bölümüne giriş oldukça sıkı kontrol altındaydı. Belçika yetkilisinin Osmanlı İmparatorluğu üzerine 5 ve 21 Ağustos 1900 tarihinde yazdığı raporlara bakınız: Arşiv van Buitenlandse Zaken, Brüksel [bundan sonra ABZ], Siyasi Yazışma 'Türkiye' (yeni seri), cilt 3.

45 F. Georgeon (1997) 'Le sultan caché. Réclusion du souverain et mise en scène du pouvoir à l'époque de Abdülhamid II (1876–1909)', *Turcica*, 29, 93–124. Abdülhamid'in kişiliğini ve karakterini gösteren bir tasvir için bkz F. A. K. Yasamee (1996) *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers, 1878–1888* (İstanbul: The Isis Press), syf. 19–29.

46 R. B. Jensen (2013) *The Battle against Anarchist Terrorism: An International History, 1878–1934* (Cambridge; New York: Cambridge University Press), syf. 306; İ. Yılmaz (2015) 'Anti-Anarchism and Security Perceptions during the Hamidian Era', *Zapruder World*, 1.

girişimini başarılı bir şekilde engellemeleri ile ortaya çıktı: 1896 senesinde İstanbul’da ufak bir suikast grubu;⁴⁷ 1899’da Ermeni devrimci Hnchak partisinin bir üyesini de içeren uluslararası bir anarşist grubu⁴⁸ ve 1901-1904 senelerinde sürgünde olan Genç Türkler hareketi.⁴⁹ Bu suikast girişimleri açıkça ortada olan nedenlerden dolayı hiçbir zaman kamuya açık bir şekilde haber olmadı. Buna rağmen 1905 yılının Temmuz ayında ARf, Abdülhamid’in gizli servisini atlatmayı başardı. Bölüm 2’de görüldüğü üzere Ermeni devrimciler (hem erkek hem de kadın⁵⁰) sahip oldukları disiplin ve detaylı planlama sayesinde bombayı devletin şiddet yanlısı muhalefete karşı oldukça ihtiyatlı olduğu başkentte, Abdülhamid’in güç merkezinin tam ortasına koymayı başardılar. Bu nedenle Yıldız bombalaması sadece Osmanlı devletinin (ve bir anlamda tüm devletlerin) gücünün sınırlarını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda operasyon ana amacına ulaşmakta başarısız olsa bile devrimci hareketin potansiyelini gözler önüne seriyordu.

Bu da bizi bu suikast girişimini nasıl yorumlamamız ve ‘etiketlememiz’ gerektiği sorusuna getiriyor. Bu kitapta sunulan olayların detaylı bir yeniden yapılandırılmasını okuduktan sonra bile bu konudaki kafa karışıklığı geçmeyebilir. Soru en başta oldukça basit görünüyor: 1880 yılının sonundan itibaren devrimci terörist metotlar benimsemiş olan Ermeni hareketi ve ARf, genelde Rus köklerine uzanan ve anarşizmin küresel ölçekte yayılması ile

47 Bkz. Bölüm 3.

48 M. Ş. Hanioglu (1995) *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press), syf. 130–132.

49 Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, syf. 164; M. Ş. Hanioglu (2001) *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908* (New York: Oxford University Press), syf. 57–58.

50 Kadınlar bu suikastta anahtar rol oynamıştı. İki kadın İstanbul’daki operasyon timinin bir parçasıydı. Kadınların uzun zamandır görmezden gelinen rolü ve cinsiyette gerçekleşen daha geniş bir devrim çabası bu konuda yakın zamanda daha fazla akademik ilgiye neden olmuştur. Örnek için bkz. A. Hillyar ve J. McDermid (2000) *Revolutionary Women in Russia, 1870–1917: A Study in Collective Biography* (Manchester: Manchester University Press).

ilişkili olan uluslararası 'terörizmin ilk dalgası' bağlamına dahil olarak görülmelidir.⁵¹ Fransız tarihçi Henry Laurens'e göre 'modern terörizm Avrupa'nın hakim olduğu ve Avrupa tarafından sömürgeleştirilmiş olan dünyada' gelişmiştir. Laurens burada özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na değinir ve 'Avrupalı olmayan ilk teröristlerin Ermeni *feda'i*'leri olduğunu⁵² savunur.

Ancak 1905 senesine gelindiğinde ARf, Osmanlı'nın yetkili makamlarının uğraşmak zorunda olduğu tek 'terörist' olmaktan oldukça uzaktı. Osmanlı Makedonya'sında aşağılayıcı bir şekilde dinamitler olarak bilinen (anarşist ya da siyasi şiddet hareketi için dinamit kullanan kişiler) pek çok devrimci topluluk, hem kırsal bölgede hem de büyük şehirlerde şiddet içerikli operasyonlara başlamıştı. Eyalet yetkililerini öldürmüş, tren yollarını, hükümet binalarını ve İmparatorlukta yer alan İmparatorluk Osmanlı Bankası, Kamu Borç Yönetimi Ofisi ve Tütün Kurulu gibi yabancı varlığına ait sembolleri bombalamışlardı. Nisan 1903 tarihinde gerçekleşen Selanik bombalaması Makedonyalı bir anarşist grubu olan Gemidzhiite (Thessaloniki Sandalcıları) tarafından organize edilmişti.⁵³

Yine de 1905 senesinde Sultan'a karşı yapılan bu saldırının kırmızı harflerle 'terörizm' altında kategorize edilmesinin anlamı sorgulanabilir. 'Terörizm' oldukça belirsiz bir terimdir ve yapılmış pek çok tanımlama ve arıtma denemesine rağmen

51 D. Bloxham (2007) 'Terrorism and Imperial Decline: The Ottoman-Armenian Case' *European Review of History*, 14, 301–324. 'Terör dalgaları' kavramının ilk ortaya çıkışı: D. C. Rapoport (2004) 'The Four Waves of Modern Terrorism', A. K. Cronin ve J. M. Ludes (editörler) *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* (Washington, D.C.: Georgetown University Press), 46–73. Rapoport'un üstüne basarak belirttiği gibi, 'dalga' kavramı siyasi şiddete uluslararası perspektiften bakış avantajı sağlamaktadır. Terörizmin tarihi için bkz. W. Laqueur, özellikle (2001) *A History of Terrorism* (New Brunswick; Londra: Transaction).

52 H. Laurens (2010) 'Le terrorisme comme personnage historique', H. Laurens ve M. Delmas-Marty (editörler) *Terrorismes. Histoire et droit* (Paris: CNRS Editions), 9–66. Ayrıca bkz. Aynı cilt, H. Bozarslan, 'De l'action révolutionnaire aux 'bandes' au pouvoir. Les *comitadjilik* ottomans au tournant du XXe siècle', 67–88.

53 Bu saldırılar ile ilgili bkz. Yılmaz, 'Anti-Anarchism and Security Perceptions'.

analiz için oldukça kör bir kategori oluşturur.⁵⁴ Bu terim asla ‘tarafsız’ bir konsept olamaz.⁵⁵ Çok sık tekrarlandığı (ve bir o kadar da inkar edildiği) üzere, ‘bir adamın gözünde terörist olan, başka bir adamın gözünde her zaman özgürlük savaşçısı olacaktır’.⁵⁶ Sosyal bilimciler tarafından önerilen pek çok tanıma göre 1905 senesinde gerçekleşen bombalı saldırı bir terör hareketi bile sayılmamaktadır. Örneğin Avustralyalı siyasi bilimci Colin Wight’a göre ‘devlete ait olmayan aktör ve kurumları kasten hedef almadığı’ sürece gerçekleşen olaylar terörizm sayılamaz.⁵⁷ Amerikalı Orta Doğu tarihçisi Zachary Lockman’ın da benzer bir şekilde yaptığı tanım terörizmi, ‘siyasi amaçlara ulaşmak için özellikle sivillere yönelik şiddet tehdidinin kullanılması’ olarak anlatır.⁵⁸ Bu tanımlara göre ne Çar II. Alexander’a yapılan suikast, ne de II. Abdülhamid’e yapılan suikast girişimi terör saldırıları olarak kategorize edilemez.

Bir hükümdarın öldürülmesinin gerçekten de siyasi muhalefet için eski bir strateji olduğu savunulabilir. Kral ve tiran cinayetlerinin meşru bir direniş olarak kabul edildikleri uzun bir geçmişleri vardır ve en azından Avrupa’da tekrarlayan bir siyasi tarih halini almıştır.⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu içinde

54 ‘Terörizm Çalışmaları’ alanının yeni ve kritik yorumları ve karşılaştığı pek çok zorluk için bkz. A. Roberts (2015) ‘Terrorism Research: Past, Present, and Future’, *Studies in Conflict and Terrorism*, 38, 62–74.

55 Baskıcı devletler Modern tarih boyunca (ve günümüze kadar) genelde siyasi rakiplerine taktıkları bu etiketleri onların çabalarının meşruluğunu yok etmekte ve kendi egemen pozisyonlarını güçlendirmekte kullanırlar. Not edilmelidir ki, ‘terörizm’ etiketi de genelde dikkati devletin kendi ya da yabancı ‘huzur bozucu’ sivil vatandaşlarına karşı uyguladığı şiddetten ya da ‘devlet terörizmi’nden uzaklaştırır.

56 Örnek için bkz. W. F. Sughart II (2006) ‘An Analytical History of Terrorism, 1945–2000’, *Public Choice*, 128, 7–39. Ancak C. Wight ‘onun aşırı öznelliliği kabul edilemezdir’ diye belirtir. Makalesi için bkz: (2009) ‘Theorising Terrorism: The State, Structure and History’, *International Relations*, 23, 99–106.

57 Wight, ‘Theorising Terrorism’.

58 Z. Lockman (2010) *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism* (New York: Cambridge University Press), syf. 227.

59 Kral cinayetlerinin tarihi için bkz. T. Verschaffel (2000) *Koningsmoorden* (Leuven: Leuven University Press); F. L. Ford (1985) *Political Murder: From Tyrannicide to Terrorism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press); G. Minois (1997) *Le couteau et le poison. L’assassinat politique en Europe (1400–1800)* (Paris: Fayard); D. G. Courtney (1993) *King’s Cross: A Story of Regicide* (Kingston, Ont.: Quarry Press); M. Eisner (2011) ‘Killing Kings: Patterns of Regicide in Europe, AD 600–

ise hükümdar cinayetlerinin kayda geçen ilk örneği 1622 yılında, tahttan indirilmesinin ardından öldürülen Sultan II. Osman'dır. Onu diğerleri izlemiştir: İbrahim (1648), III. Selim ve IV. Mustafa (1808). Ancak bu olayların hepsinin ortak noktası cinayetin kurumsal doğasıdır ve hepsi de hükümdar tahttan indirildikten sonra gerçekleşmiştir. On dokuzuncu yüzyılın getirdiği büyük yenilik ise farklı bir kral cinayeti tarzının ortaya çıkmış olmasıydı: Sultan'ın hayatına yapılan saldırının sarayın resmî kurumlarının dışında olan kişiler ya da kişi grupları tarafından gerçekleştirilmesi. Son hükümdar cinayeti ise muhtemelen 1876 senesinde tahttan indirilerek hapsedilen ve birkaç gün sonra şüpheli bir intihar sonucu ölü olarak bulunan Abdülaziz'dir.⁶⁰ Bu kitapta tartışılan suikastın amacı açıkça hükümdarı öldürmekti ve bu anlamda başarısız olmuştu.⁶¹ Sultan zarar görmeden kurtulmuş fakat çok sayıda seyirci ölmüş ya da kötü bir şekilde yaralanmıştı. Peki ya onlar? Bu ölümler ve yaralanmalar sadece 'ikincil sivil kayıplar' mıydı yoksa en baştan beri hedefin bir parçası mıydılar? Olayın failleri Sultan'ı öldürmenin yanı sıra aynı zamanda

1800', *British Journal of Criminology*, 51, 556–577. Çok kısa tarihi özet ve tiran cinayetleri konusunda modern fikirler için bkz. J. d'Asprement (2010) *Tyrannicide in International Law*, in C. Tomuschat, E. Lagrange ve S. Oeter (editörler), *The Right to Life* (The Hague: Martinus Nijhoff), 287–314. Tiran cinayetlerini haklı çıkaran mazaretler Sayyid Qutb'dan (1906-1966) önce Sunni siyasetinde yer almıyordu. Bkz. D. Orbach (2012) 'Tyrannicide in Radical Islam: The Case of Sayyid Qutb and Abd al-Salam Faraj', *Middle Eastern Studies*, 48, 961–972.

60 1859 ile 1878 yılları arasında baştaki sultana yapılmış olan en az beş suikast girişimi bertaraf edilmiştir. F. Riedler (2010) *Opposition and Legitimacy in the Ottoman Empire: Conspiracies and Political Cultures* (Londra: Routledge); G. Piterberg (2003) *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play* (Berkeley: University of California Press); B. Onaran (2013) *Détrôner le sultan. Deux conjurations à l'époque des réformes ottomanes, Kuleli (1859) et Meslek (1867)* (Paris: Peeters); N. Vatin ve G. Veinstein (2003) *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans, XIVe–XIXe siècle* (Paris: Fayard).

61 Saldırı günü Büyük Devletlerin elçiliklerine gönderilen ARf manifestosu şöyle başlar: 'Tiranın uzun süredir cezasız kalmış olan suçları, hâlâ intikam talebinde olan insanların derin umutsuzluğu ile yüzleşen Ermeni devrimcilere harekete geçmekten başka çare bırakmamıştır.' Orijinal alıntı: 'Les crimes du Tyran, trop longtemps impunis, crient toujours vengeance et les révolutionnaires arméniens, devant le suprême désespoir de leur peuple, n'ont point d'embarras dans le choix des moyens'. Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 73.

büyük bir korku dalgası yaratmayı mı amaçlıyorlardı?⁶² Bu girişim sonuçta gerçek ‘modern’ bir terörizm örneği değil miydi?

Bu soruları yanıtlamak her ne kadar zor olsa da bu konu önemlidir ve ilgiyi hak eder. Tarihçiler, 1890 senesinde anarşistler arasında sivilleri öldürmenin giderek daha fazla kabul gördüğünü ve hatta cesaretlendirildiğini kabul ederler. Anarşistlerin gözünde ‘masum burjuva’ yoktur ve halkı arındırmak ve kurtarmak için kan dökülmesi gerekir.⁶³ Daha önce de bahsedildiği gibi, günümüzdeki akademisyenler sivillerin hedef alınmasını modern terörizmin karakteristik bir özelliği olarak kabul etmektedirler. Bu bölümde bahsedilmekte olan, Sultan’a geçişi sırasında bomba fırlatmak yerine arabaya saklanmış bombanın patlatılması ‘yenilikçi’ bir karar olarak bu açıdan önem taşır. Olayda zarar gören seyircilerin sayısı kaçınılmaz olarak daha yüksektir ve bu yöntemin işe yarama olasılığı ‘geleneksel’ hükümdar cinayeti tekniklerine göre daha düşüktür. Olaydan önce yapılan keşif ve gözlemlere dayalı hesaplamalara rağmen Sultan’ın geçişi ile patlamayı senkronize etmek bir kumardı. Ancak bu patlamanın, resmi araştırmaya göre 80 kilo patlayıcı yüklenmiş olan arabanın yakınında duranlar için ölümcül olacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Tüm şahitler patlamanın inanılmaz büyüklüğüne ve etkisine dair ifade vermiştir. Eski bir İngiliz donanma yetkilisi ve o dönemde Sultan’ın yaveri olan Woods Paşa otobiyografisinde şu sözlere yer vermiştir:

Karşımdaki manzara topçu silahı ile ateş almış bir savaş meydanına benziyordu. Ölü atlar ve arabaların enkazları büyük bir alanı kaplıyordu ve onların arasında pek çok şanssız sürücünün cansız bedenleri yatmaktaydı. Birkaç adım arkamda

62 Terörizm tarihi içinde ‘terör’ün önemi için bkz. B. Bowden ve M. T. Davis (2008) *Terror: From Tyrannicide to Terrorism* (St. Lucia, Qld.: University of Queensland Press).

63 J. Merriman (2009) *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt); S. K. Morrissey (2012) ‘The ‘Apparel of Innocence’: Toward a Moral Economy of Terrorism in Late Imperial Russia’, *The Journal of Modern History*, 84, 607–642.

ve soluma doğru... kafatasının yarısı eksik halde yerde yatan ve hâlâ bir yetkilinin asker parkasına tutunmakta olan bir çavuş vardı... Yabancı izleyicilerden bir bayan hafifçe yaralanmıştı ve diğer izleyiciler de etrafa saçılan at parçalarının hedefi olmuştu.⁶⁴

Bu açıdan bombanın 'teknolojik' seçimi hayati bir öneme sahipti. Bu olay aynı zamanda İstanbulluların ve genel olarak İmparatorluk halkının olaya dair kişisel deneyimlerinde de büyük bir darbeye neden olmuştu. Yeni terör teknolojileri aynı zamanda insanlarda korku ve tehlike hissi yaratmayı içeren yeni tarz bir 'terör zihniyeti' yaratmıştı.⁶⁵ Saldırıdan sonra İstanbul'daki Ermeni gizlenme yerlerinde, özellikle de şehrin batılı elit kesiminin sık gittiği ünlü kulüp *Cercle d'Orient*, sahiplerinin Alman olduğu Hotel Kroecker ve Galata bölgesindeki Avusturya Hastanesi gibi Avrupalı binalarda yüksek miktarlarda dinamit ele geçirilmiş ve aynı zamanda İzmir'de (Smyrna) bu terör iklimine katkıda bulunmuştu.⁶⁶

26 Ağustos 1905 tarihinde muhafazakâr *Écho de Paris* muhabiri İstanbul'dan şu haberi geçmekteydi; 'Terör rejimi altında yaşıyoruz.'⁶⁷ Benzer bir şekilde rütbeli bir hükümet yetkilisinin kızı olan Osmanlı feministi Hatice Zennur Nuri de saldırıdan iki yıl sonra yazdığı şu mektupta o dönemde İstanbul'da yaşanan gergin atmosferi canlı bir biçimde anlatmıştır:

Gençliğimizin en korkunç ve unutulmaz Ermeni Katliamları bile (1894-1896) o dönemde katlanmak zorunda kaldıklarımızla boy ölçüşemez. Tutuklamalar yaz boyunca sürdü. O zamana kadar köylerde kadınlar, yanlarında biri olduğu sürece akşamları dışarı çıkabiliyordu, fakat bu hemen

64 H. F. Woods (1924) *Spun yarn from the Strands of a Sailor's Life Afloat and Ashore: Forty-Seven Years under the Ensigns of Great Britain and Turkey* (Londra: Hutchinson), cilt 2, syf. 234-235.

65 M. Fridlund (2011) 'Buckets, Bollards and Bombs: Towards Subject Histories of Technologies and Terrors', *History and Technology*, 27, syf. 391-416. Bu konudaki teknolojik gelişmelerin tanımı ve sosyal etkileri için bkz. Merriman, *The Dynamite Club*.

66 Moumdjian, 'From Millet-i Sadıka to Millet-i Asiya', syf. 332-333.

67 *L'Echo de Paris*, 28 Ağustos 1905.

yasaklandı. Balıkçı teknesi olmayan tüm Türk tekneleri durduruluyordu. Sokakta olmak için geçerli bir nedeni olmayan herkes tutuklanıyordu. Artık Elçilik ziyaretleri mümkün değildi ve Elçiliklerdeki hanımefendiler de bizi ziyarete gelemiyorlardı. ‘Beyaz akşam yemekleri’ ya da arkadaş toplantıları yoktu. Kapıların önünde polis duruyordu ve ‘Hükümdar Lordumuzun’ hayatı tehlikedeyken mutlu görünmemek için piyano çalmaya bile korkuyorduk. Tabi ki batılı dostlarımızdan mektup almak mümkün değildi. Yabancı postalar didik didik araştırılıyordu ve neredeyse tüm günlük hayat sona ermişti... Hayat sonu gelmeyen bir kabustan ibaretti ve bu olaydan uzun süre sonra, güvende olduğumda bile o günleri korkuyla hatırlamaya devam ediyorum.⁶⁸

Bu terör ikliminin, yeni bombalı saldırı ihtimallerinin yarattığı korkunun yanı sıra devletin bu terörist tehdidine verdiği reaksiyondan da kaynaklandığı açıkça ortadadır. Bir kere daha *L’Écho de Paris*’ten alıntı yapmak gerekirse:

Türk nüfusunun alt tabakaları sürekli yapılan keşifler (Ermeni bomba stokları) ve aynı zamanda geceleri gemi trafiğini ve balık tutmayı yasaklayarak endüstriyi bozan acımasız polis önlemleri nedeniyle gittikçe daha da endişeli (excitées) hale geliyor.⁶⁹

Siyasi şiddet içerikli literatürde sürekli yazıldığı gibi ‘terör’ ve ‘teröre karşı savaş’ genelde aynı korku mantığı üzerinden yürür.⁷⁰

Terör saldırısı ile yüzleşen tüm ülkelerde hükümetler gizli servisler için ayrılan bütçeyi yükseltir, katı güvenlik önlemleri getirir ve kimi zaman da sivil haklar üzerinde merhametsiz kısıtlamalar uygularlar. 1893-1894 Fransız *lois scélérates*

68 Nice’den Grace Ellison’a mektup, Mart 1907, G. Ellison (editör) (2005/1913) *A Turkish Woman’s European Impressions, by Zeyneb Hanoum (Heroine of Pierre Loti’s Novel ‘Les Désenchantées’)* (Londra: Gorgias Press), syf. 141–142. Kendisi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterinin kızıydı. Daha fazla bağlam için bkz. A. Quella-Villéger (2011) *Évadées du harem. Affaire d’État et féminisme à Constantinople* (1906) (Brüksel: André Versaille).

69 *L’Echo de Paris*, 2 Ekim 1905.

70 A. Braithwaite (2013) ‘The Logic of Public fear in Terrorism and Counter-terrorism’, *Journal of Police and Criminal Psychology*, 28, 95–101.

(suçlu yasaları) bu konuda iyi bilinen bir örnektir.⁷¹ Bu saldırı dalgası ayrıca hükümetlerin anarşistlere karşı iş birliği yapmasını da sağlar.⁷² Bu bağlamda ve Bölüm 4'te daha da detaylıca açıklandığı üzere, Abdülhamid hükümeti çoktan iki çok uluslu girişime dahil olmuştu: 1898 senesinde Roma'da düzenlenen gizli Uluslararası Anti-Anarşist Konferansı'na katılmış ve 1904 senesinde gizli St. Petersburg Anti-Anarşist Protokolünü imzalamıştı.⁷³ Osmanlı, Roma konferansından sonra Ceza Kanunu'nu düzeltmiş ve anarşizmi farklı bir ceza gerektiren bir suç olarak belirlemiştir.⁷⁴ Saldırı sadece seyisler, ayak işlerini yapan çocuklar ya da uşaklar gibi Osmanlı sosyetesinin en alt tabakasındaki insanlara zarar vermiş ve yüksek rütbeli memurları ıskalamış olsa bile, eyalet yetkililerinin Yıldız bombalamasına verdikleri cevap hızlı ve ciddiydi. İlk olarak saldırıya ait haberlerin yerel basında yer alması ağır bir sansüre tabi tutuldu.⁷⁵ Resmi olarak yayınlanmasına izin verilen ilk raporlar tahmin edilebilir bir şekilde tumturaklı ve yağcılıkla doluydu. Sultan'ın kahramanlığını vurguluyor ve onun ilahi bir lütuf tarafından korunduğunu öne sürüyordu:

Allah'ın dünyadaki gölgesi olan Padişahımızın yüce haysiyeti geçen Cuma gerçekleşen olaylarda kendisini göstermiştir... En kutsal İmparatorluk Majestesi en ufak bir korku belirtisi bile göstermemiş ve en büyük Halife olarak inançlıların Komutanı unvanını taşımasını sağlayan olağanüstü özelliklerini mükemmel bir örnek şeklinde ortaya koymuştur. Tüm Müslümanlara örnek olacak bir sabır ve haysiyet sergilemiş, İmparatorluk sarayına dönerken imparatorluk arabasını mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Bu yolda en sadık hizmetlilerini, imparatorluk

71 Anarşist şiddete devletin verdiği cevaplara tarihi bir bakış için bkz. Jensen, *The Battle against Anarchist Terrorism*.

72 R. B. Jensen (2009) 'The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880– 1930s', *Terrorism & Political Violence*, 21, syf.89.

73 Jensen, 'The International Campaign Against Anarchist Terrorism'.

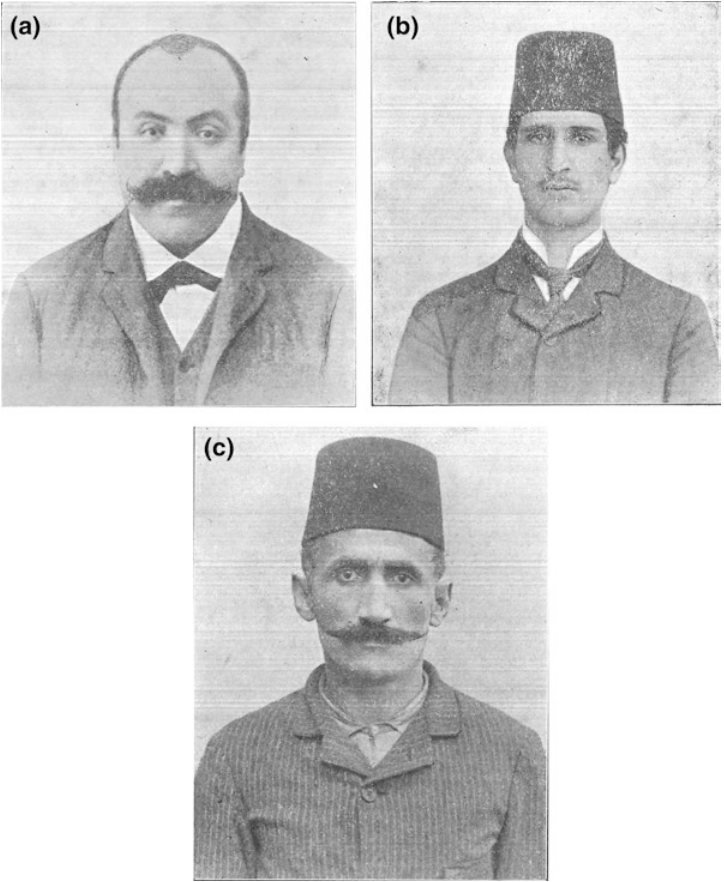
74 Bkz. Bölüm 4.

75 Yerli sansür ve basın politikaları için bkz. İ. K. Yosmaoğlu (2003) 'Chasing the Printed Word: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876–1913', *Turkish Studies Association Journal* 27 (1–2), 15–50; E. Boyar (2006) 'The Press and the Palace: The Two-way Relationship Between Abdülhamid II and the Press, 1876–1908', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 69 (3), 417–432.

askerlerini, sadık halkını ve yabancı ziyaretçileri minnettarlık ve hayranlık ile dolduracak şekilde muhteşem övgüleri ile selamlamıştır... İmparatorluk Majestesinin yolunda saygılı bir şekilde bekleyen herkes bu asil büyüklüğü ve yüce onuru sadık bir tevazu ile alkışlamışlardır. Allah'ın gölgesi olan Sultanımızın Allah'ın sonsuz ilahi ve görkemli gücü ve şanlı Peygamberimizin ruhsal yardımı ile korunmasına şahit olan halk, şükran duyguları ile yere kapanmıştır...⁷⁶

Yukarıda alıntılanan gazete makalesi gerçek bir rapor yerine resmi bir tebliğdir ve bu şekliyle Sultan'ın bu olayın nasıl ele alınmasını istediğini ortaya koyar. Yukarıda bahsedilen ilahi güç ve Sultan'ın kişisel cesareti bir yana, Abdülhamid burada bazı noktaları oldukça güçlü ve etkili bir şekilde belirtmiştir. Bunların arasında iki alıntı ile kendisinin babacan özverisine yapılan belirgin vurguların doğruluğu şüphelidir. İlki, ilahi koruma ile birlikte halkı için duyduğu endişedir: 'Allah'ın lütfu ile biz ilahi koruma altındayız. Askerlerden ya da halktan kimsenin zarar görmediğinden emin olun.' Birkaç dakika sonra olay yerini terk etmekte olan Sultan cesurca kendi arabasını sürmüş ve dehşete düşmüş kalabalığa hatırlatmıştır: 'Acele etmeyin, böylece kimse kalabalık nedeniyle zarar görmez.' Ayrıca okuyuculara bu saldırının 'medeniyet ve insanlığa' karşı işlenmiş bir suç olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bu, Sultan'ın görev bilinci ile raporda listelenmiş olan yabancı akranlarından aldığı destek bildirimlerinde açıkça görülmektedir. Basının masum kurbanlara yönelik zararı açıklamak için yayınladığı yalancı istatistikler de suçluların tabutuna çakılan bir çivi olmuştur:

76 Tahdis-i Nimet-i Rabb-i İzzet' (Relation of a Blessing of God Almighty), *Servet-i Fünun. Tevcihat ve Havadis Kısmı. Supplément politique*, 744 (24 Cemaziyülevvel 1323/14 Temmuz 1321/27 Temmuz 1905).

Şekil 1.4 Osmanlı polisi tutuklanan tüm şüphelileri fotoğraflamıştır. Bu portreler araştırma komisyonu tarafından basılmış olan Fransızca raporda yer almaktadır: Enquête sur l'attentat commis dans la journée du 21 juillet à l'issue de la cérémonie du Sélamlik: Résumé (1905, İstanbul: Imprimerie F. Loeffler). Burada gösterilenler: **(a)** Hadji Nishan Minassian, **(b)** Hovsep Topalian ve **(c)** Nishan Hovannessian. İlgili orijinal alt bölümler şöyledir: **a** 'Hadji Nishan Minassian, kod adı Tatoul ve Barout, Sivas doğumlu, Galata'da bir restoran sahibi'. 'Sanık intihar etmiştir: Sivas'ta bulunan Ermeni Devrim Komitesinin eski başkanıdır ve komitenin Constantinople'de gerçekleştirdiği, özellikle patlayıcıları almak ve saklamak, Pera ile Galata arasındaki Metropolitan Demiryolunu havaya uçurmak gibi anarşist teşebbüslerinde yer almıştır.'

Şekil. 1.4 (Devamı)

b ‘Oussepp Topalian, Sivas’ta doğmuş bir Ermeni’dir’. ‘Sanık tutuklanmıştır; Ermeni Devrim Komitesi’nin Constantinople’deki teşebbüslerine özellikle patlayıcı cihaz ve materyallerin dağıtımını sağlayarak katkıda bulunmuştur.’ **c** ‘Nichan Ohannéssian, Sivas’ta doğmuş bir Ermeni’dir, Pera’daki Hotel Kroecker’in eski garsonudur.’ ‘Sanık tutuklanmıştır; Ermeni Devrim Komitesi’nin Constantinople’de gerçekleştirdiği teşebbüslere otele sakladığı ve sonra da arama yapılmasından korktuğu için yok ettiği on iki bomba ve patlayıcı materyali alarak katkıda bulunmuştur.’

Gerçekleşen patlamada yirmi dört insanın öldüğü ve elli sekiz insanın yaralandığı göz önüne alınırsa, toplam seksen iki ailenin ve onların genç ve yaşlı, erkek ve kadın yaklaşık dört yüz akrabasının mutluluğu yok edilmiş ve böylece bu kişiler de zarar görmüşlerdir.⁷⁷

Sansüre uğrayan ve değiştirilen haber raporlarının yanı sıra, sert güvenlik önlemleri getirilmiş ve Osmanlı (gizli) polisi İstanbul halkını ve özellikle de Ermeni ve Avrupa gurbetçilerini eziyet ederek tutuklamış ve kimi zaman da taciz etmiştir.⁷⁸ Ancak Osmanlı soruşturması yabancı kaynakların da kabul ettiği gibi becerikli bir şekilde yürütülmüştür.⁷⁹ Suikast girişiminden üç ay sonra özel araştırma komisyonu bulduklarını oldukça detaylı, 131 sayfalık resmi bir rapor olarak hem Türkçe hem de Fransızca olarak yayınlamıştır.⁸⁰ Raporun Fransızca versiyonu güçlü yabancı kişileri ve gazetecileri hedefliyor ve Batılı polisin o dönemde kullandığı

77 ‘Tahdis-i Nimet-i Rabb-i İzzet’.

78 İstanbul’da Pichon’a yapılan Fransız *chargé d’affaires* ile ilgili rapor 26 Ekim 1905, Diplomatik Arşivler, La Courneuve (Paris), ‘Correspondence politique et commercialement, Turquie’, nr. 177.

79 Hanssen, ‘Levantine Elites and Transimperial Networks’, syf. 38. Örnek için bkz. *Times*, 7 Kasım 1905. Daha fazla detay için bkz. Bölüm 4.

80 (1321/1905) *Temmuz’un Sekizinci Cuma Günü Selamlık Mevki-i Âlisinde İcra Kılınan İştial-i Cinaî Hakkında Ba İrade-i Seniye-i Hazret-i Hilafetpenahi Teşekkül Eden Komisyon-i Mahsus Tarafından İcra Kılınan Tahkikatın Fezlekesidir* (İstanbul). Kısaltılmış Fransız tercümesi için bkz.: (1905) *Enquête sur l’attentat commis dans la journée du 21 juillet à l’issue de la cérémonie du Sélamlık. Travaux de la Commission Spéciale* (İstanbul: F. Loeffler). Raporun modern bir Türkçe versiyonu kısa süre önce yayınlanmıştır: R. Gündoğdu (editör) (2007) *Sultan İkinci Abdülhamid Han’a Yapılan Suikastın Tahkikat Raporu* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın).

dil, belâgat ve jargonu içeriyordu. Kendi içlerinde büyüleyici kaynaklar olan ve çok çeşitli sıradan şehir sakinlerine ait pek çok tanık raporu mevcuttu (bakınız Şekil 1.4). Rapor, modern devletin yönetim yeteneklerindeki gelişmeyi ortaya koyuyordu: Tüm şüphelilerin sınıflandırılması, tanımlanması, kategorize edilmesi ve fotoğraflanması Abdülhamid yönetiminin profesyonelliğini ve sofistikeliğini gösteriyordu.

Kimi zaman terörizmin terörle mücadeleyi tetiklediği ve terörle mücadelenin de sonuçta terörizmin amacı ve müttefiki olduğu söylenir. ARf suikastçılarının bu tarz bir şiddet ve karşı-şiddet yaratmayı hedeflediklerine ve sonuç olarak İmparatorluğun çöküşüne destekte bulunmak için Osmanlı devletinin normal işleyişini istikrarsız hale getirmek istediklerine dair işaretler var mıydı? İngiliz tarihçi Donald Bloxham, Ermeni devrimci liderlerin stratejik seçimlerinin ve bu seçimlere İstanbul'dan gelen cevabın gerçekten de bir terör spirali yarattığını savunuyor.⁸¹ Yayınlanan polis raporunda da özellikle belirtildiği gibi, Yıldız bombalaması Ermeni davası için uluslararası alanda ilgi çekmeyi ve müdahaleye neden olmayı amaçlamaktaydı.⁸² Bloxham'a göre Osmanlı otoriteleri tarafından vatana ihanet olarak algılanması kaçınılmaz olan şiddet içerikli hareketlerde bulunmayı seçen Ermeni liderleri, hareketlerinin neden olduğu şiddet dolu misillemeler nedeniyle sadece devrimcilerin değil aynı zamanda sıradan 'Ermeni nüfusunun da hayatları ile oynamışlardı'.

Bazı sağlam örneklerin ortaya koyduğu gibi, Ermeni devrimciler şiddet içerikli misilleme riskini aldıklarının farkındaydılar ve aynı zamanda bu kanlı propagandanın davalarına yapacağı katkılar nedeniyle de baştan çıkmışlardı. 26 Ağustos 1896 tarihinde 26 Taşnak savaşıdan oluşan bir birliğin İmparatorluk Osmanlı Bankası'nı ele geçirmesi

81 Bloxham, 'Terrorism and Imperial Decline'. Ayrıca bkz. D. Bloxham (2005) *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians* (Oxford: Oxford University Press).

82 *Enquête sur l'attentat*, syf. 61, 70, 89, 95–96, 119.

ve iki gün boyunca ellerinde tutması buna iyi bir örnektir. Fedailerin büyük bir kısmı hayatta kalmış ve sonunda zarar görmeden ülkeden ayrılmalarına izin vermiştir. Fakat bu olay korkunç bir popüler şiddetin ve devlet terörünün yayılmasına neden olmuş ve başkent sokaklarında binlerce Ermeni'nin sistematik bir şekilde öldürülmesine yol açmıştır. Bankanın müdürlerinden biri olan Gustav Wülfing daha sonra grubun lideri Karekin Pastermadjian kod adlı Armen Garo ile yaptığı dikkat çekici bir konuşmayı hatırlar. Wülfing, Garo'yu 'hareketlerinin binlerce masum kurbana yol açacağı' konusunda uyardığında, Garo onu basitçe şöyle yanıtlamıştır: 'Ne kadar çok kurban olursa davamız için o kadar iyi olur.'⁸³

Gerçekten de *Times* muhabirine göre 'Olayın failleri Sultan'ın cinayetini büyük bir Ermeni katliamının izlemesini umuyorlardı.'⁸⁴ ARf liderleri Ermeni nüfusuna karşı başlayacak olan şiddet dalgasını Avrupa'nın ilgisini çekmek ve uluslararası bir hareketi tetiklemek için gerekli olarak görüyor ve bombalı saldırının ardından misilleme gelmesini bekliyorlardı.⁸⁵ Karısı Anna Nellens'e yazdığı ve Mart 1907 tarihinde hapisneden kaçak olarak çıkarılan bir mektupta Edward Joris, saldırı ekibinin lideri olan Mardiros Markarian ile bombalamadan önceki gece yaptığı konuşmayı anlatır. Görünüşe göre her ikisi de bombalı saldırının başarılı olması durumunda 'genel bir katliam' bekledikleri konusunda anlaşmışlar ve kendilerinin öldürülmesine dair güçlü bir olasılık olduğunu da kabul etmişlerdir. Ancak hangi stratejiyi izlemeleri gerektiği konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Joris şiddetli son bir ayaklanma vaktinin geldiğine inanmaktaydı: 'Tüm

83 E. Eldem (2015) 'L'écrivain engagé et le bureaucrate zélé. La prise de la Banque ottomane et les 'événements' de 1896 selon Victor Bérard et Hüseyin Nazım Paşa', S. Basch (editör), *Portraits de Victor Bérard* (Atina: École française d'Athènes), syf. 224.

84 *Times*, 7 Kasım 1905.

85 Örnek için bkz., Joris'in karısı Anna Nellens'e yazdığı mektuplar, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 125–145. Tasdik edildiği Moumdjian, 'From Millet-i Sadıka to Millet-i Asiya', syf. 232–233, 350n172.

şehri havaya uçurmaya yetecek kadar fazla silahımız ve dinamitimiz var.' Joris boş yere daha tedbirli olan silah arkadaşını ikna etmeye çalıştı;

...Taksim'den İstanbul'a tüm şehri yakmanın ve işi son kez ve kalıcı olarak bitirmenin vakti geldi çünkü bu kadar güçlü bir isyanın sonunda Avrupalı Devletlerin Sultan'ı kontrol altına alarak Türk hakimiyetini sona erdireceklerine hiç şüphe yok.⁸⁶

Joris'in Bölüm 3'te yer alan tasviri bizi bu tarz uyarıları ciddiye almamamız gerektiği konusunda uyarıyor. Ayrıca bu olayın gerçekleştirilmesinde basit bir suç ortağı olduğu ve kesinlikle ARf'nin stratejik ya da ideolojik lideri pozisyonunda olmadığı da ortadadır. Yine de iki açılış bölümü bize ayrıca her terör saldırısının detaylı planlama, düpedüz bir kaza ve doğaçlama karışımından oluştuğunu hatırlatıyor. Bu girişimin tam sonucunu tahmin etmek mümkün değildi çünkü kimse ne oluşacak reaksiyon zincirini tahmin edebilir ne de bir dizi rastlantısal faktörünü kontrol edebilirdi. Dahası, tüm terörist kampanyalarının siyasi bir amacı bulunur. Fakat bu kampanyalar aynı zamanda bir araya gelmiş olan her bireyin sahip olduğu psikolojik karakteristik ve kişisel güdülerden de etkilenir. Joris figürü bu olayı baskın olarak temsil eder hale gelmişti ve bunun nedeni Joris'in bu olayın arkasındaki zekâ olması değildi; onun yabancı, Avrupalı statüsüydü. Karısına yazmış olduğu aynı mektupta Joris ayrıca bazı suç ortaklarının 'dar görüşlü' ve 'cesaretsiz' olduğundan da bahseder ve 'çoğu Ermeni Pazar devrimcisinin olduğu gibi,' der.⁸⁷ Joris daha kahramanca bir rol oynamaya kararlıydı. Ancak bu ARf'nin planı ya da isteği değildi. Olayın ortaya çıkışının ardından Joris'in oynadığı başrol, davaya yeni bir düğüm noktası kazandırmıştı.

Özel polis soruşturması bazısı çoktan ölmüş, bazısı da kaçmakta olan 41 şüpheli hakkında suçlayıcı kanıtlar ortaya

86 Karısına mektuplar, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 125.

87 A.G.E

çıkarmıştı. *Times*'ın muhabirine göre Yıldız bombalaması 'modern zamanların en büyük ve en sansasyonel siyasi suikastlarından biri' idi.⁸⁸ Duruşma 25 Kasım 1905 tarihinde başladı ve tutuklanmış olan şüphelilerin kaderini belirledi. Oldukça sansasyonel bir mahkeme davası olduğu için bu duruşmaya Büyük Devletlerin büyükelçileri, yabancı gazeteciler ve yerli halktan pek çok kişi katılmaktaydı. Belçikalı çevirmenlerden birine göre ilk duruşmaya 500 kişi katılmıştı.⁸⁹ Ancak uluslararası basın neredeyse tamamen Joris'e odaklanmış ve davadan 'Joris davası' olarak bahsedilmeye başlanmıştı. Davaya katılan pek çok Batılı gazeteci Joris'in cesur performansından ve ona baskı yapan yargıçlara cevap verme şeklinden etkilenmişti. Bu sulh hakimleri davayı sadece olayın anahtar 'gerçekleri' ile sınırlandırma konusunda başarısız olmuşlardı ve ikincil suçlamaları kanıtlama istekleri nedeniyle sürekli dikkatleri dağılmış gibi görünmekteydi. Saldırının amacı, Ermenilerin şikayetleri ve anarşizmin doğası hakkında sordukları sorular Joris'e kendi siyasi görüşlerini ifade etmesi için oldukça fazla fırsat yaratmıştı. Joris halka açık görülen bu davayı kendi fikirlerini yaymak için bir fırsat olarak kullanabileceğini fark etti. Mahkemesini tüm dünyaya siyasi bir duruşma olarak yansıtmayı başarmıştı. Bu şekilde kendisini bir özgürlük savaşçısı pozisyonuna koyuyor ve baskıcı siyasi sistemin kurbanı haline geliyordu. Bu da 'masum' 'siyasi mahkûmun' serbest bırakılmasını destekleyen uluslararası kampanyaları alevlendirmişti.⁹⁰

Joris'in kendisi de mahkemede gösterdiği performanstan açıkça memnundu ve sonrasında karısına yazdığı mektupta duruşmaları özetlemeye çalışmıştı. Yargıç ile yaptığı uzun

88 *Times*, 7 Kasım 1905.

89 3 Aralık 1905 tarihli rapora bkz., ABZ, Siyasi dosyalar [bundan sonra Pf], 4417/12, cilt. 1.

90 Başka bölgelerde tutuklanmış olan eylemciler de kendilerini 'siyasi tutuklu' olarak temsil etme taktiğini kullanmışlardır. Bkz. P. Kenney (2012) "I Felt a Kind of Pleasure in Seeing Them Treat Us Brutally": The Emergence of the Political Prisoner, 1865–1910', *Comparative Studies in Society & History*, 54, 863–889.

konuşmaları yazmış, kendi nükteli cevaplarını ve bu cevapların halk üzerindeki etkilerini özellikle belirtmişti.⁹¹ Basının bazı yorumları da onun bu düşüncesini desteklemektedir: 'Joris münasip saldırılar yapmayı başardı ve bu da Türk izleyicilerini önemli ölçüde terbiye etmiş olmalı.'⁹² Bu basın raporlarının bir kısmı kısa olsa da, asla Batının cesur ve doğrudan yaklaşımını Oryantallığın korkaklığı ve samimiyetsizliği ile karşılaştırarak Oryantal imajı doğrulamaktan geri kalmıyorlardı (bu konu Bölüm 7'de daha detaylı olarak açıklanmıştır). Joris'in mahkemedeki 'Avrupalı' cesaretinin 'Türk' yargıçları ve Ermeni sanıkları şaşırttığı iddia edilmişti. Ancak bir Belçika vatandaşı olan Joris'in 'yerli' suç ortaklarından oldukça farklı muamele gördüğü de ortadadır. Diğer şüpheliler soruşturma sırasında işkence görmüş olsalar da Joris'e fiziksel olarak asla kötü davranılmamıştı (bakınız Bölüm 3). Kuşkusuz bu, onun yargıçlara meydan okumasını ve onları kışkırtmasını daha kolay hale getirdi. Sonunda ölüme mahkûm edilmiş ve muhtemelen kararın uygulanma olasılığı onu oldukça korkutmuş olsa da, yabancı statüsünün hâlâ ona bir koruma sağladığını hissetmişti. İstanbul'daki Belçika Elçiliği ile sürekli iletişim halindeydi. Ayrıca onun kendi ülkesine iade edilmesini amaçlayan diplomatik çabalar konusunda da sürekli bilgi almaktaydı (bakınız Bölüm 5 ve 6) ve Belçikalı sempatizanların aktivitelerini de biliyordu (bakınız Bölüm 8). Peki ya İstanbul halkının alt sınıftaki insanları arasından toplanan ve çoğunlukla önemsiz isimler ve 'yardımcılardan' oluşan, mahkûm edilen diğer 16 kişiye⁹³ ne oldu?⁹⁴ Üçü hayat boyu hapse mahkûm edildi. Diğer üçü bildiğimiz kadarıyla hiç uygulanmamış olsa da ölüm cezasına çarptırıldı. Bu kitapta onlar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Osmanlı otoriteleri diğer isimleri Joris'e asla yapamayacakları bir şekilde susturma

91 Tarihsiz mektup, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 127–145.

92 *Edinburgh Evening News*, 14 Aralık 1905.

93 Toplamda 32 kişi suçlanmış olmasına rağmen birçoğu ülkeden kaçmıştı.

94 İstanbul'daki Belçika yetkilisine göre birçoğu yaptıklarının sonuçlarını sonradan anlamıştı ve suikastın gerçek amacı konusunda bilgileri yoktu. 5 Aralık 1905 tarihli rapor, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

konusunda oldukça başarılıydılar. Görünüşe bakılırsa yargı süreçlerinden önce bazı mahkûmlar diğerlerine göre daha önemsizdi.

Halka açık duruşmayı Belçika ve Osmanlı İmparatorluğu arasında iki taraflı anlaşmalar ve Kapitülasyonlar konusunda çıkan diplomatik olay izledi (bakınız Bölüm 5). Bu olay konunun odağını Ermeni/anarşist terörizminin meşruluğundan uzaklaştırdı ve ilgileri uluslararası hukuk ve İnsan Haklarının üzerine çekti. O dönemin gözlemcileri Joris’i bir suçlu ve katil olarak görmek yerine otokrat düzenin bir kurbanı şeklinde görüyorlardı ve Belçikalı Dreyfus olarak kabul ettikleri Joris’in Büyük Türk ya da Kırmızı Sultan’dan kurtarılmaya ihtiyaç duyduğunu düşünmekteydiler (bakınız Bölüm 8). Aydınlanma çağından itibaren Oryantalizm ve ‘liberal’ düşüncelerin gelişimi yakın bir şekilde iç içe geçmişti ve ‘İslam fobisi’ ile ırkçı fikirler siyasi yelpazenin uzak sağında yükselişteydi.⁹⁵ Muhafazakâr ve ‘merkezci’ partiler Osmanlı İmparatorluğu’nu eleştirmek konusunda daha az açık sözlüydüler. Bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak için daha faydacı olmayı ve iyi ilişkileri devam ettirmeyi sürdürüyorlardı.⁹⁶ ‘Joris duruşması’ sırasında Belçika, Osmanlı dostu politikasını sürdürmeye kararlı olan Muhafazakâr (Katolik) bir kabine tarafından yönetilmekteydi. Ancak Bölüm 5 ve 8’de gösterildiği gibi, bazı diplomatlar kademeli olarak daha savaş yanlısı bir tutumu benimsediler. Ancak bu, tavırları nedeniyle kısa süre sonra bu ufak ülkenin gücünü olduğundan büyük gördüğünü ortaya çıkacaktı.

95 Liberalizm ve Oryantalizm arasındaki ilişki için özellikle bazı feminist çalışmalara bkz.: M. Yeğenoğlu (1998) *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism* (Cambridge; New York: Cambridge University Press); J. Zonana (1993) ‘The Sultan and the Slave: Feminist Orientalism and the Structure of ‘Jane Eyre’’, *Signs*, 18, 592–617. Avrupa sağında Müslüman karşıtı duyguların yükselişi için bkz. F. Bravo López (2013) ‘The Genocidal Islamophobia of a Late Nineteenth-Century French Anti-Semite: D. Kimon and The Pathology of Islam’, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 25, 101–116.

96 İngiltere için bkz. Gürpınar, ‘The Rise and Fall of Turcophilism’.

Bu kitaptaki her bölüm 1905-1907 arasındaki dramatik olaylara farklı bir açıdan yaklaşır ve bu yüzden ARf suikastının zengin ve çeşitli bir resmini sunar. Tüm bu görüşler bir aradayken on dokuzuncu yüzyıl boyunca milyonlarca insanın kaderini şekillendirmiş olan geniş tarihsel süreçleri daha net olarak ortaya koyarlar: Modern kapitalizm, milliyetçilik, sosyalizm, kitle iletişim araçları, enternasyonalizm, imparatorluk, devletler arası iş birliği, cinsiyetler arası ilişkiler, yardımseverlik ve uluslararası hukuk. Her bölüm, farklı yöntemlerle sadece 1905 suikastına yol açan değil, aynı zamanda sonraki olayları da belirleyen uluslararası ve global bağlantıları aydınlatmaktadır. Bu iç içe geçmiş bağlantılar çeşitli ve karışıktır fakat bu kitap onları somutlaşmış deneyimler olarak çıplak halde gözler önüne serer: Makro bir fenomenin, mikro gerçekliği.

YAZAR BİYOGRAFİLERİ

Houssine Alloul Power in History: Centre for Political History (PoHis) üyesi ve Antwerp Üniversitesi'nde Araştırma Öğretim Görevlisi'dir ve tarih alanında doktorası bulunur. Doktora tezi olarak Belçika ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri araştırmış ve özellikle iç içe geçmiş ufak güç diplomasisine, Belçika başkentinin dünya çapında genişlemesine ve kültürler arası konulara odaklanmıştır. Araştırma konuları içinde konsolosluk tarihi, Doğu bilimleri, gezi edebiyatı, modern finans kapitalizmi ve Leopold tarzı sömürge akımı vardır.

Edhem Eldem İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi'nde tarih öğretmektedir. Batılılaşma ve Avrupa ilişkilerine odaklanarak on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı sosyal ve kültürel tarihini öğretir. Cenaze epigrafisi, ticaret, bankacılık, kentsel dönüşüm ve Doğu bilimi konulu yayınlarının ardından, şu an yapmakta olduğu güncel

araştırmaları arkeoloji, fotoğraf, görsel kültür ve birinci şahıs anlatımlar üzerinedir.

Henk de Smaele Antwerp Üniversitesi'nde Power in History: Centre for Political History'e (PoHis) bağlı olarak modern kültür tarihi öğretmektedir. Güncel araştırmaları arasında cinsiyet ve cinselliğin modern tarihi ve Avrupa ile Orta Doğu arasındaki tarihi ilişkiler bulunur.

BÖLÜM 2

Ermeni Devrim Federasyonu ve 'Nejuik' Operasyonu

Gaïdz Minassian

Ermeni Devrim Federasyonu (ARf, ya da diğer ismiyle *Taşnaksutyun*) tarafından Sultan II. Abdülhamid'e karşı düzenlenen suikast girişimi dünya çapındaki pek çok kral suikastı ya da suikast girişiminden biridir. Bu girişim Rusya Çarı II. Alexander (St. Petersburg-1881), İran Şahı Nasser al-Din Qajar (Tahran-1896), İtalya Kralı I. Umberto (Monza-1900) ve Sırbistan Kralı I. Alexander'dan (Belgrad-1903) sonra gerçekleşmişti. Yükselen sosyal eşitsizlik ve genelde birbiri ile çakışan milliyetçilik akımları nedeniyle siyasi şiddet Avrupa'da yaygınlaşmıştı. Bu yüzden Avrupa makamları ve basın Sultan'a karşı yapılan bu saldırıyı öğrendiğinde kimse şaşırmadı. Bunun ilk nedeni, Abdülhamid'in otokrat yönetiminin pek çok insanın gözünde Osmanlı İmparatorluğu boyunca isyan hareketlerine yol açmasının nedenlerinin açıkça ortada olmasıydı. İkinci

İngilizceye Çeviren: Cécile Nelson

G. Minassian
Sciences Po Paris, Paris, Fransa
e-posta: gaidz.minassian@sciencespo.fr

nedeni ise Sultan'ın daha önce de başka suikastların hedefi haline gelmesiydi ve bunların en yenisi 1903 senesinde Prens Sabaheddin'in onu tahtan indirme denemesiydi. Son olarak ise San Stefano ve Berlin anlaşmalarının 1877-1878 seneleri arasında gerçekleşen Rus-Osmanlı savaşına son verdiği andan itibaren Abdülhamid'in Ermenilere karşı kullandığı politikalar konusunda bilgili olan Avrupalı hükümetler mevcut Ermeni Meselesi ile ilgilenmekteydi. Abdülhamid'in bu politikaları eski 'Doğu Meselesinin' yeni bir versiyonu olan ve genelde şiddet hareketleri ve isyan ile sonuçlanan Ermeni Meselesine yol açmıştı.

ARf'nin suikast girişimini organize Ermeni militanlarının direniş ve terörizm tarihi içerisinde ele alan bu bölüm, 'Nejuik' (safkan at, II. Abdülhamid'in lakabı) operasyonunun planlanması, farklı stratejileri, dönüm noktaları, kurbanları ve yol açtığı zarar gibi detaylarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca operasyondan sorumlu olan timin hepsi de farklı milletlerden gelen kadın ve erkek üyelerine de yer verilecektir. Aşağıda da gösterileceği gibi, Edward Joris'in olaydaki yeri şaşırtıcı olduğu kadar belirleyici bir özellik de taşıyor olabilir. Bu şaşırtıcıdır çünkü Ermeni devrim hareketi genelde askeri ve terör operasyonlarına yabancıları dahil etmezdi. Bu Belçikalı anarşistin varlığı ise hazırlıklar sırasında büyük bir önemi olmasından ötürü belirleyicidir. Joris ile ARf arasındaki bağları ve onun Sultan'a karşı yapılan saldırının organizasyonunda oynadığı rolü anlayabilmek amacıyla, olayın karışık doğasının anlamlı bir hale getirilmesi için iki aşamaya bölünmesi gerekir. İlk aşama onun Mayıs-Haziran 1904 tarihleri arasında suikasta üye olması ile başlar ve 27 Temmuz 1904'te Constantinople'de tutuklanması ile sona erer. İkinci aşama ise tutuklanmasından başlayarak 28 Aralık 1907 tarihinde Belçika'ya dönüşüne kadar olan zamanı kapsar.

ESKİ BİR PROJİYİ HAYATA GEÇİRMEK

ARf, Temmuz-Ağustos 1890 döneminde Christapor Mikaelian (1859-1905), Simon Zavarian (1866-1913) ve Taşnak tarihine göre Stepan Zoryan (1867-1919) tarafından Tiflis'te kurulmuştur. Ayaklanma, terörizm ve siyasi eylemcilik yöntemleri ile Ermenistan'ın ulusal ve sosyal kurtuluşunu savunmuştur. Daha sonra ise iki Ermeni toplumunun (Osmanlı ve Rusya) özgürlüğü çağrısında bulunmuştur. Sosyalizme yönelen organizasyon 1907 tarihinde İkinci Enternasyonal'e katılmıştır.¹

Sultan II. Abdülhamid'i öldürmek kendi içinde bir hedef değildi. Komploculara göre bu saldırı, 1894 ile 1896 seneleri arasında Osmanlı Ermenilerine karşı işlenen katliamların cezası ve bu olayın ardından adalet sağlama yöntemleriydi. Aynı zamanda Sultan'ın İmparatorlukta yaşayan Hristiyanların durumunu düzeltecek reformlar yapmayı reddetmesine de karşı çıkıyordu.² Bu komplo ilk olarak katliamlar döneminde ortaya çıkmış ve 1905 senesindeki uygulanmasından önce birkaç dönem halinde olgunlaşmıştı. ARf'nin bu proje konusunda kararsız kalmasının nedeni, kendilerini zulümden korumak için planları gizli tutma istekleriydi ve herhangi bir hareketleri kolayca vatana ihanet damgası yiyebilirdi. 1896 yılındaki ilk aşamada milliyetçi duyguları uyandırmak isteyen Makedonyalı ve Ermeni devrimciler,³ bağımsız olarak aynı planı hayal ettiler.

1 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ARf 1918 yılında ilk Ermeni Cumhuriyeti'nin kuruluşundan ve yönetiminden sorumlu olmuştur. 1919'dan bu yana özgür, bağımsız, birleşmiş, demokratik ve sosyalist bir Ermenistan için çalışmaktadır. 1920 senesinde gücü Ermeni Bolşeviklerine devretmiş ve sürgünde Ermeni toplulukları organize etmeye başlamıştır. ARf, 1990 senesinde Nagorno-Karabakh savaşına katıldıktan sonra Ermenistan'a geri dönmüştür. Parti, 1998 ile 2009 yılları arasında pek çok hükümette görev almıştır. Günümüzde muhalefetin bir parçası olarak en az otuz ülkede temsil edilmektedir. Bkz. L. Nalbandian (1963) *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century* (Berkeley: University of California Press) ve B. Der Matossian (2014) *Shattered Dreams of Revolution: From Liberty to Violence in the Late Ottoman Empire* (Stanford: Stanford University Press).

2 V. Dadrian (1996) *Histoire du génocide arménien. Conflits nationaux des Balkans au Caucase*, (Paris: Stock).

3 Makedonyalılar ile olan ilişkiler 1898 yılında, ARf'nin Tiflis'te gerçekleşen İkinci Dünya Kongresi'nden sonra resmi hale gelmiştir. Makedonya ve Ermeni devrim partileri arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Ortak bir düşmanları vardı (Abdülhamid devleti) ve her ikisi de aktif bir şekilde (farklı biçimlerde olsa

Fakat Makedonyalı devrimciler operasyonu fazla riskli bulup bu tarz bir girişime hazır olmadıkları kararını verirken Ermeni devrimciler ise bu planı insani ve finansal nedenlerle reddetti.

Sultan suikastı projesinin uzun bir geçmişi bulunur. Bundan ilk olarak 22 Haziran 1896 tarihinde Hovnan Tavtian'dan Zavarian'a yazılan mektupta bahsedilmiştir. Tavtian Cuma namazı sırasında Abdülhamid'e karşı bir operasyon düzenlemekten bahseder. Sonrada Cenevre'deki Taşnak sözcüsü olan *Droshak*'ın (Standart) editör ekibi ile Constantinople'de bulunan Parti üyeleri arasındaki yazışmalar gelir.⁴ Ancak Parti üyeleri, Ermeni halka uygulanacak yeni bir şiddet dalgasından korktukları için bu fikirden vazgeçti. Kötü finansal durumları da bu tereddütlerini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Parti'nin kasası boşken böyle bir operasyon yapmak imkânsız görünüyordu. Ancak bu durum Makedonyalıları ve Ermenileri Abdülhamid rejimine karşı verdikleri savaşta ve özellikle de Osmanlı topraklarında maruz kaldıkları baskılara Avrupa'nın dikkatini çekme çalışmalarında yakın bir şekilde iş birliği yapmaktan alıkoymadı. Bu nedenle 26 Ağustos 1896 tarihinde Makedonyalı devrimcilerin de lojistik desteği ile 26 Taşnak savaşçısı Avrupa'nın İmparatorlukta bulunan ana sembollerinden biri olan, İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na saldırdı. Terörizm tarihindeki ilk rehin alma olayı olan bu operasyon Avrupalı hükümetlere İstanbul'un imzaladığı 1878 Berlin Anlaşmasının 61. maddesinde belirtilen ve Anadolu'nun Doğu vilayetlerindeki organize Ermeni katliamını durdurmaya ve Ermenileri korumaya amaçlayan reformları uygulaması konusundaki sorumluluklarını hatırlatmak amacıyla gerçekleştirilmişti. Uzun süren pazarlıkların ardından saldırganlar Fransız-Rus filosu eşliğinde Osmanlı

da) ulusal özgürlük aramaktaydı. Her ikisi de aynı zamanda rakip organizasyonlar tarafından oluşturulmuştur: Taşnak ve Hnchaklar ARF'yi, İç Makedonya Devrim Organizasyonu (IMRO) ve Yüce Makedonya Komitesi (SMC) ise diğerini oluşturmuştu. Bu organizasyonlar aynı stratejiyi kullanmıştır: Avrupalı güçlerin gensorusu, terörizm ve isyan. Bkz. G. Minassian (2015) *Le Rêve brisé des Arméniens* (Paris: Flammarion).

4 Operasyon Hücresi'nin ilk üyelerinden olan Tavtian tarafından yazılan bir mektup. Bkz. H. Dasnabedian (editör) (1934) *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar* [Materials for the History of the ARF] (Boston), cilt. 1, syf. 388–389.

topraklarını terk etme hakkını elde etmiş olsalar da Sultan'ın ajanları tarafından kışkırtılan Müslüman halk Constantinople'de 7.000 Ermeni'yi katletti.⁵

İkinci aşamada ise Abdülhamid'in yol açtığı katliamların ve Avrupa'nın umursamazlığının neden olduğu hüsrana, 1898 senesinde Tiflis'te yer alan ikinci Kongreleri sırasında Sultan'a yönelik muhtemel bir suikasttan açık bir şekilde bahsetmemeye büyük dikkat gösteren ARF'yi, stratejilerini daha büyük olaylara yönlendirme konusunda ateşledi. Müzakerelerin sonunda ARF konferansından çıkan karar savaşçı birliklerinin *Yerkir* (Arazi) üzerine yoğunlaşması yönündeydi. Fikir ise 1905'ten geç olmamak kaydıyla Sasun'dan Van'a kadar uzanacak ve Avrupa boyunca şok dalgaları yaratacak bir ayaklanma organize etmektir.

Üçüncü aşamada ise Parti'nin Plovdiv'de yer alan uluslararası bürosunda Nisan 1901'de gerçekleşen bir toplantıda II. Abdülhamid suikastının ilk somut planları sunuldu.⁶ Gizlilik altında görüşülen projede *Potorig* (Gök gürültüsü) adı verilen özel bir görev ile Kafkaslar ve diğer bölgelerdeki zengin Ermeni sanayicilerinin kaynaklarından yararlanarak Parti'nin kasasını doldurma amacı konuşuldu. Kimi zaman zorlama ile toplanmış olan bu 'devrim vergisi' ARF'nin kurucusu olan ve daha sonra *Nejuik* Operasyonu'ndan sorumlu hücrenin (*Tsutsagan marmin*) başına geçecek Mikaelian tarafından yönetilen gizli bir komite tarafından idare edildi. 1896 senesinde ARF böyle bir girişimi finansal olarak karşılayamazdı. Fakat 1901 senesine gelindiğinde *Potorig* operasyonu ile 432.500 Frank toplanmış ve Parti'nin bu operasyon için yeterli finansal kaynağa sahip olması sağlanmıştı.⁷

Bu gelişmeler de dördüncü ve son aşamanın başlamasını sağladı: Parti'nin Ocak-Mart 1904 tarihinde Sofya'da gerçekleşen

5 Bkz. A. Garo (1986) *Jours vécus* (Beyrut: Voskepar); R. Kevorkian (2006) *Le génocide des Arméniens* (Paris: Odile Jacob).

6 Plovdiv toplantısı detayları için bkz. Dasnabedian, *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar* (Beyrut: Editions Hamaskaïne), 2. baskı, özel sayı, syf. 361–336.

7 H. Dasnabedian (1988) *Histoire de la Fédération Révolutionnaire Arménienne 'Dachnaksoutiouné', 1890/1924* (Milan: Oemme Edizionne), syf. 63.

üçüncü kongresinden çıkan ve Taşnak terminolojisi ile ARf'nin *Vishab* (Ejderha, İstanbul'un takma adı) ve *Vosgehank* (Altın Madeni, İzmir'in takma adı) bölgeleri⁸ boyunca büyük bir saldırı planlaması kararının gerçekleştirilmesi. Kullanılan dil oldukça şifreli olsa bile Parti bürosunun aklında gerçekten de Abdülhamid suikastı vardı. ARf bu amaçla görevi beş savaşçısına verdi: Lider Mikaelian (takma adı Samuel Fayn),⁹ Ardaches Seremdjian (takma adı Torkom), Garabed Yeghiguan (ya da Achod), Mardiros Markarian (ya da Liba Rips, bundan sonra diğer bir takma adı olan Safo ile anılacaktır) ve daha önce de bahsedilmiş olan Tavtian (takma adı Honane). Ancak bu açık bir karar değildi ve sadece ARf liderleri arasında yapılan uzun tartışmaların sonucunda ortaya çıkmıştı.¹⁰ Parti'nin genel politikalarından ayrılan özel bir operasyon düzenlemek söz konusu bile olamazdı. Tam tersine, bu operasyon ve özellikle de hazırlık aşamalarında yer alan Sasun için tasarlanan genel ayaklanma global bir strateji ile koordine edilmeliydi. Aynı anda iki tansiyon bölgesi planlayan (biri İmparatorluğun liman şehirleri olan İstanbul ve İzmir gibi boğaz bölgeleri, diğeri ise Rusya sınırında olan *Yerkir*) ARf'nin amacı terörizmi gerilla taktikleri ile birleştirmek ve silahlı hareketle yabancıların müdahalesini tetiklemektir. Bu strateji 1877-1878 senelerinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yaptığı ve iki cepheye odaklanmış olan (Rumeli ve Kafkaslar) saldırıyı taklit etmeyi amaçlıyordu. Bu savaş Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında savaştığı her iki cephede de fetihler yapması ve Bulgaristan'ın fiilen özgürlüğü ile sonuçlanmıştı. Taşnak Parti bürosuna göre Sasun'daki genel ayaklanma planlarının en geç 1905 senesinde gerçekleşmesi gerektiğinden, Sultan'a karşı yürütülecek operasyonun da aynı sene sona ermeden tamamlanması gerekiyordu. Emirler kesindi ve Parti herhangi bir gecikmeyi kabul etmiyordu. Onlara göre

8 Ancak İzmir'deki gizli operasyonlar ortaya çıkmıştır. Dasnabedian, *Histoire de la FRA*.

9 Mikaelian 'Samuel Fay' takma adıyla Rusya'dan bir Yahudi kimliğine bürünmüştür.

10 Pek çok ARf lideri hem suikast projesine hem de Mikaelian'ın bu projeye katılmasına karşıydı. Biyografi yazarı Avedis Aharonian'a göre Mikaelian bu fikre takıntılı hale gelmişti. Bkz. (1926) *Christapor Mikaelian*, (Boston), syf. 162.

her iki operasyonu da eş zamanlı olarak yürütmek Bulgarların daha önceki zaferine benzer bir şekilde Ermeni Meselesini de çözüme ulaştırmakta yardımcı olabilirdi. ARf, İstanbul'da ve 1894 senesinde ilk ayaklanmaların çoktan çıktığı Sasun'da Osmanlı-Ermeni çarpışmasının başlaması durumunda Avrupa devletlerinin müdahale edeceğine güveniyordu.¹¹ Ancak Osmanlı ordusunun 1904 baharında Sasun'da gerçekleştirdiği ayaklanma karşısı saldırı bu planları mahvetti. Kongrelerini Sofya'da gerçekleştirmekte olan ARf delegeleri, Osmanlı ordusunun saldırısının ayaklanma planlarını engellediğini fark ettiler. Bu yüzden Sasun kendini savunmaya geçmiş ve güçlü bir direnişe sahip olmasına rağmen ezici bir ordu yenilgisi yaşayan ayaklanma 1904 senesinde sona ermişti.¹²

TAŞNAKLARIN ARASINDA ON DÖRT AY

Edward Joris 1904 yazında savaşçıların arasına katıldığında bu hesaplamalardan ve stratejilerden habersizdi.¹³ Onun Operasyon Hücresi'ne katılmasına Tavitian'ın gruptan çekilmesi neden olmuştu.¹⁴ Mayıs-Ağustos 1904 tarihlerinde Pire'de gerçekleşen görüşmelerden sonra Mikaelian ve ekibi aralarına üç kişiyi daha almaya karar verdi: Mikaelian'ın kızı rolünü oynayacak genç Rubina Aghechian (takma adıyla Rubina Fayn), Chris Fenerdjian (takma adıyla Silvio Ricci ya da Cris) ve Vramshabouh Kendirian (ya da Yervant) (bkz. Şekil 2.1).¹⁵ Kadınların devrimci organizasyonlarda bu kadar yüksek pozisyonlara gelmeleri o dönemde örneği görülmemiş bir olaydı. Avrupa boyunca solcu hareketler siyasi faaliyetler onlar için eşit haklar anlamına

11 Dadrian, *Histoire du génocide arménien*.

12 Minassian, *Le Rêve brisé*.

13 Üyeliğinin tam tarihi belirsizdir. Kendirian ekibin anahtar üyelerini Joris'e Kasım 1904 tarihinde tanıtmıştır. Joris, ekibin kendisine suikast planından bahsetmesinin sadece Mart 1905 tarihinden sonra olduğunu savunur. Belçikalı temsilcilerden birinin ağzından Joris'in Osmanlı polisine verdiği ifadenin kelimesi kelimesine metnini bulmak için bkz. Archief van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Brüksel, [bundan sonra ABZ], Siyasi dosyalar [bundan sonra Pf], sayı 4417/12, cilt 1.

14 Dasnabedian (editör) (1982) *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt. 4 (Beyrut: Editions Hamaskaïne), syf. 195.

15 Dasnabedian, *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt. 4.

gelebileceğinden ötürü pek çok kadını çekmekteydi. Rubina'nın¹⁶ savaşçılar arasındaki anahtar rolü (alta bakınız) konusundaki şahitliği, kadınların ARF bünyesinde ne tarz bir güç ve otorite pozisyonuna yükselebileceklerini gözler önüne seriyor.¹⁷

Şekil 2.1 Fotoğraf, İstanbul'da yapılan bir pikniğe ait grup portresi, *soldan sağa*: (1) Chris Fenerdjian, (2) Ardashes Kapoudanian, (3) tanımlanamayan kişi, (4) Rubina 'Fayn' (?), (5) tanımlanamayan kişi, (6) Anna Joris, (7) tanımlanamayan kişi, (8) Vramshabouh Kendirian, (9) Edward Joris. Tarihsiz; 1904 sonlarında çekildiği düşünülmektedir. *Kaynak*: House of Letters, Antwerp

Edward Joris'i olayın içine çeken, Constantinople doğumlu Kendirian olmuştur. 1901 yılından bu yana Osmanlı'nın başkentinde yaşayan ve Belçika Felemenk anarşist aylık gazetesi *Ontwaking* (Uyanış) için düzensiz aralıklarla makaleler yazan Joris için Osmanlı Ermenilerinin zorlu sosyal durumları ilgi çekiciydi ve bu da onun baskı ve emperyalizme karşı insanları

16 Osmanlı soruşturma komisyonunun raporunda Rubina ile ilgili şu tanımlı görüyoruz: 'Orijinal olarak Kafkaslardan, Ermeni, 32 yaşında, histerik, uzun değil, zayıf, kahverengi, büyük, karanlık gözlü, dalgın görünüşlü, öne çıkan kancalı burun, ince, kansız dudaklar, oval bir çene, Rusça, Ermenice ve çok az Almanca konuşuyor'. (1905) *Enquête sur l'attentat commis dans la journée du 21 juillet à l'issue de la cérémonie du Sélamlik*: Travaux de la Commission Spéciale (İstanbul: F. Loeffler), syf. 75.

17 S. Zétlian (1992) *Haygnotch dère hay hérapokhagan charjman meth* [The Role of Armenian Women during the War of Liberation] (Los Angeles).

özgür bırakmaya yönelik tutkusuna yol açtı (bkz. Bölüm 3). İstanbul'daki Singer İmalat Şirketi tarafından işe alındığında firmanın bir diğer çalışanı olan Kendirian ile aynı ofisi paylaşmaya başladı ve bu da ikili arasında hızlı bir arkadaşlık ve karşılıklı etki oluşturdu. Joris'in Ermeni Meselesine karşı olan ilgisi Kendirian sayesinde gelişti.¹⁸

1902 senesinde Joris'in geçimini terzilik ile kazanan (gelecekteki) karısı Anne Nellens da (ARf takma adı ile Adèle Berchier ya da 'Bella') Constantinople'de ona katıldı (bkz. Bölüm 1'deki Şekil 1.2).¹⁹ 1904 yılından itibaren Edward, eşi, hizmetçileri Steliani ve köpekleri Tot'tan oluşan Joris ailesi Tozkoparan bölgesinde Hikmet Bey'e ait bir eve yerleşti. Osmanlı başkentindeki Belçika topluluğu içinde sessiz bir hayat yaşıyorlardı ve konsolos yardımcısı August Dauge dahil pek çok Belçikalı diplomat ile iyi ilişkileri vardı. Joris'in profili Operasyon Hücresi için üç açıdan ilgi çekici özelliklere sahipti. Joris bir anarşistti, bu da onun devrimci fikirlere ve organize direnişe karşı daha sempatik bir duruşa sahip olabileceği anlamına geliyordu. Yabancı bir ülkenin vatandaşı, daha da önemlisi bir Avrupalıydı ve Osmanlı İmparatorluğu boyunca özgürce seyahat etmesini sağlayan kapitülasyon ayrıcalıkları gibi pek çok avantajdan faydalanmaktaydı.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması konusunda Rusya ile İngiltere arasında yükselen tansiyona karşı tarafsız kalmış bir devlet olan Belçika Krallığı'nın vatandaşı olması, olası bir tutuklanma durumunda ARf'yi Avrupalı güçlerin çıkarlarına hizmet ettikleri suçlamasından koruyordu. Bu üç neden sonucunda Kendirian yeni arkadaşına karşılaştıkları oldukça karışık görevde yardımcı olacak özel bir rol verme konusunda yoldaşlarını ikna etmekte zorlanmadı.

Savaşçılar daha ilk hazırlıklar sırasında lojistik zorluklar ile karşılaşmışlardı. Orijinal Ermeni isimlerini taşıyan pasaportlar

18 W. ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de Sultan. Carolus Edward Joris in Konstantinopel* (Antwerp: B + B), syf. 16.

19 1902 yazında İstanbul'da evlendiler.

20 Avrupa göçmenleri için sınırlayıcı ayrıcalıklar, bkz. Bölüm 5 ve 6

ile Sultan'ın güçlü gizli polisinin şüphesini çekmeden Osmanlı İmparatorluğu'na giriş yapamıyorlardı. Şehre dışarıdan gelen herkesin yabancı pasaportlarını yanlarında bulundurması gerekiyordu. Sahte kağıtlar ve kimlikler kullanan eylemciler bu sayede Rus, Yunan, İtalyan, Romen ve Amerikalı kimliklere bürünüyorlardı. Ancak yeni isimleri ile Sultan'ın İstanbul'daki yüksek korumalı Yıldız Sarayına yakın bir ev ya da daire tutmaları zordu. Sonuç olarak her zaman Constantinople'de yaşayan Ermenilerin ve diğer yabancıların yardımına güvenmek ve imparatorluk başkentine yolculuk yaparken kendilerini yabancı, evli çiftler olarak tanıtmak zorunda kalıyorlardı.²¹ Bu da Parti'nin İstanbul'da bulunan merkez komitesindeki iki yerel üye olan Fenerdjian ve Kendirian'ın gruba alınışını ve Safo'nun karısı rolünü oynayan Rusya doğumlu Alman bir milliyetçi olan Sophie Rips²² (takma adıyla 'Bayan Emily' ve Marie Seitz) gibi diğer yabancı vatandaşların silahlı ağa dahil edilmesini açıklıyor. Sonuç olarak *Nejuik* Operasyon ekibi eş merkezli daireler halinde farklı sorumluluklara sahip olan 30 kişiyi içeriyordu: Dikkatsizliği yüzünden gruptan çıkarılan Yeghiguian (takma adıyla Achod) nedeniyle yediden altı kişiye düşen merkez üyeleri, dördü kadın on beş kişiden oluşan ve patlayıcıları, parayı ve arabayı taşımak, saklanma yerlerini gözetlemek ve gözetim dahil lojistikten sorumlu olan Constantinople merkezli destek grubu, biri hazırlıklar konusunda Makedonyalı devrimcileri yedekte tutmak üzere Bulgaristan'da, diğeri ise yan saldırıları organize etmek için İzmir'de olan ve her biri üç kişiden oluşan iki dış kenar grubu²³ ve son olarak Cenevre'deki Profesör

21 Y. Pamboukian (editör) (2007) *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 5 (Beyrut), syf. 397–516.

22 Joris, Sophie Rips ile ilgili Osmanlı soruşturmacılarına şu tarifi vermiştir: 'Ufak yapılı, zayıf, sarışın, gök mavisi gözleri, sarı kaşları, ufak bir burnu var, hafifçe yüksek (*un peu relevé*) normal bir ağız, ince dudaklar, yuvarlak bir çene, normal dişler'. Joris'in Belçika çevirmeni tarafından yapılan 14 Ağustos 1905 tarihli sorgusunun kelimesi kelimesine dökümü için, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

23 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 4, syf. 194–223. Hepsî gönüllü olan diğer saldırı ekibi üyeleri: Carlo Ivanovich (takma adı Garabed Hovannessian 'Achod'— grubun eski üyesi olan Achod ile bağlantısı yok); Terasso Ivanovich (takma adları Ardash Khatshig Kapoudanian); Yeghia Kahvedjian; Arakel Nahabedian; Hadji Nishan Minassian (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.4 a); Yervant Frangulian; 'Manol'; 'Milot'; Manoug Youmoudian; Bro Baghdoyan; George Garaban; Meguerditch Gharibian; Hovsep Topalian (bkz. Şekil 1.4 b); Yervant Aladjadjian;

Rouher²⁴ ile Fransa'daki Kimya Profesörü Rubanovich'den oluşan patlayıcı uzmanları. Bu ağ Batı Anadolu sahili, Balkanlar ve Cenevre-Paris bölümü olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştı. Grup orduya benzer bir disipline ve kesin talimatlara sahipti: Operasyon Hücresi dışındakilerin ağa dahil olan insanların kimliklerini bilmesi yasaktı ve bir şüphe (polis gözetimi) ya da hata (dikkatsizlik) olasılığında o üye tüm ağdan izole ediliyordu. Joris'in organizasyon çizelgesinde özel bir yeri vardı. Resmi olarak Constantinople'de bulunan destek grubunun bir üyesiydi fakat sahip olduğu sosyal statü, milliyeti ve bağlantıları ona daha fazla sorumluluk yüklüyor ve bu yüzden Ermeni dostları tarafından oldukça fazla saygı görüyordu.

Konumuza ARF'nin bu Belçika vatandaşı ile olan özel irtibatını yorumlamak için burada bir ara verelim. Edward Joris ile Ermeni devrimciler arasındaki iş birliği iki kademeli bir karşılaşma olarak görülebilir. İlk olarak bu, Avrupalı anarşizm ile ilhamını Rusya'dan alan Ermeni popülizmin bir karşılaşmasıydı. Zavarian gibi bazı Taşnaklar eski Bakunincilerdi ve sosyal adalet, baskı gören insanların özgürlüğü ve her türlü egemenliğin reddi için savaşıırken öz yönetim ve kişisel imtiyazlar gibi anarşist prensiplere bağlı kalabiliyorlardı. İkinci olarak bu, iki farklı enternasyonalizmin karşılaşmasıydı. Avrupa anarşizmine göre dünyada sınırların olmaması ve devlete karşı savaş verilmesi gerektiği gibi, Taşnaklara ve sözcüleri Mikaelian'a göre de insanlar arasındaki birliğin sırrı sınırların yıkılması prensibinden geçmekteydi. Genelde düşünülenin aksine ARF milliyetçi bir örgüt değildi, kendi dengesini bulmuş ve eşsiz bir yapıcı sosyalizm tarzı benimsemiş olan bu örgüt milliyetçilik ve enternasyonalizmin bir senteziydi.²⁵

Nishan Hovannessian (bkz. Şekil 1.4 c); Takvor Hagopian; Bayan Ashkova. Çoğu lojistik operasyonlardan sorumlu olan kapı görevlisi, ayakkabı yapımcısı ve odacıydı. Bkz. (1985) *Gaidzer, heradaragoutioun Ho. Hi. Tachnagtsoutian Yerdassartagan Barperatert* [Review of the ARF Youth Movement], İkinci yıl, (2–3) [Nisan-Eylül], syf. 190–193.

24 Profesör Rouher 15 Temmuz 1904 tarihinde Igor Sazonov'un Rus İçişleri Bakanı Plehve'yi öldürmek için kullandığı bombayı bizzat hazırlamıştır. ARF'ye yakın olan Rus Devrimci Sosyalist grubu saldırının sorumluluğunu üstlenmiştir.

25 Dasnabedian, *Histoire de la Fédération révolutionnaire arménienne*; Minassian, *Le Rêve brisé*.

BAYRAM MI SELAMLIK MI?

Bu ağa iyi bir şekilde entegre olmuş olan Edward Joris, buna rağmen grubun tüm aktivitelerine katılmıyordu. Herkes sürekli olarak Ermenice konuşmaktaydı ve Safo ile Rubina gibi bazıları aralarında özel olarak Rusça konuşurdu. Joris bu dilleri bilmiyordu. Joris, Kendirian ve Sophie ile Fransızca ve/veya Almanya konuşuyor, Rubina ile de Almanca iletişim kuruyordu. Saldırı ekibinin ülke dışına yaptığı yolculuklara asla katılmadı ve yoldaşları 1904 yılında patlayıcıları sığır, at ve eşekler üzerinde test etmek üzere Bulgaristan'a gittiklerinde İstanbul'da kaldı. Ayrıca Joris operasyonun tüm detaylarını da bilmiyordu, fakat oynadığı rolün büyük planda kritik bir öneme sahip olduğu anlayacak kadar bilgisi vardı. O ve karısı 1904 senesinde çoktan grubun diğer üyeleri ile birlikte sarayın çevresindeki bölgeleri teftiş etmişlerdi.²⁶ Joris Kasım 1904 tarihinde üç daireli kiralık evini Mikaelian ve onun 'kızı' Rubina'ya açmıştı. Yeni Çarşı isimli ana caddeye çıkan Polonya Sokağı'nın yanında yer alan bu ev aynı zamanda yurt dışından gelen ekipmanların depolanması için de kullanılmaktaydı.²⁷ Ancak Ermeni liderlerin istekleri sınırları aştığında Joris tereddüt etmeden itiraz ediyordu. Grubun saldırı üyeleri önce Yıldız Sarayı yakınlarındaki Beşiktaş Meydanı'nda üç katlı bir ev kiralamaya çalıştılar. Ev saraya baktığı için gözlem ve sığınak merkezi olarak uygun bir konumda bulunuyordu. Kimi zaman sarayın çevresindeki tüm mahalleyi sarmış olan Osmanlı polis memurları tarafından tespit edilme riskini göze alarak yaptıkları evi Kendirian adına kiralama denemeleri başarısız olunca, Joris ve karısı Anna'dan Belçika konsoloslukundaki bağlantılarını kullanarak bu evi kendileri adına kiralamalarını istediler. Fakat Joris Belçika konsolosluğu ve Osmanlı polisinin, mütevazî bir geliri olan bir Belçika vatandaşının çoktan şehirde bir dairesi varken sarayın mahallesine taşınmasından dolayı şüpheleneceklerini söyleyerek bunu reddetti.²⁸

26 (1985) *Gaidzer*, (2–3), syf. 188–189.

27 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 17.

28 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 4, syf. 201.

Grubun işleyiş tarzına gelince, Edward Joris yönetim grubunun içinde saldırı noktası ve izleyecekleri taktikler konusunda bir anlaşmazlık olduğuna şahit olmuştu. Bir tarafta Sultan'ı yılda iki defa bayram ziyareti için gittiği Dolmabahçe Sarayı'nda öldürmeyi öneren Mikaelian vardı. Kendisi de eski bir *Narodnaia Volia* üyesi olduğundan,²⁹ Rus teröristlerin metodunu öneriyordu; kalabalığın içine sızarak Sultan'ın geçmekte olan aracına bomba fırlatmak. Safo ise Abdülhamid'in Hamidiye Cami'sine Cuma namazı için yaptığı ziyaretlerde yer alan selamlık sırasında bir saldırı yapılmasını düşünmüştü (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.1); bu daha iyi bir fırsat sunuyor ve saldırı ekibinin daha kolay bir yol izlemesini sağlıyordu. Safo patlayıcılar ile doldurulmuş bir arabanın cami meydanına mümkün olduğu kadar yakın park edilmesini önerdiği özel bir operasyon teklifi sunuyordu. Ona göre Mikaelian'ın planını yüzlerce polisin, ordu üyelerinin ve gizli ajanların olduğu bir mahallede uygulamak mümkün değildi. Mikaelian'a göre ise bombalı araç planı bir lükstü. Safo saldırı ekibinin üyelerinin bomba fırlatarak hayatlarını riske atmalarını istemiyordu. Joris bu konuda ARf'nin kurucusu olan iki kişinin de tarafını tutmuyor fakat Mikaelian'ın planını tercih ediyordu.³⁰ Peki o zaman saldırı bayramda mı olacaktı yoksa selamlık sırasında mı? Klasik bir yöntem mi kullanılacaktı yoksa yenilikçi bir metot mu? Mikaelian ve Safo sonunda Aralık 1904'te bir fikir birliğine ulaştılar: Operasyon 21 Temmuz 1905 tarihinde selamlık sırasında, camideki seremoni bitince yapılacaktı. Yabancı pasaport taşıyan terörist bir saldırgan, diplomatik delegelerin çadırına sızacak ve Sultan geldiği an bombaları fırlatacaktı. Eğer Sultan kaçmayı başarırca camiye mümkün olduğu kadar yakın park edilmiş bombalı aracı patlatmak için saldırı ekibinin üyelerinden biri kendisini feda edecekti.

29 *Narodnaia Volia* (Halkın İradesi) 19. yüzyılda Rusya İmparatoru II. Alexander'ın 1881 senesindeki ölümü dahil olmak üzere pek çok bombalı saldırıdan sorumlu Rus bir terörist organizasyondur. Dünyayı kutsayan, neo-sosyalist popülist bir akımı savunmaktadır. Mikaelian 1880'li yılların başlarında ayrılmıştır.

30 Joris'in Osmanlı polisine verdiği ifadenin Belçikalı ikinci tercüman tarafından kelimesi kelimesine metni için, bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

Grup bu plana sadık kaldı, fakat aralarındaki uzlaşma kırılıyordu ve operasyon tarzları daha karışıktı. Mikaelian, onun 'kızı' Rubina ve Kendirian patlayıcıları (pikrik asit -dumansız barut- ile dolu olan bombaları) test etmek için ayrı olarak Constantinople'den Bulgaristan'a geçtiler. Bundan sonra Kendirian, Parti'nin dünya bürosuna danışmak için Cenevre'ye geçti. Bu sırada Constantinople'de kalmış olan saldırı ekibinin diğer üyeleri alanı gözetlemek ve ekipmanı transfer etmek gibi farklı görevlere dağıldılar. Safo Viyana'da bomba yerleştirilecek aracın satın alınmasını ve Trieste üzerinden Osmanlı başkentine nakliyesini denetledi. Liba Rips takma adıyla yepyeni bir Viktorya modeli sipariş etmiş ve Joris'in yakınlarında kiraladığı ve Operasyon Hücresi'nin toplantılarının gerçekleştirildiği Constantinople'de bulunan dairenin adresini vermişti. Grup ayrıca Pire üzerinden gelen dumansız baruttan oluşan patlayıcılara sahipti. Bu patlayıcılar dinamitten beş kat daha güçlü olan, 1,2 kiloluk ufak miktarlara bölünmüş ve toplamda 100 kiloya ulaşan sabunlar halinde paketlenmişti. Mallar Galata gümrüğünden geçtikten sonra Kendirian ve Joris'in gözetimindeki bir hamalın sırtında, büyük sepetler halinde Pera'ya getirilmişti. Joris daha sonra bunları kendi kilerinde sakladı.³¹

BİR DÖNÜM NOKTASI: MİKAELİAN'IN ÖLÜMÜ

Edward Joris gerçekleşen üç farklı olay nedeniyle daha dikkatli olmaya karar vererek ekipmanı (elektrik kabloları, patlayıcı kapsülleri, fitiller, düğmeler, zamanlayıcılar, bavullar ve diğer aletler) başka bir yere sakladı. Bu olayların ilki polisin on beş bombadan oluşan bir silah yığını keşfetmesiydi. Joris bunun üzerine her şeyi hemen kendi evine taşıdı. İkinci olay ise Varna, Bulgaristan'da patlayıcı ile yakalanan üç Taşnak'ın tutuklanmasıydı. Bulgaristan polis raporuna göre tutuklanan kişilerden biri yanlarında saldırı ekibinden birinin Constantinople adresini taşımaktaydı. Bulgaristan polisi Osmanlı polisine haber

31 Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 17.

vermişti ve bu nedenle grup, ekipmanı Joris'in gizleme yerinden daha güvenli bir bölgeye taşıdı.³²

Üçüncü olay ise hepsinden daha ciddiydi: 8 Mart 1905 Perşembe günü Paris'ten gelen bir telgraf İstanbul'daki saldırı ekibine Mikaelian ile Kendirian'ın dört gün önce Sofya yakınlarındaki Vidosha dağı civarındaki bir bölgede bombalar ile ilgilenmekteyken gerçekleşen ölümlerini bildiriyordu. Her ikisi de yabancı pasaportlar ile seyahat etmekteydiler. Adamların yanında Rubina ve kız kardeşi vardı ve ünlü bir Makedonyalı devrimli lider olan Boris Sarafov ile buluşmuşlardı.³³ Oldukça sarsılan Joris, Sophie Rips ve Safo ile birlikte Perşembe gecesinden Cuma sabahına kadar yas tutarak oturdu. Ertesi gün Joris Safo'nun evine gitti fakat on beş dakikadan fazla kalmadı. Belçikalı anarşist, arkadaşı Kendirian'ın Bulgaristan'a kendi pasaportu ile seyahat ettiği için endişelenmekte haklıydı. Makedonyalı devrimciler pasaportları saklamıştı ve Bulgaristan polisi de basın ile Osmanlı polisine bazı detayları iletti.³⁴

Kötü haberler gelmeye devam etti. Kendirian'ın babası Joris'in ailesi ve Balkanlardaki Ermeni devrimciler ile iletişime geçerek oğlunun ölümünü kendi başına araştırmaya başladı ve Constantinople'deki saldırı ekibi bu yersiz davranışın Osmanlı polisinin dikkatini çekmesinden korktu. Safo, Joris ve diğerleri ayrıca Taşnak Partisi gazetesi *Droshak* ve Fransız dergisi *Pro Armenia*'nin Mikaelian ve Kendirian'ın fotoğraflarını ve gerçek kimliklerini açıklayarak olayı haber yaptıklarını öğrenmişti. Saldırı grubunun üyelerinin gözünde bu pervasız ve sorumsuz bir hataydı. Cenevre bürosuna haber vererek basında yer alan iki 'Devrim şehidinin' İstanbul'da takma isimler kullandıklarını ilettiler. Osmanlı halkının onları fotoğraflarından tanıması durumunda konu hakkında haber alabilecek olan Osmanlı polisinin gözünde şüphe oluşabilirdi. Dahası, bu olanları terörist

32 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 4, syf. 205.

33 Belçika başkonsolosundan de Favereau'ya rapor, 22 Mart 1905, Sofya, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

34 Belçika başkonsolosundan de Favereau'ya rapor, 22 Mart 1905, Sofya, ABZ, 4417/12, cilt 1.

aktivitelerden hiç şüphelenmedikleri halde bir eleman kaybetmiş olan Singer yönetimine nasıl açıklayacaklardı? Kendirian'ın iş arkadaşı olan Joris saldırı ekibinin diğer üyelerine göre daha fazla yakalanma riskine sahipti. Ancak saldırı ekibinin şansına, Singer Şirketi'nin yönetimi iki elemanları arasında gelişen arkadaşlığa hiç dikkat etmemişti.

KIYAMET GÜNÜ: 21 TEMMUZ 1905

ARf'nin ana kurucusunun ölümü Parti'yi çaresizliğe sürükledi. Bu duruma nasıl gelmişlerdi? Herkes bir açıklama talep etti. 10 Mart tarihinde Sofya'da gerçekleşen cenazeye 'Türk' öğrenciler ve Makedonyalı devrimciler dahil 6.000 kişi katılmıştı.³⁵ Saldırı ekibinden cenazeye katılan tek kişi Rubina oldu. Constantinople'deki Operasyon Hücresi ise darbe almıştı. Safo hemen Parti'nin dünya bürosunu operasyona devam etmek ve Mikaelian ile Kendirian'ın yerine güç sahibi yeni kişiler atayarak kendisini de yeni ağın başına getirmeye ikna etmek üzere Cenevre'ye gitti. Burada Rouher'a istedikleri sonucu elde etmek için ne kadar pikrik asit kullanmaları gerektiğini danıştı. Ancak Cenevre'den dönüşünde isteklerinin sadece yarısı karşılanmıştı. Parti saldırı ekibinin eksilen iki üyesinin yerini doldurmayı başaramadı. Yönetiminde sadece dört kişinin kaldığı ağ başta Rubina ve Safo olmak üzere geçimsizlik işaretleri veriyordu. Yeni lider pozisyonunda olan Safo teröristlerin özel konuklar için ayrılan çadıra sızması ve intihar bombacısı fikirlerinden vazgeçti. Bunun yerine bombalı araç fikrini benimsedi ve tüm arazi gözlemlerinin saldırı gününden altı gün önce, 15 Temmuz tarihinde tamamlanmış olmasını istedi. Son olarak ise en zorlu görev Hamidiye Cami'sindeki selamlık alanının keşif gözleminin yapılmasıydı ve bir taraftan Anna Joris ile Sophie Rips, diğer taraftan ise Georgy Vahramov (bundan sonra takma adı olan Zareh ile anılacaktır) ve Mkertich adını kullanan bir Ermeni yaptıkları iki deneme nedeniyle kutsal bölgeye yaklaşmaya

35 (1985) *Gaidzer*, (2-3), syf. 27.

cesaret eden iki kadını azarlayan polisin dikkatini çektiler. Her biri camiden, caminin önündeki imparatorluk arabasına ayrılan yere kadar olan mesafeyi yürüyüş ile ölçmek zorundaydı. 35 metrelik bu mesafe 108 saniye sürüyordu ve bu da Sultan'ın bombanın patlama alanında olduğuna karar verdikten sonra bomba dolu Viktorya'dan uzaklaşmak için yeterli bir süreydi.³⁶

Son olarak operasyonun her üyesine saldırı günü yapacakları görevlerin dağıtılması gerekti. Safo'ya göre başarıları dört kişi (ya da iki çift; kendisi ve sözde karısı Sophie Rips ile Rubina 'Fayn' ve daha önce ismi geçen, şoför Zaref) hariç tüm saldırı ekibi üyelerinin başarılı bir şekilde olay yerinden ayrılmasında yatıyordu. Fakat bu dört kişi içinde bombayı patlatmaktan sorumlu olan hangisi olacaktı? Operasyona uluslararası bir ton katması korkusuyla ne Rubina ne de Safo bu işin Ermeni olmayan biri tarafından yapılmasını istiyordu. Bu da Zareh arabayı kullanmakla meşgul olacağı için aday olarak geride Sophie Rips ile Safo'yu bırakıyordu. Sonunda kura çekmeye karar verdiler. Joris bu konuya ahlaki nedenlerden ötürü karşı çıktı; Rubina kendisinin bu iş için daha uygun olduğunu ısrarla savundu; Safo ise itiraz etti ve sonuçta tartışma çıktı. Rubina'ya göre Safo'nun tek başına değiştirmeye karar verdiği eski planda intihar görevi Rubina'ya düştüğü için bu görevde onun olmalıydı. Sonunda kura çekildi. Seremdjian eğer kurada Rubina'nın adı çıkarsa buna saygı duyacağını söylediğinde genç kadın mutlu oldu. Joris şapkayı Seremdjian'a verdi ve bu 'oyuna' karşı duyduğu memnuniyetsizliği belirtmek için odadan ayrıldı. Kurayı Rubina kazandı: Ona eşlik edecek olan Zareh ile birlikte bombayı o patlatacaktı.³⁷

Grubun tüm üyeleri 20 Temmuz Perşembe gününden daha geç olmamak kaydıyla Osmanlı başkentini terk edecekti. Her birine 240 ilâ 1150 Frank arasında bir para verildi ve şehri terk ettiler. Ancak Joris geride kalmaya ve Singer Şirketi'nde çalışmaya devam etmeye karar verdi. Safo ile birlikte karısına 240 Frank

36 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 4, syf. 214.

37 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, syf. 264.

verilerek onun Plovdiv'e gitmesine ve Joris'in Constantinople'de bulunan aile evine bir şey olması durumunda burada ona bakacak ve hatta ona bir iş bulacak olan yerel Taşnak şefi ile iletişime geçmesine karar verdiler. En iyi durumda Anna evine dönecek ve kalan parayı Parti'ye teslim edecekti.³⁸ Eğer Joris Singer'deki pozisyonunu kaybederse ARf onun Rus Kafkaslarında, Bakü ya da Batum'da bir petrol ajanı olarak maaşlı bir iş bulmasına yardımcı olacaktı.³⁹ Joris'in Taşnak liderler ile bu tarz yedek planlar yapmasının nedeni, Osmanlı polisinin onu tutuklaması halinde Belçika vatandaşlığının onu istismar ve misillemeye karşı koruyacağına güvenmesiydi. Ancak grubun liderleri onun bu planına katılmadılar ve ona son kararını vermesi için 20 Temmuz'a kadar süre tanıdılar. Sonuçta eğer Joris tutuklanırsa Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan bu saldırı uluslararası bir operasyon olarak görülebilirdi ve bu da Safo'ya göre kabul edilemez bir sonuçtu. Yine de Joris kararından vazgeçmedi ve eğer işler kötüleşirse Constantinople'de saklanabilmesi için verilen 300 Frank'ı kabul etti.

12:44'48: BOMBA PATLIYOR

21 Temmuz 1905 Cuma, Constantinople'de güneşli bir gündü. Başkent her zamanki gibi müezzinin çağrısı ile uyanmıştı ve sokaklar haftalık selamlık için aktiviteyle doluydu. Günün erken saatlerinde Edward Joris saldırı ekibinin kalan son üyelerini (Safo, Sophie, Zaref ve Rubina) son bir defa görmek için onların kaldığı daireye gitti. Onları tedirgin ve gergin bir halde buldu ve 'Eğer siz gitmezseniz ben tek başıma giderim!' diyerek onları kendine getirdi.⁴⁰ Sonunda saat 10:00'da saldırı ekibinin dört üyesi Viktorya ile birlikte yola çıktılar ve arabayı ziyaretçiler için ayrılmış olan Hamidiye Cami avlusunun hemen yanındaki Yıldız

38 Joris'in Osmanlı polisine verdiği ifadeye göre karısı olaydan en az bir hafta önce ayrılmıştır.

39 Pamboukian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 5, syf. 436.

40 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*. Ayrıca Joris'in Osmanlı polisine verdiği ifadenin Belçikalı ikinci çevirmen tarafından yazılmış kelimesi kelimesine metni için bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

saat kulesinin altına park ettiler. Öğlen olduğunda imparatorluk kafilesi geldi. Sultan II. Abdülhamid kalabalığın tezahüratları ve çadırda izlemekte olan yabancı delegelerin bakışları arasında arabasından inerek dua etmek için camiye girdi. Saat 12:43'de Sultan'ın cami girişinde Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile sohbet etmekte olduğunu gören Rubina ve Zaref zamanlayıcıları açtı. Bomba patlamaya hazırды. Rubina ile Zaref dikkat çekmeden uzaklaştı.

Saat 12:44'48' olduğunda kilometrelerde öteden bile duyulan büyük bir patlama gerçekleşti. Cami kalın, siyah bir dumanla kaplandı ve avluda üç metre genişliğinde ve yarım metre derinliğinde bir krater açıldı. Joris de her zamanki gibi çalışmaya gittiği ofisinden bu patlamayı duymuştu. Onun için bu patlama evinin yakınlarındaki daireye saklanmaya giden saldırı ekibinin üyeleri ile buluşmak için beklediği sinyaldi. Talimatları gereği onlarla öğle yemeği yemesi ve onlara dışarıdaki durumu anlatması gerekiyordu. Dairenin pencerelerinden birinde nöbet tutmakta olan Sophie Rips, Joris'in apartmanının girişini görebiliyordu. Öğlen olduğunda Joris kendi evine gitti ve tek başına yemek yedikten sonra tekrar ayrıldı. Onlarla buluşmaya gelmemişti. Dört üye başkentten ayrılmaya karar verdiler. Öğleden sonra saat dörtte Pire ve Rusya'ya giden son gemiler çoktan Galata'dan ayrılmıştı. Son şansları saat sekizdeki Sofya ve Viyana trenini yakalamaktı. Boş zamanları olan dört eylemci, saat altıya kadar Joris'i beklemeye karar verdiler. Bu onun normalde işten çıkıp eve geldiği saatti fakat Joris'ten hiçbir iz yoktu. Sokaklar sessizdi, mahallede yürümekte olan birkaç polis vardı fakat çevrede fark edilebilir bir karışıklık yoktu. Saat 19:30'da Belçikalı arkadaşlarından hâlâ bir işaret yoktu ve bunun iyi bir nedeni vardı: Joris Belçika'nın özgürlüğünün yetmiş beşinci yıldönümünü kutlamak için Therapia Yaz Sarayı'ndaki arkadaşlarına katılmıştı.⁴¹

41 Joris'in daha sonraki açıklamalarına göre bu kutlama ayın 22'sinde gerçekleşmişti. Joris ayın 21'inde Yıldız'a doğru uzun bir yürüyüşe çıktığını iddia etmiştir. Joris'ten karısına, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 128–129.

İki 'çift', şehirden tren yoluyla ayrılmaya karar verdiler. İki kadının varlığı tren istasyonunu dolduran polis ve jandarmanın ilgisini dağıtmakta yardımcı oldu. Bazıları Rubina ve Sophie Rips'in trene binmesine bile yardım etti. Trenin düdüğü ikinci kez çaldığında çiftler çoktan kompartımanlarına yerleşmişlerdi. Tren Osmanlı'nın başkentinden ayrılırken hâlâ saldırının şokunda olan Safo, Zareh, Rubina ve Sophie streslerini atmak ve başarılarını kutlamak için el ele tutuştu. Gerçekten de Abdülhamid'in öldüğüne ve Ermeni Devrimi'nin adını taşıyan ve 1894-1896 senesindeki katliamların anısına gerçekleştirilmiş olan saldırıda paramparça olduğuna inanıyorlardı. Sadece ertesi gün, yani 22 Temmuz Cumartesi günü Sofya'da aldıkları bir telgraf tüm umutlarını yerle bir etti: Sultan saldırıdan yara almadan kurtulmuştu. Merdivenlerde yavaşlamış ve tam olarak bombanın patladığı anda durmuştu. Olayı takip eden paniğe rağmen hemen sarayına dönmüştü. Zarar çok büyüktü: Çoğu asker, şoför ve uşak olan 26 kişi ölmüş ve 58 kişi ciddi olarak yaralanmıştı. Ayrıca 55 at ölmüş ve 34 araba da parçalanmıştı.⁴²

Olanlara hâlâ inanamayan saldırı ekibinin üyeleri Cenevre'ye ulaştılar, fakat gerçek ile yüzleşmeleri gerekti: *Nejuik* Operasyonu başarısız olmuştu. Dahası, 27 Temmuz akşamında saat altıda Osmanlı polisi Edward Joris'i tutukladı. 'Joris duruşması' başlıyordu.

ERMENİ DAVASI İÇİN OSMANLI HAPİSHANESİNDE YİRMİ ÜÇ AY

Bombalı saldırı için, 1894-1896 katliamları ve otokrat yönetimi nedeniyle Abdülhamid'e karşı saldırgan olan sol kanat Avrupa basını hariç, tüm dünyadan kınama yağdı. Uluslararası basın⁴³ patlamanın şiddetinden o kadar etkilenmişti ki en başta bombalı araç olasılığını düşünmeden olayın intihar saldırısı olduğunu ve saldırganların da patlama sırasında ölmüş olması gerektiğini

42 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 4, syf. 198.

43 Bu konuda bkz. Bölüm 7.

farz ettiler. Saldırıdan altı gün sonra Avrupa ve Osmanlı gazeteleri 29 yaşındaki Belçika vatandaşının tutuklandığını öğrendi. Bu tutuklamanın nedenleri neydi? Sultan tarafından saldırıyı araştırması ve suçluları yakalaması için özel bir komite atanmıştı. Komite henüz yeni kurulmuşken Avusturya, Fransa ve Rusya elçilikleri saldırı günü yollanan ARf beyanını aldılar. Bu beyanda iki kez üstü kapalı sözlerle ARf'nin bu olaydan sorumlu olduğundan bahsediliyordu. Yine de kimse buna fazla ilgi göstermedi. Hatta bazıları bunun gerçek suçlular tarafından hazırlanmış bir saptırma teşebbüsü olduğunu düşündü.⁴⁴ Osmanlı soruşturması da diğer ipuçlarını takip etmekteydi:⁴⁵ Bulgaristan, anarşistler ve Genç Türkler bağlantıları ve hatta Yıldız Sarayı'nın içinden gerçekleştirebilecek bir suikast. Abdülhamid'in hem İmparatorluk içinde hem de dışında o kadar çok düşmanı vardı ve bu saldırı o kadar şiddetliydi ki kimse bunun Ermeni suikastı olduğunu söylemeye cesaret edemiyordu.

W.I.E.N

Ancak arabanın enkazını analiz eden Osmanlı soruşturmacıları Ermeni suikastının senaryosunu doğruladı. Bombanın oluşturduğu kraterin yakınlarında muhtemelen direksiyona ait olan ve üzerinde W I E N (Viyana) harfleri yazılı bir plastik parçası bulunmuştu. Plastik? Bu da arabanın Viktorya gibi oldukça modern bir model olduğunu gösteriyordu (fiyatı 5.000 Frank) çünkü diğer modellerin birçoğunun direksiyonu ahşap ya da demirden yapılmıştı. Soruşturmacılar bu ipucunu Avusturya başkentine kadar takip ederek Viktorya arabalarının üreticileri ile iletişime geçtiler ve başta Osmanlı başkentine gönderilen siparişler olmak üzere yaptıkları satışları incelediler. Bu soruşturma da onları Galata limanındaki gümrük ofislerine götürdü. Burada Viyana'dan gelen Viktorya arabalarını teslim

44 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 72.

45 Sonraki 10 gün boyunca 1.432 kişi tutuklanmıştır. Bkz. C. Siljanov. (1943) *Les luttes de libération de la Macédoine*, cilt 2, syf. 343–358. (1983'te Bulgarca olarak tekrar basılmıştır; *Makedonskite Osvoboditelni Borbi*.)

alan kişilerin kimliklerini incelediler. Bir isim öne çıkıyordu: Marie Seitz (Bayan Rips)⁴⁶ ve İstanbul adresi. Adrese giden ve ev sahibi ile iletişime geçen polis, adreste oturan kiracıyı buldu: Edward Joris. 27 Temmuz akşamında polis işten çıkmış olan genç anarşistin yolunu kesti.

Joris en başta masum olduğunu savunmuş olsa da ona karşı yapılan suçlamaları okudukça suikasttaki katılımını kabullendi. Polis, ofisindeki *Pro Armenia* baskılarını, ARF'nin Plovdiv şehrindeki şefi olan Andon Koch'a ve İsviçre'deki Adèle Berchier'a (karısı Anna) ait adresleri, gazete kupürlerini ve diğer dokümanları ele geçirmişti. Ayrıca ona 'Sevgili Bay Green' diye hitap eden 'Sophie' tarafından yazılmış mektuplar da bulunmuştu. Bunun yanı sıra Alman vatandaşı olan 'Bay Pech'in' ofisinde, pasaportunu Plovdiv'de ki Koch'a gönderdiğini kanıtlayan belgeler ve iki tane iki atışlık tabanca ile 400 kurşun bulmuşlardı. Bunun yanı sıra Joris'in evinde Operasyon Hücresi ile yapılan yazışmalar, fişler ve İzmir'den Dicran Nalbandian ile olan yazışmalar bulundu. Mektupların analiz edilmesi sonucu Abdülhamid'in ajanları o şehirdeki bir silah kasasında 200 bomba bulunca Dicran Nalbandian da tutuklandı. Son olarak soruşturmacılar Joris'in evinde altıpatlar türü başka bir silah daha buldular.⁴⁷ Belçikalı o zaman savunmasını değiştirdi ve kişisel olarak tanıdığı bazı silah arkadaşları ile ilgili bilgileri ve ARF operasyonundaki bazı organizasyon bilgilerini vererek iş birliği yaptı. Aslında Osmanlı soruşturma komisyonu çoktan bu bilgilerin birçoğuna ve operasyon detaylarının yanı sıra saldırı ekibinin üyelerinin isimlerine veya kimlik bilgilerine de sahipti.⁴⁸

46 Joris'in Osmanlı polisine verdiği ifadenin Belçikalı ikinci çevirmen tarafından yazılmış kelimesi kelimesine metni için bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1; ve Siljanov, *Les luttes de libération*. Semlin ve Belgrad polis güçleri de ayrıca Rips adına pasaport taşıyan kişilerin tutuklanması emrini almışlardır fakat bu emir çok geç gelmiştir.

47 (1985) *Gaidzer*, (2–3), syf. 189.

48 M. Varandian (1992 [1932]) *Tachnagtsoutian badmoutioun* [History of the ARF] (Yerevan: University of Yerevan Publishing), syf. 376; Joris'in Osmanlı polisine verdiği ifadenin Belçikalı ikinci çevirmen tarafından yazılmış kelimesi kelimesine metni için bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

BELÇİKA VE AVRUPA BOYUNCA YAYILAN SEFERBERLİK

Dava Belçika'da halkın düşüncelerini ele geçirmişti. İnsan hakları savunucuları, avukatlar, gazeteciler ve sıradan Belçikalı vatandaşlar Constantinople'de yargılanmakta olan genç hemşerileri için desteklerini belirtiyorlardı. Ülke çapında destek komiteleri kurulmuştu (bkz. Bölüm 8). Hepsi de yurttaşlarının kapitülasyonlar ve 5 Ağustos 1838 tarihinde Belçika ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanmış olan anlaşma dahilinde Belçika'da yargılanmasını talep ediyordu.⁴⁹

Belçika ve komşu ülkelerinde yapılan pek çok mitinge, toplanan dilekçelere ve gelen taleplere rağmen mahkeme 25 Kasım 1905 tarihinde İstanbul'da başladı. Joris'in yanı sıra Ermeni olan 16 kişi daha yargılanmaktaydı. Hepsi de idam cezası ile karşı karşıyaydı. Avrupalı basın davayı büyük bir ilgiyle takip ediyor olsa da (bkz. Bölüm 7) ARf'nin tavrı özellikle de Cenevre'deki *Droshak*'ın editörleri ile yazışarak onların tereddütleri konusundaki öfkesini açıkça göstermekten çekinmeyen Joris'in arkadaşı Victor Ressler dahil, Belçikalı anarşist destekçileri tarafından güçlü bir şekilde eleştirilmekteydi.⁵⁰ Joris'in savunmasını üstlenmiş olan Belçikalı avukat Georges Lorand'a yazdığı bir mektupta Ressler, Anna Joris'in 'Cenevreli arkadaşlarının onu terk ettiğinden' bile şikayet etmişti.

Tüm çabalarına rağmen, diye ekledi, iş bulamıyordu... Arkadaşları 1906 Yeni Yılından sonra onun odasının masraflarını karşılayamadıklarını öne sürdüler. Bu yüzden parasız ve yalnızdı. Kıyafetleri Plovdiv'de kalmış olan sandıklardaydı, bu yüzden hâlâ yazlık kıyafetlerini giyiyordu. Görünüşe bakılırsa Cenevre'deki Ermeniler onun varlığının kendilerini tehlikeye atmasından korktukları için onun ayrılmasını istiyorlardı.⁵¹

49 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 117–119.

50 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 120.

51 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 37.

Victor Ressler'in fark ettiği gibi, Joris duruşmasının Ermeni davasını ilerletmek için halka açık harika bir platform olduğu ortadaydı. Joris'in kendisi bile söz sırası ona geldiğinde bu fırsatı Abdülhamid'in Ermeni karşıtı politikalarını eleştirmek için kullanarak cesaret ve hatta kibir göstermişti.⁵² Yenilikçi gazeteler bile Belçika ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu ip çekme yarışının altında yatan neden haline gelmiş olan Ermeni mesajını yayınlamaya hazırdı. Ancak Ressler'in suçlamalarını reddeden ARf, İsviçre'ye yerleşmiş olan Anna Joris'in tüm harcamalarını karşıladığını açıkladı⁵³ ve *Droshak* editörleri ise Antwerp'te bulunan Joris destek komiteleri bürosu ile olan yakın ilişkisini sürdürdü.⁵⁴ Davanın ardından Joris 18 Aralık 1905'te üç Ermeni ile birlikte idama mahkûm edildi.⁵⁵ Saldırı ekibinin diğer üyeleri ise yokluklarında idama mahkûm edilmişlerdi.⁵⁶ Üç eylemci ise hayat boyu hapis cezasına çarptırıldı.⁵⁷ Diğer üçüne ise 15 yıl hapis cezası verildi.⁵⁸

DİKKAT ÇEKMEME POLİTİKASI

ARf'nin Edward Joris'e olan desteğini halka ve basına açık şekilde ifade etmemesinin pek çok nedeni vardı. İlki Mikaelian'ın ölümünden sonra partinin benzeri görülmemiş bir liderlik krizi yaşıyor olmasıydı. 20 Ağustos 1905 tarihinden itibaren büro tüm üyelerine bir sonraki kongrenin 1 Aralık 1906'da gerçekleştirileceğini açıklamıştı. Sonuç olarak kimse Joris'i destekleyip desteklememeleri gerektiğini bilmiyordu. İçerideki tansiyon o kadar yüksekti ki Seremdjian gibi bazı Taşnak liderler ARf'yi bu başarısızlık ile ilişkilendirmek istemedikleri için olay

52 ABZ, Pf 4417/12, cilt 1, Farde F 'Joris devant la justice turque'.

53 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 116.

54 Victor Ressler ile iletişimde olan kişi gazeteci Vahram Kalfayan idi. Bkz. Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 88, 112 ve 116.

55 Bunlar: Manoug Humadian, Nishan Hovanesian ve Arakel Nahabedian.

56 Bunlar şu kişileri ilgilendirmekteydi: Safo (Liba Rips), Rubina, Yervant Frangulian, George Petri Varshamow, Fenerdjian, Carlo Ivanovich, Terrasso Ivanovich, Meguerditch Gharibian, Sophie Rips ve Anna Nellens. Bkz. (1985) *Gäidzer*, (2–3), syf. 193.

57 Hovanes Gharibian, Hovsep Topalian ve Bro Baghdoyan.

58 İsimleri: Manoug Oroyan, 'Boghos' ve Manoug Kechian.

üzerindeki tüm sorumluluğu açıkça reddediyorlardı. Ayrıca Parti bu olayı öncelikli olarak görmüyordu. Sasun'daki bastırılmış isyanın ardından henüz toparlanamamış olan Taşnaklar, Kafkaslarda Rus baskısı ile karşı karşıyaydılar⁵⁹ ve Bakü'de Tatarlara karşı topyekûn bir savaş vermekteydiler. Osmanlı'daki şubeleri sosyalizmin programa dahil edilmesine⁶⁰ ve Kafkaslarda ikinci bir devrimci cephe açılmasına sert bir saldırganlık ile cevap vermişti. ARf ayrıca İkinci Enternasyonal'e üyelik başvurusu yapmıştı ve terörizm, sosyalist liderler tarafından barış idealine ulaşma yolunda etik dışı olarak görüldüğü için Joris'i açıkça destekleyen herhangi bir yorum onların daha büyük bir sosyalist ailesine katılma şanslarını olumsuz etkileyebilirdi. Dahası, Taşnaklar Joris'e verecekleri desteğin çıkarlarına hizmet etmediğine karar vermişler ve zamansız bir propagandanın Osmanlı hapisanelerinde olan yüzlerce yoldaşlarının hayatını riske atabileceğini düşünmüşlerdi.⁶¹ Peki eğer ARf mahkûmların misilleme karşısında ilk kurbanlar olabileceğini biliyorsa, neden *Nejuik* Operasyonu'nda aktif bir rolü olduğunu kabul etme riskine girmişti? Son olarak operasyonun tüm detaylarını bilmeyen Parti bürosu, Yıldız fiyaskosunun belirsiz detayları üzerinde çalışarak olanları netleştirmeyi Kafkaslarda ve Anadolu'da yaşanan tüm sorunlar nedeniyle 1907'ye ertelenmiş olan bir sonraki kongreye bırakmıştı.

VIYANA KONGRESİ YA DA SAFO-RUBİNA DUELLOSU

ARf liderleri 22 Şubat 1907 tarihinde dördüncü kongrelerinin açılışı için Viyana'da bulunan Avusturya Sosyalist Parti ofislerinde bir araya geldiler. Kötü zamanlardan geçiyorlardı: Taşnaklar, Mikaelian'ın ölümünden bu yana yetim kalmışlardı; onun otoritesinin ve ilerleme anlayışının yerinin doldurulamayacağı ortaya çıkmıştı. Kongre programının büyük bir kısmı başarısız olmuş ve zamanın çoğunluğu *Nejuik*

59 Dasnabedian, *Histoire de la FRA*, syf. 69–70.

60 Dasnabedian, *Histoire de la FRA*, syf. 77–81.

61 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 120.

Operasyonu'nun araştırılmasına ayrıldığı için atmosfer ayrıca ağırdı. Mikaelian ve Joris'in gölgesi kongrenin üzerinde asılıydı. Yüzler asıktı, öfkeli sesler duyuluyordu ve tüm gözler gergin bir şekilde açıklama yapması beklenen Operasyon Hücresi'nin başındaki Safo'ya odaklanmıştı. Çok fazla sorun vardı: Rubina Operasyon Hücresi'nin diğer üç üyesi tarafından yazılmış olan raporu imzalamamıştı. İçeriğinin çoğuna karşı çıkmaktaydı ve Mikaelian'a yakın olan liderlerin desteğine güvenebileceğini biliyordu: Simon Zavarian, Seremdjian, Yeghishe Topchian, Arshag Vramian ve Hamo Ohandjianian. Safo bir mayın tarlasında olduğunun farkındaydı ve yanlış giden her şeyden sorumlu tutulduğu için yapacağı 'açıklamaların' aslında yargılanması anlamına geldiğini biliyordu. Ancak 'sanık' cesur bir şekilde kendi gözünden olanları anlattı ve delegeler onun cevapları karşısında huzursuz oldu.

Safo suikast girişiminin başarısız olmasına yol açan uzun listeyi açıklayan azarlarcasına bir konuşma yaptı: Araba yanlış yere park edilmişti, orijinal olarak seçilen yerden daha yukarıdaydı, yabancı diplomatik delegelerin arabalarına fazla yakın ve cami girişinden fazla uzaktı. Bomba Sultan'ın yavaşlayabileceği hesaba katılmadığı için birkaç saniye erkene ayarlanmıştı. Şoförün koltuğunun altındaki bavulda bulunan 124 kilo patlayıcının hepsi patlamamıştı. Tartışmalar birbirini ile çakışan sonu gelmez açıklamalarla uzadı. Bazı toplantılar Safo ile Rubina arasında bir savaş haline geldi. Safo tüm ağın başarısızlık için sorumluluk kabul etmesi gerektiğini düşünürken, Rubina sorumluluğu kabul etmesi gereken tek kişinin hücre lideri olduğunu savunuyordu. Delegelerin kafası karışmıştı ve söylenenlerin kontrolü için diğer bir hücre üyesi olan Seremdjian'ın çağrılmasını talep ettiler. Duruşmadaki yüzleşme 28 Nisan 1907 tarihinde, Rubina Seremdjian'ın önünde Joris'in Safo'nun seçimlerine katılmadığını söyleyerek bu ikiliyi ayırttırmaya çalıştığı anda doruk noktasına ulaştı.

Safo ve Rubina gizlenmekle geçirdikleri on üç ay boyunca bir arada olmayı çok zor bulmuşlardı. Kendini kontrolü ile tanınan Safo, Mikaelian'ın 'Devrim Peygamberi' olarak kutsanmasına karşı çıkıyordu. Genelde erkek yoldaşları tarafından o zaman kadınlara yönelik tipik bir cinsel klişe olan histeriye yatkınlığı ile tanınan Rubina ise ikisi arasında bir ilişki dedikodusu olmasına rağmen Mikaelian'a olan ateşli hayranlığını anlatmak için 'babasına' Taşnaksutyun kahramanlar anıtında katılmak için kendini feda etmeye hazır olduğunu söylüyordu. Safo'nun Mikaelian'ın Bulgaristan'daki ölümünden sorumlu olduğunu bile iddia etti. Savaş kademeli olarak laik ile kutsal, faydacılık ile adanmışlık savaşına döndü. Delegeler Safo'nun düşüncesizlikleri karşısında rahatsız oldular ve onun üstünkörü yorumlarına saldırmak ve sözlerini baltalamak için hiçbir fırsatı kaçırmadılar. Zavarian onu 'Taşnak standartlarına uygun olmayan, nadir bir patolojiye sahip depresif biri' olarak tanımlıyordu. Ohandjanian, Safo'nun abartılmış kişiliğini yok sayıyor ve Mikaelian'ı kışkırttığını söyleyerek onu ağın diğer üyelerini sistematik bir şekilde kendi görüşlerini kabul etmeye zorlayarak diğerlerini de kötü etkileyen olumsuz fikirler yaymakla suçluyordu.⁶²

SAFO'NUN SUÇLANMASI VE KOVULMASI

Kongre diğer konuların yanı sıra Safo'yu saldırının ardından Joris'i geride bıraktığı ve bu yüzden tüm ağı tehlikeye attığı için de suçluyordu. Bir ARF lideri buna kanıt olarak Joris yüzünden tutuklanan pek çok üyeyi gösterdi.⁶³ Eğer Safo onu İstanbul'dan ayrılmaya zorlamış olsaydı, işler farklı olabilirdi. Osmanlı soruşturmacıları bile Belçikalı anarşistin neden hemen kaçmadığını merak ediyorlardı. Ülkede planladığı başka saldırılar mı vardı? Kendisini feda etmek istediği için mi yakalanmasına izin vermişti? Operasyonun tüm sorumluluğunu

62 Dasnabedian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 3, syf. 278–279.

63 Belçikalı resmi kaynaklara göre Osmanlı araştırma komisyonu İstanbul'da kalan üyeleri Joris'in yardımı olmadan bulmuştu. Bu konu ile ilgili bkz. Bölüm 3.

üstlenmeye çalışması, yoldaşlarına ülkeden ayrılmak amacıyla zaman kazandırmak için miydi? Safo'nun görüşüne göre Joris'in Constantinople'de kalması, eğer tutuklanırsa, başkentteki Ermeniler için kullanışlı bir misilleme saptırıcısı olarak işe yarayabilirdi. Safo 1896 katliamının detaylarını saplantı haline getirmişti. Ona göre Belçikalı yoldaşları Kafkaslarda çürümek yerine Osmanlı başkentinde kalarak Parti'ye daha iyi hizmet edebilirdi. Sonunda kongre Safo'yu saklandığı yerden çıkıp Joris ile buluşarak onu kurtarmaya çalışmadığı için operasyondan sonraki korkaklığı nedeniyle suçladı. Safo bu suçlamaları güçlü bir şekilde reddetti ve herkese ülkeden çıktıktan sonraki tek endişesinin Belçikalıyı Constantinople'den çıkarmak için elinden gelen her şeyi yapmak olduğunu hatırlattı.

Sonuçta kongre operasyonun başarısızlığının nedeninin teknik sorunlardan ziyade liderinin kötü niyeti, kendine güvensizliği ve ihmaline bağlı olduğuna karar verdi. Mayıs 1907'de oturumu kapatma zamanı geldiğinde kongre Safo'nun ve Operasyon Hücresi'nin diğer üç üyesinin ARf'den atıldığını açıkladı:⁶⁴ Seremdjian, Yeghiguian, ve Fenerdjian. Rubina'ya gelince, ona karşı herhangi bir suçlama yapılmamıştı. Aslında bu karar önceden verilmiş ve Safo'nun kaderi kongre öncesinde belirlenmişti. Parti'nin, Yıldız fiyaskosu ve Mikaelian'ın ölümü için suçlayacak birine ihtiyacı vardı. Safo en iyi günah keçisiydi. Bazıları onun en büyük cezayı alması gerektiğini bile öne sürdü: İdam.

Safo meselesi sona erince Parti bürosu Edward Joris'in cesaretine saygısını gösterdi ve ona yönelik maddi ve manevi desteklerini onayladı. Fakat bu, tam kontrolü sağlayamamış devrimci partilerin karakteristik özelliği olan ihtiyatla doluydu. Joris hücresindeyken Resseler üzerinden ARf'ye bir kaçış planladığını ve bunu organize etmek için Ermeni yoldaşlarına

64 1919 senesinde, ARf'nin 9. Kongresi, 1907 kongresinin kararını iptal etmiş ve Safo'yu parti üyesi olarak geri almıştır. Ancak Safo geriye dönmeye çalışmamıştır. 1920'li yıllarda Romanya'da ölmüştür. Bkz. S. Vratsian (1960) *Gianki Oughinerov: Tebker, Temker, Abroumner* (Beyrut: Mchag Printers), cilt 2, syf. 97.

güvendiğini haber verince bu ihtiyat tekrar ortaya çıktı. Taşnaklar buna 3 Ekim 1907'de Ressler'a elden teslim edilen bir mektup ile cevap verdiler; bu kaçış planı Joris'in hayatını tehlikeye atacağından Parti bu kadar riskli bir işe girişemezdi. Aslında Parti, bu teklifin Joris meselesini kalıcı olarak kapatmak isteyen bir Osmanlı tuzağı ya da Türkiye'nin bir pususu olabileceğini düşünmüştü. ARf 'yoldaşlarını kurtarmak' için 'maddi fedakarlıklara hazır olduğunu' açıklamış olsa da,⁶⁵ herhangi bir kaçış planına katılmayı reddediyordu.

GARİP BİR SERBEST BIRAKILMA

ARf Anna Joris'e yardım etmeye ve kocasına finansal destek vermeye karar verdikten sonra aniden, 23 Aralık 1907'de Avrupa gazeteleri Joris'in serbest bırakıldığını duyurdu. Resmi rapor 'Kırmızı Sultan'ın' sağlık durumu kötü olan bu mahkûma merhamet göstererek onu özgür bıraktığı yönündeydi. İmparatorluk affı ARf'yi neşe ile doldurdu. 25 Aralık 1907 tarihinde Andon Koch ve onun Plovdiv üyeleri Joris'e telgraf çekerek 'bir gün onu aralarında görmeyi umarak büyük bir sevinç ve umutla dolduklarını' haber verdiler.⁶⁶ İki gün sonra *Droshak* editörleri de Joris'in serbest kalışını kutlayan basın açıklamalarına katıldılar:

Özgür kalışını kalbimizin derinlerinden kutlar ve seni tekrar aramızda gördüğümüz için hissettiğimiz büyük sevinci bildiririz. Sevgili yoldaş, büyük dava uğruna çektiğin üç yıllık şehitliğe rağmen, devrimci ruhunun hâlâ yüksek ve canlı olduğuna ve senin her zaman uluslar arasında ayırım yapmadan adaletsizlik, istismar ve tiranlığa karşı insanlık adına dövüşmeye devam edenlerin safları arasında kalacağına inanıyoruz.

ARf ilk jest olarak acil tıbbi masraflarını karşılaması için Joris'e 700 Frank verdi. ARf'nin Cenevre'de bir ev açması için fon topladığı Anna Joris ise İsviçre'yi terk ederek gerçek

65 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 154–155.

66 Alıntılanmış eser: Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 166.

kimliğine kavuşmak için Antwerp'teki kocasının yanına gitti.⁶⁷ Ani heyecan ve Cenevre'deki *Droshak* editörleri ile Joris arasında geçen yeni yazışmalara rağmen onun serbest bırakılması, Osmanlı hapishanelerinden bir şey vermeden çıkılmayacağını bilen ARf için gerçek bir sürpriz olmuştu. Parti yaşadığı bu şaşkınlığı, ani imparatorluk affına aynı derecede şüpheli yaklaşan Avrupa gazete ve dergilerinden alıntılar yaparak gösterdi.⁶⁸

CEVAPSIZ SORULAR

Ancak bu aşamada cevapsız kalan pek çok soru vardı. Joris neden serbest bırakılmıştı? Onun serbest bırakılması İstanbul ile yapılan bir anlaşmanın sonucu muydu, ya da başka bir deyişle ve bazı tarihçilerin iddialarına göre casusluk yapması karşılığında mı af kazanmıştı?⁶⁹ Sultan'ın sözlerine güvenmeyen ve pek çok yoldaşı Osmanlı hapislerinde çürümekte olan ARf, eski mahkûm özgür kaldıktan sonra bu yüzden mi onunla olan mesafesini korudu? Taşnak liderlerin bu serbest bırakılmanın kendiliğinden olduğuna ve onlarla bir ilgisi bulunmadığına asla inanmamış olmaları büyük bir olasılık.

Joris neden 22 Aralık 1907 tarihinde serbest bırakıldı? Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti (Committee of Union and Progress - CUP) üyelerinin Abdülhamid'e yapılan saldırıyı kınadıklarını ve 'Ermeniler ya da Türk olmayanlar tarafından işlenmiş olan utanç verici bir suç' şeklinde açıklamalar yaptıklarını biliyoruz ve bu da 'aile problemlerinin' 'Türkler' hariç başka bir ulus tarafından halledilmesine izin verilmediğini söylemenin başka bir yoluydu.⁷⁰

Ancak CUP ve ARf Şubat 1902 tarihinden itibaren toplantılar gerçekleştirmekteydi ve bu tarih Paris'te düzenlenen, Sultan

67 Taşnak kaynaklara göre parti liderleri Edward Joris için Anna'ya 500 Frank vermiştir. Ayrıca Cenevre'den ayrılırken ARf yolculuk masrafları için Anna'ya 100 Frank daha vermiştir. Bkz. Pamboukian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 7, syf. 46.

68 Pamboukian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 6, syf. 169.

69 F. Georgeon (2003) *Abdülhamid II. The Sultan Calife* (Paris: Fayard), syf. 391. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Bölüm 3 ve 4.

70 Kevorkian, *Le genocide des Arméniens*.

karşıtlarının bir araya geldiği ilk konferansa denk geliyordu. Joris'in Sultan'a düşman olan CUP, ARf ve diğer grupların Paris'te 27-29 Aralık 1907 tarihlerinde gerçekleştireceği ikinci kongreden sadece beş gün önce serbest bırakılması Abdülhamid karşıtı cepheyi bölme denemesi miydi? Eğer durum buysa Taşnak liderleri neden Joris'ten ve çevresinden suikast konusunda sessiz kalmalarını ve basına konuşmaktan kaçınmalarını istemişti? Bu basit soruların ötesine gitmek akıllıca olmaz, fakat Joris'in serbest bırakılması ile Abdülhamid karşıtı kongrenin tarihinin yakınlığı sadece bir tarihçinin merakını artıran sorular doğurmaktadır.

Edward Joris tarafından oynanan belirli rolü merak etmenin dışında da cevapsız kalan sorular var. Örneğin Sultan'a karşı yapılan saldırı ile Sasun isyanı neden aynı anda ve 1905 senesinde gerçekleşmeliydi? Bu belirli zamanlama, ARf'nin Ermeni Meselesi'ni içine girdiği duraksamadan kurtaracak bir şok dalgası yaratma konusunda belli bir çaba gösterdiğini öne sürüyor. Aynı zamanda, bu tarz bir ikili oyundan yararlanacak tek güç Rusya idi. Gerçekten de o dönemde Japonya ile savaşta olan Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslardan geçen tren yollarının inşasını 1905 senesine kadar tamamlamasının tek yolu, uzak Doğudaki askerlerini geri çağırmak ve onları Doğu Anadolu ve Karadeniz boğazlarında olası bir savaş hazırlığı durumuna karşı batıya kaydırmaktı. ARf'nin operasyonları ile Rusya'nın yeni tren yolları ağının ortaya çıkışının tarihsel çakışması, 1877-1878 yıllarındakine benzeyen yeni bir Rus-Osmanlı savaş senaryosuna hazırlık hipotezini mi destekliyordu? Bunu kesin olarak bilmek mümkün değil.

Christapor Mikaelian Rus ordusunun bir ajanı mıydı? Bu kaygan yola ayak basanların tökezleyeceği muhakkaktır. Ancak, eğer ARf liderinin 4 Mayıs 1905 tarihinde, (öngöremeyeceği ölümcül kazasından bir gün önce) Osmanlı Sultanı'na yönelik operasyonun detaylı bir raporunu kendisi de Rus Ordusu ile yakın olan Bulgaristanlı general Stojkov'a neden gönderdiği

açıklanabilirse bu konu o kadar da alakasız olmayabilir.⁷¹ Taşnak Devrim Partisi'nin lideri operasyonun detaylarını açık bir şekilde Bulgaristan ordusunun bir yetkilisine nasıl veriyor ve ona nasıl danışıyordu? 1925 yılında, Mikaelian ile Kendirian'ın ölümünün 20. yıldönümünde Sofya'da gerçekleştirilen bir anma töreni sırasında cebinden bu mektubu çıkaran General Stojkov, bunu törene katılan ve hem jestin kendisine hem de belgenin gerçekliğine şaşırان Taşnak liderlere vermişti.⁷²

Bir soru daha: Mikaelian'ın ölümü kaza süsü verilmiş bir cinayet miydi? Bugüne kadar elde edilmiş olan hiçbir kanıt bu varsayımı desteklemez. Mart 1905 tarihinde yapılan ölümcül testin önceki akşamında Rubina böyle bir şeyin olabileceğine yönelik korkusunu açıkladığında Mikaelian 'Benim dikkatli bir tip olduğumu bilirsin,' diyerek cevap vermiştir.⁷³ Bu nedenle diğerlerine hiç benzemeyen bir bomba ile ilgilenirken nasıl bu kadar dikkatsiz olabildi? Tabi gece boyunca bombanın içeriği ile oynanmamışsa ve konteynerin içindeki füyeler kısaltılıp iki bombacının bir önceki gün ile aynı model ile uğraştıkları izlenimi verilmemişse. Makedonya Devrim Komitesi'nin bu kazada oynadığı rol nedir? Yine de Mikaelian bomba konusundaki uzmanlığı ile tanınmadığı için olanları kaza olarak görmek tercih edilmelidir. Fakat bu konu da tartışmaya açık kalır.

Son olarak, *Nejuik* Operasyonu bir Rus-Ermeni suikastı olabilir mi, yoksa Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarına ters düşen bir Ermeni komplosu mudur? Elde edilen kanıtlar Rusya'nın bu komploya katıldığını göstermiyor fakat Moskova arşivleri bu konuya yeni bir ışık tutabilir. Ancak topraklarında geniş çaplı bir CUP ağının çalışmasına izin veren Fransa ve İngiltere'nin, Genç Türkler'in Abdülhamid'i tahttan indirmek, başa geçmek ve Sultan'ın gözüne girmiş olan Almanları kovmak için cesaretlendirdikleri bilinmektedir. Bu CUP yanlısı strateji kralın ölümüyle ya da kan dökülmesi ile sonuçlanacak ve otokrat

71 Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar, syf. 22.

72 (1985) Gaïdzer, (2-3), syf. 31.

73 Minassian, *Le Rêve brisé*.

yönetimi laik ve ilerici yönetim ile değiştirecek bir 'kadife devrim' öngörmüştü. Bu tarz bir yaklaşım Mikaelian'ın daha şiddetli ve radikal stratejileri ile çakışmakta ve bu yüzden Fransız-İngiliz hırsları için bir engel oluşturmaktaydı. Gerçekten de her iki devlette İmparatorluğun farklı 'uluslarını' bir araya gelmeleri için cesaretlendirmiş ve özellikle Fransa bu konuda 'özgürlük, eşitlik ve kardeşlik' kartını oynamıştır.⁷⁴ 14 Temmuz 1889 yılında doğan Genç Türkler Partisi, Fransız Devrimi'nin anısını taşıyor muydu?

Fakat bu tür olası bir Osmanlı-Ermeni uzlaşması, ölümüne kadar sürgünde kalmış olan CUP lideri Ahmed Rıza'nın temsil ettiği Genç Türklerin milliyetçi iktidarıyla birleşmeye yönelik önerilerden ziyade ittifak ilkesini reddeden Mikaelian'ı rahatsız etmişti. 1900 senesinde *Droshak*'da yazdığı ünlü 'Türklerle Birleşme' makalesinde Mikaelian okuyucularına yerinde olan bazı sorular sorar: 'Sadece konuşmak için mi müttefik olacağız?', 'Tek problemin Sultan olduğunun düşünenlerle mi?', 'Kiminle ittifak kuracağız?', 'Neden bizi bastırmak isteyenlerin elini kabul edelim?', 'Sizinle mi Genç Türkler?', 'Ne için?'.⁷⁵ Bu bağlamda Genç Türkler henüz bir devrimci kimlik ya da bu alanda bir strateji göstermemişken Mikaelian'ın ölümünden sadece 30 ay sonra gerçekleşmiş olan CUP-ARf anlaşmasını nasıl açıklayabiliriz? Mikaelian, Ahmed Rıza'nın ne kadar despot olursa olsun, imparatorluk yönetim gücüne sahip olanlardan daha radikal ve milliyetçi bir 'Türk' savını desteklediğini düşünüyordu. Bu nedenle şeytanla böyle bir anlaşma imzalamak kişinin kendisini ayağından vurmasına eş değerdi. Buna rağmen ARf 29 Aralık 1907'de Rıza ile bir anlaşma imzaladı ve Sultan'ı tahttan indirecek, Osmanlı anayasasını tekrar geçerli kılacak ve milletleri ya da dinleri ne olursa olsun İmparatorluktaki tüm insanlar için eşit haklar sağlayacak olan 'devrimci' sürecin yolunu açtı.

74 G. Işıksel ve E. Szurek (editörler) (2014) *Turcs et Français. Une histoire culturelle, 1860–1960* (Rennes, Presses Universitaires de Rennes).

75 (1900) *Droshak*, sayı. 8 (Ekim), syf. 113–116.

SONUÇ

Yıldız bombalamasının tüm sırlarının açığa çıkmadığı ortadadır. 1911 senesinde bombalamadan altı, CUP'nin önderliğini yaptığı devrimden üç yıl sonra, 1904 senesinde hızlıca bir kenara atılmış olan Yeghiguian (ya da Achod) *Nejuik* Operasyonu ve Joris'in katılımı ile ilgili pek çok detayı açığa döktü.⁷⁶ O zaman olaya katılan herkes için riskler daha düşüktü. Abdülhamid tahttan indirilmişti ve CUP ile ARF liderleri arasında Nisan 1909 senesinde Adana'da gerçekleşmiş olan katliamlara rağmen bir kardeşlik havası vardı.

Edward Joris 1957 senesindeki ölümüne kadar bazı Ermenilerle olan ilişkisini sürdürdü. Fakat 1908 senesinden sonra Taşnaklar ile olan bağları kademeli olarak azaldı. Joris ile Taşnaklar arasındaki romantik bağlantıyı hiç kimse 1907 senesinde gerçekleşen dördüncü parti kongresi sırasında Safo'nun yaptığı kadar iyi bir şekilde özetleyemez: 'Kalması ya da kaçması için bizim yardımımızı bekleyen Edward Joris değildi, tam tersiydi. Bir Avrupa ülkesinin vatandaşı olarak biz onun desteğini bekliyorduk.'⁷⁷ Diğer bir deyişle Safo ARF'nin Joris'e, Joris'in ARF'ye olduğundan daha çok ihtiyaç duyduğunu düşünmüştü. Gerçekten de ARF'nin Joris ve karısı gibi yabancı milletlerden olanların desteği olmaksızın bu operasyonu nasıl gerçekleştirebileceğini hayal etmek zordur.

Sonuç olarak başarısızlığına rağmen *Nejuik* Operasyonu'nun Avrupa boyunca geniş yankıları olmuş ve bu operasyon Osmanlı İmparatorluğu'nu kaos ve anarşinin elindeki bir devlet olarak göstermiştir. Genç Türkler, Ermeni Devrimcilerin kendilerini bütünüyle adamasını imparatorluk egemenliğini ve adaletsizliğini yıkmak için kullanmışlar ve karşılığında ARF ile CUP arasında Temmuz 1906 devriminden yedi ay önce kurulmuş olan stratejik müttefikliği mümkün kılan bir rol oynamışlardır.⁷⁸

76 'Ashod' Yeghiguian (1911) *Ariuni Djampoun Vera* [On the Trail of Blood: Memories of a Revolutionary] (İstanbul: Vaghinag Piutian Publishing). ARF yasağına boş yere karşı çıkmıştır.

77 Pamboukian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 5, syf. 513.

78 Pamboukian (editör), *Nyuter Ho. Hi. Ta. Badmutyan Hamar*, cilt 6, syf. 169.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Gaïdz Minassian Siyasi Bilimler alanında doktora sahibidir ve şu an Paris'te bulunan Sciences Po'da okutman (*maître de conférences*) pozisyonundadır. Ayrıca Recherche Stratégique vakfında yardımcı araştırmacıdır. *Arméniens: Le Temps de la Délivrance* (2015), *Trois Mille Ans d'historiographie Arménienne* (2015) (her ikisi de: CNRS Editions) ve *Le Rêve brisé des Arméniens* (Flammarion 2015) dahil pek çok kitabın yazarıdır. Ayrıca *Le Monde* için yazmaktadır.

BÖLÜM 3

Edward Joris: Kıtalar ve İdeolojiler Arasında Sıkışıp Kalmak?

Maarten Van Ginderachter

Milliyetçi, pasifist, anarşist, enternasyonalist, reformcu, terörist
Edward Joris tüm bu olguların birbirlerini karşılıklı olarak etkisiz kılmasından dolayı belirli bir şekilde etkilenip acı çekiyormuş gibi görünüyor. 1905 senesinde Osmanlı Sultan'ı II. Abdülhamid'e karşı yapılmış olan başarısız suikast girişimindeki suç ortaklığı nedeniyle üne kavuşmuş olan Joris, günümüzde bile tarihçileri şaşkınlıkla dolduran uyumsuz özellikleri bir araya getirmekteydi. Sakin, küçük bir Felemenk burjuvazi hareketinin destekçisi nasıl bir teröriste dönüştü? Bir pasifist olarak kendisini nasıl Ermeni yanlısı şiddeti desteklerken buldu? Ne tür bir anarşist sağlam bir sosyal demokrat yapısı olan Belçika İşçi Partisi'nde aktif olarak kalır? Bir enternasyonalist nasıl hem Felemenk hem de Ermeni milliyetçiliğini savunabilir? Antwerp'te anarşist mekanları (*anarchistes de salon*) olarak bilinen yerlerin müdavimi olan biri nasıl İstanbul'da şiddet yanlısı bir adama dönüşebilir?

Bu bölüm bu çelişkileri ele alacak ve Joris'in motivasyonlarının arka planını açıklamaya çalışacaktır. Bu bölüm, suikast girişimini Belçika dokümanlarından yola çıkarak ve ana olarak Joris'in perspektifinden anlatır. Bu haliyle Ermeni ve Osmanlı kaynakları için tamamlayıcı bir özellik taşıyabilir¹. Joris'in hayatını 1907 senesinde hapisten serbest bırakıldığı döneme kadar özetledikten sonra, karakterinin iki zıt noktasına odaklanacağım; Felemenk tarzı sosyalizmden terörizme ve enternasyonalist duruşundan milliyetçiliğe geçişi. Son olarak da geçirdiği radikalleşme sürecine ışık tutmaya çalışacağım. Kısacası, bu bölümdeki ana amacım Antwerp'ten İstanbul'a geçişi ile kitalar ve ideolojiler arasında kalmış bir adamın ideolojik çelişkilerini açıklamak.

JORIS VE BOMBA

Edward Joris (1876–1957) Antwerp'te mütevazı kökenlere sahipti. Ailenin tek çocuğuydu ve babası o henüz dört yaşındayken ölmüştü. Sadece on üç yaşına kadar okula gidebildi, daha sonrasında ise nakliye şirketlerinde yardımcı memur olarak çalışmaya başladı. On dokuz yaşına geldiğinde sosyal demokratik

1 Bu katkının yararlandığı ana kaynaklar:

İstanbul'dan Joris'in özel yazışmaları, özellikle de en yakın arkadaşı Victor Ressler ile 16 Ekim 1901-25 Kasım 1907 tarihleri arasında (tutuklanmasından önce 10 mektup ve kartlar ile hapisneden kaçırılmış 12 uzun mektup), duruşma ve hapiste olduğu süre boyunca Belçika yetkilileri ile Joris'in destekçileri arasındaki yazışmalar, Joris'in yazdığı 30 Mayıs 1905 tarihli, 'Ermenistan Hakkında' makalesi. Tüm bu belgeler 1997 tarihinde, detaylı bir biyografik tanıtım ile şu eserde basılmıştır: W. Ressler ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de Sultan: Carolus Edward Joris in Konstantinopel* (Antwerp: b+b).

Joris'in 1901 ile 1904 seneleri arasında *Ontwaking*'da yayınlanan 15 makalesi.

16 Nisan 1952 tarihinde, Antwerp'teki Ermeni komitesi önünde İstanbul'da geçirdiği yıllar hakkında yaptığı, yayınlanmamış konuşma. Bu konuşma çok az fark bulunan iki değişik versiyon olarak korunmuştur: 16 Nisan 1952 tarihinde teslim ettiği el yazısı ile yazılmış metin ve 15 Mayıs 1952 tarihli daktilo edilmiş versiyonu (Lettrenhuis Antwerp, J4483/H).

Belçika Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan Joris arşiv dosyaları (Archief van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Brüksel, Siyasi Dosyalar, No 4417/12—bundan sonra ABZ, Pf olarak geçecektir).

Osmanlı yetkilileri tarafından suikast girişimi üzerine kurulmuş olan özel araştırma komisyonunun yayınladığı rapor: (1905) *Enquête sur l'attentat commis dans la journée du 21 juillet à l'issue de la cérémonie du Séamlık: Travaux de la Commission Spéciale, présidé par Nédjib Melhamé* (İstanbul: Loeffler).

Belçika İşçi Partisi'nin (Belgische Werkliedenpartij) Borgerhout bölümünde parti sekreteri oldu. Aynı zamanda sosyalist *Cercle des employés de commerce 'l'Unitas'* sendikasının da sekreterliğini yürütmekteydi.² Aynı dönemde Antwerp anarşist grubu ile tanışmaya da başlamıştı.

Joris 1901 senesinin yazında, iş ve macera arayışıyla İstanbul'a geldi. *Deutsche Levante-Linie* nakliye şirketine bağlı Agelasto, Sfezzo & Cie şirketinde yazışmaları yapan kişi olarak (iş Fransızca ve İngilizce olarak yürütülüyordu) iş buldu.³ Bir terzi olan nişanlısı Anna Nellens Mayıs 1902 tarihinde onun yanına geldi ve evlendiler – Joris'in bu konuda isteksiz oluşunun kanıtlarını 26 Temmuz 1902 tarihli özel mektuplarında görebilirsiniz (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.2). Joris neredeyse bir ay sonra, 14 Ağustos tarihinde patronuna göre bu pozisyonda yeterli olmadığı gerekçesiyle kovuldu: 'Kalın kafalıydı ve bazı kelimeleri unutmadan bir satırı bile zorla yazardı.'⁴ 2 Aralık 1902 tarihinde Joris Singer Dikiş Makinesi Şirketi'nin yerel şubesinde çalışmaya başladı.

Joris ile karısı 21 Temmuz 1905 tarihinde gerçekleşen, Yıldız bombalaması olarak bilinecek olan ve yirmi altı kişinin ölümüne, elli sekiz kişinin de yaralanmasına yol açan, Ermeniler tarafından gerçekleştirilen II. Abdülhamid'in suikast girişiminden dolayı suçlandılar.⁵ Joris'in Ermeni terör hücresi ile tanışması, Ermeni Devrim Federasyonu (ARf - *Dashnaktzutun*) üyesi ve Singer Şirketi'nde çalışan bir iş arkadaşı olan Vramshabouh 'Vram' Kendirian sayesinde gerçekleşti. 1904 senesinde Sofya'da gerçekleşen üçüncü kongresi sırasında ARf, Sultan'ı elimine etmeye karar vermişti.⁶ Bu görev ARf'nin kurucularından biri olan

2 Belçika Adalet Bakanlığı Genel Sekreteri Paul de Favereau, 4 Eylül 1905, ABZ, Pf 4417/12, Cilt 1.

3 Letterenhuis Antwerp, J4483/H. Edward Joris'in Antwerp'teki Ermeni komitesi önünde verdiği konferansın daktilo edilmiş versiyonu [yukarıya bakınız], syf. 1.

4 Sfezzo'dan Tonnelier'e mektup, 22 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

5 *Enquête sur l'attentat*, syf. 5.

6 ARf'de, bkz.: A. Ter Minassian (1994) 'The Role of the Armenian Community in the Foundation and Development of the Socialist Movement in the Ottoman Empire and Turkey, 1876–1923' M. Tunçay ve E. J. Zürcher (editörler) *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876–1923* (Londra: British Academic Press), syf. 129.

Christapor Mikaelian'a verildi. Joris ile Mikaelian'ı tanıştıran da Kendirian oldu. Hem Kendirian hem de Mikaelian 1905 yılının Mart ayında, Sofya yakınlarında bomba ile denemeler yaparken öldüler. Joris'in pasaportu Kendirian'ın üstünde bulunduğu için⁷ bu suikast o noktada sona erebilirdi fakat yetkililer bu ipucunu takip etmediler. Joris, Vram'ın ölümü nedeniyle oldukça üzülmüştü. Bu da onun daha radikal hale gelmesinde önemli bir rol oynamış olabilir. Vram Joris'in en iyi arkadaşı olmuştu. Osmanlı polisi tarafından gerçekleştirilen 3 Ağustos 1905 tarihli sorgusunda Joris Vram ile olan ilişkisini tarif etmek için 'çok yakın' kelimelerini kullandı.⁸

Neticede bu girişime bir dereceye kadar katılan otuz dokuz kişi vardı. En azından mahkemeye çıkarılan sanıkların sayısı budur (Joris'in karısı gibi bazıları yoklukları sırasında yargılanmıştı). Joris'e göre Kendirian ve Mikaelian'ın yanı sıra merkez grubu oluşturan on bir kişi daha vardı. Saldırının kendisi ise iki kişi tarafından gerçekleştirilmişti: Mikaelian'ın ölümünden sonra grubun liderliğini üstlenen Mardiros Markarian (Joris onu Safo ya da Liba Rips olarak tanıyordu) ve Mikaelian'ın kızı olduğu iddia edilen, Rubina Fayn, Nadedja Datalian ya da Rebecca kod adlarını kullanan 32 yaşındaki Ermeni kadın Rubina Aghechian (bkz. Bölüm 2, Şekil 2.1).⁹ Bu ikili patlayıcılar ile dolu olan arabayı Sultan'ın her Cuma Yıldız Camisi'ne gitmek için kullandığı yola sürmüş ve bombaları patlatmışlardı. Bombacıların kendisi de dahil olmak üzere çoğu suikastçı kaçmayı başarmıştı. Joris'in karısı da o serbest bırakılana kadar İsviçre'de kaldı. Joris'e göre sadece o ve bazı ufak suç ortakları İstanbul'da kalmıştı.¹⁰

7 Joris'in Belçika Elçiliğindeki ikinci çevirmen olan Svetozar Margetić şahitliğinde Osmanlı otoriteleri tarafından sorgulanmasının raporu 10 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1; *Enquête sur l'attentat*, syf. 37.

8 Margetić tarafından yazılan Joris'in 3 Ağustos 1905 tarihinde Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair rapor, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1, ek 1.

9 Margetić tarafından yazılan Joris'in 10 Ağustos 1905 tarihinde Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair rapor, syf. 23, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1. Ancak Ermeni kaynaklara göre Rubina'ya eşlik eden Safo değil, Gorgy Vahramov'idi (ya da Zareh'tir) Bkz. Bölüm 2.

10 A.G.E, syf. 4–5, 22–23, 27–30, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1; Joris'ten karısı Anna Nellens'a, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 125–138.

Joris 28 Temmuz'da gerçekleşen tutuklanmasından sonraki bir hafta boyunca olaya dair herhangi bir sorumluluk kabul etmeyi reddetti. Belçikalı diplomatik temsilciler ilk olarak onun masum olduğunu ve sadece yanlış insanlarla karşılaşacak kadar şansız olduğunu düşündüler.¹¹ Ancak Joris'in 1952 tarihli anılarına göre, kendisi suikast girişiminin hazırlanması ile yakından ilgiliydi. Kendi anlatımına göre patlayıcıları ve bombayı taşıyacak olan arabayı gümrükten almak için formlara kendi adını yazarak imza atmıştı. 100 kilo meliniti (dumansız barut – pikrik asitten yapılmış bir patlayıcı) 'beyaz yumuşak ev sabunu' olarak göstermişti.¹² Fakat Joris'in kendi rolü konusunda anlattıkları abartılarla doluydu. Osmanlı yetkililerinin oluşturduğu özel araştırma komisyonunun ortaya koyduğu raporda onun arabayı ya da patlayıcıları gümrükten geçirdiğinden bahsedilmiyor. Polis Joris'i arabayı Viyana'da özel olarak yaptıran ve İstanbul'a gönderen Safo ile olan ilişkisi sayesinde buldu. Arabanın izini sürmek, o dönem İstanbul'da nadir olarak görülen plastik lastiklerinden dolayı kolay olmuştu.¹³ Joris'in operasyondaki gerçek katılımı ise telgraf ve mektupları Almancaya tercüme etmek ile sınırlıydı.¹⁴ Patlayıcılara gelince, toplam 140 kiloyu bulan melinit İstanbul'a ufak paketler halinde Bulgaristanlı denizciler tarafından kaçak olarak sokulmuştu.¹⁵

Her halükârda Osmanlı polisi Joris'in olaydaki yardımcı rolü hakkındaki kanıtları hızlı bir şekilde buldu. Evi günlük toplantılar için kullanılıyordu, iki suikastçı bu evde yaşamış ve patlayıcılar da burada saklanmıştı.¹⁶ Açıklamalarına göre Joris, suikastçıların evindeki toplantılar sırasında kullandıkları dil olan Rusçayı bilmediği için komplonun tüm detaylarına hâkim değildi.¹⁷ 10 Ağustos 1905 tarihinde suikastçılara karşı duyduğu rahatsızlığı

11 Gaston Errembault de Dudzeele'den Edward'ın annesi Catherina Joris'e, 3 Ağustos 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 74.

12 Letterenhuis Antwerp, J4483/H. Edward Joris'in Antwerp'teki Ermeni komitesi önünde verdiği konferansın daktilo edilmiş versiyonu, syf. 6–7.

13 *Enquête sur l'attentat*, syf. 12 ff.

14 *Enquête sur l'attentat*, syf. 55.

15 *Enquête sur l'attentat*, syf. 56.

16 *Enquête sur l'attentat*, syf. 48–49, 56.

17 Joris'in Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair çevirmen raporu, 10 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1, ek 2, syf. 20.

dile getirmişti. Onu sorgulayan kişilere suikastçılar için ‘kendi kaderleri ve hayatları ile meşgul olan kişiler’ demiştir.¹⁸ Hapiste geçirdiği süre boyunca memnuniyetsizliği daha da artmıştı. 1907 senesinde İstanbul’daki hapisneden karısına yazdığı mektupta ‘çoğu Ermeni Pazar devrimcisinin olduğu gibi karaktersiz insanlar’ şeklinde şikâyet etmiştir.¹⁹ Suç ortakları şehirden kaçmadan önce tüm silah stoklarını onun evinde bırakmışlardı. Bu, Joris’i rahatsız etmişti.

Ben bu dev tabancalarla ne yapabilirim? Saklamaktan bahsetmek yapmaktan daha kolay. Nereye? Bu oyuncaklar için o gece ya da sonraki gün bir saklama yeri bulamayacağımı görmüş olmaları gerekirdi. Onlar kaçarken ve tehlikeden uzaklaşmışken bu eşyalar onların evinde daha iyi saklanabilirdi. (...) Sanki özel bir beceriksizlik ile bana ihanet etmek istercesine bu devasa paketi benim yazı masamın tam ortasına, apaçık ortaya bırakmışlar. (...) Bu paketi kolaylıkla yatak örtülerinin altına ya da dolaba koyabilirlerdi. (...) Benim artık önemli olmadığım ve benim için bir an bile endişelenmedikleri açıkça ortada ve bu onların bencil görüş açısından pratik olabilir fakat yoldaşlığa hiçbir şekilde yakışmıyor.²⁰

Belki de Joris’in anlatımına şüpheli yaklaşmak lazım. Gerçekte o ‘devasa paket’ tek bir çekmeceye sığabilecek olan üç tabanca ile 240 şarjörden oluşuyordu.²¹ Daha da önemlisi, Joris’in evinde geride bırakılmış olan silahları bulan polis aynı zamanda İstanbul boyunca düzinelerce patlayıcı keşfetmişti. Sultan’ın suikastı için ülkeye kaçak olarak sokulan melinitin sadece bir kısmı kullanılmıştı. Patlayıcıların kalanları ise Sultan’ın ölümünden sonra yıkıma neden olmak için ayrılmıştı fakat asla kullanılmadı.²²

18 Joris’in Belçika elçiliğinden gelen çevirmen eşliğinde Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair çevirmen raporu, 10 Ağustos 1905, syf. 22, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

19 Joris’ten karısı Anna Nellens’a, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 126. Hollandaca’dan Fransızca’ya yapılan tüm çeviriler yazara aittir.

20 Joris’ten Nellens’a, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 128.

21 *Enquête sur l’attentat*, syf. 40, 55.

22 *Enquête sur l’attentat*, syf. 86 ff., 115–116.

Joris'in yargılanması 25 Kasım 1905'te başladı ve 18 Aralık tarihinde o ve karısı idama mahkûm edildi. Belçika hükümetinden kaynaklı uluslararası baskı ve protestolar nedeniyle Joris hemen idam edilmedi ve sadece hapsedildi. İlk olarak işkenceden ve eziyet görmekten korkmuştu²³ fakat yabancı bir ülkenin vatandaşı olduğu için sorgular sırasında ve hapisteyken ona iyi davranıldı. Bu, Osmanlı hapishaneleri²⁴ hakkında varsayılan ve *New York Times*'ın Ocak 1908 tarihinde Joris'in serbest bırakıldığını haber verdiği makalede canlı ve yalan dolu bir şekilde anlattığı görüşlere zıttı. Makalenin başlığı ve son satırı şüpheye yer bırakmıyordu: 'Türk kafesinde iki yıl işkence gördü. Sultan'ı öldürme girişimi nedeniyle yanlış bir şekilde mahkûm edilen Belçikalı sonunda serbest bırakıldı. (...) Onu canlı gömme planları Belçika hükümeti tarafından engellendi. Bu süre boyunca su ve ekmekten başka bir şey verilmedi.'²⁵ Bunların hiçbirisi doğru değildi. İstanbul'da bulunan Belçikalı bakanın Joris'in annesine düzenli aralıklarla yolladığı raporlara göre oğluna iyi davranılıyordu, görece iyi besleniyordu ve kimi zaman arterit sorunu yaşasa da sağlığı iyiydi.²⁶ Hatta bakan Joris'in kendi sözlerine atıfta bulunmuş ve ona 'bir prens gibi' davranıldığından bahsederek onun 'Belçika'da olsaydım zincire vurulmuş olurum,' dediğini iletmıştır.²⁷ Joris de annesine ona iyi davranıldığını söylemişti.²⁸ 1907 senesinde tek başına hücrede tutulduğu için şikayet etmişti.²⁹ Canı sıkılmıştı ve yalnızdı. Fakat bu durumdayken bile ona kötü davranılmıyordu. Hatta arkadaşı Victor Ressler'a şu şekilde yazmıştı: 'Bazı durumlarda söz dinlemedim ve başkaldırdım! Hapishane müdürü benden korkuyor ve bir şey söylemeye cesaret edemiyor ve gardiyanlara sorunu barışçıl bir şekilde çözmelerini emretti.'³⁰

23 Joris'ten Anna Nellens'a, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 135.

24 Bkz. K. F. Schull (2014) *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity* (Edinburg: Edinburgh University Press).

25 *New York Times*, 19 Ocak 1908.

26 De Dudzele'den Edward'ın annesi Catherina Joris'e, 30 Eylül 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 79.

27 De Dudzele tarafından yazılan rapor, 21 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

28 Joris'ten annesi Catherina'ya, 19 Ekim 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 79.

29 Joris'ten Jean Grave'a, Temmuz 1907. Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 148.

30 Joris'ten Victor Ressler'a, 12 Temmuz 1907. Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 149.

Belçika hapishanesinden daha kötü bir durumda değildi ve İstanbul'daki Belçika elçiliği onun Osmanlı mahkûmlarına göre çok daha iyi muamele gördüğünün farkındaydı.³¹

Joris aniden salıverilmesinden önce kaçmayı planlıyordu ve bu niyetini Belçika konsolos yardımcısı ve ona üçüncü kişiler hakkında bilgi taşıyan çeşitli mektup arkadaşları ile paylaşmıştı.³² Ancak işler Joris'in Resseler'dan gardiyanları bayıltmak için ilaç istemesi ve bir insanın beş metre uzunluğundaki bir tünelde ne kadar süre havasız kalabileceğini sorması ile komik bir hale büründü.³³

Sonunda Joris beklenmedik bir şekilde 22 Aralık 1907 tarihinde serbest bırakıldı ve birkaç gün sonra da Antwerp'e döndü. 11 Kasım 1907 tarihinde serbest bırakılması halinde bir daha Sultan'a karşı harekete geçmeyeceğine dair sözlü ve yazılı onay vermişti.³⁴ Arkadaşı Victor Resseler'dan bunu gizli tutmasını istedi: 'Beni zayıflıkla suçlama, sana daha sonra bunu neden yaptığımı anlatacağım. Yapmak zorundaydım. Şu an için bundan kimseye bahsetme.'³⁵ Ancak daha henüz bırakıldığı gün İstanbul'daki Belçika elçiliğinde bu anlaşmaya uymaya niyeti olmadığını belirtmişti.³⁶ Gerçekten de 1908 senesinde *Ontwaking*'de yer alan ve özür dileyen bir tonla yazılmış makalede Sultan'a 'tacı olan bir suçlu' demiş ve Abdülhamid'in 'sonunun felaket olacağını' tahmin etmişti.³⁷

31 Belçika elçiliğinden birinci çevirmen Baron Gustave de Hübsch'in de Dudzele'ya yazdığı rapor, 28 Ekim 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

32 Joris'ten Victor Resseler'a, 30 Temmuz 1907; Joris'tan Grave'e, Temmuz 1907; Resseler'dan Georges Lorand'a, 11 Ağustos 1907; Rédaction Droschak'tan Resseler'a, 3 Ekim 1907; Alman sendikacı Christiaan Cornelissen'tan Resseler'a, 19 Ekim 1907, Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 151, 148, 152, 155, 160–161.

33 Joris'ten Resseler'a, 30 Temmuz 1907 ve 29 Ağustos 1907, Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 150, 153.

34 Joris'ten Resseler'a, 25 Kasım 1907. Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 162–164.

35 Joris'ten Resseler'a, 11 Kasım 1907. Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 161–162.

36 De Dudzele'den Belçika Dış İşleri Bakanlığı'na, Kont Favereau, 23 Aralık 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

37 Joris, 'Een woord ter opheldering', *Ontwaking*, 1908, (8); bu eserin yer aldığı yayın: Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 169–172.

FELEMENKÇE KONUŞAN BİR SOSYALİST NASIL TERÖRİST OLDU?

Günümüzde Joris aslen Felemenk hareketinin bir destekçisi olarak hatırlanmakta ve I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile yaptığı Felemenk milliyetçi iş birliği nedeniyle *flamingant* olarak tanınmaktadır.³⁸

Modern bakış açısından Joris'in Ermeni meselesine duyduğu ilgiyi, Belçika'daki Felemenklere yapılan ayırımdan kaynaklanan öfkesi ile ilişkilendirmek çekici olabilir. Ancak o zamanki mektuplarında ve yayınlarında bu sonuca ulaşmamızı sağlayacak bir kanıt bulunmamaktadır. 1908 tarihinden önce Felemenk hareketine ilgi duyduğunu gösteren kanıtlar sadece ikinci derecedir ve bunların en önemlisi ise Antwerp'teki *flamingant* anarşist ortamlarını sık ziyaret etmesidir.³⁹

Kendi yazılarında anarşist kimliği açıkça ortaya çıkmaktayken, 'Osmanlı dönemi' boyunca ya da bu dönem öncesinde yazdığı mektuplarda ya da makalelerde Felemenk militanlığına ilgisini gösteren neredeyse hiçbir işaret bulunmaz. Karısına hapisneden yazdığı uzun mektupların biri Fransızcadır⁴⁰ –gerçi bu da onun *flamingant* olmadığını göstermez. Gerçekten de savaş öncesi *flamingant* toplumu Felemenkçe dilinin ve kültürünün korunmasını tercih ederken halen Fransızca kullanıyor ve Belçika'yı vatanları olarak kabul ediyorlardı.

Felemenk hareketinin on dokuzuncu yüzyıl tarihi günümüzdeki Felemenk milliyetçi hareketinin on dokuzuncu yüzyılda 'baskı görmüş, sömürge halinde yaşayan Felemenkler' söylemine rağmen, Joris gibi biri için Belçika'daki Felemenkler ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin kaderleri arasında

38 (1998) 'Edward Joris', R. De Schryver, B. De Wever, G. Durnez, L. Gevers, P. Van Hees ve M. De Metsenaere (editörler) *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging* (Tielt: Lannoo).

39 Bu çevre konusunda bkz.: S. Vanclooster, J. Moulaert ve E. Joos (2013) *De Kapel. Tussen droom en daad* (Antwerp: Eugene Van Mieghem).

40 Joris'ten Anna Nellens'a, ilgili kişi tarafından imzalanmış, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 138–145.

hazır şekilde kurulmuş olan zihinsel bir bağ bulunmadığını gösteriyor.

Belçika 1830 tarihinde bağımsız bir devlet olduğunda Wallonia ve ülke boyunca elit kesim arasında standart dil olan Fransızca, devletin tek dili olarak kayıtlara geçti. O dönemde Belçika nüfusunun yarısından fazlası Hollanda dilinin Felemenkçe aksanını kullanarak konuşmaktaydı. Felemenk hareketi bu arka planda yükselişe geçti. 1835 senesinden itibaren Flanders bölgesindeki tüm büyük kasabalarda Felemenkçe lehçesini, edebiyatını, adetlerini ve tarihini koruma amacıyla dernekler kuruldu. Felemenk hareketinin destekçileri sosyal açıdan iddialı kişiler tarafından alkışlandı fakat henüz şehirlerdeki imtiyaz sahibi (düşük) orta sınıf (öğretmenler, düşük rütbeli memurlar ve benzerleri) tarafından desteklenmiyordu. Yaşadıkları sosyal güç ve prestij eksikliğine dair memnuniyetsizliklerini Felemenk kültürü ve dilinin tanınmasına yönelik bu kampanyaya yönlendirmişlerdi.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Felemenk hareketi kesinlikle milliyetçi özellikler taşıymıyordu. Millet ile devlet arasında bir ahenk peşinde değildi (Ernest Gellner'in yaptığı klasik milliyetçi tanımı uyarınca).⁴¹ Belçika karşıtı, ayrılıkçı Felemenk milliyetçileri sadece Büyük Savaş sonrasında ortaya çıktı. Ancak Michael Billig'in⁴² daha esnek tanımını takip etmemiz gerekirse, Felemenk milliyetçiliğinin Felemenk insanların kendi kültür ve etnik kökenlerini vurgulamaları nedeniyle 1914'ten önce de açıkça var olduğunu söyleyebiliriz. Yine de orijinal Felemenk hareketinin Belçikalı milliyetçi bir hareket olduğunu ve Belçika vatanını güçlendirmeyi amaçladığını vurgulamak önemlidir. *Flamingant*'lar, ülkeyi Fransız topraklarına katılmaktan korumak için sağlıklı bir Felemenk nüfusuna ihtiyaç duyduğuna inanıyorlardı.⁴³

41 E. Gellner (1993 [1983]) *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell).

42 M. Billig (1995) *Banal Nationalism* (Londra: Sage).

43 L. Wils (2005 [1992]) *Van Clovis tot Di Rupo: De lange weg van de naties in de Lage Landen* (Leuven: Garant).

Diğer pek çok Batı Avrupa ülkesinde olduğu gibi devlet ilk olarak Çek tarihçi Miroslav Hroch'un deyişi ile 'ufak milliyetçi hareket'⁴⁴ olarak gördükleri bu aktiviteyi, millet-kurma planlarını yerel ve bölgesel seviyede sabitlediği için açık kollarla karşıladı. Ancak devletin iyiliksever yaklaşımı, 1870 ile 1880'li yıllarda hareketin siyasi hale gelmesi sonucu zayıflamaya başladı ve konuşma dilini korumak için aktif bir şekilde yasal müdahale yöntemleri aramaya başladı. Bu, genç Belçika devletinin yapı taşlarından birini, yani Fransızcanın devlet dili olarak seçilmiş olmasını tehdit ediyordu.

Dilbilimsel mevzuatın yavaş geliştiği algısı ve Felemenk halkının sosyal ve ekonomik gelişimine devletin destek vermediği iddiası sonucu, Felemenk hareketinin Belçikalı milliyetçi heyecanı Joris'in yetişkin olduğu on dokuzuncu yüzyıl boyunca azaldı. Ancak dil meselesi henüz Felemenk milliyetçileri arasında ayrılıkçılar yaratacak kadar siyasi hale gelmemişti. Örneğin özerk yönetim marjinal bir konuydu ve pek çok *Flamingant*, halen Hollandaca ve Fransızcadan oluşan iki dilli Felemenkçeyi tercih ediyordu. Felemenk ayrılıkçılığının yükselişe geçtiği durumu yaratan I. Dünya Savaşı olmuştu.

Sosyal arka planını ve Belçika devletinin iyi niyetli, kayıtsız yaklaşımını düşünürsek, savaş öncesi Felemenk hareketi gerçekten de şiddet yanlısı değildi. Bu yüzden bir *Flamingant*'ın (eğer Joris hayatının o aşamasında gerçekten bir *Flamingant* sayılıyorsa) II. Abdülhamid'e karşı yapılan bombalı saldırıda yer aldığını düşünmek oldukça şaşırtıcıydı.

Ancak Joris ayrıca Belçika işçi hareketinin de bir parçasıydı. *Flamingant*'lar Belçika polis güçleri tarafından şiddet içerikli saldırıların hedefi olmuyordu, fakat aynı şey sosyalistler için söylenemezdi. Belçika'da çok güçlü bir sosyal demokrat hareket ve marjinal tarafa kaymış bir anarşist akım vardı. Belçika İşçi Partisi (BWP) 1885 senesinde sendikaların, karşılıklı

44 M. Hroch (2000 [1985]) *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (Cambridge: Cambridge University Press).

yardım derneklerinin, kooperatiflerin ve siyasi grupların gevşek bir federasyonu olarak kurulmuştu ve herhangi bir ortak ideolojik tabanı yoktu. Onların birliği sosyalist hareketin temelini oluşturacak şekilde, başta evrensel oy verme hakkı ve tüketici kooperatifleri olmak üzere reform programları üzerine kurulmuştu. Kimi zaman şiddetli devrimci söylemleri olmasına rağmen BWP kuruluşundan itibaren reformcu bir partiydi. Yine de toplantıları ve tezahürleri polis olarak düzenli bir şekilde denetimden geçiriliyor ve kimi zaman şiddet kullanılarak dağıtılıyordu. Nisan 1893 tarihinde BWP tarafından organize edilmiş olan ve Parlamento'yu genel oy hakkı vermeye zorlama amacını taşıyan genel grevde polis ve *garde civique*, beşi Joris'in 1895-1898 tarihleri arasında BWP'nin yerel şubesinin sekreteri olacağı Antwerp yakınlarındaki ufak bir kasaba olan Borgerhout'tan gelen 12 kişiyi öldürmüştü.⁴⁵

Bu çevrede Belçika işçi hareketinin en radikal ve anarşist kanadının şiddete başvurusu şaşırtıcı değildi. Londra'da 1881 senesinde gerçekleştirilen Uluslararası Anarşist Konferansı'nda terörizmin eşanlamlısı olan 'eyleme yönelik propaganda' doktrininin resmi olarak kabul edilmesinden bu yana, devlet liderlerinin yüksek öneme sahip suikastları dahil olmak üzere bir anarşist saldırı dalgası Avrupa'yı kasıp kavurmaktaydı.⁴⁶ Bu terör dalgası 1874 ile 1914 seneleri arasında Belçika'da 100 suikast girişimine neden olmuştur.⁴⁷ 1890 ve 1900'lü yıllarda Belçika polisi pek çok anarşisti dinamit bulundurmaktan ya da önemli isimlere yapılan cinayet girişimleri nedeniyle tutuklamıştır. Nisan 1900 tarihinde 15 yaşındaki Belçikalı işçi Jean-Baptiste Sipido, Brüksel Kuzey İstasyonu'nda Galler Prensi'ni öldürmeye çalışmış ve Kasım 1902 tarihinde ise İtalyan anarşist Gennaro Rubino Belçika Kralı II. Leopold'u öldürme girişimi sırasında

45 Resselers ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 15.

46 Örneğin Fransa Başkanı Sadi Carnot 1894 senesinde, Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth ('Sissi') 1898 senesinde, İtalyan Kralı Umberto ise 1900 senesinde öldürülmüştür.

47 A. Fordyn (1981) 'Het wetenschappelijk onderzoek van politieke aanslagen: Een nieuwe dimensie', *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 26, syf. 1; R. Coolsaet (2010) 'La chasse aux anarchistes aux alentours de 1900', *La Pensée et les Hommes*, 54, 79-80.

başarısız olmuştur.⁴⁸ Joris'in de hem BWP'de aktif olması hem de 1896 senesinde tanıştığı en yakın arkadaşı Victor Ressler'in Antwerp'teki anarşist ortamına dahil olması nedeniyle, bu anarşist radikalleşme konusunda yakından bilgisi olmalıydı.⁴⁹

Joris'in anarşist ve reformcu iki farklı organizasyona dahil olması sıra dışı değildi. Belçika'daki sosyal demokratlar ve anarşistler arasında çoğu zaman fikir ayrılığından oluşan bir sınır olsa bile genelde yakın bir ilişkileri vardı. BWP içindeki radikal gençlik gruplarında ve partinin diğer bölümlerinde yer alan (özellikle de ana amacı askeri piyango sistemine karşı çıkmak olan *Sosyalist Genç Gardiyanlar* arasında) anarşistler, anarşist yarış sosyalist demokratların gelişmesini engellemediği sürece görmezden geliniyordu. Uluslararası anarşist hareketi ile yakından ilişkili olan Belçikalı anarşist akımı⁵⁰ iki farklı gruptan oluşuyordu; bunların biri eğitilmiş ve kültürlü orta sınıf, diğeri ise en radikal üyelerinin şiddete karşı olmadığı, eylem odaklı işçi sınıfıydı. Joris'in Antwerp'te arasına katıldığı anarşist çevresi ilk gruptan oluşuyordu. Bu grup şiddet bir yana, siyasi hareket yerine edebi ve kültürel tartışmalar ile daha çok ilgiliydi. Bu Antwerplü anarşistler kültürel ve sosyal kökenleri Felemenk hareketi ile bağlantı kurmalarını sağlayan, radikal bir şekilde özgür düşünceli ve özgürlük yanlısı (önemsiz) burjuvalardan oluşmaktaydı.⁵¹ *Ontwaking* (Uyanış, 1896/1901-1909) ve *Onze Vlagge* (Bayrağımız, 1897-1899) gibi yayın tarihlerinin çoğu sosyal ya da politik değildi. Daha çok şiir ve edebiyat ile ilgilenmekteydiler.

Ancak Joris'in *Ontwaking*'deki çıkışını (Edward Greene takma adı ile) yaptığı 1901 ve 1902 seneleri, bu yayının sosyal zorluklar, işçilerin pratik problemleri (örneğin barlarda maaş ödemesi ve işçilerin sendikasıız oluşu gibi⁵²), grevler ve doğrudan

48 A. Morelli (2009) *Rubino: De aanslag op Leopold II* (Antwerp: EPO).

49 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 15.

50 J. Moulaert (1993) 'Anarchie, que ton règne arrive! De anarchistische beweging in België 1880-1914', yüksek lisans tezi (KULeuven).

51 Vanclooster, Moulaert ve Joos, *De Kapel*.

52 Edward Greene, 'De strijd der dokkers', *Ontwaking*, sayı 2, 15 Ocak 1901, syf. 1-2

anarşist hareketleri konu aldığı tek senelerdi.⁵³ Tam olarak bu senelerde yayınlanan radikal makaleler, anarşistler tarafından uygulanan şiddete göz yumuyormuş gibi görünüyordu. Dönüm noktası Amerika Başkanı William McKinley'in, anarşist Leon Czolgosz tarafından Eylül 1901 tarihinde öldürülmesi olmuştur. Joris'in en yakın arkadaşı olan Ressler, Segher Rabauw takma adı ile şunu yazmıştı: 'Ben gereksiz şiddeti sevmem ve bu tarz hareketlerin bir amaca hizmet etmediği görüşündeyim.' Fakat sosyal adaletsizlik göz önüne alındığında, burjuvazi bu tarz bir şiddetin gerçekleştiğine şaşırılmamalıydı: 'Kan kanı çağırır, şiddet şiddeti [...] ve yapılan saldırılar ise üst kesimden gelen şiddete alt kesimin verdiği cevaptır...'⁵⁴

Bu Joris'in şiddeti nasıl algıladığı üzerinde etkili olmuş muydu? Görünüşe bakılırsa hayır. Osmanlı İmparatorluğu'na gitmek üzere yola çıkmadan önce yayınladığı iki makalesinde sosyal demokrasi ile devrimci anarşizm arasında bir pozisyon seçtiğini görüyoruz.⁵⁵ Bir taraftan işçilerin uluslararası sendikalara katılmasını destekliyor ve sosyal demokratları tarif etmek için 'siyasetçiler' ve 'parti adamları' gibi alçaltıcı sözler kullanarak işçilerin kurduğu siyasi organizasyonları kınıyordu,⁵⁶ diğer taraftan ise devrim ve şiddeti kesinlikle reddediyordu. İki makalesinden birisi, devrimci Antwerp anarşistlerinden oluşan küçük bir grubun eleştirisiydi ve onların ideolojisini 'hayalperest ve ahlaksız maceracılar' olarak tanımlıyordu. Joris uzun bir paragraf ile gerçek anarşizmi tanımlıyordu:

Bizim ilkelerimiz ve başarmak istediklerimiz saftır ve devamızı da istediğimiz sonuçlara ancak saf ve dürüst mücadeleler sonucu ulaşabileceğimiz, asil ve saf bir amaç olarak görürüz. Bazı yoldaşlarımızın takip ettiği iyi bilinen bir laf olan 'hedefe giden her yol mubahtır' savunulamaz bir zemine sahip olan yanlış bir algıdır. Bu yüzden Charles Albert

53 Arthur Roodier, 'Veemgericht', *Ontwaking*, sayı 18, 25 Kasım 1901, syf. 1-2.

54 Segher Rabauw, 'De aanslagen en de pers', *Ontwaking*, sayı. 18, 25 Eylül 1901, syf. 1-2. Bkz. Roodier, 'Veemgericht', syf. 1-2.

55 Greene, 'De strijd der dokkers', syf. 1-2; Greene, 'Verkeerde opvatting', *Ontwaking*, sayı 8, 25 Nisan 1901, syf. 2.

56 Greene, 'Verkeerde opvatting', syf. 2.

‘Soylu bir sonuca ulaşmak dürüst çaba gerektirir,’ yazmıştır ve durum da tam olarak budur. Asil bir amaca ulaşmak için dürüst olmayan yollar kullanılırsa dava da kaçınılmaz olarak acı çekerek hedefi ortaya bile çıkmadan o sahtekârlığın damgasını taşımaya başlayacaktır. [...] Tarihteki bu dersleri dikkate alalım ve güzel idealimizin bakire saflığını cesurca savunalım.⁵⁷

Joris’in ‘kısıtlanmış’ anarşizmi Belçikalı yetkililerin Osmanlı’daki özel soruşturma komitesine sağladığı istihbarat ile de doğrulanmıştı. Rapor, Joris’in Antwerp’te iken ‘kendisini eyleme yönelik propaganda karşıtı olarak konumlandığını ve anarşist bir saldırıda yer almaktan aciz olduğunun düşünüldüğünü’ göstermekteydi.⁵⁸ İronik bir şekilde İstanbul’a gitmek için yola çıkmadan önce Joris’in işçilerin karşılaştığı zorluklar konusundaki fikirleri, aşırı şiddet kullanımını onaylayan burjuvazi anarşist arkadaşlarına göre daha ılımlıydı. Ancak gerçekçi Joris İstanbul’da bir radikal haline gelecekti.

BİR ENTERNASYONALİST, MİLLİYETÇİLİĞİ NASIL ELE ALDI?

Sosyalizm ve milliyetçiliğin karşılıklı olarak sıkıntılı bir geçmişleri bulunur. ‘Kırmızıların vatani yoktur ve vatanseverler ise sınıfın uluslar üstü doğasını reddederler.’ En azından halen geniş bir ölçüde tercih edilen inanış budur. Bir zamanlar akademik dünyada da bu ‘uyumsuzluk tezi’ popülerdi. Örneğin sosyalizmin ilk tarihçileri, milliyetçi kimliği işçi sınıfının uyanışını engelleyen yanlış bir bilinç olarak kabul etmekteydiler. Ancak gerçekleştirilen tarihsel araştırmalar, önceden belirlenmiş uzlaşmazlıkların olmadığını gösteriyor. Ortaya çıkışından bu yana işçi hareketinin ‘taşıdığı duygular pek çok farklı katman halinde ulus devleti tarafından yabancılaştırma, kritik karşılanma ve taahhüt arasında değişmişti.’⁵⁹

57 Greene, ‘Verkeerde opvatting’, syf. 2. Charles Albert (1869–1957): Fransız anarşist düşünür.

58 *Enquête sur l’attentat*, syf. 83.

59 S. Berger (1999) ‘British and German Socialists between Class and National Solidarity’, S. Berger ve A. Smith (editörler) *Nationalism, Labour and Ethnicity 1870–1939* (Manchester; New York: Manchester University Press), syf. 34.

Enternasyonalizm konusunda Marksistler ve anarşistler ilk olarak aynı görüşü paylaşmaktaydı. 1880 yılından önce her iki grupta genel olarak aynı kozmopolit görüşleri paylaşıyor ve tüm milletlerin tek bir Dünya Cumhuriyeti olarak birleşmesini destekliyorlardı.⁶⁰ Enternasyonalizmin bu radikal biçimi, kapitalizmin ve global ticaretin yayılmasının tüm dünyada aynı davranış biçimleri oluşturarak ulusal farkları yok edeceğine dayanan bir liberal-burjuvazi inanışına dayanmaktaydı. İkinci Enternasyonal (1889-1914) sırasında çoğu Marksist bunu saf bir kozmopolitlik fikri olmasından ötürü reddetmiş ve onun yerine farklı milletlerin benliklerine saygı duyan ‘enternasyonalizmi’ kabul etmişlerdi.⁶¹

Ulusal soru söz konusu olduğunda, her iki ideolojide de bu konuda net ve kesin bir teori olmamasına rağmen, Marksizm genelde anarşizmin tam tersi görüşü destekler. Marx ve Engels ulusal soruya çok az sistematik ilgi göstermiştir ve yaptıkları geniş çaplı çalışmaların sadece %2 ila 3’ü bu soruya ayrılmıştır.⁶² Dahası, görüşleri sıklıkla çakışmaktadır. Marx, milliyetçiliği işçileri bölmek ve işçi sınıfının uyanışını engellemek için kullanılan bir burjuvazi entrikası olarak reddetmiştir. Diğer taraftan ise Stefan Berger’in kelimeleri ile ‘İngiltere gibi ilerici geçmişe sahip uluslarda bulunan haklı milliyetçilik ile geri kalmış uluslardaki devrim karşıtı milliyetçilik’ arasında bir

60 J. C. Cahm (1978) ‘Kropotkin and the Anarchist Movement’, E. Cahm ve V. C. Fisera (editörler) *Socialism and Nationalism in Contemporary Europe (1848–1945)*, cilt 1 (Nottingham: Spokesman), syf. 54.

61 H. Mommsen (1979) ‘Nationalitätenfrage und Arbeiterbewegung in Mittel und Osteuropa’, H. Mommsen (editör) *Arbeiterbewegung und Nationale Frage: Ausgewählte Aufsätze* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht), syf. 87; V.C. Fisera ve G. Minnerup (1978) ‘Marx, Engels and the National Question’, J. C. Cahm ve V. C. Fisera (editörler) *Socialism And Nationalism in Contemporary Europe (1848–1945)*, cilt 1 (Nottingham: Spokesman), syf. 7, E. Hobsbawm (1995 [1990]) *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University press), syf. 38–39; E. Hobsbawm (1988) ‘Working-class internationalism’, F. L. Van Holthoon ve M. Van der Linden (editörler) *Internationalism in the labour movement, 1830–1940*. cilt 1 (Leiden: Brill), syf. 5–7; H. Lademacher (1988) ‘Kosmopolitismus, Solidarität und Nation. Einige Bemerkungen zum Wandel von Begriff und Wirklichkeit im internationalen Sozialismus’, F. L. Van Holthoon ve M. Van der Linden (editörler) *Internationalism in the Labour Movement 1830–1940*. cilt 2 (Leiden: Brill), syf. 374–375.

62 Fisera ve Minnerup, ‘Marx, Engels and the National Question’, syf. 5.

ayrım yapmıştır.⁶³ Pratikte hem Marx hem de Engels büyük devlet milliyetçiliğinin kölesiydi. Sadece büyük ve homojen ulus-devletlerinin sosyalist tarihte bir rolü olması gerektiğine ve milliyetçi ya da etnik azınlıkların ‘tarihsiz ve devrim karşıtı’ insanlar olarak yok olacaklarına inanıyorlardı. Sonuç olarak *Parti Ouvrier Français* ve *Partido Socialista Obrero Español* gibi Marksist partiler aktif bir şekilde ‘küçük milliyetçi hareketlere’ karşı çıkmıştır.⁶⁴

Ancak bu da, bu Marksist partilerin milliyetçilikten özgür oldukları anlamına gelmiyordu çünkü hepsi de sessizce daha büyük bir ulus-devletin kimliğine bağlıydılar (devlet onların kullanması için bir araçtı). Bu, A.D. Smith’in ‘dominant etnik köken’ olarak yaptığı tanımda ya da Michael Billig’in ‘banal milliyetçilik’ anlatımında açıkça ortadadır.⁶⁵ İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerdeki sosyal demokratlar ülkelerinin gelecek devrimlerin beşiği olduğuna ve ülkelerinin yabancı işgaline karşı korunmak zorunda olduğuna inanırlar. Genel olarak Batı Avrupa ülkelerindeki sosyal demokratlar 1914 senesinden önce kendi milletlerine yüksek oranda entegre olmuşlardı (bu, hem siyasi hem de sosyo-ekonomik sisteme entegre olmak ve vatanlarını duygusal olarak kabul ettikleri anlamına gelir). Bu da burjuva şovenizmine odaklanmış vatanseverliğin ya da milliyetçiliğin demokratik bir biçimi olan, muhalif ya da radikal vatanseverliğin yükselişi olarak tanımlanmıştır.⁶⁶ Yine de günümüzde akademisyenler genel olarak ikisi arasında su geçirmez bir ayrım olmadığına inandıkları için, bu ayrım sadece teoride kalmıştır. Bu temel değil, fonksiyonel bir ayrımdır: Vatanseverlik, milliyetçiliğin

63 Berger, ‘British and German socialists between Class and National Solidarity’, syf. 41.

64 S. Berger ve A. Smith (1999) ‘Between Scylla and Charybdis: Nationalism, Labour and Ethnicity across Five Continents, 1870–1939’, S. Berger ve A. Smith (editörler) *Nationalism, Labour and Ethnicity 1870–1939* (Manchester; New York: Manchester University Press), syf. 13.

65 E. Kaufmann ve O. Zimmer (2004) ‘Dominant Ethnicity’ and the ‘Ethnic- Civic’ Dichotomy in the Work of A. D. Smith’, M. M. Guibernau, I. Berdún ve J. Hutchinson (editörler) *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics* (Oxford: Blackwell); Billig, *Banal Nationalism*.

66 P. Ward (1998) *Red Flag and Union Jack: Englishness, Patriotism, and the British Left, 1881–1924* (Rochester, NY: Royal Historical Society ve Boydell Press), syf. 4.

ortaya çıkış biçimlerinden biridir ve genelde milliyetçiliğin olumsuz çağrışımlarından uzak durarak ulus-devlet milliyetçiliği ya da hareketini anlatır.⁶⁷ Muhalif vatanseverliğe dair yapılan pek çok tanım devletin içinde güç kazanmaya dair gelişen sosyal demokrat takıntıyı tarih eder. Reformculuk parlamentarizm, koalisyon hükümeti ve bu nedenle de ulusun belirgin bir şekilde öne çıkarıldığı uzlaştırmacı retorik anlamına gelir. Refah devleti ve devlet sponsorlu sosyal girişimlerin gelişimi bu sürecin evrimini hızlandırır.⁶⁸

Anarşizmin kurucuları olan Marx ve Engels'in aksine, Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), Mikhail Bakunin (1814–1876) ve Pyotr Kropotkin (1842–1921) ulusal soru hakkında oldukça geniş olarak yazmışlardır. Analizlerinin merkezinde ise özgürlük ve vatanseverlik ile milliyetçiliğin bununla nasıl etkileşimde olduğu vardır. Proudhon ve Kropotkin, milliyetçi davaya en yakın olanlardır. Anarşist, otorite-karşıtı 'küçük güzeldir' söylemine sadık kalan Proudhon, büyük ulus-devletlerini reddeder ve ırk, dil ve etnik farklara saygı duyan, bağımsız yönetime sahip küçük yönetimleri tercih eder. Bunlar bir federasyon oluşturacak şekilde bir araya gelecek ve sonunda Dünya Federasyonu'nu yaratacaktır.⁶⁹

Kropotkin ise milliyetçiliği insan ve bölge arasındaki gizemli bir bağ olarak, nesnel bir anlayış şeklinde algılar. Ulusun, merkezi bir devlet otoritesi olmadan, özgür federasyona sahip yerel idarelerden oluşması gerektiğine inanır. Ona göre devlette güç kazanmaya çalışan herhangi bir milliyetçi hareket, devlet insanların çıkarlarını sonunda her zaman burjuvaziye teslim ettiği ve diğer milletlerin haklarını görmezden geldiği için sosyalizme ihanet etmiştir. Kropotkin 1899 senesinde şunu yazmıştır: 'Bir adam ne kadar enternasyonalist olursa, uluslararası aileyi oluşturan yerel şahsiyetlere karşı saygısı da o kadar artacak ve

67 Berger ve Smith (1999a) *Nationalism, Labour and Ethnicity*, bir çok yerde.

68 Berger ve Smith, 'Between Scylla and Charybdis', syf. 16.

69 E. Cahm (1979) 'French Socialist Theories of the Nation to 1889', J. C. Cahm ve V. C. Fisera (editörler) *Socialism And Nationalism in Contemporary Europe (1848–1945)*, cilt 2 (Nottingham: University of Nottingham Press), syf. 7–8.

bölgesel, kişisel karakteristik özellikler oluşturmak için o kadar istekli olacaktır.⁷⁰ Kropotkin kendisini ateşli bir vatansever olarak tanımlamıştır. Bu sayede, 1880 ile 1890'lı yıllarda en azından teoride milliyetçiliğe ve millet konseptine karşı düşmanlık gösteren ana akım anarşizmden ayrılmıştır.⁷¹

Bakunin bu ana akım ile daha uyum içindeydi. 1848 devrimleri nedeniyle ilk olarak heyecanlı olan Bakunin, milliyetçilik konusunda iyimserdi. Ancak bu, gerçekleşen devrimlerin demokratik olmayan sonuçlarına şahit olması ile değişti. Milliyetçi hareketlerin dar ve hatta gerici bir özgürlük konseptine sahip olduklarını, özgürlüğü ulusun küçük bir kesimi ile sınırladıklarını ve tüm milletlere eşit olarak yaymayı reddettiklerini fark etti.⁷² Devlet karşıtı görüşleri belirginleşirken siyasi birlik ve özgürlük gibi merkez milliyetçi ilkeleri doğal olarak geçici, emperyalist ve militarist olarak gördü.⁷³ Teoride milliyetçiliği reddetmesine rağmen Bakunin ulusal önyargılardan kaçamamıştır. Tıpkı Kropotkin gibi o da Latin ulusları, Alman ve Slav insanlara karşı üstün olarak görmüştü.⁷⁴

Sonuç olarak, Marksizm ile karşılaştırıldığı zaman, anarşizmin ufak milliyetçi hareketlere daha sempatik bir şekilde yaklaştığını ve ulus-devletin milliyetçiliğini reddetmeye daha yatkın olduğunu görüyoruz.⁷⁵

Belçika'da ise BWP, I. Dünya Savaşı'ndan önce Belçikalı ulus-devletine düzenli bir şekilde entegre olmakta ve muhalif Belçika vatanseverliği teorisini kabullenmekteydi. Ancak bu, partinin içindeki birleşik etnikten gelen Belçika kimliğinin gelişimine yansımıyordu. Brüksel'de ve Wallonia'da Fransızca konuşan

70 Alıntılandığı eser: Cahm, 'Kropotkin and the Anarchist Movement', syf. 53.

71 Cahm, 'Kropotkin and the Anarchist Movement', syf. 54.

72 Cahm, 'Bakunin', syf. 34.

73 Cahm, 'Bakunin'.

74 Cahm, 'Kropotkin and the anarchist movement'.

75 P. Pasture ve J. Verberckmoes (1998) 'Working-class Internationalism and the Appeal of National Identity: Historical Dilemmas and Current Debates in Western Europe', P. Pasture ve J. Verberckmoes (editörler) *Working-class Internationalism and the Appeal of National Identity: Historical Debates and Current Perspectives on Western Europe* (Oxford: Berg), syf. 9.

bir Belçika etnik kökeni ağırlık taşıırken, Flanders bölgesinde ise Felemenk (kimi zamanda Belçika karşıtı) etnik kimlik ağır basıyordu. Ancak BWP'nin Flanders bölgesindeki şubeleri, güçlü Katolik ve sosyalist karşıtı eğilimlerinden dolayı Felemenk hareketine genelde saldırgan bir şekilde yaklaşmaktaydı.⁷⁶ Yine de radikal ve sosyal demokratların genelde anarşizme kaydığı partinin uç noktalarında, anarşizmin küçük, milliyetçi hareketlere daha duyarlı olması nedeniyle Felemenk hareketine karşı daha açık bir yaklaşım vardı. I. Dünya Savaşı ve Joris'in aktif olduğu dönem sırasında Felemenk milliyetçi sosyalizmin yükselişi de bu marjinal çevrede gerçekleşti.⁷⁷

Sonuçta sosyalizm (ister anarşist ister reformcu olsun) ve milliyetçilik (ister kültürel ister siyasi olsun) arasında teorik ve pratik bir çakışma olmadığını hatırlamak önemlidir. Genel olarak anarşistler, Marksistlere göre Üçüncü Dünya'da yer alan sömürgecilik karşıtı mücadelelere daha çok çekilirler. Benedict Anderson'ın sözlerine atıfta bulunmak gerekirse '[...] dönemin geniş okyanus aşırı göçlerinden yararlanma konusunda daha hızlıydı.'⁷⁸ Bu anlamda Joris'in Osmanlı İmparatorluğu'na taşınması ve Ermeni Meselesine ilgi duymaya başlaması, Joris'in Ermeni suikastındaki anarşist rolü kuşkuyla kalsa da daha genel bir şablona uymaktaydı (aşağıya bakınız). Güncel kaynaklardan Joris'in radikal enternasyonalist, kozmopolit fikirleri olduğunu ve dünyevi dayanışma ve insanlık taraftarı olduğunu biliyoruz.⁷⁹ İstanbul'daki hapishanesinden karısına yazdığı ve mahkeme süreçlerini anlattığı tarihsiz bir mektubunda, mahkemede şunu söylediğini iddia etmiştir: 'Tüm Evren benim vatanım ve tüm insanlık ailemdir ve acı çeken herkes kardeşimdir. Ben herhangi bir sınır tanımıyorum.'⁸⁰ Ancak Joris aynı zamanda açıkça

76 M. Van Ginderachter (2007) 'Social-democracy and National Identity: The Ethnic Rift in the Belgian Workers' Party (1885–1914)', *International Review Of Social History*, 52 (2), 215–240.

77 D. Vanacker (1991) *Het activistisch avontuur* (Gent: Stichting Mens en Kultuur).

78 B. Anderson (2005) *Under Three Flags: Anarchism and the Anti-colonial Imagination* (Londra: Verso), syf. 2.

79 Edward Greene, 'In't Morgenland', in *Ontwaking*, sayı 2, 25 Ocak 1902, syf. 2–3.

80 Joris'ten karısı Anna Nellens'a, imzalı, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 140–141.

farklı ulusal niteliklere sahip insanların varlığına da inanıyordu. Ermenistan hakkındaki yazıları bunun kanıtıdır.⁸¹

JORIS NASIL RADİKALLEŞTİ?

Bazı çağdaş basın kurumları Joris'in İstanbul'a Osmanlı İmparatorluğu'nu istikrarsız hale getirmek amacıyla Rusya ya da İngiltere tarafından gönderilmiş yabancı bir ajan olduğunu iddia etmiştir. Bu tezi destekleyen herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak özel Osmanlı araştırma komisyonunun yazdığı resmi rapora göre Joris ve karısının İstanbul'dayken Ermeni devrimcilerden para almış olmaları yüksek bir olasılıktır.⁸² Bu ödemeler gerçekleşmiş olsa bile Joris'e büyük bir finansal özgürlük vermiş gibi görünmüyorlar: Hapishaneden yazdığı pek çok mektubunda para ve maddi geleceği konusunda endişelendiğini dile getirmişti.⁸³ Osmanlı yetkilileri Joris'in fazladan yemek, kıyafet ve kömür satın almasına izin verdikleri için hapishanedeyken para önemliydi. Hapishaneden serbest bırakıldığında o kadar parasız kalmıştır ki *Vlaamsche Gazet*'ten (Felemenk Gazetesi) röportaj karşılığında 150 Belçika Frank'ı isteyerek ününden yararlanmaya çalışmıştır.⁸⁴

Diğer çağdaş kaynaklar Joris'in İstanbul'a zaten Ermeni davasının ateşli bir destekçisi olması nedeniyle gittiğini savunmaktadır. Duruşmanın ilk oturumunda yazılan ve *Kölnische Zeitung*'da yer alan ve *La Belgique Judiciaire* tarafından çevrilen bir raporda Joris'in şunu söylediği belirtilmektedir:

‘Girişimden bir yıl önce Paris gazetesi *Pro Armenia*'da zavallı Ermeniler için yazılmış bir manifesto okumuştum. Bunun benim üzerimde büyük bir etkisi oldu. Kendimi Ermeni komitesinin hizmetine sunmak benim görevimdi. Constantinople'a böyle geldim.’⁸⁵

81 Bkz. Edward Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış ‘Ermenistan Hakkında’ eseri, 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 43–59.

82 *Enquête sur l'attentat*, syf. 48.

83 Örnek için bkz. Edward Joris'ten Victor Ressler'a, 30 Temmuz 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 150.

84 *Vlaamsche Gazet* editörü Julius Hoste'tan Victor Ressler'e, 31 Aralık 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 167.

85 Alıntılanmış eser: Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 140.

Joris'in, saldırıdan önce bir yıldan daha uzun süredir İstanbul'da olduğunu bir kenara bırakırsak mahkemede gerçekten bunu söylemiş olması pek de muhtemel değildir. Mahkemeye dair hapisshanedeyken bir mektup ile karısına yolladığı ve kendi yazdığı özetle, 1952 senesinde olduğu gibi İstanbul'a gelişinin ana nedeninin 'seyahat etme arzusu' olduğunu belirtmişti.⁸⁶

Muhtemelen Joris'in macera isteği ve ekonomik kazanç peşinde olması onun Osmanlı İmparatorluğu'na taşınmasındaki ana nedenlerdi. Bu haliyle Joris Oryantal bir ülkeye taşınan sıradan bir Batılıdan pek de farklı değildi ve daha yüksek bir maaş, daha iyi iş fırsatları ve sosyal prestij gibi sıradan finansal, profesyonel ve sosyal fırsatların peşinde göç etmiş, alt-orta sınıf bir göçmendi.⁸⁷ Örneğin *Deutsche Levante-Linie* şirketinde her ay 250 Belçika Frank'ı kazanmaktaydı ve bu Antwerp'teki maaşının neredeyse iki katıydı. Aylık kazancının yaklaşık çeyreği kaldığı eve gidiyordu, fakat odaları kiraya vermişti ve karısı da çalışmaktaydı.⁸⁸ İstanbul'daki daha yüksek yaşam maliyetleri göze alındığında bile taşınmasının finansal olarak bir yükseliş sunduğu ortadaydı.

Joris'in 1901 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'na yola çıkmadan önce Ermenistan'a karşı bir sempatisi olduğuna inanmak için hiçbir nedenimiz yok. O yıla kadar ne *Ontwaking* ne de *Onze Vlagge* o dönemde Doğu Sorunu olarak anılan ve bir uzantısı da Ermeni Meselesi olan konuya dikkat etmişti. *Ontwaking* sadece 1901-1902 senelerinde, sosyal olarak daha bilinçli olduğu dönemde Cezayirliler ve Rusya'daki Finler gibi

86 Edward Joris'ten karısı Anna Nellens'a, imzalı, Resselers ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 141. Letterenhuis Antwerp, J4483/H. Edward Joris'in 16 Nisan 1952 tarihinde Antwerp'teki Ermeni komitesi önünde verdiği konferansın daktilo edilmiş versiyonu [bu versiyonun yazılış tarihi: 15 May 1952], syf. 1.

87 Bkz. M. Fuhrmann (2010) 'I Would Rather Be in the Orient': European Lower Class Immigrants into the Ottoman Lands', U. Freitag, M. Fuhrmann, N. Lafi ve F. Riedler (editörler) *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity* (Londra: Routledge); T. David (1999) 'La colonie suisse de Constantinople (1850-1918)', M. Anastasiadou ve B. Heyberger (editörler) *Figures anonymes, figures d'elite. Pour une anatomie de l'homo ottomanicus* (İstanbul: The Isis Press).

88 Margetić tarafından yazılan Joris'in 10 Ağustos 1905 tarihinde Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair rapor, syf. 4-5, 9, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

bastırılmış azınlıklardan bahsetmeye başlamıştı.⁸⁹ Joris 1902 Ocak ayında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bir dizi makaleye başlamadan önce, Ermenistan'dan bahseden sadece tek bir açık referans bulabildim. Joris'in en yakın arkadaşı Ressler, Eylül 1901 tarihinde işçi sınıfına yönelik burjuvazi-kapitalist şiddete maruz kalan örneklerden oluşan uzun bir listede Ermenistan'dan bahsetmişti: 'Tüm burjuvazi toplumu şiddete dayalıdır: Tüm hükümetler Transvaal bölgesinden Çine, Kongo'dan Java'ya, Küba'dan Filipinler'e ve *Ermenistan*'a kadar her yerde yakıp öldürmektedir.'⁹⁰ Bu, emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı olan anarşist görüşün açık bir örneğidir.

Bu üstünkörü referanslar Joris'in 1901 yazında İstanbul'a taşınmadan önce Ermeni davasıyla ilgilendiğini göstermek için yetersizdir. Ermeni davasına karşı duyduğu ilgi muhtemelen 1901 yılının sonları ile Aralık 1902 arasındaki dönemde Kendirian ile tanışması ile başlamıştı. Joris'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ilk makalesi *Ontwaking*'in 1902 senesindeki ilk sayısında yayınlanmıştır.⁹¹ Ermenistan'dan ilk bahsetmesi ise aynı ayda basılan ikinci sayıda ve Sultan ile sarayın işlediği pek çok suçun arasında yer alır.⁹² İstanbul'dan yazdığı, 4 Ekim 1902 tarihli dördüncü makale Ermenistan'a odaklanan ilk yazısıdır ve aynı zamanda bu makalede ilk olarak tipik bir Ermeni adı olan Garabed'i takma ad olarak kullanmıştır.⁹³ O andan sonra yazdığı Makedonya ile ilgili iki yazı⁹⁴ hariç tüm makaleleri Ermeni Meselesi⁹⁵ ile ilgili olmuştur. İstanbul'dan yazdığı 12 Kasım 1904 tarihli son makalesi bir sonraki ay yayınlanmıştı. Onun saklanmış

89 'Eenige internationalen, Handel in vaderlandsliefde', *Ontwaking*, sayı 14, 25 Temmuz 1901, syf. 1-2.

90 Segher Rabauw, 'De aanslagen en de pers', *Ontwaking*, sayı 18, 25 Eylül 1901, syf. 1-2.

91 Edward Greene, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, sayı 1, Ocak 1902, syf. 2.

92 Greene, 'In 't Morgenland', syf. 2-3.

93 Garabed, 'Uit 't Morgenland', *Ontwaking*, 25 Kasım 1902, syf. 3.

94 Greene, 'Rond den Macedonischen opstand', *Ontwaking*, sayılar 3-4, Nisan 1904, syf. 99-104; Greene, 'In 't Morgenland', sayılar 3-4, Nisan 1904, syf. 116-118.

95 Garabed, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, 25 Aralık 1902, syf. 3; Greene, 'Een verdrukt volk', *Ontwaking*, sayılar 2-3, Mart 1903, syf. 73-78; Greene, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, sayılar 1-2, Şubat 1904, syf. 47-51; 'Greene, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, sayılar 5-6, Haziran 1904, syf. 168-177; Greene, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, sayılar 7-8, Ağustos 1904, syf. 223-229; Greene, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, sayılar 11-12, Aralık 1904, syf. 342-344.

bir sonraki makalesi yayınlanmamış ve 30 Mayıs 1905 tarihini taşıyan ‘Ermenistan Hakkında’ isimli yazıdır ve ‘Avrupa’nın müdahale etmesini ummanın ne kadar yanlış olduğunu ve hiçbir şeyin barışçıl yollarla kazanılamayacağını fark eden’ Ermenilerin şiddete başvurmasını haklı çıkarır.⁹⁶ Bu makalenin son sözleri bir kehaneti andırmaktadır:

[...] Avrupa devletlerinin isteksizliği ve suça varan vurdumduymazlığı bu yorgun insanlar arasında sonu gelmez bir nefret yarattı ve nazik Ermeni karakterinden yeni, vahşi bir jenerasyon büyüdü [...]. Kısa süre sonra Avrupa kuzunun aslana, ya da eğer gerekirse bir kaplana dönüştüğüne şahit olacak! Dünyanın insanları, çanların çaldığını duyabiliyor musunuz? Diz çökün. Akşam duaları⁹⁷ tekrar başlayacak.⁹⁸

Joris’in radikalleşmesindeki önemli bir adımda onun Sultan’ı öldürmek için seçilmiş gizli saldırı ekibinin ve ARf’nin bir üyesi olan Vramshabouh Kendirian ile tanışmasıdır. Joris 2 Aralık 1902 tarihinde çalışmaya başladığı İstanbul’daki Singer Şirketi’nde ‘Vram’ ile aynı masayı paylaşmaktaydı. Joris’in yazılarından yola çıkarak onun terör grubuna dahil oluşunun tam tarihini bulmak zordur. İşe yarayan tek referans bomba patladığı sırada ‘yasadışı yayınları, şüpheli kitapları ve ofiste iki yıldır üzerinde çalıştığı tüm dosyaları’ sakladığını söyleyen, hapishaneden karısına yazılmış tarihsiz bir mektupta yer alır.⁹⁹ Burada bahsettiği dokümanların ‘yasadışı’ oluşunu onun terör hücrelerine üyeliği olarak algılırsak, bu da onun saldırı hücrelerine üye oluşunun tarihinin 1903 senesinin baharına denk geldiğini gösterir. Ancak Joris Osmanlı yetkilileri tarafından oluşturulmuş özel araştırma komisyonuna verdiği ifadelerde, suikastın liderlerinden biri olan Safo ile tanışmasının Kasım 1904 tarihinde gerçekleştiğini ve

96 Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış makale ‘Ermenistan Hakkında’, 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 48.

97 Sicilya akşam dualarına yapılan kinaye, 1282 yılında Fransız saltanatına karşı Anjoulu I. Charles’ın liderliğinde yapılan ayaklanmadan bahsetmektedir.

98 Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış makale ‘Ermenistan Hakkında’, 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 59.

99 Joris’ten karısı Anna Nellens’a, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 128.

Safo tarafından suikasttan haberdar edilışinin ise Vram'ın Mart 1905 tarihindeki ölümünden sonra olduğunu iddia eder.¹⁰⁰

Joris'in yazışmalarından ve yayınlanan makalelerinden yola çıkarak onun sosyalist geçmişinin Osmanlı İmparatorluğu ve Ermenilerin kötü durumunu yorumlamakta önemli bir rol oynadığını görebiliriz. 2 Ekim 1902 tarihinde Resselers'a yazdığı bir mektupta, Joris Osmanlı durumunun sosyalist bir yorumunu sunar:

Osmanlı işçi sınıfı üzerine bir çalışma kaleme almak isterdim. Bu çok ilginç bir soru. Bu işçi sınıfı, bizim Avrupa'daki anlayışımızdan çok farklı. Endüstri ve fabrikaların olmayışı konuya tamamen farklı bir bakış açısı getiriyor ve sıradan hayatta, sokaklarda ve ticarete Türk işçi sınıfının varlığının farkına varılmıyor. Yine de eğer daha fakir mahalleleri ziyaret edersen yaşanan büyük acıları oldukça net görüp hissedebilirsin. [...] Bu, burjuvazi gözünden mükemmel bir hükümet sistemi ve din ile hükümet, işçi sınıfının yükselişini o kadar imkânsız hale getirmiş ki düşüncesi bile hayatta kalamaz. İnsanlar çok aptal, köle gibi ve...belki de bu en iyisi!¹⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfının ve işçi hareketlerinin yokluğuna dair algı, Joris'in Osmanlı toplumunu değiştirmek için şiddeti tek seçenek olarak görmesine yol açmış olabilir.¹⁰² Onun sosyalist zihniyetine göre değişim içeriden gelemezdi (değişime yol açacak işçi sınıfı eksikti) ve bu yüzden bunun dışarıdan gelmesi gerekiyordu. Joris, saldırının ve ardından Osmanlı hükümetinden gelecek olan sert tepkinin 61. maddesinde Ermenilerin haklarını koruyan Berlin Anlaşması'nın (1878) kefilisi olan Avrupalı ülkeleri harekete geçmeye zorlayacağını ve onların duruma müdahale edeceklerini umuyordu. Bu, anarşistlerin

100 Joris'in Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair çevirmen raporu, 10 Ağustos 1905, syf. 14–15, 17, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

101 Joris'ten Resselers'a 2 Ekim 1902, Resselers ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 65–66.

102 Büyük Osmanlı şehirlerinde gerçekten de ufak fakat büyüyen bir işçi sınıfı vardı ve bu özellikle 1908 tarihinden sonra sosyal protestolara neden olmuştu. T. Atabaki ve G. D. Brockett (2009) *Ottoman and Republican Turkish Labour History* (Cambridge: Cambridge University Press); C. Nacar (2014) 'The Régie Monopoly and Tobacco Workers in Late Ottoman İstanbul', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34 (1); I. Khuri-Makdisi (2010) *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914* (Berkeley: University of California Press).

büyük güçlere karşı hissettikleri güvensizliği ortaya çıkaran Makyavel tarzı bir düşünceydi.¹⁰³

Joris Mayıs 1905 tarihinde özel olarak Ermeni Meselesinin kökenlerine değinmiştir: ‘Osmanlı Devleti’nin büyük hastalığı her zaman parasal sorunlar olmuştur ve Türkiye’nin ihtiyacı olan ilk reform ise finansal sistem üzerinedir çünkü bu sistem tüm büyük kötülüklerin kökeninde yer alır.’¹⁰⁴ Sonuç olarak Ermenilere karşı yapılan ayırmadan dolayı otokrat ve mali sistemi suçlamış ve bunların nedenini Sultan’ın vergilerin büyük bir kısmına el koymasından kaynaklanan, hükümetin yaşadığı büyük parasal problemlere bağlamıştır.

Bir devlet memuru parasını alamadığı zaman onun hayatını idame ettirmek için başka yöntemler bulacağını söylemeye gerek yok ve [...] bu durumdaki bir devlet memuru fırsatını bulduğunda keyfi hareketlere ve zorlamaya kolayca teslim olacak ve bunu cezasız kalarak yapacaktır. [...] Bu faktöre Müslüman fanatizmi ve eğitim ve medeniyet eksikliği eklenirse Ermenistan’da yaşanan vahşetten dolayı şaşkırmamak gerekir.

Burada fanatik, medeniyetten uzak bir Müslüman imajı kolaylıkla görülebilir. Joris’in Ermeni davasına olan ilgisini, Müslüman/Oryantal Osmanlılara karşı Hristiyan Ermenileri savunmak şeklinde yorumlamak çekici gelebilir. Ancak bu alıntı bir cümle daha içermektedir: ‘Sözde medeni Avrupalı askerlerin, açlığın kırbacını bir kere bile hissetmeden Çin’de yol açtıkları yıkımı hatırlamak yeterlidir.’¹⁰⁵

Bu tavır Joris’in Osmanlılar üzerine yazdığı tüm yazılarda görülebilir: Medeni Avrupa ile medeniyetten uzak Doğu arasında net bir fark görmemiştir. Sözde medeni Avrupalılar da açlık gibi hafifletici bir durum olmaksızın Çin’de kötü davranmışlardı. Joris’in Avrupa hakkındaki görüşleri de Osmanlı İmparatorluğu

103 Joris’ten karısına, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 125–138.

104 Edward Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış makale ‘Ermenistan Hakkında’, 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 51.

105 Edward Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış makale ‘Ermenistan Hakkında’, 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 51–52.

hakkındaki görüşleri kadar olumsuzdu.¹⁰⁶ Osmanlı acımasızlığına neden olan barbarlık değil, hüküm süren kurumlar, mülkiyet ilişkileri ve açlıktı. Joris'e göre tüm kötülüklerin kökeni kültürel değil maddi ve ekonomikti. Bu yorumu Joris'in sosyalist geçmişine dayandırabiliriz.

Osmanlı sorununun bu yorumu tamamen anarşist değildi. Bu, aynı zamanda sosyal demokrat bir yorumlama olarak da ele alınabilir. Joris'in anarşistliği, Ermeniler konusundaki görüşünde oldukça küçük bir rol oynamıştı. Bakuninian'daki anarşistlere göre özgürlük egemenlik ilkesiydi. Mayıs 1905 tarihli makalesinde Ermenistan'ı tekrar tekrar 'özgürlükleri için çelikten oluşan bir azim ile günümüzde bile dövüşmeye devam eden sert insanların yaşadığı gelişen bir bölge' olarak tanımlamıştı.¹⁰⁷ Yine de Joris'in Ermenilerin özgürlük sevgisi ve savaşını tarif edişi bana göre net bir anarşist özelliği taşımaz. Bu daha çok Belçika halkının söylemlerinde baskın olarak görülen, özgürlüğün liberal bir yorumlamasına benzer. İnaniş'a göre 'yabancılar' yüzyıllar boyunca Belçika'da yabancı savaşlara yol açmıştı. Ülkenin tarihi, adil prensler altında özgürlüğün geliştiği barış dolu zamanlar ve Belçikalıların yabancı zalimlerin elinden özgürlüklerini tekrar elde etmek için yaşadıkları şiddetli karışıklıklar ve devrimlerle dolu dramatik olaylar ile doludur. Bu süreç 1830 yılında gerçekleşen Belçika devrimi ile doruk noktasına ulaşmıştır ve bu olay hem demokratik özgürlük için demokratik bir ayaklanma olması nedeniyle modern, hem de Belçikalıların tiranlığa karşı gerçekleştirdikleri eski isyanları sayesinde tarihsel bir özellik taşır.¹⁰⁸ Joris'in Ermenistan'ın geçmişine dair yorumlarında da Belçika anlatımının etkisi ön plana çıkar.

Joris'in Ermeni Meselesi konusundaki düşünceleri üzerinde anarşizmin çok büyük bir etkisi olmayabilir. Fakat o dönemdeki anarşizm akımında yer alan terör etkileri göz önüne alındığında

106 Ayrıca bkz. Greene, 'In 't Morgenland', *Ontwaking*, sayı 2, 25 Ocak 1902, syf. 2-3.

107 Edward Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış makale 'Ermenistan Hakkında', 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 43.

108 J. Tollebeek (1994) 'Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', J. Tollebeek (editör) *De ijkmeesters. Opstellen over de geschied-schrijving in Nederland en België* (Amsterdam: Bert Bakker), syf. 64-67.

anarşizm onun şiddete başvurmasında etkili olmuş olabilir mi? Zorunlu olarak değil. Joris'in bu eğilimine o henüz İstanbul'a gitmeden önce şahit olmuştuk. Joris şiddet kullanımını kesinlikle reddeden ve bunun yerine işçilerin sendikalar halinde organize olmasını savunan, sendika yanlısı bir anarşistti. Dahası, Joris mahkemesi sırasında terörizm ve anarşizm arasında bir bağ olduğunu reddetmek için büyük çaba göstermiş ve bombalamada kendi payına düşen sorumluluğu kabul etmişti. Bu da, hareketlerinin cezasını düşürmek amacıyla uygulanan bir strateji olmadığını ortaya koyuyor. Joris hapishaneden karısına yazdığı tarihsiz bir mektupta mahkemede olanları anlatır. Mahkemesi sırasında kendisini net bir şekilde anarşist olarak ilan etmişti. Yargıç anarşizmin şiddet içerikli ve cinayet yanlısı taraflarını sorduğunda Joris anarşinin cinayeti kullanmadığını savunmuştur. Ona göre anarşinin yöntemleri barışçıldır ve temel olarak 'kişiye ait mülk ve hükümet otoritesinin bastırılmasını ve bunun yerine üreticiler arasında özgür rıza olmasını' hedef alır. Yargıç yaptığı açıklama ile bombalama arasındaki çakışmaları gösterince Joris şaşırtıcı bir şekilde şöyle cevap vermişti: 'Size anarşist ilkelerim ile Sultan'a yapılan bombalamanın hiçbir ilgisi olmadığını zaten söylemiştim.'¹⁰⁹ Joris ayrıca Ermeniler hariç, İstanbul'da yer alan anarşist topluluklara da dahil olmamıştı.¹¹⁰

Sonuç olarak Joris'i motive eden nedenlerin ideolojik ve anarşist nedenler olmaktan öte, ahlaki öfke, doğruluk duygusu ve 'biri olmaya' karşı duyduğu özlem olduğu görülmektedir. Ona anlatılan ve Ermenilere karşı işlenmiş şiddet karşısında gerçekten öfkelenmişti: Kadınların ve kızların tecavüze uğraması, genç erkeklerin canlı canlı yakılması, bebeklerin öldürülmesi, işkence, kundakçılık, yağma. 1905 senesinde bu katliamı açıkça toplu cinayet ve Sultan'ın kasıtlı yok etme planı olarak tanımlamıştı.¹¹¹ Fakat ben Joris'i terörizme aktif bir

109 Joris'ten karısına, imzalı, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 140–141.

110 Bkz. I. Yılmaz (2015) 'Anti-anarchism and Security Perceptions during the Hamidian Era', *Zapruder World*, 1.

111 Edward Joris tarafından yazılmış ve yayınlanmamış makale 'Ermenistan Hakkında', 30 Mayıs 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 51, 55.

şekilde katılmaya iten nedenin, yazılarında açıkça ortaya çıkan tuhaf bir karakter özelliği olduğuna inanıyorum. Joris sınırlı bir eğitim aldığı için Antwerp'teki kültürel olarak daha sofistike olan orta sınıftan gelme anarşist arkadaşlarının karşısında bir aşağılık kompleksine kapılmıştı. 30 Temmuz 1902 tarihinde en yakın arkadaşı Ressler'a yazdığı ve düğününü anlattığı bir mektupta bir sayfadan uzun bir metinle hayal kırıklıklarını anlatmıştır:

Hayatımı başka bir şeye adanmış olmayı diliyorum; bu ofis işi çok acı verici fakat şimdi bunun asla değişmeyeceğini görebiliyorum. Entellektüel yeteneklerim gerçekten büyük bir şeye girişmeye izin vermiyor ve bu istemediğimden ya da çaba göstermediğimden dolayı değil. Ben sıradan bir işçi olmalıyım, o zaman kendimi çevremden üstün hissedebilir ve bir şeyler başarabilirim. Şimdi bir hiçim, hem dışarıda hem de masamda bir eziğim. Keşke gözlerim olmasaydı, böylece zirvelerini gördüğüm dağlara tırmanmak istemezdim ve kendi acizliğimin farkına varıp acı çekmezdim.¹¹²

Joris'in bu anlatımı iki paragraf boyunca devam eder. Ekim 1902 tarihli bir mektubunda *Ontwaking* için yazdığı makaleler konusunda kendisine olan güvensizliğini açığa vurmuştur: 'Lütfen bana *Ontwaking*'de yayınlanan ilk makalelerimin zaman harcamaya değip değmediği konusundaki düşüncelerini dürüstçe söyle. Yazdıklarım arasında daha iyi yazarlar tarafından yüzlerce kez yazılmamış ve zaten herkes tarafından bilinmeyen hiçbir şey yok.'¹¹³ Singer Şirketi'nin yöneticisi olan Alman vatandaşı Rosenstein de Joris'in kendi karakteri üzerine yaptığı değerlendirmelere katılıyor. Rosenstein'ın İstanbul polisine verdiği ifadede şu beyan yer almaktadır: 'Rosenstein, Joris'in zayıf bir karakteri ve çok az yeteneği olduğunu fark etmiş ve ona önemli görevler konusunda güvenmemiştir.'¹¹⁴

Bana kalırsa Joris'in sıradan bir ofis çalışanından fazlasını olmak istemesi konusundaki hırsları onun suikasta katılımını

112 Joris'ten Ressler'a, 30 Temmuz 1902, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 64.

113 Joris'ten Ressler'a, 2 Ekim 1902, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 65.

114 *Enquête sur l'attentat*, syf. 36.

ve olaydan sonra şehri terk etmeyişi açıklar. Hapishaneden karısına yazdığı bir mektupta herkes kaçmışken İstanbul'da kalışının nedeninin saldırının tüm sorumluluğunu üstlenmek olduğunu açıklar. Bu tavrı sorguları sırasında da açıktır.¹¹⁵

Hatta Joris İstanbul'da silahlı bir Ermeni ayaklanması başlatmak konusunda romantik bir plan bile yapmıştı. Ancak Safo onun devrimsel hevesini bastırmış, yeni Sultan'ın politikalarını görmek için beklemek istediğini ve genel bir ayaklanma için hazırlıkları olmadığını söylemişti.¹¹⁶ Joris tüm dünyaya kendisinin bir eylem adamı olduğunu göstermek istiyordu. 10 Ağustos 1905 tarihinde, özel Osmanlı araştırma komisyonu tarafından sorgulandığı sırada Sultan'dan kendisini affetmesini dilemeyi kesinlikle reddetmişti. 'Ben bir korkak değilim,' diyerek kaçan Ermeni yoldaşları ile farkını ortaya koymuştu.¹¹⁷ Joris bu suikast sayesinde kendisine olan güvenini kazanmış gibi görünmektedir. Örneğin Singer Şirketi'ndeki masasında yer alan dolapta sakladığı suçlayıcı kanıtlardan kurtulmamıştır. 20 Mart 1907 tarihinde karısına yazdığı uzun bir mektupta bu malzemeleri yakmadığını itiraf etmiştir:

Bunu yapamadım. Geceler boyunca çalışmalarımın oluştuğu o dağ bir an önce yok etmek için ruhumun derinliklerini kesip açtım. [...] Bunların hepsi benim eserim. Benim yeteneklerimin en iyisini içeriyor. [...] Bu kadar fazla çalışma ve kendimi inceleme sonucu başardığım bütün bu işleri yok edemedim.[...]¹¹⁸

1952 senesinde Antwerp'te bulunan Ermeni topluluğu önünde anılarını anlatan Joris, yarım yüzyıl önce gerçekleşmiş olaylar hakkında şunları itiraf etmiştir:

115 Margetić tarafından yazılan Joris'in 10 Ağustos 1905 tarihinde Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair rapor, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1, birçok sayfada.

116 Joris'ten Anna Nellens'a, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 125–138.

117 Margetić tarafından yazılan Joris'in 10 Ağustos 1905 tarihinde Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmasına dair rapor, syf. 22, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

118 Joris'ten karısına, 20 Mart 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 128–129.

Devrimci romantik fikirlerle doluydum ve 1789 senesinde Fransızların Ermeniler için geleceğini ve Avrupa'nın müdahalede bulunacağını düşünmüştüm. Mücadeleci bir ruh ile parlayan ve yüzlerce yıldır bastırılmış, işkence görmüş ve öldürülmüş Ermenilerin görkemli özgürlüğü için atan genç kalbimi büyük bir hayal kırıklığı doldurdu. Ne yazık ki hiç kimse yardıma gelmedi ve hiçbir şey olmadı. Pek çok genç rüya ve özgürlük hayali boş, dipsiz bir hiçlikte eriyip gitti.¹¹⁹

SON SÖZ

Hapishaneden serbest bırakılmasının ve Belçika'ya dönüşünün ardından Joris para kazanmak için kitap satmaya başladı ve *Ligue des droits de l'homme*'nin Antwerp şubesinin sekreteri oldu. Artık anarşizm ile bir ilişkisi yoktu fakat Sosyal Demokrat Parti'nin çevresinde olmaya devam etti. I. Dünya Savaşı sırasında BWP'nin ufak, Felemenk zihniyetli, sözde eylemci (yani işbirlikçi) grubuna dahildi.¹²⁰ Yaptıklarının arasında Almanlar tarafından Flanders insanları için bir tür hükümet olarak görev yapması amacıyla kurulmuş bir komisyon olan *Verwaltungsbeirat*'a üye olmak da vardı.¹²¹ Joris savaştan sonra Antwerp'te kurulan geçici mahkemede yargılandı.¹²² Beş yıllık hapis cezasından kaçmak için Hollanda'ya gitti. 1929 senesinde genel bir affın sonucu olarak Belçika'ya dönebildi. Felemenk Sosyalist İşçi Radyosu Yayın Servisi'ne aktif olarak katkıda bulunan bir üye oldu ve geçimini kendi kurduğu tanıtım ajansı ile sağladı.¹²³ II. Dünya Savaşı sırasında bir Antwerp yayını olan *De Dag* (Gün) gazetesinde tanıtım bölümünün başına geçerek tam zamanlı bir pozisyon sahibi oldu. Bu işbirlikçi partinin resmî gazetesi

119 Letterenhuis Antwerp, J4483/H. Edward Joris'in Antwerp'teki Ermeni komitesi önünde verdiği konferansın daktilo edilmiş versiyonu, 16 Nisan 1952, syf. 14.

120 Simons, 'Edward Joris'.

121 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 34.

122 J. Monballyu (2010) 'Repressie met maat? De omvang en de chronologie van de strafrechtelijke repressie van het Vlaamse burgeractivisme na de Eerste Wereldoorlog', P. A. Tallier ve P. Nefors (editörler) *En toen zwegen de kanonnen. Akten van het internationaal colloquium georganiseerd door het Rijksarchief en het Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (Brussel, 3-6 Kasım 2008)* (Brüksel: Algemeen Rijksarchief).

123 Simons, 'Edward Joris'.

değildi ve sadece Nazilerin kesin onay vermesi ile basılabilirdi. Joris savaştan sonra tekrar işbirlikçilik ile yargılandı. Fakat ceza alıp almadığı ya da hapiste gerçekten zaman geçirip geçirmediği bilinmemektedir. 1946 senesinde özgürdü. 1957'deki ölümüne kadar bir tanıtım ajansında çalıştı ve hayatı hep bir bulmaca olarak kaldı.¹²⁴

Joris birbirine bağlantısı olmayan barışseverlik ve terörizm, reform ve anarşizm ve milliyetçilik ile kozmopolitlik gibi fikirleri bir araya getirmiş gibi görünüyor. Daha da derinlere inerseniz bu çakışmaların pek çoğunun basit paradokslar olduğunu görürsünüz. Milliyetçilik ya da ufak ulusal hareketleri desteklemek ile sosyalizm arasında ideolojik ya da teorik bir uyumsuzluk yoktur. Bir anarşist olan Joris hem Ermeni davasını hem de Felemenk hareketini aynı anda savunabilirdi, ancak Joris'in İstanbul'dan döndükten sonra Felemenk hareketini savunduğunu gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Benzer bir şekilde radikal kozmopolitlik ile milliyetçilik arasında da pratik olarak bir çakışma bulunmaz. Kendilerini dünya vatandaşı olarak görenler de milliyetçi önyargılar taşıyabilirler. O zaman Joris'in ulusal farklar olmayan tek bir Dünya Cumhuriyeti fikrini savunurken Ermeni davasında olduğu gibi asırlardır ayrı ve farklı olan milletlerin varlığına karşı objektif inanışlara sahip olması bizi şaşırtmamalıdır.

Joris bir anarşist olarak reformcu Belçika İşçi Partisi'nde aktif olarak kalmaya devam etmişti. Partinin uç noktalarında bu iki sosyalist akım çakışmaktaydı. Sendika yanlısı organizasyonu savunan ve devrimci şiddeti reddeden Joris'in anarşist görüşleri muhtemelen Antwerp'teki anarşist salonlarındaki burjuvalar yerine sendikaları kurucu organizasyonları olarak gören BWP'ye daha uygundu.

Joris olayındaki asıl kafa karıştırıcı konu, bir barışseverin nasıl olup da aşırı şiddeti savunabilir hale gelmiş olmasıdır. Joris'i terörizme iten muhtemelen bir tür Felemenk militanlığı değildi; bu tezi destekleyen hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Onu

¹²⁴ Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet*, syf. 40.

Ermeni davasını desteklemeye ya da şiddete itenin anarşist fikirleri olduğunu da düşünmüyorum. Onun anarşist düşünceleri Belçika'da sendikalaşma yönündeydi ve anarşist bir araç olarak şiddetinkullanılmasını kesinliklereddetti. Ancak onun Osmanlı durumuna getirdiği sosyalist yorum şiddete başvurulmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamış olabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfının ve işçi hareketlerinin olmadığı algısı, değişimin Osmanlı toplumundan gelmesinin mümkün olmadığı sonucunu yaratmıştı. Joris'in kafasında canlandırabildiği tek kalıcı değişiklik seçeneği şiddetti. Joris'e göre Sultan'a karşı yapılacak bu tarz bir girişim o kadar şiddetli bir tepkiye neden olacaktı ki, Avrupalı devletler Ermenilerin iyiliği için duruma müdahale etmek zorunda kalacaklardı. Ermenilerin kaderi konusunda hissettiği ahlaki öfke, düşük seviyedeki kendine güveni ve özel yazışmalarında ve saldırı sonrası rolünü abartmasında açıkça ortada olan acınacak haldeki durumundan kaçma isteği onun sonunda terörizme dönüşünü açıklayabilir. Bu süreci tetikleyen ise arkadaşı Vramshabouh 'Vram' Kendirian'ın ölümü olabilir. Joris ve sırdaşı Victor Ressler'in aktif oldukları Antwerp'teki anarşist toplulukların sosyal hayatında erkeklerin arasındaki arkadaşlık çok önemli bir rol oynardı. Joris'in İstanbul'daki en yakın arkadaşı olan Vram'ın kaybı, özellikle Vram'ın Joris'in pasaportunu taşıırken bomba ile denemeler yaptığı sırada ölmüş olması nedeniyle Joris için oldukça travmatik bir olay olabilir. Bu olayın onun terörizme dönüşünü kolaylaştırıcı etki yapmış olması muhtemeldir. Günümüzde, Batıda radikal hale gelen genç Müslüman erkekler üzerine yapılan bir araştırma Joris olayına ışık tutabilir. Erkekler için radikalleşme söz konusu olduğunda ideolojik ve dini güdülerin, psikolojik baştan yapım ve sosyal pozisyondan daha az etkili olduğu görülmektedir. Ulusal sınırları aşan bir hareket olarak algıladıkları ve düşük pozisyonlarını düzeltmesini bekledikleri eylemcilikleri zayıf sosyal statülerini, kişisel yetersizliklerini ve küçük düşürülmelerini telafi ediyormuş gibi kabul edilmektedir.¹²⁵

125 R. Coolsaet (2011) 'Cycles of Revolutionary Terrorism', R. Coolsaet (editör) *Jihadi*

Son olarak, Joris olayı savaş öncesi Avrupa-Osmanlı arasındaki karışıklıkları baştan düşünme konusunda nasıl yardımcı olmaktadır? Bir milliyetçilik akademisyeni olarak ben bu olay üzerine gerçekleştirilen detaylı çalışmanın, milliyetçi kimlik konusundaki anakronik varsayımlar üzerine kullanışlı bir antidot olduğunu buldum. Joris'in Felemenk milliyetçiliğinin küçük bir kahramanı olarak sürdüğü hayatı, Osmanlı'da yaşadıklarını gölgede bırakmakta ve kimi zaman onun hareketlerini mantıklı bir şekilde açıklamak için bir yapı olarak kullanılmaktadır. Joris'in İstanbul'daki saldırıya katılımı üzerinde çalışmak bu gölgeyi kaldırır. Rogers Brubaker'ın milliyetçi kimliği, zaten var olan etnik kimliğin mantıklı bir sonucu olarak görmemek ve milleti gerçek bir grup olarak kabul etmek yerine 'pratik bir kategori, kurumsallaşmış bir biçim ve bir birlik etkinliği' olarak görme konusundaki çağrısını hatırlatmakta fayda var.¹²⁶ Joris olayına onun Osmanlı deneyimlerinin gözünden bakılması, onun Felemenk milliyetçiliğinin *explanans* (yapılan açıklamada) değil, *explanandum* (açığa kavuşturulan olayın kendisi) olduğunu ortaya koymaktadır.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Maarten Van Ginderachter Antwerp Üniversitesi'nde Tarih Doçentidir. Aynı zamanda Power in History: Centre for Political History'nin (PoHis) başkanıdır. Sosyal demokrasi ve milliyetçi kimlik konusunda beş kitabın yazarlığını ya da yardımcı yazarlığını yapmıştır ve bunların en yenisi *Nationhood From Below: Europe in the Long Nineteenth Century*'dir (Yardımcı Yazar: Marnix Beyen, Palgrave, 2012).

Terrorism and the Radicalisation Challenge: European and American Experiences (Farnham: Ashgate).

126 R. Brubaker (1996) *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press), syf. 7.

BÖLÜM 4

Osmanlı'da 'Anarşizm' ve Devrimci Şiddetine Karşı Verilen Savaş

Toygun Altıntaş

30 Eylül 1905 tarihli günün erken saatlerinde, İstanbul Galata'daki bir restoranın sahibi olan Hadji Nishan Minassian (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.4) sonunda Osmanlı polisi tarafından yapılan sorguda gördüğü zihinsel ve psikolojik işkencelerin sonucu olarak pes etti. Yasa dışı Hnchak Partisi'nin bir üyesi olduğunu ve iki ay önce Sultan II. Abdülhamid'e karşı gerçekleştirilmiş başarısız bir suikast girişimi olan bombalamayı bildiğini ve bu suikasta yardımcı olduğunu itiraf etti. Minassian ayrıca polise bombalar ve patlayıcı kimyasallar barındıran gizli depolar, Ermeni devrimcilerle ilişkili olan insanlar ve Avrupa ülkelerinin İstanbul'daki çıkarlarını ve devlet otoritesini hedef alacak gelecekteki devrimci şiddet eylemleri ile ilgili bilgiler de verdi. Sonra, iddiaya göre lavaboya gitmek için izin istedi. Dönüşü uzun sürünce kapıyı kıran gardiyanlar, Minassian'ı boynundan ve karnından yaralanmış ve kendisini bir ibriğin sert, metal kısmı

ile bıçaklamaya devam eder halde buldular. Minassian Hamidiye Etfal Hastanesi'ne götürüldükten kısa bir süre sonra öldü ve görevdeki doktorlar hızlı kan kaybının şüphelinin ölümüne neden olduğu açıklamasını yaptılar.¹

Minassian'ın sorgulanması ve 'intiharı' üzerine yazılan iki sayfalık rapor, 21 Temmuz tarihinde gerçekleşmiş olan Yıldız bombalamasından kısa süre sonra bir araya getirilen araştırma komisyonunun eseri idi. Minassian tarafından verilmiş bilgiler ayrıca Osmanlı başkentindeki Ermeni devrim hareketinin üyeleri ve sempatizanlarından oluşan geniş bir ağın da başarıyla ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmuştu. Organizasyon, suikast girişimi ve ardından gelen suçluların devlet yetkilileri tarafından yargılanması, on dokuzuncu yüzyılın son on yılında ve yirminci yüzyılın ilk on yılında Abdülhamid yönetimi ile Ermeni devrimciler arasında şehir merkezlerinde yaşanan çarpışmaların karakterine dair çarpıcı bir görsel sunuyor. Bu dönem boyunca yeni devrimci şiddet biçimleri ortaya çıkıp sosyal ve siyasi düzene muhalefet olan organize ve kişisel siyasi isimlerin eline geçtikçe, Ermeni Devrim Federasyonu (ARF) ve ona bağlı olanlar da *status quo*'nun korunmasını desteklemekle tanınan isimlere karşı bu devrimci şiddetin faydacı yönlerini kullanmayı benimsediler. Aynı zamanda Abdülhamid yönetimi Avrupa'daki (ve Rusya'daki) muadilleri ile birlikte aktif bir şekilde daha etkili gözetim yöntemleri geliştirmeye çalışıyor ve anarşizm ideolojisi ile ilişkili kişilerin ve geniş bir şekilde yayılmış organizasyonların bastırılması için uluslararası çalışmalar ile daha baskıcı yöntemleri benimsiyorlardı.² Bu bölüm siyasi muhalefetin devrimci şiddet uygulamalarını

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri [bundan sonra BOA olarak geçecektir], Yıldız Mütenevvi Evrak [bundan sonra Y. MTV olarak geçecektir] 278/196, 30 Eylül 1905.

2 'Eylem politikası' kısa zaman önce Aksel Çorlu tarafından, 'The Disreputable Phoenix' isimli tezinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu da konu alan ve çoğunlukla polis raporlarında anarşist kelimesinin geçtiği olaylarda, devletin anarşist tehdidini gözetimine ve baskılamasına odaklanan uluslararası bir görüş açısından ele alınmıştır. Ancak yazarın kullandığı geniş yapı çoğunlukla bazı ince ayrıntıları ihmal eder ve anarşistlerin işleyişini konu alan daha detaylı içeriğe sahip çalışmaların dikkatli bir incelemesinden yararlanabilir. Bkz. A. Çorlu (2011) 'The Disreputable Phoenix: A Transnational History of Propaganda By the Deed', doktora tezi (New York Devlet Üniversitesi).

kullanılmasına ışık tutmak amacıyla bombalamayı ve onun ardından gelen Osmanlı devletinin tepkisini, Avrupa ve Rusya'da yaşanan radikalizm ve anti-anarşizm dalgasını ve Abdülhamid yönetiminin bunu kontrol etmek ve bastırmak için gösterdiği pek çok çabayı bağlamsal anlamda inceleyecektir.³ Burada yüzyılın sonunda Avrupa ve Rusya'da yer alan radikal siyasette şiddet uygulamalarını ve ideolojilerini inceledikten sonra, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan anti-anarşist önlemlerin bir analizi sunulacaktır. Bunu 21 Temmuz 1905, Cuma tarihinde Sultan'ın Cuma namazı (Selamlık) sırasında patlatılan bombanın planlamasını ortaya çıkarmış olan araştırma süreçlerinin bir incelemesi takip edecektir.

Başarısız girişimin sonrası, 1890'lı yıllardan beri organizasyona iyi hizmet etmiş olan ARf İstanbul ağının zayıflaması, suikasta katılmış olan Belçika vatandaşını saran uluslararası krize verilen yerli cevaplar ve rejimin en büyük Müslüman muhalefeti olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (CUP) parti gazetesinde bombalamanın ele alınması bağlamında incelenecektir.

ANARŞİZM, TERÖR VE DEVRİMCİ ŞİDDETİ

On dokuzuncu yüzyılın son döneminde kurulu sosyal ve siyasi düzene karşı kapsamlı bir yaklaşımı ayrıcalıklı kılan kavramlar ve terimler ile iletişim kurmakta olan ve gittikçe büyüyen bir siyasi muhalefet vardı. Sınıf farkları, ulusal özgürlük ve sosyal olarak eşit haklara sahip olma gibi konuların, sosyal ve siyasi bir devrim olarak sosyo-politik düzenin her şeyi kapsayan dönüşüm yapısı içindeki radikal düşünürler tarafından tartışılmaya başlanması bu dönemde gerçekleşti. Bu tarz köklü bir değişikliği gerçekleştirebilmek için radikaller ve devrimciler işçi organizasyonları, grevler, öğretici ve eğitici yazıların,

3 Yıldız Bombalaması genel olarak Ermeni milliyetçiliğinin tarihi ve Ermeni terör ve isyanları konularında bir dipnot olarak ele alınır. Konunun Türk milliyetçi görüş açısından temsili bakış açısı için bkz. E. Uras (1988) *The Armenians in History and the Armenian Question*, (İstanbul: Documentary Publications) syf. 780–787.

broşürlerin ve devrimci şiddetin yayılması gibi aktivitelere katıldılar. Devlet baskısına karşı koyma savaşı gittikçe daha fazla küresel ve genelleştirilebilir terimler ile tasavvur ediliyordu ve bu da sonuç olarak mevcut duruma karşı çıkan daha özel ve küresel biçimlerin ortaya çıkmasına yol açtı.⁴

Daha önce bahsedilmiş olan bu devrimci savaş metotlarından biri olarak Almanya, Fransa, İspanya, İtalya ve Rusya İmparatorluğu'nda var olan düzenin sembollerine karşı gösterilen şiddet hareketlerinde bir yükseliş yaşandı. Farklı siyasi kuruluşların radikal ve devrimci üyeleri, devletin her şeyi yapabilme büyüsunü bozma yöntemi olarak ve kapitalist sosyo-politik düzenin kaçınılmaz ilerlemesi karşısında devlet yetkililerine ve sınıf düşmanlarına yönelik sembolik şiddetin kullanımını (*attentat*, 'eylem propagandası') benimsediler. Bu, toplulukların kapsamlı bir şekilde harekete geçirilmesinin sadece Avrupa çapında yayılmış olan ve organize ya da organize olmakta olan işçilerin marjinalleşmelerine karşı baskılayıcı devlet politikalarına cevaben devlete karşı bir isyan başlatarak mümkün olabileceğine yönelik popüler inanış ile yakından ilgiliydi.⁵ Taşınabilir bombaların ve patlayıcı cihazların geliştirilmesine yönelik teknolojik ilerlemeler bu tarz hareketlerin kapsamını ve etkinliğini arttırmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu tarz metotlar özellikle anarşist akım ile ilişkilendirildi. Bu ilişkinin ana nedenlerinden biri, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki anarşist düşünür ve devrimcilerin muhalif hareketler için alternatif alanlar düşünmekle meşgul olmaları ve failerin anarşizmin yok edici ilkelerini (siyasi kurumların gözünde) benimsemiş olmalarıydı. Anarşist düşünce, kapitalist ve sosyo-politik düzenin bir eleştirmeni olarak ortaya çıkmıştı. Bu düşüncenin savunucuları on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında

4 I. Khuri-Makdisi (2010) *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914*, (Berkeley: University of California Press) syf. 17; S. Hirsch ve L. Van der Walt (2010) *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940: The Praxis of National Liberation, Internationalism, and Social Revolution* (Leiden: Brill).

5 U. Linse (1982) "Propaganda by the Deed' and 'Direct Action': Two Concepts of Anarchist Violence' W.J. Mommsen ve G. Hirschfeld (editörler) *Social Protest, Violence, and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Europe* (New York: St Martin's Press).

var olan sosyal ve siyasi kurumların yıkılması ve Mikhail Bakunin ile Pierre-Joseph Proudhon gibi radikal entelektüellerin etkisinde yeni bir düzenin yaratılmasını destekliyordu. Ancak en başta bu tarz bir değişikliğe yol açmak için şiddet kullanımı vurgusu yoktu. Sembolik devrimci şiddetinin yararı sadece Paris yerel idaresi tarafından baskıya maruz kaldıktan sonra ortaya çıktı ve çeşitli radikal düşünürler tarafından abartıldı. 'Eylem propagandası' terimi ilk olarak 1877 senesinde devlet yetkililerine karşı kullanılacak sembolik şiddet hareketlerinin genel halk arasında devrimci ilkelerin tohumunu atabileceğini öne süren Fransız anarşist Paul Brousse tarafından kullanıldı. Bu düşünce gücü gittikçe artan ve daha baskıcı hale gelen devlet ile savaşmak amacıyla anarşistlerin elinde olan teknolojik araçları kullanmalarını destekliyordu. Londra'da 1881 tarihinde gerçekleşen ve Peter Kropotkin gibi zamanının önde gelen anarşist düşünürlerinin katıldığı ilk Uluslararası Anarşist'te yazılı ve sözlü propaganda sosyal değişim yaratmakta yetersiz olduğu için devrimci savaşın bir sonraki adımı olarak 'eylem propagandası' tanıtıldı.⁶ Avrupa'daki anarşistler sosyal devrimin hedeflerini daha da ilerletmek amacıyla dinamit ve bombalar yapımı konusunda detaylı talimatlar basmaktaydılar.⁷

Aynı dönemde İtalya, İspanya, Fransa ve Rusya İmparatorluğu'ndaki devrimci ağların sayısında önemli bir artış yaşanmıştı ve bu, teorik alanda yer alan gelişmelere tam olarak bağlı değildi.⁸ 1870 senesinin sonlarından bu yana hükümet yetkililerine ve Avrupa hükümdarlarına yapılan bir dizi saldırı halkı şaşırtmaktaydı ve bu saldırılar 1890 senesinde 'Kral

6 C. Levy (2004) 'Anarchism, Internationalism and Nationalism in Europe, 1860–1939,' *Australian Journal of Politics and History*, 50, (3), syf. 330–342.

7 R. Jensen (2004) 'Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe', *Terrorism and Political Violence*, 16, (1) syf. 125.

8 Devrimci sonuçlara ulaşmak için İspanya ve İtalya'daki şiddet kullanımı ve girişimleri de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında nüfusun karşılaştığı belirli sosyo-ekonomik zorluklara atfedilmiştir. İtalyan anarşizmi konusunda daha fazla bilgi için bkz. N. Pernecone (1993) *Italian Anarchism: 1864–1922* (New Jersey: Princeton University Press). İspanya'daki anarşizm hareketinin yirminci yüzyıl boyunca popülerlik kazandığı ve 1936 senesindeki İspanyol İç Savaşı başladığında ülkenin siyasetinde güçlü bir etkiye sahip olacak şekilde parti dinamikleri boyunca organize olduğuna da dikkat çekilmelidir. İspanyol anarşist hareketindeki şiddetin tarihi için, bkz. W.L. Bernecker (1982) "Direct Action' and Violence in Spanish Anarchism', Mommsen ve Hirschfeld, *Social Protest, Violence and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Europe*.

Cinayetleri On Yılı' adı altında Fransız, İspanyol, Habsburg, İtalyan ve Amerikan siyasi liderlerinin ve krallarının suikasta uğraması ile doruğa ulaştı.⁹ Burjuvazi siyaseti de devrimci şiddetin hedefi olarak konser salonlarında, kafelerde, dini tören alaylarında saldırılara uğruyordu. Bu saldırıları saran sansasyon, kurulu sosyal düzenin sonunu getirmeye kararlı olan Uluslararası Anarşist'in yarattığı hayalet tehdidi destekleyen popüler medya tarafından abartılıyordu.

Kropotkin gibi anarşist düşünürlerin, hükümet yetkilileri ve sınıf düşmanlarına karşı şiddet hareketlerine girişen kişisel devrimciler üzerindeki etkisini tam olarak belirlemek zordur. Fleming şu görüşü savunur,

...eylem propagandası mevcut sisteme karşı teorisyenler ile teröristleri işler bir ortaklık şeklinde, teorinin uygulamanın merhametine kaldığı ve kendi iç mantığının, kendi adına uygulanan şiddete olumlu cevap vermeye zorladığı noktaya kadar birbirine bağlıyor.¹⁰

Ünlü anarşist düşünürlerin devrimci ağlarda ve organizasyonlarda yer almadığı düşünüldüğünde bu görüş özellikle ikna edici olabilir. Ayrıca bu suikastların birçoğunun sadece birkaç kişisel üyesi bulunan organizasyonlar tarafından düzenlendiği de unutulmamalıdır. Ancak bu, anarşistlerin herhangi bir organizasyon ilkesinden yoksun oldukları anlamına gelmez. Anarşist gruplar birbirleri ile iletişim halindeydi ve polis gözetimine karşı daha büyük toplantılar organize etmeyi denemekte ve ortak bir kültürel-entelektüel çevreyi paylaşmaktaydılar.¹¹ Ancak herhangi bir çatı organizasyonu ya da federasyonu altında hareket etmiyorlardı.

9 Önemli hedeflerin arasında Fransa Başkanı Sadi Carnot, Avusturya-Macar İmparatoriçesi Elizabeth, ABD Başkanı William McKinley, İspanya Başkanı Antonio Canovas ve İtalya Kralı Umberto vardır. Jensen, 'Daggers, Rifles, and Dynamite', syf. 134-136.

10 M. Fleming (1980) 'Propaganda by the Deed: Terrorism and Anarchist Theory in Late Nineteenth-Century Europe', *Terrorism*, 1, (4), syf. 20.

11 Yüzyılın başındaki Paris'te anarşist gruplar, örneğin belli mahallelerde organize olmaya ve ortak hareket etmeyi mümkün kılmak için iletişim ağları kurmaya çalışmışlardı. Ancak artan polis baskısı ve gözetimi organize anarşizm üzerine federasyon kurulmasını engellemiştir. Bu nedenle 'eylem propagandası' alanında kişisel özerklik öne çıkarılmış ve cesaretlendirilmiştir. Bkz. J. Merriman (2009) *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt) syf. 51-54 ve R.D. Sonn (1989) *Anarchism and Cultural Politics in Fin de Siècle France* (Lincoln: University of Nebraska Press), syf. 238.

Bunun en önemli istisnası Rusya İmparatorluğu'ndaki İnsanların İradesi'dir (*Narodnaya Volya*). Organizasyon 1881 senesindeki II. Alexander'ın suikastından sonra etkili bir şekilde bastırılmış olmasına rağmen, şehir merkezlerindeki özerk hücreleri ve şiddeti propaganda amacıyla kullanmasına dayalı olan yapısal kalitesi kendisinden sonra gelen Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi gibi devrimci organizasyonlar üzerinde ve bu bölümün amacı için daha önemli olacak bir şekilde ARf üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Rusya İmparatorluğu'ndaki siyasi muhalefetin hızla radikalleşmesi ve bunun yanı sıra buna devlet yetkililerinin verdiği tepki, İnsanların İradesi'nin yarattığı muhteşem terör politikasına bağlanabilir.¹² Rusya İmparatorluğu'ndaki, 1905 Anayasal Devrim'den önceki ve hemen sonraki devrimci şiddetin hayret verici boyutu ve biçimi, buradaki devrimci organizasyonun sofistike ve hiyerarşik özelliklerine atfedilebilir.¹³

O zaman devrimci şiddet, failleri tarafından sosyal ve siyasi değişiklik yaratmaktaki en etkili metot olarak tanıtılarak muhalefet siyasetinin bir parçası haline gelmiştir. Var olan baskıcı sosyo-politik düzenin yıkılması anlamına gelmese bile, devrimci şiddet yönetimdeki elitleri korkutabilir ve onları belli tavizler vermeye zorlayabilirdi. Rusya'nın 'teröristleri' ve Fransa'nın anarşistleri sembolik şiddet kullanarak bir noktaya kadar siyasi görüşlerinin ne kadar önemli olduğunu iletmeyi başardılar. Liberal çevreler bu şiddeti muhalefeti gittikçe daha marjinal hale getiren ve sosyo-politik düzende baskısını artıran kurumlara karşı son çare olarak algılamıştı.¹⁴ Bu nedenle sosyal soruna karşı ilgisini dile getirmiş

12 A. von Borcke (1982) 'Violence and Terror in Russian Revolutionary Populism: the *Narodnaya Volya*, 1879–1883' Mommsen ve Hirshfield, *Social Protest, Violence, and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Europe*.

13 1905 ile 1907 yılları arasında farklı görevlere sahip dört yüzden fazla hükümet yetkilisi ve özel vatandaş sınıf düşmanı olarak tanımlanmış ve Rusya İmparatorluğu'nda suikasta uğramıştır. Köylüler tarafından gerçekleştirilen ekonomik terör de ayrıca emlakların kundaklanmasına ve yağmalanmasına, gıda maddelerine el koyulmasına ve arazi sahiplerinin halk arasında öldürülmesine neden olmuştur. Bkz. A. Geifman (1993) *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917* (New Jersey: Princeton University Press) syf. 19–22.

14 Geifman, *Thou Shalt Kill*, syf. 13–14, Sonn, *Anarchism and Cultural Politics*, syf. 239; M. Hildermeier (1982) 'The Terrorist Strategies of the Socialist-Revolutionary Party in Russia' Mommsen ve Hirschfield, *Social Protest, Violence, and Terror in Nineteenth and Twentieth Century Europe*, syf. 83.

olan muhalefet düşünürlerinin ve siyasetçilerinin gözünde belli bir meşruluk kazanmıştı. Ancak Avrupa halkı aynı zamanda eski düzenin temsil ettiği her şeyi hedef alan, hayali bir anarşist çatı organizasyonu altında büyük bir komplonun organize edildiğine dair çıkan dedikodular nedeniyle dehşete düşmüştü.¹⁵ Bu histeri, fanatik anarşistin halk düşmanı olarak görüldüğü imajını koruyan hükümet ve popüler medya tarafından daha da şiddetli hale getirildi. Bu nedenle bu dönemde gerçekleşen bombalamalar ve suikastlar, failleri anarşist ideolojiler ile ilgileniyor olsun olmasın anarşizme atfedilmiştir.¹⁶

ANARŞİZME KARŞI SAVAŞ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı yetkilileri II. Alexander'ın suikastından bu yana yabancı ülkelerde gerçekleşen devrimci şiddet hareketlerinin kendi nüfusları üzerindeki etkisinden endişelenmekteydi. Çarın suikastına dair detaylar ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra Sultan II. Abdülhamid'in kendisi, bu haberin İstanbul halkı tarafından nasıl karşılandığına dair bir rapor istemişti. Bu raporun yazarı olan Osman Bey, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki yoğun düşmanlık tarihi nedeniyle, beklediği gibi halkın bu olay ile yakından ilgilendiğini belirtmişti. Aynı zamanda sıradan insanların kral cinayetine verdiği tepkinin şok ve korku olduğunu iddia etmişti. Yazar, aynı zamanda II. Abdülhamid'in Müslüman halkının Sultan'a olan sadakatlerinin ölçülemez olduğunu ve Rusya İmparatoru'nun ölümünün, halk arasındaki popüleritesinin düşüşe geçmesi nedeniyle gerçekleştiğini söylemiştir. Bu tarz bir olayı mümkün kılan ideolojileri tartışırken yazar özellikle Almanya ve Rusya'da, bu bölgelerin dengesiz hale gelmesine neden olan Nihilizm ve Sosyalizm akımlarının yayılmasına değinmiştir. Beyoğlu'nda yer alan kitapçılardan Nihilist ve Sosyalist bilimsel incelemeler üzerine toplanan ilk eserlere dayanan yazar, Sultan'ın Müslüman halkının bu tarz görüşleri benimsemesinin mümkün

15 Jensen, 'Daggers, Rifles ve Dynamite', syf. 137.

16 Jensen (1981) 'The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol', *Journal of Contemporary History*, 16 (2), syf. 90.

görülmediği sonucuna ulaşmış ve ateizm ile kolektif mülkiyet biçimindeki sosyal eşitliğin yayılışının dindar halk arasında itimat kazanamayacağını belirtmiştir.¹⁷

Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığının ilk yıllarına (1839-1861) ait geniş kapsamlı günlüklerin¹⁸ hem yüksek rütbeli hükümet yetkilileri hem de Sultan'ın bizzat kendisi tarafından dikkatli bir şekilde incelenmiş olması, halkın nabzının yakından tutulmasının Osmanlı'nın modernleşme projesinin önemli bir parçası olduğunu göstermiştir. Cengiz Kırılı'nın Abdülmecid'in hükümdarlığı süresince yazılmış olan günlükleri analiz etmesi sonucunda ikna edici bir şekilde ortaya koyduğu gibi, yetkililer kamuoyunu doğru bir şekilde anlama ve halk arasında siyasi görüş ve fikirlerin dile getirilmesini kısıtlama konusuyla yakından ilgileniyorlardı.¹⁹ Abdülhamid dönemi (1876-1909) İmparatorluğun vatandaşlarının siyasi davranışlarını ve fiziksel hareketliliklerini izleme, kontrol altında tutma ve düzenleme amacıyla yeni metotlar geliştirildiği bir dönem olmuştur. Yıldız rejiminin kötü bir üne sahip günlük koleksiyonuna ek olarak, bu dönem yürürlüğe giren katı bir pasaport politikasından başkent ve vilayetlerdeki demografik verilerin toplanıp arşivlenmesine kadar geniş ölçekli bir merkezîleşme politikasının başladığı nokta olmuştur. Vilayetlerdeki Osmanlı Ermenileri çoğu zaman yetkililer tarafından uygulanan baskılayıcı önlemlerden, hareketlerinin gelişigüzel kısıtlanmasından ve herhangi bir anda bastıkları yayınların, çapı kasten belirsiz tutulmuş bir kategori olan 'kışkırtıcı yayınlar' arasına sokulmasından şikayet etmekteydiler. Ermeni devrim partilerinin kuruluşu ve Ermeni Meselesinin 1878 senesinde Berlin Konferansı'nda uluslararası hale gelmesi durumu daha da kışkırtarak Abdülhamid rejiminin İmparatorluktaki çoğu derneği ve kulübü siyasi oldukları gerekçesiyle sıkılaştırmasına yol açtı.

17 BOA, Yıldız Esas Evrakı [bundan sonra Y. EE. olarak geçecektir] 84/122, 25 Ağustos 1881.

18 Günlükler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kamuoyu üzerine hükümet çalışanları ya da muhbirler tarafından sunulmuş olan ve uzunlukları değişen muhtıralardan oluşmaktaydı.

19 C. Kırılı (2009) *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde 'Havadis Jurnalleri', 1840-1844* (İstanbul: İş Bankası Yayınları), syf. 13-14.

Sultan ve yönetimi hem başkentte hem de sürgünde olan muhalefetin arasına casus yerleştirmekle ünlü olduğu için İmparatorluktaki kontrol altında tutma politikasının çapı ve derinliği, siyasi muhalefet ile ilgili önemli ölçüde bilgi toplanmasını garanti altına alacak kadar genişlemişti. Sultan'a siyasi muhalefet hakkında bilgi içeren muhtıralar iletme uygulaması o kadar yayılmıştı ki, Sultan II. Abdülhamid'in muhbir ağında İmparatorluğun çeşitli din ve etnik topluluklarının yanı sıra yabancı uyruklu insanlar, ordu yetkilileri, gazeteciler, demiryolu yetkilileri, öğretmenler, doktorlar ve posta görevlileri vardı.²⁰

Bu gelişmelerin her şeyi bilen bir devlet anlamına gelmediğini not düşmekte fayda var. *The Well Protected Domains* çalışmasında Selim Deringil tarafından detaylı bir şekilde ortaya koyulduğu gibi, Abdülhamid rejiminin erişimindeki maddi ve insani kaynaklar kısıtlıydı.²¹ Yetkililer, genellikle yeni politikaların uygulanması ya da devletin daha önce bulunmadığı çevre ve yerlerde varlığının ve otoritesinin meşrulaştırılması amacıyla yerel aracılara cesaretlendirmeye yatkındılar. Bu nedenle yapım aşamasındaki güvenlik durumu sadece saray bürokrasisi ile doğrudan bağlantısı olan hükümet yetkililerine değil, aynı zamanda Abdülhamid rejiminin kalkanı altında yönetim işlerinde resmi ya da gayri resmi yetkileri olan yerel tanınmış kişilere de güç sağlamaktaydı.

1890'lı yıllardaki kral cinayetleri Avrupa boyunca var olan denetim ve istihbarat gruplarındaki eksiklikleri gözler önüne serdi. Arttırılmış polis baskısı, devrimcilerin 'doğrudan eylem' ve 'eylem propagandası' metotlarına başvurmasına neden oluyordu ve yetkililer devrimci-anarşist tehdit ile başa çıkmanın alternatif yöntemlerini aramaktaydılar. Devrimci ve anarşist ağların hareketlerini kıta boyunca takip edebilmek amacıyla uluslararası

20 II. Abdülhamid'e sunulmuş olan günlük koleksiyonu ve ilgili raporlar konusunda bkz. R. Gündoğdu, K. Erkan, ve A. Temiz (editörler) (2006) *Kırmızıde mehmed Neş'et Efendi tarafından Sultan İkinci Abdülhamid'e takdim edilen Jurnallerin Tahkik Raporları 1891-1893* (İstanbul: Çamlıca Yayınları) ve A. Tuğay (1961) İbret: Abdülhamid'e verilen Jurnaller ve Jurnalciler, (İstanbul: Okat Yayınevi).

21 S. Deringil (1998) *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1878-1909* (New York: I.B. Tauris), syf. 11.

bir iş birliği sistemi geliştirmeye çalıştılar. Ancak anarşistlerin sınır dışı edilerek ülkelerine teslim edilmesi gibi iki taraflı anlaşmaların devrimci şiddetini kısıtlamakta etkisiz olduğu ortaya çıktı. Dahası, İngiltere ve İsviçre kendi ülkelerindeki baskılardan kaçan devrimcilere ve anarşistlere sığınma hakkı vermeye devam ediyordu. Avusturya-Macar İmparatoriçesi Elisabeth'in (Sisi) İtalyan bir anarşist tarafından İsviçre'de öldürülmesi devrimci şiddetin gerçek bir uluslararası hareket haline gelmesini sağlayarak Avrupa birliğinin Kasım 1898 tarihinde Roma'da gerçekleşen anti-anarşist konferansını organize etmesinde katalizör görevi gördü. Osmanlı İmparatorluğu da bu konferansa delege gönderdi.

Konferansta yer alan Osmanlı delegeleri 'anarşizm suçunun' tanımının genişletilmesi ve suçu kanıtlanmış anarşistleri ülkelerine iade etme anlaşmalarının sağladığı korumayı yok etme gibi konularda çoğu zaman Alman ve Rusya İmparatorluğu delegeleri ile birlikte oy verdiler. Osmanlı Devlet Konseyi konferansta tanımlandığı şekilde anarşizm suçunu ceza kanununa dahil eden bir zeyilname yayınladı ve bu yasaya diğer konuların yanı sıra yüksek rütbeli hükümet yetkililerinin suikastı da dahil edildi. Yeni yasa, suçlunun milliyeti ne olursa olsun, idam ya da ömür boyu hapis cezası getirilmesini öngörüyordu.²²

Ayrıca konferansa katılan Avusturya-Macar ve Rus delegeleri, anarşizmi siyasetin dışına çıkarmak için uğraşmış ve anarşizmin destekçilerini 'milliyetsiz vahşi canavarlar' olarak tanımlamışlardı.²³ Osmanlı yönetimi konferansın ulaştığı son anlaşmayı Rusya İmparatorluğu'ndaki Ermeni devrimcilerin iade edileceğine yol açması umuduyla onaylamıştı.²⁴

Anarşist karşıtı bir anlaşma oluşturulması Osmanlı yönetim çevreleri tarafından olumlu karşılanmıştı. 1902 senesinde bir araya getirilmiş olan ve ARF'nin önemli üyelerinin yanı sıra Ahmed

22 BOA, Yıldız Resmi Maruzat [bundan sonra Y. A. RES] 107/4, 3 Mayıs 1900.

23 İ. Yılmaz (2014) *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvelik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), syf. 105–106.

24 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde*, syf. 107.

Rıza ve Abdurrahman Bedirhan gibi ünlü muhalifleri de içeren 'anarşistler' listesi,²⁵ anarşizmin devlet otoriteleri tarafından ne kadar kapsamlı bir tanım olarak ele alındığını yansıtıyor.²⁶ 'Anarşist Suçları İçeren Yönetmelik' ile birlikte ülkenin siyasi düzenini değiştirme girişimleri ve hükümdara zarar vermek gibi sosyal düzeni ihlal eden tüm hareketler, suçluların kendi inanışlarına bakılmaksızın anarşizm kategorisi altına alınmıştı.²⁷ Osmanlı yetkilileri için, kamuoyundaki anarşist karşıtı dalga ve Avrupa ile Rusya İmparatorluğu'ndaki mevzuat, kendi uluslararası ünlerine zarar vermeden İmparatorluk içindeki siyasi muhalefeti baskı altında tutmayı haklı çıkarabilecekleri bir alan yaratılması anlamına geliyordu.²⁸ Osmanlı yetkililerinin Sasun katliamları nedeniyle baskıyla karşılaştıkları 1894 senesinin sonbaharında bile, Sultan II. Abdülhamid olayı soruşturan büyükelçiye Ermeni Meselesini açıklamış ve yetkililer tarafından sunulmuş olan çözüm önerileri konusunda şu açıklamayı yapmıştı:

Majesteleri, sizin Ekselanslarınızın kendisine ve İmparatorluğa yönelik dostça yaklaşımının farkındadır ve kendisinin bu konulara dikkat çekerek Ermeni Meselesi konusunu açacağını bir an için bile düşünmez. Majesteleri, tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi ülkedeki Nihilistlerin, Sosyalistlerin ve Anarşistlerin hükümetten verilmesi mümkün olmayan tavizler ve ayrıcalıklar elde etmek için çabaladıklarını ve tıpkı kendi amaçları için hükümete karşı hikâyeler uydurmuş ve kendilerini İngiltere yetkililerinden cesaret alır halde bulmuş olan ve bu nedenle hükümetin

25 Ahmed Rıza ve Abdurrahman Bedirhan, Abdülhamid rejiminin önde gelen muhalif isimleriydiler ve Paris'te yayınlanan muhalefet gazetesi *Meşveret* ile Kahire'de yayınlanan *Kurdistan*'ta editör olarak çalışmaktaydılar. Ahmed Rıza ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (CUP) önde gelen üyelerinden biriydi. Abdurrahman Bedirhan ise malvarlıklarına on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında el koyulmuş olan, güç sahibi bir Kürt ailesinden gelmekteydi. Daha fazla bilgi için bkz. Malmîsanij (2009), İlk Kürt gazetesi *Kurdistan*'ı yayımlayan *Abdurrahman Bedirhan, 1868-1936* (İstanbul: Vate Yayınevi).

26 BOA, Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı [bundan sonra Y. PRK. AZN] 23/47, 1320. ARF'nin batıdaki merkez komitesinin resmî gazetesi olan *Droshak* dahil, Hnchak Partisi'nin yayını *Hnchak* gibi anarşist yayınların listesini de içerir. Abdülhamid karşıtı propaganda ve tahrikin yanı sıra ARF de üye olduğu iddiası bir kişinin listeye girmesi için yeterliydi.

27 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde*, syf. 119.

28 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde*, syf. 100.

tüm gücünü kullanarak bastırmakta haklı olduğu açık isyan hareketlerine ilerlemiş olan Ermenilerle olduğu gibi, aynı nedenle onlara karşı adımlar atılması gerektiğini belirterek devam eder... Doğal olarak Osmanlı Hükümeti, isyana teşvikleri bastırmak için güçlü önlemler olmak zorundadır ve insanlar, ellerinde silahlarla yetkililere direndikleri zaman, Hükümetin onları cezalandırması oldukça doğaldır. İngiltere'nin kendisi, Hindistan'da yer alan isyanları bastırmak için en güçlü önlemleri kullanmış ve Mısır'da bile karışıklığı zorbalık ile çözümlenmiştir.²⁹

Böylece Sultan, Osmanlı Ermenilerini son yıllarda devlet liderlerini ve kraliyeti hedef alan küresel anarşizm dalgası ile kıyaslayarak bir güvenlik tehdidi olarak damgalamıştı. Daha önce bahsi geçen, Avrupalı hükümetlerin Roma'da gerçekleştirilmiş anti-anarşist konferansını organize etmelerine neden olan güvenlik-zihniyetli sonuçlar uyarınca, II. Abdülhamid tebaasındaki tüm Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal ve siyasi düzene bir tehdit oluşturduklarını savunmuştu. Ermeni devrimcilerin kışkırtmalarını, kullandıkları şiddeti ve Ermenilerin 'uydurduğu' vahşet ve baskı görme hikâyelerini aynı köklü Ermeni isyana teşvik olayının iki yönü olarak kavramsallaştırması da ayrıca dikkate değerdir. Ermeni vatandaşlarını suçlu olarak gören ve gösteren rejim için, 'Ermeni Meselesine' yönelik her türlü belli belirsiz referans anarşizm alanı içinde isyana teşvik ya da saldırganlık olarak yorumlanabilirdi. Sultan ayrıca Ermeni vatandaşlarının sözde muhalefeti ile başa çıkmak için İngiltere'nin 1857-1858 isyanları sırasında önce Hindistan'da sonra da Mısır sömürgelerinde kullandığına benzer acımasız yöntemlerin kullanılmasını emrettiğini kabul etmişti. Ermeni nüfusunun asiler ya da ileride asi olacaklar şeklinde suçlu sayılmalarına ek olarak, daha önce bahsedilmiş olan alıntı aynı zamanda idari kararname ile Ermenilerin yasal yaptırımlara, hayatlarının korunmasına ve direniş şüphesi nedeniyle mülkiyetlerinin iptal edilebileceğine dair sarayın Ermeni vatandaşlarına uyguladığı sömürgecilik tavrını belirtmiştir.

29 Ulusal Arşivler, Dışişleri Ofisi Kayıtları, [fO] 424/178, sayı 294, Büyükelçi Currie'dan Kimberley Kontu'na, 4 Kasım 1894.

Ancak uluslararası iş birliğinin etkileri kısıtlıydı ve devrimci ağların denetlenmesi ve izlenmesi onları takip etmeye adanmış, genişleyen ilgili polis organizasyonlarının sorumluluğundaydı. Yabancı ülkelerde kurulmuş olan elçilikler ve polis ajansları, neredeyse her Avrupa hükümeti için geniş bir muhbir ağıyla istihbarat toplayan merkezler olarak çalışmaya başlamışlardı. Bu, özellikle Rusya İmparatorluğu, Almanya ve İtalya için geçerliydi.³⁰ Osmanlı'nın Paris, Cenevre ve Washington elçiliklerinin de, elçilik çalışanlarının Dışişleri Bakanına sundukları, Ermeni devrimcilerin ve iyi tanınan anarşist ve sosyalistlerin Avrupa ve A.B.D. boyunca hareketlerini içeren raporlar sayesinde benzer işlemlere sahip oldukları ortadaydı.³¹

SULTAN'I ÖLDÜRMEK: YILDIZ BOMBALAMASI

Osmanlı hükümdarının suikastı 1905 senesinden önce de muhalif gruplar tarafından düşünülmüştü. 1901 senesinde Genç Türk çevreleri içinde Sultan'ın hayatına yapılacak bir saldırı tartışılmış fakat kısa süre sonra bu tartışmaya katılan başkentteki komite bir muhbir tarafından ele verilince plandan vazgeçilmişti.³² Yıldız bombalamasını diğerlerinden ayıran özenli hazırlığı, parti disiplini ve kararlarının harfiyen uygulanması, Ermeni ve Osmanlı olmayan sempatizanların katılımı ve saldırının doğası gereği halk ve uluslararası alanda görülebilir olmasıydı. Olayın ARF tarafından gerçekleştirilen organizasyon kısmı kitabın ilk bölümünde ele alındığından, burada sadece kısa bir özet sunulacaktır. Bombalamadan kısa bir süre sonra kurulmuş olan Osmanlı araştırma komisyonu, Bulgaristan ve Ermeni

30 R. Jensen (2009) 'The International Campaign against Anarchist Terrorism', *Terrorism and Political Violence*, 21,(1), syf. 95–96.

31 Elçilik çalışanlarının devrimci ağlar üzerine istihbarat toplamaları, 1896 senesinde Fransız yetkilileri tarafından ülkelere iade edilmekle tehdit edilmeleri sonucu Paris'ten Cenevre'ye gelen iki ARF üyesi ile ilgilidir. BOA, Hariciye Tercüme Odası [bundan sonra HR. TO olarak anılacaktır] 354/3, 29 Eylül 1896. Anarşist ve sosyalist devrimcilerin yanı sıra ARF üyelerinin de hareketlerine dair detaylı raporlar, onların Osmanlı İmparatorluğu'na girmelerini engellemek amacıyla Dışişleri Bakanlığı tarafından cesaretlendirilmekteydi. BOA, Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı [bundan sonra A. MKT. MHM. olarak anılacaktır] 541/20, 16 Eylül 1897.

32 Ş. Hanoğlu (1995), *The Young Turks in Opposition*, (New York: Oxford University Press) syf. 164–165.

devrimcilerinin daha önce gerçekleştirdikleri resmi olmayan bir toplantıda suikast kararı verdikleri ve bu kararın ARf'nin Sofya'da gerçekleşen üçüncü kongresinde onaylandığı bilgisine ulaşılar.³³

Aradan uzun süre geçmeden Christapor Mikaelian'ın yönetimi altında özel bir komite kuruldu ve üyeleri başkentteki devrimci ve sempatizanlardan oluşan ağlar ile iletişime geçmek, patlayıcıları üretip kaçak olarak şehre sokmak ve halk içinde nadiren görülen II. Abdülhamid'i öldürmek amacıyla uygulanabilir bir plan geliştirmek için İstanbul'a geçtiler. Bu komitenin kuruluşu, İzmir ve İstanbul'daki Ermeni tüccarlardan haraç toplayarak gerekli finansal kaynakları oluşturan *Pohtorig* (Fırtına) Operasyonu'nun başarılı bir şekilde tamamlanmasından kısa süre sonra gerçekleşti. Benzer stratejiler imparatorluk yetkilileri ile iş birliği yaptığı düşünülen ve/veya ARf'yi finansal olarak desteklemeyi reddeden Ermeni tüccarların suikasta uğradığı Rus Kafkaslarının ötesindeki bölgede de uygulanmıştı. Bu olayların en (kötü) ünlüsü, üç Ermeni devrimciyi yetkililere teslim etmiş olan Ermeni tüccar Isahag Zhamharian'ın 1903 senesinde Moskova'da halk içinde bıçaklanmasıdır.³⁴ Devrimci şiddetindeki artış aynı zamanda 1902 senesinde İzmir polisinin de gündemindeydi. ARf'nin Cenevre'deki batı merkez komitesine finansal olarak katkıda bulunmayı reddeden, ileri gelen Ermenilerin suikasta uğraması ya da korkutulması, şehirdeki devrimci aktivitelere gücünün yetmediğini iddia ederek polis gücünün genişletilmesini isteyen polis şefinin de dikkatini çekmişti. Buna örnek olarak yakın zamanda tutuklanan iki Ermeni devrimcinin ardından, ARf hüccresinin tutuklanmaya yol açan bilgileri sunan muhbirleri hemen öldürerek cevap vermesini gösterdi.³⁵ İsteği en azından sene sonuna kadar görmezden

33 Araştırma komisyonunun önemli sorguların özetini içeren raporu ve hazırlanan iddianame çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Bkz. R. Gündoğdu ve Ö.F. Yılmaz (2007), *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Tahkikât Raporu* (Çamlica Yayın: İstanbul), syf. 188, 204.

34 H. Dasnabedian (1990) *History of the Armenian Revolutionary Federation* (Milan: Oemme Edizzioni) syf. 62–63.

35 BOA, Yıldız Esas Evrakı/Kamil Paşa [bundan sonra Y. EE. KP olarak geçecektir] 1641/17, 11 Ağustos 1902.

gelindi. Polis şefi bu isteğini, Rusya İmparatorluğu'ndan gelmekte olan yüksek sayıda Ermeni devrimcisini ve kısa süre önce bir başka ileri gelen Ermeni olan Mateos Baliozian'ın halk içinde öldürülmesinin 'sadık' Ermeniler üzerinde yarattığı dehşeti İçişleri Bakanına anlatarak isteğini yeniledi.³⁶ Katil verdiği ifadede Baliozian'ı öldürmek için bir devrimci hücresi tarafından görevlendirildiğini ve onlardan ödeme aldığını itiraf etti.³⁷

Pohtorig operasyonu tam hızla ilerlerken saldırı komitesi de İstanbul'a geçti. Komite çoğunlukla Rus Ermeni devrimcilerinden oluşuyor olsa da Osmanlı Ermeni sempatizanlarından ve işbirlikçilerinden oluşan ağa erişim sağlaması sayesinde patlayıcıları yurt dışından getirtip depolamayı ve devrimci bültenleri yaymayı başardı. Pek çok toplantıdan sonra Sultan'ın Cuma namazı seremonisi sırasında bir araca yerleştirilecek zamanlı bir patlayıcı ile öldürülmesine karar verildi. Bu kararın arkasında iki neden vardı: Bunların ilki Sultan'ın ve güvenliğinin bu ritüel hale gelmiş halka açık seremoni sırasında en savunmasız durumda olmalarıydı. Pratik düşüncelerin yanı sıra Sultan'ın halk içinde görünmekten çekinmesi, suikastçıların saldırıyı seremoni sırasında yapmaya karar vermelerine neden oldu.

İkinci olarak, saldırının Cuma günleri gerçekleşen selamlık sırasında bu kadar muhteşem bir şekilde gerçekleşmesi güçlü bir siyasi mesaj gönderecekti. Osmanlı sultanları ve yöneticileri, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren sultan figürünün siyasi düzenin merkezi olduğunu vurgulamak ve propaganda yapmak için sultanın vatandaşların önüne çıkışını gittikçe arttırmaktaydı.³⁸ Deringil'in gösterdiği gibi II. Abdülhamid'in hükümdarlığı, Osmanlı imparatorluğu'nun egemenliğini hem içeride hem de dışarıdaki meydan okumalara karşı netleştirmek için açık yöntemler ve seremonileri içeren yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Abdülhamid güvenlik endişeleri nedeniyle halkın

36 BOA. Y. EE. KP, 1641/2, 15 Aralık 1902.

37 BOA. A. MKT. MHM. 547/15, 21 Aralık 1902.

38 Bu, özellikle Rumeli'ye yaptığı ziyaretler ve başkentte, halk içinde sık görülmesi sayesinde İmparatorluktaki siyasi ve sosyal düzen programını tekrar sağlama konusunda hırslı olan II. Mahmud'un hükümdarlığında geçerliydi.

karşısına çıkmasa bile, yönetim şekli Sultan'ın halk gözündeki imajını Sultan-halife olarak güçlendirerek imparatorluk otoritesini desteklemekteydi. Abdülhamid'in halk içine çıktığı nadir anlardan biri, on altıncı yüzyıldan kalmış bir seremoni olan ve Sultan'ın Cuma namazı için maiyeti ile birlikte imparatorluk camisine gidişini kapsayan selamlık idi.³⁹

Bu seremoni, Abdülhamid'in hükümdarlığındaki ilk senelerde tekrar organize edilmiş ve bir ritüel haline gelmişti (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.1). Sultan'ı çevreleyen İmparatorluk Gardiyanları ve maiyeti özel olarak seçilir ve özenle organize olurdu. Selamlık, hem Osmanlı vatandaşları hem de yabancı gözlemciler için Abdülhamid'in otoritesinin ve meşruluğunun onaylandığı haftalık bir ritüele dönüşmüştü. Saray otoriteleri yabancı gözlemcilerin yazdığı seremoni tanıtımlarının bazılarını arşivledi ve buradan da hükümdarın imajının ve göndermek istedikleri mesajın nasıl karşılandığı ile yakından ilgili oldukları sonucu çıkmaktadır. Haftalık seremoni o kadar düzenli bir hale getirilmişti ki Sultan'ın yokluğu genelde onun sağlığı ve refahı hakkında dedikoduların yayılmasına yol açardı.⁴⁰

21 Temmuz 1905 tarihinde Sultan'ın saraya dönüşü için hazırlıklar başladıktan ve İmparatorluk Gardiyanları seremoni için meydandaki yerlerini aldıktan kısa bir süre sonra olağanüstü bir patlama gerçekleşti ve 84 insanı öldürdü ya da yaraladı. II. Abdülhamid o sırada Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile kısa bir sohbet yapmaktaydı ve patlamadan yara almadan kurtuldu.⁴¹ İmparatorluk Gardiyanlarının erleri arasında çıkan kargaşaya ve ölü ve yaralıların oluşturduğu kanlı manzaraya rağmen sakin kaldığı rapor edilmiştir. İzleyicilere sakin olmaları çağrısında bulunduktan sonra arabasının dizginlerini ele almış ve sert bir şekilde Yıldız

39 Deringil, *The Well-Protected Domains*, syf. 26–37.

40 H. Karateke (2004) *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi) syf. 106. Selamlık konusunda daha fazla bilgi için ayrıca bkz. yazarın on dokuzuncu yüzyıldaki seremoni tarihi hakkında, syf. 102-123. Ayrıca bkz., N. Ayyıldız (2008) *II. Abdülhamid döneminde Saray Merasimleri*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi).

41 *İkdam*, 22 Temmuz 1905, syf. 1

Sarayı'na dönerek burada Cuma rutininin bir parçası olarak Avrupalı elçileri ve ricada bulunan insanları ağırlamıştı.

OLAYIN ARDINDAN

II. Abdülhamid arabasının dizginlerini eline alıp sakin bir şekilde Yıldız Sarayı'na dönerek halkının önünde kararlı ve cesaretli davranmış olsa da saldırının büyüklüğü karşısında derinden rahatsız olmuştu. Tahsin Paşa'ya göre Cuma duasında yer alan güvenlik önlemlerini ve askeri gardiyanları geçmek başka türlü mümkün olmayacağından yüksek rütbeli yetkililerin olaya karışmış olmasından bile şüphelenmiştir. İngiliz elçilik raporları yönetime yağmaya başlamış olan çok sayıda isimsiz ihbar sırasında Sultan'ın yaşadığı büyük şoku ve hükümet yetkilileri, Genç Türkler ve Bulgaristanlı devrimcilerin olaya karışmış olmaları konusundaki şüphelerini onaylar. Olaydan kısa süre sonra Necib Melhame liderliğinde kurulan araştırma komisyonu polisin yanı sıra yargı görevlilerini de içermekteydi. Yıldız'dan komiteye gönderilen ilk emirlerden birinde saldırganların selamlık seremonisi hakkında önemli oranda bilgiden yararlanmış olmaları nedeniyle yabancı olmayabilecekleri ihtimalinin altı çizilmişti. Yapılacak yanlış suçlamalar İmparatorluğun düzeni ve güvenliği konusunda ciddi eksiklikler olduğunun düşünülmesine neden olabileceğinden emirde ayrıca soruşturmanın hızlı bir şekilde sona erdirilmesi ve sadece suçluların yakalanmasının önemi de belirtilmişti.⁴² Bu süreçte geniş Ermeni nüfusa sahip olan vilayetlere de (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Aleppo, Mamuretülaziz, Ankara, Trabzon ve Adana) benzer devrimci komplolara karşı hazırlıklı olmaları ve yabancı konsolosluklar ile misyonerlerin dikkatini çekmeden kendi gizli soruşturmalarını yürütmeleri talimatı yollandı. Yeni saldırıları gerçekleşmeden önce keşfedecek görevlilere ödül ve terfi sözü verilmişti. Yollanan talimatlarda istenmeyen Avrupa ilgisinin, sadece devrimcilerin pozisyonunu güçlendireceğinin altı çizildi.⁴³

42 BOA. Yıldız Perakende Evrakı-Komisyonlar Maruzatı [bundan sonra Y. PRK. KOM] 14/69, Yıldız Sarayı Şef Kâtibi Tahsin Paşa'dan Araştırma Komitesine Ağustos 1905.

43 BOA. Y. PRK. KOM. 14/69, Yıldız Sarayı Şef Kâtibi Tahsin Paşa'dan Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Aleppo, Mamuretülaziz, Adana, Ankara ve Trabzon valiliklerine, 13 Ağustos 1905.

Necib Melhame'nin resmi unvanı Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı olmasına rağmen, kendisi Sultan'ın gizli polisinin gayri resmi lideri olarak tanınmaktaydı. O ve kardeşi Selim Melhame, Beyrutlu Maruni Hristiyanlarıydı ve Doğu Rumeli'deki pozisyonlarından sonra başkentte imparatorluğun hizmetine katılmışlardı. Necib Melhame özerk Bulgaristan prensliğinde İmparatorluk Komiseri olarak hizmet vermiş ve burada geniş bir gözetleme ve istihbarat ağı kurması ile tanınmıştı. Prens Ferdinand'ın öfkesini çektiği için uluslararası baskılar sonucu Ocak 1902'de görevinden alındı. O andan sonra çoğunun güvenilirliği şüpheli olan büyük miktarda isimsiz rapor ve ihbarı gözden geçirmek için *jurnalcı* birlikleri ile çalıştı⁴⁴

Saldırıyı takip eden haftalarda bombalama ve olayın failleri konusunda çok çeşitli dedikodular dönmekteydi. Komite hemen işe koyuldu ve patlamanın kaynağını, saldırı sayesinde oluşmuş kraterin üstüne park edilmiş bir aracın altında ya da içinde saklanmış olan patlayıcılar olarak belirledi. Şans ve özenli araştırma çalışmaları, paramparça olmuş aracın parçalarındaki seri numaraların ve aracı üreten şirketin tanımlanmasına yol açtı. Şirketin Viyana'daki temsilcileri ile iletişime geçen ve Osmanlı Gümrük Ofisi'nin yabancı bölümünde arabanın gönderildiği adresin kayıtlarını takip eden Araştırma Komitesi arabayı satın alan kişinin Maria Zayich, arabayı başkent limanında teslim alan kişinin Silvio Ricci (Chris Fenerdjian) ve görevdeki gümrük yetkilisinin de Mateo Manol olduğunu tespit etti. Dahası, arabanın tekerleklerinin lastikten yapılmış olması, potansiyel satıcıları Beyoğlu'ndaki birkaç Yunan dağıtımçı ile sınırlamıştı. Bir dizi ön soruşturma Liba Rips (Safo) ve Belçikalı göçmen Edward Joris'in lastik tekerlekler satın aldıklarını açığa çıkardı.⁴⁵

Joris'in suikastın organizasyonuna karışmasından şüphelenilerek tutuklanması araştırma komisyonu için bir dönüm noktasıydı. Necib Melhame 12 Ağustos'ta Beyoğlu'nda yer alan

44 FO 881/8982, 'General Report on Turkey for the year 1906', G. Barclay'dan Sir Edward Grey'e.

45 *Tahkikat Raporu*, syf. 36. Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, syf. 208–209. Safo kendisini Rus olarak tanıtmıştır.

Singer Şirketi'nde bulunan patlayıcı malzemeleri, tabancayı ve anarşist ve Ermeni yanlısı yayınları rapor etti. Rapora göre oturuma Joris ve Belçika elçiliğinden bir çevirmen katılmıştı.⁴⁶ Joris en başta olayla ilgili tüm sorumluluğu reddetmiş ve sadece Safo ve Vramshabouh Kendirian ile geçen sene birkaç kez buluştuğunu itiraf etmiş olsa bile sonunda soruşturmacılara önemli bilgiler verdi. Bu bilgiler de saldırı komitesinin pek çok üyesinin teşhis edilmesine ve onların hareketlerine ışık tuttu. Olayın daha fazla detayı ortaya çıkmaya başladıkça saldırı girişimini planlayan ve kararları alan saldırı komitesinin tüm üyelerinin bombalamadan hemen önce ya da olaydan sonra başkentten kaçtıkları anlaşıldı. Ancak ARf'nin başkentteki devrimci ve sempatizan ağının üyeleri tutuklandı, sorgulandı ve soruşturma komisyonuna bombaların depolanması, patlayıcı kimyasallar ve şehrin Müslüman olmayan bölgelerindeki Ermeni devrimci gazetelerinin yanı sıra Abdülhamid'in polisinin gözetiminden uzak olan yabancı kuruluşlar konusunda çürütülmesi mümkün olmayan kanıtlar sundu.⁴⁷ Necib Melhame'nin etkili metotları onun Paşa konumuna ve hükümdarın halka açık seremoniler sırasında güvenliğini sağlamaktan sorumlu özel elçiliğin liderliği olan Gidiş Memuru pozisyonuna terfi etmesini sağladı.⁴⁸ Melhame'nin çabaları ona ayrıca ARf merkez komitesi tarafından ölüm cezası kazandırmış olsa da isimsiz bir muhbire göre bu hiçbir zaman gerçekleştirilmedi. ARf'nin üyesi olması neredeyse kesin olan bu muhbir, Yıldız bombalamasının iç işleyişi hakkında detaylı bir rapor sunmuş, dahası ARf'nin Sultan'ın hayatına yapacağı ikinci bir suikast girişimi için finansal kaynak toplamaya çalıştığını öne sürmüştü.⁴⁹

46 BOA. Y. PRK. KOM. 14/69, Necib Melhame'den Yıldız Sarayı'na, 12 Ağustos 1905.

47 Bu kişiler daha önce ismi geçen ve yardımcıları saldırıdan önce yüksek miktardaki patlayıcının depolanması konusunda hayati önem taşıyan bekçiler, kapıcılar, restoran ve kahve evi sahipleri idi. *Tahkikat Raporu*, eklerindeki 2, 4 ve 8 numaralı raporlar, syf. 165, 169–171, 172.

48 FO 881/8182, 18 Ocak 1897, Barclay'dan Sir Edward Grey'e, syf. 35–36.

49 BOA. Yıldız Perakende Evrakı—Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği [bundan sonra Y. PRK. TKM] 49/77, tarihsiz, muhtemelen Temmuz ya da Ağustos 1907'den.

Bombalama ve ardından gelen soruşturma, İzmir'deki yetkililerin idaresinde de bir etkiye neden oldu. 22 Ağustos'ta İngiliz başkonsolosu yüzden fazla Ermeni'nin isyana teşvik şüphesi ile tutuklandığını ve Mateos Baliozian'ı öldürdüğü için daha önce hapsedilen suçlunun halka açık bir şekilde idam edildiğini rapor etti.⁵⁰ Tutuklama dalgası gelecekte kamuya açık binalar ve hükümet yetkililerinin öldürülmesinde kullanılması muhtemel pek çok gizli patlayıcıya ulaşılmasını sağlamıştı. Daha önce de bahsedildiği gibi, İzmir'de güvenlik personelinin eksikliği nedeniyle yabancı konsolosluklar şehirde görevlendirilen asker sayısının artırılması konusunda yetkililere resmi olmayan bir istekte bulunmuşlardı.⁵¹

Soruşturma süresince komisyon, Sultan'ın hayatına karşı yapılacak ikinci bir suikast girişiminin hazırlanmakta olduğuna dair istihbarat aldı. Gelen bilgiler, Ermeni devrimci aktivitenin iki önemli merkezinin ve özellikle ufak çapta patlayıcı üretilen yerlerin Atina ve Piraeus olduğunu gösterdi. Osmanlı hükümetinin gittikçe artan baskısı altında ve Yunan polisinin eşliğinde Atina ve Piraeus'da varlık gösteren Ermeni devrimci organizasyonu iddiaları konusunda yapılan araştırma meyve verdi. Yunan polisi dört yüzden fazla bombanın saklanmakta olduğu pek çok depoyu keşfetti ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üyeleri desteklemek amacıyla kurulduğuna inanılan Yunanistan'daki Ermeni devrimci hücresinden otuz kişiyi tutukladı. Ortaya çıkarılan Ermeni devrimciler, aralarındaki yazışmalar ve liderlerden birinin fotoğrafı gibi bulguları Osmanlı yetkilileri ile paylaştılar. Yunan mahkemesindeki Osmanlı temsilcisi, Atina'daki popüler medya Parthenon Tapınağı'nın bombalanmasını içeren komplonun ortaya çıkarılması ile ilgili makaleler basarak histeriyi beslediğinden Ermeni devrimci davasına karşı kamuoyunun değiştiğini bildirdi. Parlamentonun liberal üyeleri bile Yunanistan'daki ARF'ye karşı önlem alınmasını destekledi. Yunan polisi ayrıca tutuklanan

50 FO 424/208, sayı 83, Başkonsolos Monahan'dan Büyükelçi O'Conor'a, 22 Ağustos 1905.

51 FO 424/208, sayı 89, Monahan'dan O'Conor'a, Eylül 4, 1905, sayı 91, Monahan'tan O'Conor'a, 7 Eylül 1905.

Ermeni devrimcilerden ve onların ARf'ye katılımları hakkındaki bilgilerden oluşan bir listeyi Osmanlı bakanına gönderdi.⁵² Hnchak Partisi'nin önde gelen devrimcileri Mihran Damadian ve Hamparsum Boyadjian, destek toplamak ve diğer muhalif organizasyonlar ile iş birliği yapmak amacıyla şartları müzakere etmek için 1890'lı yıllarda Atina'ya sığındığından bu yana, şehir Ermeni devrimciler için güvenli bir sığınak görevi görmesi nedeniyle oldukça önemliydi.

Araştırma komisyonu Ekim ayının ortalarında işini bitirdi ve iddianameyi hazırladı. Aynı rapor ve iddianame, yabancı izleyiciler için Fransızca diline tercüme edilerek yayınlandı (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.4).⁵³ Araştırma komisyonu iki buçuk ay kadar kısa bir sürede bombalama için gerçekleştirilen organizasyonun çoğunu ve bunun yanı sıra suikastın gerçekleştirilmesi için yorulmadan çalışan kişilerden oluşan ağı başarılı bir şekilde ortaya çıkarmıştı. Komisyon bombalamanın ardındaki organizasyonu *Droshakist* komitesi olarak tanımlamıştı (ARf'nin Cenevre'de bulunan merkez komitesi ile onlara yardım etmiş olan Bulgaristanlı devrimcilere yapılmış bir referans). Paris'teki büyükelçinin *Droshakist* üyelerinin Altı Vilayette gerçekleşmek istedikleri reformlar, propagandalarının Avrupa kamuoyu üzerindeki etkisi ve 'askeri' ağının genişlemesi içerikli siyasi programlarına dikkat çekişinden bu yana, Batı ve Orta Avrupa'daki diplomatik çalışanlar en azından 1898 senesinden itibaren onlar üzerine toplanan istihbaratı Dışişleri Bakanlığına iletmekteydiler.⁵⁴ Dahası, Osmanlı ve Yunan yetkilileri ARf'nin Atina, Piraeus ve İzmir'deki şehir merkezlerinde bulunan aktif ağlarına ve hücrelerine önemli isimleri tutuklayıp hapse

52 BOA, Yıldız Askeri Maruzat [bundan sonra Y. A. HUS] 492/118, 13 Eylül 1905.

53 Bu projenin ana kaynağı olarak kullanılan yayınlanmış rapor, Hadji Nishan Minassian'ın intiharı, Avusturya Hastanesi, Cercle D'Orient ve pek çok apartman binasında depolanmış olan patlayıcı kimyasallar ve bombalar ve Osmanlı yetkilileri tarafından el koyulmuş olan ARf üyeleri arasındaki şifreli mektupları içerir. İlginç bir şekilde Türk tarihçi Esat Uras, çalışmasında bu raporun Fransızca versiyonunu kullanmıştır. *Armenians in History*, syf. 784.

54 BOA, Hariciye Siyasi [bundan sonra HR. SYS] 2789/22, 22 Eylül 1904. Büyükelçilik raporları ayrıca *Droshak* üyelerinin bağımsız yönetimli hükümeti tercih ettiklerini göstermektedir.

atarak, halkın 'anarşistler' konusunda duyarlılığını doğrudan ya da dolaylı olarak yükselterek ve ARF'nin önemli liderlerini başka bölgelere sığınmak zorunda bırakarak önemli bir darbe indirmişti. Böylece Abdülhamid rejimi Yıldız bombalamasının arkasındaki isimleri ortaya çıkarma çabalarında iki çatallı bir strateji benimsemiş oluyordu. Bir tarafta ARF'nin ününü lekelemek amacıyla komplonun planlanması ve şiddet kullanımı konusundaki detaylar halka duyuruluyor ve yabancı yetkililer ve gazeteciler ile paylaşılıyordu. Diğer tarafta ise bu suikast girişiminin siyasi yönü, uluslararası ilgiyi Ermeni Meselesinden uzaklaştırmak amacıyla azaltılıyor ya da sansürleniyordu.

II. Abdülhamid'in hem destekçileri hem de muhalifleri, Abdülhamid yönetiminin meşruluğu ile ona karşı gösterilen devrimci şiddet konusundaki kamuoyunun önemli olduğunu düşünmekteydi. Yıldız bombalamasının Osmanlı basınına yansımaları konusunda geniş kapsamlı bir bakış açısı sunmak bu bölümün amacının ötesindedir. Ancak, o zamanın önde gelen bazı Türkçe dergi ve gazeteleri hükümet ve muhalefetin görüşleri ve saldırının tanımı konusunda oldukça bilgilendiriciydi. Osmanlı başkentinde yayınlanan en eski günlük gazetelerden biri olan *İkdam*'ın yayın kurulu, patlamanın ve patlamada zarar gören masum seyircilerin yanı sıra aynı zamanda İmparatorluk Gardiyanları konusunda da detaylı bilgiler yayınlamıştı. Saldırının büyüklüğü ve siyasi doğası ve bunların yanı sıra II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca geliştirilmiş olan sansür mekanizması nedeniyle saldırı imparatorluk düzenini rayından çıkarmak için yapılmış başka bir deneme olarak tanımlanmıştı. Sultan'ın saldırıdan hemen sonra gösterdiği cesaret ve kararlılığın da altı çizilmişti.

Temmuz sonlarından itibaren çeşitli hükümdarlardan, başkanlardan, başbakanlardan ve diğer yabancı devlet adamlarından gelen ve II. Abdülhamid'in saldırıdan sonraki cesaretini övüp iyi oluşunu kutlayan mektuplar da gazete

yayınlandı.⁵⁵ Bunlara, Yunan piskoposu ve Yahudi hahambaşı gibi İmparatorluğun Müslüman olmayan topluluklarının liderlerinin ziyaretlerine dair raporlar eşlik etti.⁵⁶ Araştırma komisyonu İstanbul ve İzmir'de bulunan Ermeni patlayıcı depolarını ortaya çıkardıkça, İkdâm imparatorluğun gücü ve kararlılığına dair önceki makaleleri, devrimcilerin şiddet kullanımı ve onların etniğine dikkat çeken yazılar ile destekledi ve bu nokta İngiliz diplomatik gözlemcilerin dikkatinden kaçmadı. Saldırıların siyasi yönü yerel basında sansürlenmiş olsa da şehir boyunca patlayıcıları saklamış olan ARf üyelerinin ve sempatizanlarının isimleri gazetelerde yayınlanmıştı. İngiliz büyükelçisi O'Connor, şüphelerini Dışişleri Bakanlığına yazdığı şu notla paylaştı: '...Ermeniler tarafından gerçekleştirilebilecek gelecekteki bombalamalar ya da diğer zorbalıkların intikamına hazırlık yapmak amacıyla kamuoyu adım adım hazırlanıyor.'⁵⁷ O'Connor bunu takip eden haftada İçişleri Bakanı Memduh Paşa'yı bu tarz raporların yayınlanmaya devam etmesinin sadece Müslümanların Ermenilere karşı düşmanlığını arttıracakı konusunda uyarıyordu.⁵⁸

Abdülhamid yönetiminin en büyük Müslüman muhalefet organizasyonu olan, sürgündeki CUP'nin parti gazetesi Şura-yı Ümmet'e göre bomba, kontrolsüz siyasi güç hırsı nedeniyle yirmi yıllık kötü yönetime karşı gösterilmiş bir misillemeyi sembolize etmekteydi. Partinin anarşizm konusundaki tarafsızlığı hakkında kısa bir notu takiben geniş çapa yayılmış bir devrimci şiddeti destekleyen makale, kimliği belli olmayan faillere karşı destek ve sempatisini belirtti. II. Abdülhamid'in hükümdarlığı süresince yönetim İmparatorluğun emekçi insanların şikayetlerini tamamen görmezden gelmişti. Saldırının meşruluğu konusunda ise makalede şunlar yer almıştır:

55 *İkdâm*, 26, 26, 27 ve 30 Temmuz, syf. 2. Bu isimler Alman İmparatoru, Hollanda Kraliçesi ve Montenegrin Kralı'nı içerir.

56 *İkdâm*, 24 ve 29 Temmuz, her iki baskıda da syf. 2.

57 FO 424/208, sayı 98, O'Connor to the Marquess of Landsowne, 9 Ekim 1905.

58 FO 424/208, sayı 99, O'Connor to the Marquess of Landsowne, 16 Ekim 1905.

Cuma seremonisinde fırlatılan bombanın kendisi yasaların dışında olsa bile dökülen kana, işlenen katliamlara ve anavatanda dökülen gözyaşlarına bir son verme amacı taşıdığına şüphe yok. Bombayı fırlatan kişi her kimse Abdülhamid'in cinayetlerinden oluşan dönemi sona erdirmeye amacıyla, bencillikten uzak bir şekilde davranmıştır. Yasal terimler saldırganı katil olarak tanımlasa da o sadece katliamların kaynağını yok ediyordu. Masumların ölümü nedeniyle (eğer Abdülhamid'i korumakta olanlar içinde masum olanlar bulunabilirse) derin bir üzüntü duyduğumuzu bildiririz.⁵⁹

Bu duygular, iki hafta sonra yayınlanan ve Abdülhamid'in yönetim konusunda gittikçe artan beceriksizliklerini tartışan başka bir makalede tekrar edilmiştir. Yazara göre Sultan'ın paranoyası o kadar kötüleşmişti ki kendisinin siyasi anlayışı otokrat rejiminin bencilce devam ettirilmesine yol açmıştı. Bu tarz bir tiranlığa karşı ne şekilde olursa olsun harekete geçmek halkın göreviydi:

Birisi ne şekle girmiş olursa olsun ya da ne kadar beyhude algılanırsa algılsın, nefretini ve öfkesini açığa vurmaya zorunda. Düşünce ayrılığını açıkça göstermeli ve özgür ve adil bir hayat için yeterli olduğunu ortaya koymalı. Tiranlık ve adaletsizlik karşısında kayıtsız kalmak dine saygısızlık ve tembelliktir.⁶⁰

Bu mesajda Abdülhamid karşıtı harekete duyulan gerekliliği iletme için dini imalar özellikle öne çıkarılmıştır. Ünlü Türk yazar ve Abdülhamid rejiminin ateşli bir muhalifi olan Tevfik

59 Şura-yı Ümmet, 80, 29 Ağustos 1905, syf. 1. Orijinal alıntı: 'Cuma selamlığında atılan bombun şekli kanunen makbul değilse de vatanda akan gözyaşlarına, dökülen kanlara, edilen katillere nihayet vermek için atıldığında şüphe yoktur. Bomb atan her kim ise devr-i kıtal-i Hamidiye nihayet vermek niyetinde bulunan bir fedakardır. Kanunen bu adama katil demek lazım gelirse o halde bu adam kıtalin katilidir. Bombun hedefe isabet etmeyüb de etrafında birtakım masumların – Abdülhamidi muhafaza edenler içinde masum bulunursa–mahvine can ü dilden teessüfler ederiz'.

60 Şura-yı Ümmet, 83, 13 Ekim 1905, syf. 2. Orijinal alıntı: 'İnsan her ne suretle olursa olsun ve ne kadar naçiz görülürse görülsün nefret ve infialini alenen bildirmelidir, bu hale razı olmadığını ve kendinde hür ve adil olarak yaşamağa istidad bulunduğunu meydana koymalıdır. Zulme, haksızlığa karşı sükut etmek meskenetdir, küfürdür'.

Fikret, 'Bir Anlık Gecikme' adlı şiirinde suikastçıyı ve Sultan'ın hayatına karşı yapılan girişimi övmüştür.⁶¹

Ancak isimsiz bombacıya gösterilen saygı, ARf ağının ve bu ağın Osmanlı'da sakladığı patlayıcı depolarının ortaya çıkarılmasının ardından en azından Şura-yı Ümmet sayfalarında daha sessiz bir hale bürünmüştü. Sürgündeki muhalefetin önde gelen isimlerinden ve Osmanlı kraliyet ailesi üyelerinden Prens Sabahaddin, 1903 senesinde gazetenin basılmasından sorumlu olan CUP kadrosundan uzaklaşmış olmasına rağmen, Şura-yı Ümmet'in takip eden sayısında Ermeni devrimcilere yönelik açık bir mektup yayınlamıştır.⁶² ARf'nin devrimci şiddete yönelik bir dalga başlatma çabalarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların müdahalesini kışkırtmalarını eleştirmiştir. Ayrıca 1903 senesinde Cenevre'de gerçekleştirilen Osmanlı muhalefetine ilk kongresinde CUP'nin aldığı, Avrupa'nın müdahalesine karşı çıkan ve 1876 Anayasası ile meclis rejiminin eski haline kavuşturulması için uluslararası iş birliği çağrısına dair ilk kararı sürekli yenilemiştir. Prens Sabahaddin'e göre Ermeni devrimcilerin hedefleri ne olursa olsun, devrimci şiddet İmparatorluğun Müslüman seçmenlerinin ilgisini çekmeyecek ve bu nedenle sosyal barış ve güvenliği garantilemeyecekti.⁶³

O zaman sürgündeki CUP tarafından şiddete gösterilen destek, faillerin siyasi bağlılıklarına olduğu kadar, kıdemli CUP üyelerinin gözünde Osmanlı İmparatorluğu'nda meclis anayasasının yeniden kurulması şeklinde yönetim rejiminde gerçekleştirilmesi önerilen değişikliklere de bağlıydı ancak bu

61 Tevfik Fikret (2001) *Bütün Şiirleri*, İ. Parlatır ve N. Çetin (editörler) (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları) syf. 483–484. Takip eden dörtlük şiirin Sultan'ın hayatına karşı yapılan girişime duyduğu saygıyı ve bu bağlamda kullanılan şiddetin özgürlük verme potansiyelini göstermektedir: Ey yüce patlama, ey öc alıcı duman, Kimsin? Nesin? Bu saldırıya iten ne, sebep ne? Kim? Arkanda bin meraklı bakış ve sen yoksun, Görünmeyen bir eli andırıyorsun, kurtarıcı. bkz. bu kitabın son sözü.

62 Hanoğlu, *The Young Turks in Opposition*, syf. 197. Prens Sabahaddin 1906 senesinde Özel Girişim ve Ademi Merkeziyet Topluluğu'nu kurmuştur ve 1908 devriminden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük muhaliflerinden birisidir. Onun biyografisi ve yazılarından oluşan kapsamlı bir koleksiyon için bkz. Prens Sabahaddin (2007) *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Prens Sabahaddin, Bütün Eserleri*, Mehmet Ö. Alkan (editör) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).

63 Şura-yı Ümmet. 84, 27 Ekim 1905, syf. 2–3.

kesinlikle ARf tarafından benimsenen sosyal değişim ve ulusal özgürlük tarzı değildi. Yabancıların müdahalesi seçeneğini desteklemek, sürgündeki CUP'a (ve 1902 senesindeki bölünmeden sonra ortaya çıkan her iki bölümü) göre her ne pahasına olursa olsun karşı çıkılması gereken İmparatorluğun daha fazla parçalanmasını destekleyen Şura-yı Ümmet'in ilk sayısının baskısından bu yana büyük bir umuttu.⁶⁴ O zaman kral cinayeti yapısı altında açıklanan bu bombalama, kişisel şiddetin haklı çıkarılan bir hareketiydi. Ancak sosyal ve politik düzene kapsamlı bir değişiklik getirmek ve Osmanlı devletini hedef almak (ya da devrimi desteklemek, *ihtilâlcûyane*) için kullanılan 'eylem propagandası' aynı ölçüde su götürmez bir şekilde kınanmıştı.⁶⁵

Suikast girişimine ve İstanbul'da bulunan ARf ağının çapına dair yapılan soruşturmanın tamamlandığı Ekim 1905 döneminde, saldırıdan sorumlu olan ekibin üyeleri başkentten kaçmıştı. Araştırma komisyonunun başkentteki ARf üye ve sempatizanlarından oluşan ağı ortaya çıkarmaktaki başarısına rağmen, Sultan'ın hayatına yapılan teşebbüsü organize edenler yakalanmaktan kurtuldu. 31 Aralık 1905 tarihli duruşmada hem saldırı ekibinin liderlerine yokluklarında, hem de onlara yardım eden dört ARf üyesi ile Belçikalı anarşist Edward Joris'e idam cezası verilmiş olmasının nedeni muhtemelen Safo ya da Cris Fenerdjian gibi üyelerin kaçmasının neden olduğu utanca bağlıydı. ARf üyeleri ve Edward Joris'in II. Abdülhamid'in suikastı kararında suç ortakları olduğu varsayılmış ve girişimin tüm aşamalarına aktif bir şekilde katılmaktan suçlanmışlardı.

Joris'in sorgulanması ve hapsedilmesi Osmanlı ile Belçika hükümetleri arasında Joris'in 1907 sonlarındaki serbest bırakılmasına kadar süren diplomatik bir kriz yarattı. Bu kriz bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alınacağından, burada bu

⁶⁴ Şura-yı Ümmet, 1, 23 Nisan 1902, syf. 3 ve 7 Mayıs 1902, syf. 1.

⁶⁵ Yemen'deki 'isyanın' bastırılmasına yönelik gösterilen tavır merkezi yönetime karşı olan ve devlet otoritesine muhalefet durumdaki, sürgün CUP'ye gösterilen düşmanlığın işaretidir. Yayın kurulu Osmanlı ordusunun isyan edenleri yakalayıp öldürmesini açıkça kutlamıştır. Şura-yı Ümmet, 84, syf. 1.

krizin ülke içinde algılanması ve krize verilen cevapların kısa bir özeti verilecektir. Belçika hükümetinden gelen baskı ve Joris'in Belçika vatandaşı olması sonucu ülkesine iade edilerek kendi vatanında yargılanma hakkına sahip olması nedeniyle idam cezası hiçbir zaman gerçekleştirilmedi. Kararın kendisi bile Belçika'nın itibarına ciddi bir darbe indirmişti ve İstanbul'daki Belçika temsilcisi, Joris'in cezasının kendi vatanında uygulanması hakkına sahip olması nedeniyle ülkesine iade edilmesi için lobi yapmayı sürdürdü. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı suçun aleni ve anarşist karakteri göz önüne alındığında Belçika'nın gösterdiği endişeye küçümseme ile yaklaşmıştı. 'Joris Meselesi' adı verilen konuyla ilgili Belçika Elçiliği ile Osmanlı Dışişleri Bakanlığı arasında gerçekleşen yazışma trafiği 1906 ve 1907 seneleri boyunca devam etti. II. Abdülhamid hükümden sonra gerçekleşen yazışmaları ve Belçikalı temsilcilerin dilekçelerinin tercümelerini konu alan ve düzenli olarak gerçekleştirilen sunumlarla olayı yakından takip etmekteydi.⁶⁶ İdam cezası asla uygulanmamış olsa da Joris iki yıl boyunca İstanbul'da tutuklu kalmıştı.

Joris'in 1907 sonunda serbest kalması, Tahsin Paşa ve diğer Türk tarihçileri tarafından Sultan'ın Avrupa'daki yıkıcı devrimci ağlara başka bir muhbir daha yerleştirme planına atfedilmiştir.⁶⁷ Tahsin Paşa ayrıca anılarında Edward Joris'in uzun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu adına Sultan'ın casusluğunu yaptığını iddia etmişti. Ancak Joris'in Abdülhamid rejimine yardım etmesi teorisine karşı çıkan pek çok kanıt var. Joris iki yıllık hapis hayatından sonra Belçika'ya vardığında, Belçika ve Alman gazetelerine röportajlar vermiş (bunlardan biri tercüme edilerek 19 Ocak 1908 tarihinde *New York Times*'de yayınlanmıştır) ve sorgulamalar sırasında kötü bir şekilde işkence gördüğünü, olayla hiçbir ilgisi olmadığını ve suçunu ancak uzun süreli uyku yoksunluğu, hücre hapsi ve sadece ekmek ve sudan

66 BOA, İradeler Hususi [bundan sonra İ. HUS] 139/48, 17 Şubat 1906. Bu dosya Dışişleri Bakanlığı ile Belçika Konsolosluğu arasında 1906 ve 1907 senelerinde geçen yazışmaların yanı sıra, Joris meselesinin sonucunu merakla takip eden II. Abdülhamid'e sunulan kısa bir muhtırayı içerir.

67 Türk tarihçisinin görüş açısına örnek için bkz. Uras, *Armenians in History*, syf. 786.

oluşan sağlıksız bir beslenme sonucu itiraf ettiğini savunmuştur.⁶⁸ Osmanlı Sultanının Oryantal bir despot ve yönetiminin de devlet otoritesinin alçak bir şekilde yozlaşması olduğuna yönelik imajı güçlendiren Joris Osmanlı prestijine zarar vermişti. Aynı zamanda Joris'e verilen imparatorluk affından kısa bir süre sonra Lübnan gazetesi *al-Rawdha*'da konuyla ilgili yayınlanan makalenin ardından, imparatorluğun devrimcilere karşı acımasız imajına zarar vereceği gerekçesi ile İçişleri Bakanlığı bu olayla ilgili daha fazla haber yapılmaması için muhtıralar göndermiştir.⁶⁹

Joris'in serbest bırakılması muhtemelen birkaç nedenin kombinasyonundan oluşmaktaydı: Osmanlı Makedonya'sındaki uluslararası jandarmanın polislik hakları ve ayrıcalıklarının geçici olarak uzatılmasının zamanı gelmişti ve Belçika elçiliği bu konuda kararlı olduğu için Osmanlı yetkililerinin idam cezasını uygulayamaması imparatorluğun prestijine zarar veriyor ve bu da Abdülhamid rejimine yapılan baskının artmasına yol açıyordu. Ancak açık olan bir şey varsa o da Joris'in asla taraf değiştirip Abdülhamid rejiminin bir casusu olarak çalışmadığıdır. Onun Yıldız Sarayı'na verdiği pek çok raporla ilgili hikâye de muhtemelen Joris'in 1907 senesinin sonundaki serbest bırakılmasının yarattığı, uluslararası prestij kaybının etkisini azaltmak için yayılmıştı. 1908 senesinin ilk yarısında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyareti konusunda müzakereler sürerken, Atina ve Yanya Valiliklerinde yer alan Osmanlı Elçiliklerine gönderilen emirlerde Joris'in imparatorluğa ikinci bir kez girişinin engellenmesi için anarşistin fotoğrafları yer almaktaydı. Belçikalı anarşistin Alman İmparatoru'nun hayatına karşı bir teşebbüs organize etmesinden şüpheleniliyordu.⁷⁰

68 *New York Times*, 19 Ocak 1908. Y. PRK. TKM. 50/69, 14 Ocak 1908, 50/76, 24 Ocak 1908.

69 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi [bundan sonra DH. MKT] 1233/1, 12 Şubat 1908.

70 BOA. Zabtiye Nezareti 488/64, ZB. 616/12, Osmanlı Hükümeti'nden Atina ve Yanya Valiliği'ndeki Osmanlı Elçiliklerine, 7 Nisan 1908. Bu dedikodular daha sonra Belçika'daki Joris'i gözetim altında tutan Belçika yetkilileri tarafından çürütülmüştür.

SONUÇ

Yıldız bombalaması pek çok yönden bir başarısızlıktı. II. Abdülhamid saldırıdan kurtulmuş, ARF'nin İstanbul, İzmir ve Yunanistan'da yer alan ağırları eşi görülmemiş bir şekilde ortaya çıkarılmış ve genel bir devrimci şiddeti dalgası yaratma konusunda ortaya çıkarılan planlar, Abdülhamid rejiminin sürgündeki Müslüman muhalefeti tarafından eleştirilmişti. İstanbul ve İzmir'deki ARF sempatizanları ile üyelerinin tutuklanması, organizasyonun İmparatorlukta yer alan ağına ciddi bir darbe indirmişti. Özerk Bulgaristan'da ARF'nin aktivitelerine devam ettiğine dair kanıtlar olmasına rağmen, bombaların ve patlayıcı kimyasalların üretim ve dağıtımı söz konusu olduğunda bu tarz bir saldırı Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda tekrar gerçekleşmedi.⁷¹

ARF'nin siyasi muhalefet yöntemi olarak devrimci şiddeti benimsemesine katkıda bulunan bir çok faktör olmuştur: Bunların arasında patlayıcıların yapımı ve kullanılması konusundaki teknolojik gelişmeler, kapsamlı devrimci dönüşüm kararlarının yayılması, kültürel milliyetçiliğin daha büyük himayesi, Altı Vilayette yaşayan Ermeni köylülerin mal ve mülklerine şiddet içeren bir şekilde el koyulmasının yayılması ve İnsanların İradesi, kral ölümleri ile dolu bir on yıl ve kıtasal Avrupa'daki olayların sunduğu örnekler vardır. Bombalama Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde propagandası yapılan ve kurulu düzen olarak algılanmaya başlamış olan, gücün ve uzun ömürlülüğün sembolik hale gelmiş törensel kutlamasının ortasında gerçekleşecek dikkat çekici bir kral ölümü olarak tasarlanmıştı. Bu hareket, Avrupa'daki pek çok farklı etnik köken, siyasi üyelik ve dini inanışa sahip topluluklardaki rejime muhalif olan kişilerin yazılarında ve zihinlerde baskı, katliamlar ve dini fanatizm ile eş anlamlı hale gelmiş olan düzenin temelindeki zayıflığı ortaya çıkarmayı hedeflemekteydi. Devrimci şiddetin kullanımı, rejimin muhalifleri arasında farklı oranlarda anlaşılıyor, müsamaha

71 Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation*, syf. 77.

ediliyor ya da meşrulaştırılıyordu. Sultan II. Abdülhamid ve onun yönetime karşı verilen savaşta ilerleme sağlamak için suikast ve bombaların kullanımının yararları konusunda kişisel görüşleri ve etik sorunları ne olursa olsun, sürgündeki geniş ve çeşitli Osmanlı muhalefeti, bu suikast girişimini muhalefet siyasetinin bir parçası olarak yorumlamıştı. Bu, Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda mümkün olan muhalefetin yetkileri, Yunan ve Bulgar milliyetçilerin özerklik ya da bağımsızlıklarını kazanmış olmaksızın önemli başarıları ve devrimsel şiddetin radikal düşünürler, solcular ve liberal siyasetçiler tarafından belirsiz bir şekilde desteklenmesi ile yakından ilişkiliydi.

Abdülhamid yönetimi, Çar II. Alexander'ın 1881 senesindeki suikastından sonra yükselişe geçen vahşi radikalizmi takip etti. Avrupa ve Rusya İmparatorluğu'ndaki radikal siyasette şiddet kullanımının artmasına, anarşist karşıtı girişimlere katılım ve desteğin yanı sıra çeşitli siyasi muhalif grupların Anarşist olarak sınıflandırılması ve ibraz edilmesi konusunda halkın ve yetkililerin verdiği tepkiyi bir araç olarak kullanmaya teşebbüs etmişti. Güvenlik ve denetim alanlarındaki mevcut süreçlerin içeride ve dışarıda yol açtığı Ermeni olmanın adım adım bir suç haline getirilmesi gibi tepkiler (özellikle de vilayetlerde) küresel çapta süren ve anarşizme karşı verilen daha büyük savaşa uydurulması için tekrar tanımlanmıştı.

Yıldız Bombalaması bu bağlamda gerçekleşti. İlk şok geçtikten sonra kurulan araştırma komisyonu suçluların kimliğini saptar ve onları hapsederken bir yandan da hükümet yetkililerine yönelik benzer saldırıların önlenmesi için eyaletlere emirler gönderilmekteydi. Komisyon, modern polis tekniklerini kullanarak etkili bir soruşturma yürütmüştü. Özellikle Yunanistan ile olan hükümetler arası iş birliği de soruşturmanın başarılı bir şekilde sona erdirilmesine katkıda bulundu. Suikast girişiminin ARftarafından organize edildiği ortaya çıktı. Soruşturma süresince olayın detayları ortaya çıkarılırken, Abdülhamid rejimi Ermeni

devrimcilerin ününü daha da lekelemek için davanın detaylarını günlük gazetelerde yayınlarak ve soruşturmanın sonunda oluşan raporu Fransızcaya çevirerek onların şiddet kullanımından yararlandı. Aynı zamanda yönetim, Yıldız Bombalamasının siyasi önemini ve onun Osmanlı Ermenilerinin kötüleşen şartları ile olan bağlantısını azaltmaya çalıştı. Devrimcilerin şiddet davranışına karşı yürütülen düzenli soruşturma ve halka açık mahkeme oturumları ile Abdülhamid yönetiminin memurları, Ermeni devrimcileri hareketleri siyaset alanına uymayan, yozlaşmış, şiddet yanlısı insanlar olarak tanıtırken bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nu kanun ve düzene dayalı modern bir devlet olarak göstermeye çalıştılar.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Toygun Altıntaş Chicago Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümünde doktora adayıdır. Lisans eğitimini Tarih ve Siyaset Bilimi alanında, Williams College'da tamamlamış ve Chicago Üniversitesi'nde Orta Doğu Çalışmaları alanında yüksek lisans yapmıştır. Araştırmaları on dokuzuncu yüzyılın son on yıllık dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen Abdülhamid katliamlarına ve ilk Ermeni devrimcilerinin aktivitelerine odaklanır.

BÖLÜM 5

Belçika ve Abdülhamid Rejimi; ya da Ufak Devlet Diplomasisinin Çelişkileri

Houssine Alloul

28 Temmuz 1905 tarihinde İstanbul'daki Osmanlı yetkilileri Edward Joris adındaki Belçika vatandaşını tutukladılar ve beş ay sonra onu idama mahkûm ettiler. Joris II. Abdülhamid'e yapılmış ve Sultan'ı öldürmekte başarısız olduğu halde 26 kişinin ölümüne yol açan bombalı saldırı ile olan ilişkisini (Ermeni Devrim Federasyonu ARf tarafından organize edilmiş bir plandı) itiraf etmişti. Kendini anarşist olarak adlandıran Joris'in tutuklanması ve mahkemesi, solcu Belçika çevrelerinde büyük bir itiraza neden oldu ve medyada geniş ölçüde yer aldı. Belçika ve Osmanlı hükümetleri, bir Belçika vatandaşının Osmanlı mahkemesinde yargılanmasının yasallığı konusunda halka açık bir tartışmaya giriştiler. Bunu takiben, Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden yabancıların ülke kanunları dışındaki yasal ayrıcalıkları ve dokunulmazlıklarından oluşan bir dizi kanuni anlaşma olan kapitülasyonların yorumlanması konusunda çekişmeler başladı. İmparatorlukta dışarıdan gelen baskılara karşı bağımsızlığını

sürdürebilmeyi başarmış az sayıdaki alanı korumaya çalışan pek çok kişi için Belçika'nın Joris'in iadesini istemeye dair provokatör taleplerde bulunma kararları, Osmanlı'nın adli egemenliğine yapılan doğrudan bir saldırı oluşturmaktaydı. 1907 kışında Sultan'ın tek taraflı olarak Joris'e tam bir af tanınması ile ani ve beklenmedik bir son bulan bu olay Belçika-Osmanlı ilişkilerinin kuşkusuz en tartışmalı dönemini oluşturur.

O zamana kadar Abdülhamid hükümetine karşı oldukça sempatik olan ve kendi ülkelerindeki her türlü aktif anarşist ve sosyalist hareketi kuvvetli bir şekilde bastıran muhafazakâr Katolik bir hükümetin temsilcilerinin neden dost bir hükümdara yapılmış suikast girişimine katılan Belçikalı anarşistin savunmasına geldikleri sorusu, bu bölümün açıklamaya çalışacağı çelişkilerden biridir. Bu bariz paradoksu çözmek için önce '*affaire Joris*' (Joris Meselesi) olarak bilinen konuya ilişkin, Belçika diplomasisini şekillendiren ve yönlendiren belirli durumların ve baskıların ortaya çıkarılması gerekir. Ben, Belçika'nın Osmanlı'ya karşı yaptığı halka açık saldırının birbiri ile ilişkili üç faktöre dayandığını savunacağım: Ülke içindeki siyasi kaygılar ('kamuoyu'), savaş öncesi Belçika diplomasisinin taşıdığı hukukçu karakter ve Belçika ile Avrupa'nın kullandığı öz ve ötekileştirmeye dair zafer söylemleri.¹

BELÇİKA-OSMANLI UYUŞMAZLIKLARI

Belçika'nın dış politika sorumluları için 'Joris Meselesi' daha kötü bir zamanda gerçekleşemezdi. Siyasetçiler 'Fas Krizi' (Mart 1905–Mart 1906) sırasında Fransa-Almanya tansiyonunun yükselmesi gibi daha önemli jeopolitik sorunlarla uğraşmaktaydılar. Alman İmparatoru II. Wilhelm, Fransa'nın Fas'taki siyasi etkisine meydan okumuş ve uluslararası bir konferans çağrısında bulunmuştu.² Belçika bu tartışmalarla doğrudan ilgili değilse bile, gelecekte çıkabilecek bir savaş

1 Konunun açıkça bir de Osmanlı tarafı mevcut olmasına rağmen takip eden bölüm Belçika ile ilgili konuları açıklar. Osmanlı'nın cevabı için bkz. Bölüm 4 ve 6.

2 Açıklama için bkz. P. M. Kennedy (1980) *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860–1914* (Londra: Ashfield), syf. 275–285.

nedeniyle ya doğudaki komşuları tarafından işgal edilerek ya da daha kötüsü savaşı iki devletin savaş alanı haline gelerek imparatorluklar arasındaki çekişmelerin doğrudan kurbanı haline gelmekten korkuyordu.³ Belçika devletini rahatsız eden ikinci ve daha zorlu bir konu ise Kral II. Leopold'un Orta Afrika'da yer alan özel sömürgesi Kongo Özgür Eyaleti idi.

Şekil 5.1 *Punch*'da 'Bilirkişi Raporu', 31 May 1905. Bu çizim, Leopold'un Kongo 'Özgür' Eyaletindeki zorunlu işçiliğe dayalı acımasız ve sömürücü rejimi ortaya çıktıktan sonra ünlü İngiliz satirik dergisi *Punch*'ta yayınlanmıştı. Olay, burada yer alan geniş ölçüde vahşet nedeniyle uluslararası çapta kınanmaktaydı. Belçika Kralı, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid ile eş değer görülmeye başlamıştı. Her ikisi de kraliyet pozisyonları nedeniyle yaptıklarının hesabını vermek zorunda olmayan acımasız tiranlar olarak algılanmaktaydı.

1902 senesinden itibaren bu konu özellikle İngiltere, Fransa ve ABD'de gittikçe artan uluslararası bir kınamanın hedefi olmuştu (Şekil 5.1). Leopold'un bu sömürge bölgesindeki

3 Atmosfer özellikle 1906 senesinin ilk iki ayında, ülke gerçek bir savaş psikozunun etkisindeyken ve pek çok gazeteci ile diplomat savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünürken gergindi. Bazı gazeteler ordunun harekete geçmek için hazırlandığını bile yazmıştı. Ancak 1906 senesinin baharında işler tekrar yatıştı. Açıklama için bkz. M. T. Bitsch (1994) *La Belgique entre la France et l'Allemagne, 1905-1914* (Paris: Publications de la Sorbonne), syf. 355-383 ve özellikle syf. 372-378.

mutlâkiyetçi rejimi, alenen Kongo'nun doğal kaynaklarını sömüren ve yerli insanlara büyük ölçüde zulüm ve katliamlar yaşatan acımasız, özel bir girişim olarak kınanmıştı. Bu dikkatli incelemenin sonuçlarından biri olan ve 1904 yılının başında yayınlanan Casement Raporu, Leopold'un projelerini her zaman zımnen ve kimi zamanda doğrudan savunan Paul de Smet de Naeyer'in liderliğini yaptığı, çoğunluğu Katolik olan hükümeti utandırmıştı. Uluslararası baskı altındaki Kral'ın isteksizce kendisine ait bir araştırma komisyonu göndermesi, Edmund D. Morel ve Roger Casement'in yayınladıkları raporda yer alan suçları onaylayan bir raporun Kasım 1905 tarihinde yayınlanması ile sonuçlandı. Sonuç olarak Brüksel, Belçika'nın Kongo Özgür Eyaleti'ni topraklarına katması konusundaki şart ve koşulları belirleyecek müzakerelere başlamak zorundaydı. 'Kongo Meselesi' konusundaki ateşli tartışmaları hem meclis hem de basın takip etmekteydi.⁴

Yoğun uluslararası ve ulusal siyasi hareketliliğin içindeki bu bağlamda, Osmanlıların Belçika diplomatları için ilk olarak ufak bir sorun olmaları hiç de şaşırtıcı değildi. Joris meselesi konusunda sahneyi iki temsilci paylaşmıştı: Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tam yetkili Belçika bakanı Kont Gaston Errembault de Dudzeele (1847-1929) İstanbul'daki diplomatik heyetin kıdemli isimlerinden biriydi ve neredeyse yedi yıldır şehirde yaşamaktaydı. Dışişleri Bakanlığında Hukuki İşler ve Protokol Yönergesi'nin başı olan Kont Pierre van der Straten-Ponthoz (1851-1936) ise asil bir aileden gelmekteydi ve Belçika Sarayı ile güçlü bağlantıları vardı.⁵ Dışişleri Bakanı'nın kendisi, Baron Paul de Favereau ve diğer yüksek rütbeli yetkililer sadece ikinci derece roller üstlenmişti.

4 Hükümet ile inatçı kral arasında geçen pek çok müzakereden sonra kral sonunda teslim olmuş ve sömürgesi resmi olarak 'Belçikalı' olmuştur. (15 Kasım 1908) Kongo konusunda bkz. R. Coolsaet (2003/1998) *België en zijn buitenlandse politiek, 1830–2000* (Leuven: Van Halewyck), syf. 152–156; G. Vanthemsche (2012) *Belgium and the Congo, 1885–1980* (Cambridge University Press), syf. 41–42; ve J. Stengers (2015/1989) *Congo, mythes et réalités. 100 ans d'histoire* (Brüksel: Racine).

5 Babası, kralın kanun yetkilisiydi ve amcası hem I. Leopold hem de II. Leopold için Mahkeme Büyük Mareşali olarak hizmet vermişti. Bkz. (1999) *Etat présent de la noblesse belge: Annuaire*, 3. seri (Brüksel), syf. 107–110.

Yıldız bombalamasının hemen ardından ne Osmanlılar ne de Belçikalılar iki Belçika vatandaşının (Joris'in eşi de eşit derecede suçlanmıştı) olaya karıştığı konusunda herhangi bir şüpheye sahip değillerdi (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.2). Bu yüzden bir hafta sonra Joris tutuklanıp olaya katılımını itiraf edince de Dudzeele'nin ilk tepkisi büyük bir şaşkınlık ve utanç olmuştu. Brüksel'e Joris'in dış görünüşü ürkek ve zayıf olmasına rağmen tavrının sıra dışı bir şekilde kararlı ve azimli olduğunu rapor etmiştir. 'O bir fanatik ve bir inançlı. [*un exalté, un convaincu*]' Buna ek olarak: 'Belçika ismine bu kadar gölge düşürülmesi karşısında dehşete düştük ve derinden mahcup olduk,' diye bildirmişti. Joris ona göre gerçekten de 'gerçek bir delilik eylemi' işlemişti.⁶ Olaya dair devam eden Osmanlı soruşturması sırasında, diplomata yerel yetkililere tüm desteğini sunması emredilmişti. Sıra dışı koşullar ele alındığında (devletin başının hedef alınması) belli resmiyetler konusunda ısrar etmeye ve polisin devam eden sorgusunu engelleme riskine girmeye gerek yoktu.⁷ Brüksel ayrıca 25 Kasım tarihinde başlamış olan duruşmalara Joris'in katılmasını da tamamen onaylamıştı. Garip biçimde, Abdülhamid'in sonunda Joris'i affedeceğinden bir şekilde eminlerdi.⁸

Duruşma karar aşamasına yaklaşırken bu tavır hızlı bir değişim gösterdi. Suçlanan 32 kişiden sadece 17'si duruşmada yer alıyordu ve gerisi çoktan imparatorluktan kaçmıştı. Halkın masum bir Belçikalının İstanbul'da yasadışı şekilde tutuklanmış olmasına yönelik öfkesi yazdan beri gittikçe artmaktaydı ve sonunda Joris'i desteklemek ulus çapında bir harekete dönüştü.⁹ Tutuklanmasının ve yargılanmasının kapitülasyona aykırı olduğu

6 De Dudzeele'den Favereau'ya, 11 Ağustos 1905, Archief van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Brüksel [bundan sonra ABZ], Siyasi dosyalar [bundan sonra Pf] 4417/12, cilt 1.

7 Yabancı şüphelilerin bir suçtan dolayı tutuklanmalarından önce çevirmenin bilgilendirmesi adetti.

8 Osmanlı ceza sistemindeki itirafçılar için muhtemel bir af içeren madde hakkında bilgi sahibiydiler. De Favereau'dan de Dudzeele'ye, şifreli telgraf, 24 Kasım ve 2 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1. Dışişleri Bakanlığı ayrıca Joris'in annesinin de oğlunun affı için Sultan'a bir dilekçe yazmasını sağlamıştır. De Dudzeele'den Favereau'ya, şifreli telgraf, 15 Ocak 1906, A.G.E., cilt 2.

9 Bkz. Bölüm 7.

ve Belçika'ya iade edilmesi gerektiği savunuluyordu.¹⁰ Tüm ülkede (Antwerp, Brüksel, Liege ve Ghent) ve komşu Hollanda'da (Amsterdam ve Lahey) çoğunlukla sol kanat siyaset grupları tarafından düzenlenen toplu mitingler gerçekleşmekteydi. Belçika kamu görevlilerine ve siyasetçilerine pek çok dilekçe gönderildi.¹¹ Bu hareketin liderleri aynı zamanda uluslararası bir basın kampanyası başlatmış ve Katolik hükümeti pasif ve kendilerine hizmet eden yaklaşımları nedeniyle eleştirmişlerdi.¹² Benzer yaklaşımlar İstanbul'daki Kraliyet Elçiliğinde de yaşanmaktaydı. Paris gazetesi *Le Ralliement*'in Belçikalı muhabiri şunları yazdı:

Elçiliğimizin tavrı Doğuda büyük şaşkınlığa neden oluyor ve gittikçe yayılıyormuş gibi görünen zayıflığı prestijimize ciddi şekilde zarar verebilir. Eğer buradaki amaç ve dış politikamızın tek kriteri iş dünyasının menfaatlerini korumaksa, o zaman gerçek bir hata yapıyorlar.¹³

Mecliste ise bazı Liberal siyasetçiler, Joris'in hapsedilmesinin meşruluğunu sorguluyor ve hükümetin onun iade edilmesini istemesinin gerekli olup olmadığını araştırıyorlardı.¹⁴ Brüksel'de yer alan Dışişleri Bakanlığı bu istenmeyen ilgiden dolayı açıkça endişeliydi.¹⁵ Joris davası 'insanlık' ve 'medeniyet' konularında ahlaki bir sorun haline gelmiş ve Belçika'nın bu alandaki yerini riske atıyormuş gibi görünmeye başlamıştı. Hükümet masum bir Belçika vatandaşının acımasız, barbar Doğu rejimi tarafından yasalara aykırı bir şekilde hapsedilmesine nasıl izin verebilirdi? Sonuçta, Osmanlıların adil yasa ve kanunlara dayalı medeni

10 Yabancılarla sağlanan bu ticari ve yargı dokunulmazlıklarının yorumları ve işleyişi için bkz. F. Ahmad (2000) 'Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800– 1914', *Journal of Islamic Studies*, 11 (1) 1–20. Yerel Osmanlı devleti harici bir görüş ve farklı bir yaklaşım için bkz. I. Blumi (2003) 'Capitulations in the Late Ottoman Empire: The Shifting Parameters of Russian and Austrian Interests in Ottoman Albania, 1878–1912', *Oriente Moderno*, 22 (3), 635–647.

11 ABZ, Pf 4417/12, cilt 2, dosya 'Requêtes diverses en faveur de Joris'.

12 Lorand'dan Ressler'a, 1 Aralık 1905, W. Ressler ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de Sultan: Carolus Eduard Joris in Konstantinopel* (Antwerp: b+b), syf. 82–83. Bu konuda ayrıca bkz. Bölüm 7.

13 *Le Ralliement*, 17 Eylül 1905. De Dudzele ve Belçika elçiliğine yapılan diğer eleştiriler için bkz. *Le Petit Bleu*, 6 Eylül 1905.

14 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 25–26.

15 Van den Steen de Jehay ve Van der Straten-Ponthoz arasında geçen notlar, 12 ve 23 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

standartlara sadık olmadıkları genel bir bilgiydi.¹⁶ Ancak Dışişleri Bakanlığı hükümete yönelik bu ateşli itirazların tam ortasında strateji değiştirdi. Osmanlı yargıçları son kararı açıklamadan beş gün önce, 13 Aralık tarihinde, de Dudzeele Joris'in Belçika mahkemesinde yargılanması için hemen ülkeye iade edilmesine yönelik resmi bir ihtarname hazırlaması yönünde talimat aldı. Talep sade ve direktti: 'Saldırının bizde yol açtığı büyük dehşete rağmen,' Belçika 1838 anlaşması (aşağıya bakınız) tarafından verilmiş olan haklarını korumak zorunda bırakıldı. Eğer Joris bu resmi ihtarnameye rağmen idam edilirse, de Dudzeele İstanbul'u derhal (*stant epede*) terk edecekti.¹⁷ Belçikalı diplomat, mahkeme kararını açıklamadan önceki gece bu ihtarnameyi gönderdi.¹⁸ Osmanlı yargı makamı kararında taviz vermedi: Edward Joris, karısı Anna Nellens ve diğer 12 kişi idama, diğerleri ise uzun hapis cezalarına ve zorunlu işçiliğe mahkûm edildiler. Tüm duruşmalara katılmış olan Belçikalı çevirmen Svetozer Margetić yabancıları içeren duruşmalarda adet olduğu üzere kararın okunmasından önce mahkemeyi terk etmiş ve kararı imzalamamıştı.

Bu bölüm, mahkemeden sonra çıkan Belçika-Osmanlı adli tartışmasının teknik detayları için doğru yer değil.¹⁹ Yine de ardından gelen olayı anlayabilmek için çekişmenin ana noktalarını kısaca özetlemek ve Belçika'nın argümanlarının kaynağını saptamak önemlidir.²⁰ Sultan II. Mahmud'un hükümdarlığının sonlarına doğru yeni kurulmuş olan Belçika Krallığı, 1838 senesinde Osmanlı hükümeti ile bir anlaşmaya imza attı. Bu dönemde Osmanlı pazarı kademeli olarak fakat agresif bir şekilde yabancı ürünlere ve sermayesine açık hale gelmişti.²¹ İki taraflı anlaşma ağırlıklı olarak ticari bir

16 D. Rodogno (2011) *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914* (Princeton; Woodstock (UK): Princeton University Press).

17 13 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

18 De Dudzeele'den Tevfik Paşa'ya, 17 Aralık 1905, A.G.E., cilt 2.

19 Bu konu Bölüm 6'da daha geniş olarak ele alınmıştır.

20 Belçika-Osmanlı arasındaki 'Ticaret ve Dostluk Anlaşması' konusunda bilgi için bkz. J. Anckaer (2013) *Small Power Diplomacy and Commerce: Belgium and the Ottoman Empire During the Reign of Leopold I (1831–1865)* (İstanbul: The Isis press).

21 Bkz. I. Blumi (2013), *Ottoman Refugees, 1878–1939: Migration in a Post-Imperial World* (Londra: Bloomsbury), syf. 17–42.

mutabakat idi fakat başka şartları da içeriyordu. Diğer Avrupa devletlerinde de olduğu gibi, Mahmud bu küçük ve endüstrileşen tüccar ülkesine Osmanlı'da dava açılan hemşerilerinin kendi ülkelerinde yargılanıp cezalandırılması için göstermelik bir dokunulmazlık hakkı vermişti. Belçika'nın durumunda, bu ayrıcalık anlaşmanın 8. maddesinde belirtilmişti. Bu maddenin ikinci kısmı ceza hukukunu içeriyordu ve şu şekildeydi: 'Eğer bir Belçikalı Türkiye'de bir suç işler ya da kanunu ihlal ederse bakan ya da konsolos tarafından yargılanmak üzere onlara teslim edilecek ve Frank teamülleri uyarınca cezalandırılacaktır.'²² 1851 senesinde, konsolosluklar aracılığıyla organizasyon ve yargılama yetkisine onay veren Belçika kanunu meclisten geçti ve 'Hristiyanlık dünyası dışında' suç işleyenlerin Brabant Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yargılanmasına karar vererek 8. maddeyi daha da resmi hale getirdi. 8. maddenin dili, Osmanlılar tarafından imzalanmış olan önceki anlaşmalardan oldukça farklıydı. Burada *yargılama* hakkı (sadece *cezalandırma* değil) açıkça belirtilmişti. Bu belirsiz ve açık uçlu maddeye dayanan Belçika, Osmanlı vatandaşları ile ceza davasına karışmış olan kendi vatandaşlarını da yargılayabileceğini savunuyordu. Bu nedenle Joris'in mahkemesi yasalara aykırıydı. Bu kışkırtıcı yorumlama, geleneksel uluslararası kanunlara doğrudan ve açık bir zıtlık içeriyordu. Örneğin Avusturya, Fransa ya da İngiltere, Osmanlı'nın 'karma duruşma' adı verilen ve kendi vatandaşlarından birinin dahil olduğu durumlardaki yargı otoritesini tanıyalı ve daha da önemlisi Osmanlı yargıçlarının kararlarını infaz etmeye dair sembolik haklarından ortak bir şekilde vazgeçeli uzun zaman olmuştu.²³

Osmanlı İmparatorluğu hükümeti 23 Aralık tarihinde, de Dudzele'nin notuna cevap vererek onun tüm taleplerini

22 Orijinal Fransızcası şu şekildedir: '*En cas de crimes ou de delits l'affaire sera remise à leur ministre, chargé d'affaires, consul ou vice-consul; les accusés seront jugés par lui et punis selon l'usage établi à l'égard des Français.*' Genelde bu davaları yürüten her zaman Belçika elçiliğinin başı yerine konsolos olurdu.

23 Belçikalı diplomatlar aslında bunun farkındaydılar, aşağıya bakınız.

reddetti.²⁴ Diplomat, Belçika'nın ihbarnamesinin bir sürpriz olduğunu ve Osmanlı yetkilileri arasında 'büyük bir kargaşa ve şiddetli bir hoşnutsuzluğa' neden olduğunu rapor etti. Brüksel, Osmanlı yargısını 'küçümsemek' ve bir anarşisti korumakla suçlandı.²⁵ Dışişleri Bakanlığı buna hızla cevap vererek 9 Ocak 1906 tarihinde dikkatle yazılmış ikinci bir not gönderdi.²⁶ Belçika bu sırada anlaşmazlığı Lahey'deki Daimî Tahkim Mahkemesi'ne taşımayı düşünmüştü. Osmanlı hükümeti bu tarz bir teklifi asla kabul etmeyeceğini açıkça ifade edince bu fikirden vazgeçildi.²⁷ Birkaç gün sonra, İstanbul'da bulunan Fesih Mahkemesi alt mahkeme tarafından verilen kararı onadı.²⁸ Belçika Elçiliği Şubat ayının başlarında gönderdiği ikinci nota Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa'dan bir yanıt aldı. Tevfik Paşa bu yanıtında Belçika'nın 1838 anlaşmasının, *yargılama* hakkından hiç bahsedilmeyen Osmanlı Türkçesi versiyonunu dikkate aldığını söylüyor ve Belçikalıların tezindeki pek çok tutarsız noktayı gözler önüne seriyordu.²⁹ Belçika buna tekrar ve hızlı bir şekilde uzun bir not ile cevap verdi ve Osmanlı'nın karşı iddialarını reddederek sorunu hakem kararıyla halletme çözümünü önerdi.³⁰ Bu sırada Kont de Dudzele uzun zamandır karma mahkeme davaları konusunda Osmanlı yargı otoritesini küçümseyen ve o dönemde kendileri de Amerikan-Osmanlı vatandaşı bir Ermeni'nin mahkûmiyeti nedeniyle Osmanlı Hükümeti ile benzer bir anlaşmazlık yaşayan Amerika ile yapılabilecek muhtemel bir ortak çabayı araştırmak

24 Tevfik Paşa'dan de Dudzele'ye, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

25 De Dudzele'den De Favereau'ya, 21 Aralık 1905, A.G.E. Osmanlılar uzun zamandır sınır dışı yargılamasını kaldırmak istiyorlardı. 1856 yılında Osmanlı'yı Paris Konferansı'nda temsil etmiş olan Ali Paşa acilen bunun sona erdirilmesini istemiş ve 'uluslararası konsolosluk yargılaması gittikçe kötüye kullanılan bir sistem oluyor ve Hükümetin içinde çeşitli hükümetler yaratılmasına katkıda bulunuyor,' demiştir. Bu sayede yargı reformlarının uygulanmasını önemli ölçüde zorlaştırmıştır. M. Tait Slys (2014) *Exporting Legality: The Rise and Fall of Extraterritorial Jurisdiction in the Ottoman Empire and China* (Geneva: Graduate Institute Publications), <http://books.openedition.org/iheid/788>, Bölüm 3, paragraf 16.

26 De Dudzele'den Tevfik Paşa'ya, A.G.E.

27 De Dudzele'den De Favereau'ya, 15 Ocak 1906, A.G.E.

28 De Dudzele'den De Favereau'ya, şifreli telgraf, 29 Ocak 1906. Osmanlı hükümeti Joris'e, meslektaşları ile birlikte bu yüksek mahkemeye başvurmuş olan diğer mahkûmları da savunan bir avukat atamıştı.

29 1 Şubat 1906, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

30 De Dudzele'den Tevfik Paşa'ya, A.G.E.

üzere görevlendirilmişti. Belçika davasındaki desteklerine rağmen, Amerikalılar o dönemi ortak bir şekilde harekete geçmek için uygun görmediler.³¹

Bazı resmi adımların atılmasına ve 17 Ağustos 1906 tarihinde gönderilen resmi bir hatırlatmaya rağmen, Osmanlı İmparatorluğu hükümeti Elçiliğin üçüncü ihbarnamesine hiçbir zaman cevap vermedi. Nisan 1906 tarihinde durum çıkmaza girmişti. De Dudzele'ye göre, Osmanlılar için 'bu konu o an için kapanmış (*classée*) kabul ediliyordu.' Brüksel'de konu hakkında en baştaki ilgisini kaybetmişti ve 1906 kışı geldiğinde dava ilk ivediliğini yitirdi. Bunun en açık nedenlerin biri Osmanlı devlet adamlarının, yabancı vatandaşlara idam cezasının nadiren uygulandığını bilen Belçika diplomatlarına Joris'in idam edilmeyeceğine ve hatta cezasının hafifletilebileceğine dair gayri resmi bir şekilde güvence vermiş olmalarıydı.³² Ancak 1907 senesinin sonları yaklaştıkça 'Joris komitesinin' kampanyalarını tekrar başlatmaları sonucu bu olay bir kez daha manşetlere taşındı. Aksi yöndeki pek çok kanıta rağmen pek çok gazeteci 'Büyük Türk'ün mahkûmu' olan Joris'in masum olduğuna, ya da en azından manipüle edildiğine inanmaktaydı.³³ Büyük Avrupa başkentlerinde mitingler düzenlendi. Ancak Brüksel, Osmanlı İmparatorluğu'na 1838 anlaşmasında yer alan 8. maddeyi tekrar görüşmeye dair taleplerini bildiremeden önce olaylar onların çabalarını boşa çıkardı: 22 Aralık tarihinde, II. Abdülhamid hiç beklenmedik bir şekilde Belçikalı mahkûmu affetti.³⁴ Joris ertesi

31 De Dudzele'den De Favereau'ya, 14 Ocak 1906, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2. Mart ayında de Favereau bu fikri tekrar öne sürmüş fakat Van der Straten-Ponthoz karşı çıkmıştır. Arendt'ten iç not, 13 Mart 1906, A.G.E., cilt 1.

32 De Dudzele'den De Favereau'ya, 6 Nisan ve 15 Ocak 1906, A.G.E. Osmanlı vatandaşlarına ait benzer bir yargılama hakkı da iddialara göre 1830 senesinde Amerikalı diplomatlar verilmişti. S. Kuneralp (2000) 'Ottoman Diplomacy and the Controversy over the Interpretation of Article 4 of the Turco-American Treaty of 1830', *The Turkish Yearbook*, 31, 7-20.

33 Örnek, 'Où on est l'Affaire Joris? Autour d'un procès', *Le Matin de Bruxelles*, 5 Temmuz 1906; ya da *Vlaamsche Gazet*, 4 Aralık 1906.

34 Daha sonra de Dudzele Brüksel'e Joris'in dokunulmazlığının tam olarak beklenmedik olmadığını haber vermiştir. Aralık başlarında Joris elçiliğe gelecekte kendisine bahsedilebilecek bir af karşılığında Sultan'a başka bir girişimde daha bulunmayacağını belirten bir not imzaladığını haber vermişti. Davignon'a, 26 Aralık 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

gün İstanbul'u terk etti ve 28 Aralık tarihinde memleketi olan Antwerp'e ulaştı.

BELÇİKA'NIN HUKUKİ YAKLAŞIMI

1906 başlarında radikal-ilerici Belçikalı parlamento üyesi ve verimli bir gazeteci olan Georges Lorand, Fransa hükümetinin başı olan Georges Clémenceau'ya açık bir mektup yazarak bu 'insanlık ve adalet davasında yardımını' istedi. Lorand, Fransa'nın küçük halkların ('*petits peuples*) doğal müttefiki ve hukukun askeri (*le soldat du droit*) olduğunu savunup 'Eğer Türkiye reddederse [...], ufak [...] ve tarafsız bir ülke olan Belçika ne yapabilir? Bir ülkenin zayıf ve savunmasız olması onun ayaklar altına alınmasını haklı çıkarır mı?' diyerek, Fransa'nın Belçika hükümetinin Joris'in serbest bırakılması talebini desteklemek zorunda olduğunu yazdı.³⁵ Parlamento üyesinin bu yalvarışı Fransız ve Belçikalı okuyuculara açıkça Belçika diplomasisinin sınırları olduğunu hatırlatmayı amaçlıyordu. Brüksel gerçekten de resmi ihbarnameler yollamak hariç uluslararası sahnede çok az şey yapabiliyordu. Rakip sömürgeci güçlerin arasına sıkışmış ve tarafsız durumu nedeniyle sınırlanmış olan, ufak ve askeri açıdan güçsüz Belçika, büyük Avrupa emperyalist devletlerinin sahip olduğu zorlayıcı aletlere sahip değildi.³⁶ Fakat Lorand, ülkesinin dış politikasının yapısal sınırlarını belirtmekte haklıyken açıkça (ve belki de kasten) Belçika diplomasisinin doğasını ve amaçlarını yanlış temsil ediyor ve Brüksel'in Joris'in tutuklanması karşısında verdiği tepkilerin zayıf olduğuna yönelik suçlamalar yapılmasına yol açıyordu.

Belçika-Osmanlı anlaşmazlığının kaynağı 1838 anlaşmasında geçen 8. maddenin Fransızca ve Osmanlı Türkçesi versiyonlarındaki yazım üslubunun farklı olmasında yatıyordu. Bu bölüm, bu yasal savaşın detaylarını içermez. Bu çalışma Belçikalı yetkililerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya düzenindeki

35 13 Ocak 1906, alıntılanan Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 106–108. Mektup aynı gün *L'Aurore*'de ve 18'inde ise *Le Ralliement*'de yayınlanmıştır.

36 E. Helmreich (1976) *Belgium and Europe: A Study in Small Power Diplomacy* (Lahey: Mouton).

pozisyonu hakkındaki algılarını ve bundan dolayı ortaya çıkan diplomasi türünü ele alır. Belçika'nın Joris meselesine yaklaşımı, ülkenin hukuki yaklaşımının mükemmel bir örneği olarak görülebilir. Bu deyimini ne yasal-felsefi bir şekilde ne de çoğu hukuk akademisyeninin ona verdiği anlamla kullandım. Onun yerine bu deyimini daha sıradan bir şekilde ve 'herhangi bir hukuk departmanında kanunun veya formüle edilmiş kuralın önemini vurgulamak' anlamı ile kullandım.³⁷ Bazı tarihçiler bu bağlamda Belçika diplomasisini esasen hukukçu olarak görürler. Bu açıdan bakıldığında çoğunlukla Belçika'nın tek sığınağı olan, uluslararası kamu hukukuna yapılan ısrarlı ve titiz referanslar diplomatik karışıklıkları çözmek ve bölgesel bütünlüğüne yapılan tehditlerden kaçınmak için kullanışlıydı.³⁸ Bu çekişme tartışmalı olsa da, bu konu burada kesinlikle geçerlidir.

Belçikalı diplomatlar sürekli olarak Joris meselesinin, (bombalamanın asıl acımasızlığı ne olursa olsun) ilk ve en önemli olarak bir yasal uyumsuzluk olduğunu ve konunun 'prensipleri koruma meselesi' olduğunu savunuyorlardı.³⁹ Diğer bir deyişle bu sorun onlara göre siyaseti aşmalıydı. Konunun başına siyasi sorunlardan sorumlu olan departman yerine Dışişleri Bakanlığı merkez komitesinin Hukuki İşler ve Protokol Genel Müdürlüğü'nü getirmeleri konuyu bu şekilde ele aldıklarını gösteriyor. Bu müdürlük genel olarak özel uluslararası hukuk ve Belçika'nın diğer ülkeler ile olan siyasi ve ticari ilişkileri ile ilgili olmayan diğer meseleler ile ilgilenirdi.⁴⁰ Sonuç olarak, Brüksel uluslararası hukukun güçlü söyleminin arkasına sığınmıştı. Joris Ağustos 1905 tarihinde olaya karıştığını itiraf ettikten hemen sonra, Akdeniz'de yer alan İslam yönetimlerindeki kamu, geleneksel uluslararası

37 'Hukukçu', *OED Online*, Oxford University Press (Erişim: Temmuz 9, 2015). Hukuk akademisyenleri genelde bu terimi 'hukuk ve yasal kurumların düzeni sağlayıp siyasi sorunları çözebileceği görüşü' olarak kabul ederler. Bu terim güçlü mahkemelerde, avukatların çoğunlukta olduğu sınıflarda ve kanun yapan kurumların yasal prosedürlere dayanmalarında görülebilir. E. A. Posner (2009) *The Perils of Global Legalism* (Chicago: University of Chicago Press), syf. 21.

38 Helmreich, *Belgium and Europe*, syf. 408 ve 413.

39 Örnek De Dudzele'den De Favereau'ya, 21 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

40 R. Coolsaet, V. Dujardin ve C. Roosens (2014) *Buitenlandse zaken in België. Een geschiedenis van de Belgische diplomatie van 1830 tot nu* (Tielt: Lannoo), syf. 28.

hukuk ve uluslararası konsolosluk yargı yetkisi üzerine yapılmış olan pek çok yasal anlaşmanın çalışılması ve karşılaştırılmasına büyük bir zaman ve enerji harcanmıştı.⁴¹ Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul Elçiliği yoğun ve çoğunlukla şifreli bir şekilde birbirleri ile yazıştı. Brüksel kısa sürede büyük devletlerin karma davalarda sahip oldukları konsolosluk yargıları konusundaki birbirinden farklı pozisyonları üzerine iyice bilgi sahibi olmuştu. Dışişleri Bakanlığı memurları titiz bir şekilde Belçika'nın tezini destekleyen örnekler bulabilmek amacıyla boş yere arşivleri araştırdı. Joris meselesi konusunda Belçika ve uluslararası hukuk yayınlarında yer alan akademik tartışmalar dikkatle takip edildi.⁴² İstanbul'da ise Kont de Dudzeele ve çalışanları pek çok araştırma yürütmüş, diğer elçiliklerdeki çalışanlar ile konuşmuş ve Osmanlı İmparatorluğu ile Saray'ın yüksek rütbeli memurlarının ağzını dikkatle aramışlardı.⁴³ Tüm bu çabalar hem 1838 anlaşmasının Fransızca versiyonunun tek gerçek versiyon olduğunu hem de aynı zamanda 8. maddenin Osmanlı Türkçesine çevrilirken kasıtlı olarak yanlış tercüme edildiğini kanıtlamaya çalışıyorlarmış gibi görünüyor.⁴⁴ Brüksel'in sonunda 8. maddeyi tekrar tartışmaya açma talebi ve bu şekilde Osmanlılara imtiyaz tanımları, Belçikalı diplomatların aşırı hukukçuluğunun başka bir belirtisidir.⁴⁵ Hukuksal *adetleri* (Osmanlı yargıçlarının karma davalarda yabancı vatandaşlara ceza hukukunu uygulaması) 'basitçe' kabul etmenin imkânsız olduğunu savunuyorlardı çünkü tüm değişimler resmi olarak müzakere edilmeli ve yazılı olarak onaylanmalıydı.

Geride etkileyici bir yazılı arşiv bırakmış olan bu yoğun aktivite, bazı diplomatik kuruluşların hukukçuluk fikri ile bağdaştırdığı pozitivizme varan yaklaşımı işaret ediyor:

41 Danışılan kitaplar: L. J. D. Féraud-Giraud (1866) *De la juridiction française dans les échelles du Levant et de Barbarie. Etude sur la condition légale des étrangers dans les pays hors chrétienté* (Paris: Cosse Martal); ve G. Pélissié du Rausas (1902) *Le Régime des Capitulations dans l'Empire Ottoman* (Paris: A. Rousseau).

42 Van der Straten-Ponthoz'un 5 Temmuz ve 1 Ekim 1906 tarihli notlarına bakınız, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

43 Örnek De Dudzeele'den De Favereau'ya, 12 ve 19 Ocak 1906, A.G.E.

44 De Favereau'dan de Dudzeele'ye, 29 Mart 1906 (cevaplanmıştır), A.G.E.

45 Örnek Van der Straten-Ponthoz iç notları, 6 Aralık 1907, A.G.E.

Diplomatik tartışmalar yasal kökenlerine indirgenmelidir ve bunun düzgün bir şekilde yapılması sonunda karışıklıkları ‘çözecektir’. Bu sırada Joris’in mahkûmiyetinin getirdiği rahatsız edici gerçeklik (26 kişinin öldürülmesine ve bu sayının iki katı kadar insanın da yaralanmasına yol açan olaya dair kendi itiraf ettiği suç ortaklığı) bu adamların zihinlerinden kademeli bir şekilde uzaklaşmış ve konu basitçe prosedüre dayalı yargı sorunu haline gelmişti. Aynı süreçte tüm bu meselenin siyaseti (Osmanlıların kendi topraklarında yargılama yetkilerine yapılan ihlal) titizlikle görmezden gelinmişti. Bu konuya daha sonra döneceğim.

Bu tarz bir ‘hukuk diplomasisi’nin ülkenin devlet elitleri tarafından geliştirilen, şekillendirilen ve çoğaltılan daha geniş ve ikna edici ‘hukuki kültürü’ yansıttığı tartışılabilir. Milletvekilleri Odası’na ‘avukatların meclisi’ (*advocatenparlement*) denmişti çünkü büyük bir kısmı siyasi yatkınlıklarından bağımsız olarak hukuk konusunda eğitim ve deneyim sahibi kişilerden oluşmaktaydı.⁴⁶ Devletin büyük kurumlarını ağırlıklı olarak hukukçular ve avukatlar yönetmekteydi ve Dışişleri Bakanlığı da bir istisna değildi.⁴⁷ Hukuk eğitime sahip adamlar tüm anahtar pozisyonları ele geçirmişti: Dışişleri Bakanı ve özel sekreteri (Kont Frédéric Van den Steen de Jehay), Siyasi Yön Genel Sekreteri (Léon Van der Elst) ve Genel Direktörü (Léon Arendt) avukat olarak eğitilmişti. Ülke dışında görevlendirilen kariyer diplomatlarının da istatistikleri aynı ölçüde belirleyiciydi: 1901 senesinde %41’i hukuk mezunuydu ve bu oran 1914’te %52’ye çıktı.⁴⁸ Bu, derin bir adli bilginin diplomat olmayı amaçlayanlar için önemli olarak görüldüğüne ve Belçika dış siyasetini belirleyenler tarafından yüksek saygı gördüğüne işaret eder.

46 M. Magits, alıntılanmış eser: D. J. L. Coninckx (1986) ‘De sociaal-politieke samenstelling van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers (8 August 1870–15 Mei 1880)’, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 17 (3–4), syf. 357. Örneğin 1870 ve 1880 yılları arasında Belçikalı millet vekili üyelerinin yarısından fazlası hukuk mezunuydu. A.G.E. syf. 356.

47 Altın çağ (*belle époque*) dönemi Fransız avukatları da benzer bir şekilde fakat daha yaygın olarak devlet işlerini etkilemiştir. Bkz. G. Le Béguec (2003) *La République des avocats* (Paris: Armand Colin).

48 Coolsaet, Dujardin ve Roosens, *Een geschiedenis van de Belgische diplomatie*, syf. 83.

Hukukçu yaklaşımın Joris davasına dair Belçika diplomasinin karakterini uygun bir şekilde tarif edip etmediği ve Brüksel'in uluslararası hukuku kamuoyunu yatıştırmak amacıyla bir alet haline getirip getirmediği tartışılabilir. Ancak yukarıdaki ve Joris'in serbest bırakılmasından sonra Brüksel'in halen 'tartışmalı' gördüğü 8. madde konusundaki karışıklıkları 'netleştirmek' amacıyla Osmanlı ile masaya oturma isteği bu iddiayı çürütüyor.⁴⁹ Daha önce bahsedilen plan asla gerçekleşmedi. 1908 devrimi anayasayı tekrar etkili kıldı ve İstanbul'da yeni bir siyasi rejimin başlamasına neden olarak Belçikalı diplomatların iddialarından vazgeçmelerine yol açtı.

BELÇIKA DİPLOMASİSİ VE ÇELİŞKİLERİ

Yine de, Belçika'nın inatçı ve antagonist diplomatik duruşunun düzgün, tutarlı ve doğrusal bir karar verme sürecinin sonucu olduğunu varsaymak yanlış olacaktır. Tıpkı herhangi bir modern devlet yönetiminde olduğu gibi, Dışişleri Bakanlığının konuları değerlendirmesi karmaşık müzakerelerin, iç tartışmaların ve bazen de sadece doğaçlamanın ürünüdür. Aslında Belçika'nın 1905 ve 1907 seneleri arasında İstanbul'a yönelik diplomasisi belirgin bir şekilde çelişkili, beceriksiz ve belirsizdi. İlk olarak, Belçikalı diplomatların Joris'in kişiliğine karşı farklı ve kimi zaman birbiri ile çakışan tutarsızlıkları açıkça ortadaydı. Başarısız olmuş girişimin yol açtığı insan kaybı hakkında iyi derecede bilgili olan ve Joris'in hem siyasi inançlarının hem de prensipli bir şekilde pişman olmayı reddettiğinin⁵⁰ farkında olan tüm Belçikalı yetkililer ilk olarak mahkûma karşı ortak bir iğrenme duygusunu paylaşmışlardı. Joris'in Osmanlı özel soruşturma komisyonuna verdiği ifadelere dair Belçikalı çevirmenin

49 De Dudzele'nin fikri de bu yöndeydi. Davignon'a yazdığı mektuplara bakınız, 6 Ocak 1908, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1. Bu amaçla Belçika diplomatik kurumunun güç komisyoncusu, Berlin'deki tam yetkili bakanı ve ülkenin eski İstanbul temsilcisi olan Baron Greindl'a danışılmasına bile karar verilmişti. Greindl'dan Davignon'a, 3 ve 18 Mart 1908, A.G.E., cilt 2. Ayrıca bkz. Davignon'dan Renkin'e, 14 Ocak 1908, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

50 Örnek için bkz. çevirmenin Joris hakkındaki raporu, 26 Ekim 1905, Margetić'ten de Dudzele'ye, A.G.E.

notlarını okuyan Kont Van der Straten Ponthoz şu şekilde bir not yazmıştı, ‘Joris ya sorumsuz (*un inconscient*) biri ya da ünlü bir kötü adam. Tamamen çarpık bir zihniyete sahip.’⁵¹ Daha önce bu yüksek rütbeli yetkili çoktan Joris için ‘suçunu itiraf etmiş bir suçlu’ ve ‘eylem propagandasına’ inanan bir anarşist demişti.⁵² Dışişleri Bakanlığının özel sekreteri ise mahkûmdan ‘kendisini yargıç (adaletsizlik ile savaşıyor kişi) konumuna atamış olan deli bir adam’ olarak bahsetmekteydi.⁵³ İtalya Kralı Umberto’nun (1900) ve A.B.D. Başkanı McKinley’in (1901) kısa süre önce gerçekleşmiş olan cinayetlerinin anısı ile desteklenen bu tarz duygular, anarşistler ve onların sosyal özgürlük düşünceleri (ve idealleri) konusuna hoşnutsuzluk ile yaklaşan yönetimdeki sınıfa uygundu. Belçika’nın kendisi de anarşizm ile zorlu bir deneyim yaşamıştı. Krallık, ufak, zayıf halde organize olmuş anarşist bir hareketin eviydi ve bu hareket özellikle çelik endüstrisi ve büyük bir sosyal sefaletin evi olan Liège bölgesinde güçlüydü. Ülkede 1874 ile 1914 seneleri arasında yüz civarında siyasi suikast girişimi oldu.⁵⁴ 1892 ve 1894 senelerinde Liège’de gerçekleştirilen iki anarşist bomba saldırısını ciddi baskılar izledi.⁵⁵ Özellikle tartışmalara yol açan bir olay ise Nisan 1900 tarihinde, 15 yaşındaki Belçikalı Jean-Baptiste Sipido’nun, Danimarka’ya gitmek üzere Belçika’dan geçmekte olan Galler Prensi’ni öldürmeye çalışmasıydı. Genç saldırganı bu eyleme itenin, Boer Savaşı sırasında İngiltere tarafından yapılan vahşet olduğu iddia edildi. Ancak Sipido’nun tamamen suçsuz bulunması Londra ile diplomatik bir karışıklığa neden oldu.⁵⁶

51 Van der Straten-Ponthoz’dan tarihsiz not (8 Ekim 1905 civarları), A.G.E.

52 İç not, 18 Eylül 1905, A.G.E.

53 Van den Steen de Jehay’den iç not, 12 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

54 A. Fordyn (1981) ‘Het wetenschappelijk onderzoek van politieke aanslagen: Een nieuwe dimensie’, *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 26 (1), syf. 5.

55 J. Gillen (2007) ‘Les anarchistes en Belgique’, A. Morelli ve J. Gotovitch (editörler) *Contester dans un pays prospère. L’extrême gauche en Belgique et au Canada* (Brüksel; New York: Peter Lang), syf. 24–25; A. Butterworth (2011) *The World That Never Was: A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents* (Londra: Vintage), syf. 338ff. 1904 senesinde Liège yine başarısız bir girişimin evi olmuştu. Bu sefer hedef yerel devlet güvenliğinin başıydı. L. Keunings (2007) *Polices secrètes et secrets de police à Bruxelles au XIXe siècle* (Brüksel: Musée de la Ville de Bruxelles), syf. 31.

56 A. Morelli (2009) *Rubino. De aanslag op Leopold II* (Antwerp: EPO), syf. 136-137; ve J. Stengers (2004) ‘Pre-War Belgian Attitudes to Britain: Anglophilia ve Anglophobia’, *Revue belge de philologie et d’histoire*, 82 (1-2), syf. 469-470. (Orijinal olarak yayınlandığı

İki yıl sonra II. Leopold'un kendisi bu tarz bir girişimin hedefi haline geldi. Kasım 1902 tarihinde Gennaro Rubino isimli yalnız ve İtalyan bir anarşist kralın Brüksel'deki kraliyet kafilesine iki el ateş etti. Yaralanan olmadı. Bu sefer Belçikalı yargı yetkilileri Belçika sol kanat gazetecilerinin sempatisini ve desteğini çekmiş olan Sipido davasında olduğundan daha az hoşgörülü davrandılar. Hızlı bir mahkeme sonucu jüri Rubino'ya en ağır cezayı verdi: Ömür boyu hücre hapsinde zorunlu işçilik.⁵⁷ Bu nedenle Joris'in tutuklanmasından sonra Belçika devletinin yetkililerinin, (en başta) Belçika vatandaşı olan bir anarşiste yardım etmek için harekete geçmeyişleri pek de şaşırtıcı değildi. Tam tersine, bu olay ülkenin dışarıdaki prestijini lekelemişçesine mahcup olmuşlardı.

Yine de bu kaçınma, hızla hukukçu engellemeye ve hatta bazı yetkililer arasında Belçikalı mahkûma yönelik sempatiye dönüştü. Bu durum özellikle Joris'e hapisane hayatı ile başa çıkmasında yardımcı olan ve bu nedenle bir Osmanlı gazetecisi ve propagandacısının deyişiyle '*réserve diplomatique*' durumunun çok ötesine geçen İstanbul'daki Belçikalı diplomatik ve konsolosluk görevlileri için geçerliydi.⁵⁸ Bu adamlar gayri resmi olarak Joris'in yakın arkadaşı, Antwerp'teki anarşist yayıncı Victor Ressler ile oldukça cana yakın bir şekilde yazışıyor ve çoğu zaman farklı destekçilerden gelen paranın Joris'e aktarılmasını sağlıyorlardı. Bu hareketlerin İstanbul'daki elçiliğe büyük bir gölge düşürdüğü ortadadır.⁵⁹ Belçikalı mahkûma ayrıca kış soğuğu için sıcak tutacak kıyafetler ve ayakkabılar da veriliyordu.⁶⁰ Joris'in saldırıdan önce de aralarının iyi olduğunu iddia ettiği Baron de Hübsch ve Margetić isimli iki çevirmenin

eser: M. Conway and J. Gotovitch (editörler) (2001) *Europe in Exile: European Exile Communities in Britain, 1940-1945* (New York; Oxford: Berghahn) .)

57 Morelli, *De aanslag op Leopold II*.

58 Nicolas Nicolaïdès, *L'Orient*, 11 Ocak 1908. Nicolaïdès konusunda bkz. H. Alloul ve R. Markey (2016) "Please Deny these Manifestly False Reports": Belçika'daki Osmanlı diplomatları ve basın (1850–1914)', *International Journal of Middle East Studies*, 48 (2), syf. 284–285.

59 De Hübsch'den de Dudzele'ye, 8 Şubat 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2. De Hübsch'den gelen notla karşılaştırma, 26 Haziran 1906 ve d'Arschot'dan de Favereau'ya, 12 Temmuz 1906, A.G.E.

60 Ressler'a 14 ve 27 Aralık 1906 ve 19 Şubat 1907 tarihlerinde yazılan mektuplara bakınız, eser Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 122–123.

hapishaneye yaptıkları düzenli ziyaretlere dair raporlarında, Joris genelde sefil (*'malheureux'*) olarak tanımlanır. Konsolos yardımcısı ve bir iş adamı olan ve genelde çevirmenlerine hapishane ziyaretinde eşlik eden Auguste Dauge de Joris'e yönelik benzer bir empati geliştirmişti. Ghent'ten bir Felemenk olan Dauge ve Joris görüşmeyi her zaman denetleyen Osmanlı yetkilileri için anlaşılmaz olan bir dilde konuşabiliyorlardı. Dauge mahkûma kıyafetler hediye ediyordu ve 1907 baharında Joris'in hapishaneden kaçma planlarını bile onaylamıştı.⁶¹ Görevin lideri konumundaki Kont de Dudzeele da 'şanssız vatandaşımız' dediği Joris için hızlı bir sempati ve hatta hayranlık geliştirmişti. Joris'in tutuklanmasının ve sorgulanmasının ilk haftalarında Joris'in davranışlarına yönelik şunu yazmıştı:

Joris'in davranışı çok korkusuz ve Komisyonun üyeleri ile büyük bir sakinlik ve güven içinde görüşüyor. Bu centilmenlerin hiç biri hayatları boyunca böyle bir dil duymadılar ve kendilerini bu kadar güçlü bir karaktere sahip bir adamla karşı karşıya bulmadılar. Hepsini şaşırdı ve ben de neredeyse Joris'in onları korkuyla sindirdiğini söylemek isterim.⁶²

İki yıl sonra aynı diplomat, II. Abdülhamid'in huzuruna çıktığı ve Sultan'ın başarısız saldırı ile ilgili bir kinaye yaptığı görüşmeyi rapor etti. Diplomat bu fırsatı Joris hakkında birkaç kelime edebilmek için bir fırsat olarak kullanmıştı: Joris kolayca etki altında kalabilen bir insandı, diğerleri tarafından manipüle edilmiş ve geçici deliliğin (*'folie partielle'*) etkisi altında kalmıştı.⁶³ Bu sayede diplomat, Joris'in cezasının azaltılması için bir fırsat yaratmayı umuyordu.⁶⁴ Joris'in finansal durumu ile ilgili başka bir durumda ise de Dudzeele Brüksel'e yazarak 'Bu sefilin Türk hapishanesindeki tüm kötü koşullara karşı tamamen

61 Joris'ten Ressler'a, 30 Temmuz 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 150–151.

62 21 Ağustos 1905, De Dudzeele'den De Favereau'ya, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1 (dosya G).

63 Bu kinaye aynı zamanda genelde Avrupa'da mahkemeye çıkan anarşistlerin savunmasında kullanılırdı. Bkz. S. Vautier (editör) (2015) *Quand on jugeait les anarchistes: Chroniques judiciaires d'Albert Bataille (1856–1899)* (Cahors: La Louve).

64 De Dudzeele'den De Favereau'ya, 14 Nisan 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

savunmasız olmasına daha fazla dayanamayacağım için kişisel olarak ben müdahale edeceğim,' demişti.⁶⁵ Büyüklük taslayan ve muhafazakâr (aristokratik) Belçikalı yetkili ile mahkûm edilmiş bir otoriter karşıtı eylemcinin arasındaki bu belirsiz ve neredeyse cana yakın ilişki Mayıs 1907 tarihinde elçilik Joris'in dışarıdan alacağı yardım ile hapisneden kaçma planından haberdar olunca, şaşırtıcı bir samimiyet seviyesine yükseldi.⁶⁶ Hem elçilik hem de Dışişleri bakanlığı bu planı sessizce onaylamakla ve onu Osmanlı yetkililerinden dikkatle gizlemekle kalmıyor, aynı zamanda Joris hapisneden kaçıp aniden elçiliğin önünde belirdiğinde ona sığınma hakkı tanımayı planladıkları bir senaryonun gerçekleşmesini de bekliyorlardı. De Dudzele şifreli bir mesajda Brüksel'e şunu yazmıştır:

Muhtemelen biz onu farklı bir isimle ülkeden çıkarmadan önce Türk yetkilileri vatandaşımızın elçilikteki varlığının farkına varacaklardır. Ayrıca bu tarz herhangi bir girişimin özellikle de başarısız olursa büyük sonuçları olabilir. Yine de olayların akışına göre daha sonra almamız gereken kararların riskine rağmen, onu teslim etmemiz yönündeki tüm isteklere ret cevabı vererek başlamalıyız.⁶⁷

Göreve yeni gelmiş olan Katolik Dışişleri Bakanı Julien Davignon, de Dudzele'nin suç altında bırakıcı açıklamasını iş arkadaşı Adalet Bakanı'na tekrarlamıştı: 'Eğer Joris Belçika Elçiliğinden kaçarsa, onu Türk yetkililerine teslim etmenin sözü bile edilemez.'⁶⁸ Bu yetkililerin mahkûm edilmiş bir anarşist ile olan yakınlıklarını nasıl açıklayabileceğimiz bu bölümden sonra ele alınacaktır. Şimdilik bu açık dilin Belçika'nın yasal taleplerinin asla geçici olmadığını ve güçlü ve kibirli bir doğruluk inancını net bir şekilde gösterdiğini söylemek yeterlidir.

Belçika'nın Joris davasına verdiği diplomatik cevabı daha da geriye doğru takip edersek sonunda geline hukukçu duruş daha da

65 De Favereau'ya mektup, 30 May 1907, A.G.E.

66 De Dudzele'den Davignon'a, 24 May 1907 ve Davignon'dan şifreli telgraf, 6 Ağustos 1907, A.G.E.

67 Davignon'a mektup, 27 Kasım 1907, A.G.E.

68 4 Aralık 1907, A.G.E.

netleşir. Ülkenin ilk olarak Osmanlıların ön araştırmalarına aktif olarak destek vermesi ve ardından Joris'in mahkemeye çıkmasını onaylaması (Osmanlı yargı otoritesini tanınması) ve sonrasında aynı duruşmanın hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle onun iade edilmesini istemeleri, Belçikalıların tezinin tutarsızlıklar ile dolu olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Belçika'nın pozisyonundaki belirsizliğe ek olarak, yabancı siyasetçilerde de ciddi görüş farklılıkları vardı; bir kısmı af isteğine karşı çıkarken,⁷⁰ Belçika Adalet Bakanı Jules Van den Heuvel gibi bazıları ise elçilik 'Osmanlı yetkililerinin vatandaşımıza insani bir şekilde davranacağını' garanti ettiği sürece, İstanbul yargısından çıkan muhtemel bir idam kararına bile karşı çıkmıyordu.⁷¹ Aradan uzun süre geçmeden Van den Heuvel 'uluslararası teamüllerin' Belçika'nın herhangi bir itirazda bulunmasını engellediğini yazdı.⁷² Ancak daha sonra görüşleri değişti ve Joris'in iade edilmesini desteklemeye başladı.

İstanbul elçiliğindeki Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve çalışanlar Belçika'nın pozisyonundaki utanç verici zıtlıkların farkındaydılar. İlk olarak ülke uzun süredir hem resmi olarak, hem de uygulamaya yönelik bir şekilde Osmanlı'nın karma davalar konusundaki yargı otoritesini kabul etmiş bulunuyordu. Osmanlı yetkilileri 1881 senesinde kapitülasyon rejimine karşı büyük bir saldırı başlattı ve yabancı elçilikler ile konsolosluklara bundan sonra tüm karma davaların tamamen Osmanlı yargısının imtiyazında olduğunu ilettiler. Büyük devletler kendi çevirmenlerinin mahkemede bulunması ve herhangi bir mahkeme kararının geçerli olması için onların imzalarının gerekliliğini içeren mevcut durumu savundular. Belçika'da bu toplu harekette büyük devletlerin tarafını tuttu ve böylece Osmanlı hükümeti 1905 senesinde bu alandaki yasal otoritenin

69 Örnek için bkz. Van den Steen de Jehay'dan not, 5 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1; ve Van den Heuvel'den de Favereau'ya, 23 Ağustos 1905, A.G.E.

70 Van der Straten-Ponthoz'dan iç not, 27 Eylül, 2 Aralık ve 4 Aralık 1905, A.G.E. Ancak Genel Müdür son ana kadar Sultan'ın Joris'e kendiliğinden af vereceğini ummuştur.

71 Van den Heuvel'den de Favereau'ya, 14 Kasım 1905, A.G.E. Fakat aynı düzensiz mektupta garip bir şekilde Joris için af talep etme olasılığını da dışarıda bırakmamıştır.

72 De Favereau'ya, 7 Aralık 1905, A.G.E.

kendilerinde olduğunu söyleyebildi.⁷³ İkinci olarak, Belçika vatandaşlarının çevirmenlerinin hataya yer vermeyen onayı ile Osmanlı adli mahkemelerinde yer aldığı olayların örnekleri mevcuttu.⁷⁴ Ancak daha da önemlisi, Belçika nasıl olur da neredeyse tüm büyük Avrupa devletlerinin uzun zaman önce vazgeçtiği bir hakkı talep edebilirdi? Avusturyalılar bunu 1878 senesinde Osmanlılar ile gerçekleştirilen bir kongre ile formüle bile dökmüşlerdi. Bazı istisnalar hariç, (aynı sınıf bağlantılarının rol oynadığı yüksek profil davalar ve gücün kötüye kullanılması gibi) yabancı vatandaşlar her zaman Osmanlı mahkemelerinin karşısına çıkmış ve onlar tarafından cezalandırılmıştı. Pek çoğu (neredeyse hepsi) büyükelçilerin de onayıyla yerel hapisanelere düşmüştü.⁷⁵ Kapitülasyon ayrıcalıklarının Batılı ülkelerin gözünde yükselişe geçmesinin nedenleri, (Osmanlıların 'İslam kanunlarının' Avrupa'nın mantıklı kanunları karşısında ötekileştirilmesi) Osmanlı yargı sisteminde gerçekleştirilen medeni, ceza ve ticari kanunlardaki Fransız kanunlarını örnek alan derin reformlar ve 1870 yılında yerli laik mahkemeler olan Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulması sayesinde sona ermişti.⁷⁶

Dahası Belçikalı diplomatlar, en azından kayıt dışında, iddialarının çelişkiler içerdiğinin ve yasal teamüllere karşı olduğunun tamamen ve acı verici bir şekilde farkındaydılar. Joris'in tutuklanmasının hemen ardından Kont Van der Straten-Ponthoz şöyle yazmıştı; 'Uluslararası hukuk söz konusu olduğunda, adli ve ıslah mahkemeleri çevirmenin desteği ile Osmanlı yargısının yetkisindedir.'⁷⁷ Hepsi Joris serbest bırakılsa

73 Aslında 1868 yılından itibaren Dışişleri Bakanlığı 8. maddenin farklı yorumlanabilme ihtimallerinin farkındaydı ve Osmanlı hükümetinin '1838 anlaşması üzerinden diğer güçlere verilmemiş hak ve ayrıcalıkları alma niyetinde olmayacağı' sonucuna ulaşılmıştı. Van der Stichelen'dan Greindl'e, 14 Aralık 1868, ABZ, Pf 2762/4.

74 Örnek için Van der Straten-Ponthoz'ın notu, 25 Ağustos 1905 ve de Dudzele'den bir rapor, 14 Eylül 1905, her ikisi içinde bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

75 En azından de Dudzele'nin pek çok olayda Belçika'ya sunduğu rapor bu yöndedir; genelde İstanbul'daki durumdan bahsediyordu.

76 T. Kayaoglu (2010) *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China* (Cambridge; New York: Cambridge University Press), syf. 114–121. Ayrıca bkz. A. Rubin (2011) *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity* (Basingstoke; New York: Palgrave).

77 26 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

bile onu tekrar yargılamaları gerektiğinin farkındaydı ve bu yerel otoritenin desteği olmadan ön araştırmalar yapılamayacağı ve Osmanlı tarafı kesinlikle böyle bir yardım sunmayacağı için kelimenin tam anlamıyla imkânsızdı. Bu yüzden Belçikalı diplomatlar Joris'in iade edilmesi gibi sıra dışı bir durumda onu muhtemelen serbest bırakmaları gerektiğini itiraf ettiler.⁷⁸

Belki de Belçika'nın Joris davası konusunda benimsediği diplomatik pozisyondaki tutarsızlıklar en çok ülkenin geleneksel dış politikası ele alındığında ortaya çıkmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl Belçika diplomasisi finansal ve ticari çıkarlar tehlikeye ahlaki kaygıları askıya almayı içeren ticari eylemciliğe bağlıydı.⁷⁹ Yirminci yüzyılın başlarında da durum aynıydı ve dış siyaset ağırlıklı olarak Belçika'nın ekonomik çıkarlarının yurt dışında korunması ve arttırılması üzerine odaklanmıştı.⁸⁰ Modern siyasetçiler Brüksel'in prensip sahibi hukukçu duruşu ile ne kazanmayı umduğunu kendi kendilerine sormuş olabilirler. Bu soru, özellikle en baştan beri Osmanlı'nın bağımsızlığı ve egemenliğine karışılmayacağını ve bunlardan vazgeçmeyeceğini bilen Belçikalı diplomatlar ele alındığında daha da önem kazanıyor. Joris'in tutuklanmasının üzerinden uzun zaman geçmeden Van der Straten-Ponthoz, Joris'in iadesi üzerine yapılacak taleplerin başarısız olmaya mahkûm olduğu sonucuna ulaşmıştı.⁸¹ Bu arada İstanbul'daki de Dudzeele de benzer bir sonuca ulaştı: Yapılacak her türlü protesto sadece platonik olabilirdi.⁸² Diğer bir deyişle Brüksel en baştan beri şansı olmayan bir amacın peşinde koşmaktaydı. Joris'in bazı savunucuları

78 Bkz. De Dudzeele'den De Favereau'ya, 23 Ekim ve 24 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1 ve 2; De Dudzeele'den De Favereau'ya tekrar 22 Mart 1907, A.G.E., cilt 1; ve de Dudzeele'den Davignon'a, özellikle şifreli mesaj, 28 Kasım 1907, A.G.E., cilt 2.

79 N. Carcan-Chanel (1968) 'Rôle des intérêts et des ambitions économiques de la Belgique dans l'histoire de ses relations diplomatiques, 1870-1914', N. Carcan-Chanel ve M. Delseme (editörler) *Agents diplomatiques belges et étrangers aux XIXe et XXe siècles. Deux études économique-sociales* (Brüksel: Éditions de l'Institut de sociologie, Université libre de Bruxelles), 65-102.

80 Coolsaet, *België en zijn buitenlandse politiek*, syf. 176.

81 26 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1. Ayrıca bkz. Favereau'dan Van den Heuvel'a, 5 Eylül 1905, A.G.E.; ve De Dudzeele'den De Favereau'ya, 16 Ocak 1906, özellikle şifreli mesaj, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

82 De Dudzeele'den De Favereau'ya, 28 Ağustos 1905, A.G.E.

arasında bile yaygın olan fikir buydu. Örnek vermek gerekirse, ünlü liberal-ilerici avukat Edmond Picard 'Özellikle Türkiye gibi despot bir hükümetin kendi vatandaşlarına karşı işlenmiş suçları yargılama hakkını yabancılara bıraktığını görmek garip olurdu,' şeklinde bir açıklama yapmıştı.⁸³

Belçikalı diplomatlar ayrıca itirazlarının İstanbul'da yaratabileceği pek çok ters etkinin de farkındaydılar. Kısa süre önce neredeyse yirmi beş yıldır Osmanlı'nın Belçika bakanı olan Stefanaki Karatodori Efendi'nin entrikalar sonucu aniden kovulması da gerilmiş Belçika-Osmanlı ilişkileri üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştu.⁸⁴ Leopold, onun yerine geçen ve Avrupa basınında Sultan'ın casus-büyükelçisi olarak adlandırılan Münir Bey'in akredite mektuplarını imzalamayı reddetmişti. Bu olay, Brüksel ile Yıldız Sarayı arasındaki ilişkiler üzerinde büyük bir baskıya neden oldu. 1905 senesine gelindiğinde bu sorun halen çözülememişti ve Ağustos 1905 tarihinde de Dudzeele Joris'in hareketinin iki ülke arasındaki ilişkileri daha da zora sokacağı konusunda uyarıda bulundu.⁸⁵

Yine de Belçikalı diplomatları en çok düşündüren şey, Joris davasının Belçika'nın imparatorluktaki ekonomik çıkarları üzerinde yol açabileceği muhtemel olumsuz etkilerdi. Kasım 1907 tarihinde oldukça ümitsiz bir durumdaki de Dudzeele, Osmanlılar ile bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığına karar verdi ve bu nedenle Belçika'nın 'vatandaşlarımızın karma davalarda yargılanması ve cezalandırılmasına dair tüm iddiaları açık bir şekilde geri çevirecek cesarete' sahip olması gerektiğini söyledi.⁸⁶ Aynı gün Brüksel ondan Osmanlı hükümetine bir hatırlatma daha yollamasını istedi. Yetkili bakan ise bu hareketin yol açabilecekleri üzerine hızlı bir cevap verdi:

83 Picard'dan Lorand'a, 27 Aralık 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 99–100.

84 C.V. Findley (1989) *Ottoman Civil Officialdom: A Social History* (Princeton: Princeton University Press), syf. 229.

85 De Dudzeele'den De Favereau'ya, 11 Ağustos 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

86 De Dudzeele'den Davignon'a, 28 Kasım 1907, A.G.E.

... burada kapatılmış kabul edilen bir davayı tekrar açmak ve bize yönelik yeni ve ateşli bir hoşnutsuzluğa neden olarak zaten zorla iyi tutmaya çalıştığımız ilişkilerimize zarar verecek ve bu da burada çıkarları olan vatandaşlarımıza büyük bir dezavantaj getirecektir.⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu pek çok Belçikalı yatırımcı ve endüstrinin büyük ismi için en karlı ve en kolay ulaşılabilen pazar haline gelmişti.⁸⁸ Osmanlı topraklarında en büyük ekonomik varlığın sahibi olan Fransa ve Almanya ile karşılaştırılamayacak olsa da, Belçikalı finansörlerin bu alanda önemli çıkarları vardı. Belçika başkenti, 1904 senesine gelindiğinde Osmanlı devlet borçlarında dördüncü sıradaydı. Daha da önemlisi, Belçika'nın Osmanlı şehir alt yapısını yenileme konusunda girişimleri vardı. İstanbul'daki Belçikalı kapitalistler, Gaz de Stamboul (kuruluş 1888) ve Société Impériale Ottomane (kuruluş 1891) ile şehrin aydınlatma sistemini tekellerine almışlardı. Ayrıca İstanbul'da yer alan tramvay girişiminde de önemli oranda hisseleri vardı.⁸⁹ Pek çok farklı Belçika şirketi İzmir, Selanik, Beyrut ve Şam gibi büyük Osmanlı şehirlerinde kamu hizmetleri sunmaktaydı.⁹⁰ Belçikalı diplomatlar her zaman ülkelerinin ekonomik çıkarlarını korumak ve yaymak için hevesle yeni yöntemler arıyorlardı. Bunu başarmak için hiçbir zaman taraf tutmuyor ve ister yerel finansörler isterse rakip Fransız ve Alman şirketleri olsun olaya müdahil tüm taraflar ile iş birliği yapıyorlardı.⁹¹ Tüm bu yatırım

87 De Dudzele'den Davignon'a, 28 Kasım 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

88 Ekteki bölümün dayandığı eser: J. Thobie (1974) 'Intérêts belges et intérêts français dans l'Empire Ottoman (1880–1914)', *Les relations franco-belges de 1830 à 1934. Actes du Colloque de Metz* (Metz: Université de Metz), syf. 213–244; ve V. N. Geyikdağı (2011) *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations, 1854–1914* (Londra: I. B. Tauris).

89 Belçika 1895 ile 1913 yılları arasında pek çok ülkede şehir ulaşım sistemlerinin geliştirilmesinde lider bir rol oynamıştır. A. Lopez (2003) 'Belgian Investment in Tramways and Light Railways: An International Approach, 1892–1935', *Journal of Transport History*, syf. 59 ve 73.

90 'Belçikalı' şirketlerden anladığım, Belçikalıların yönetiminde olduğu şirketlerdir fakat bunlar Belçika başkenti tarafından kurulmuş şirketler ile sınırlı kalmaz. Bazısı yabancı ve özellikle Fransız girişimleri ile kurulmuş olan ortak şirketlerdi. Yine de 1914 senesinde en azından dört büyük girişim özel olarak Belçikalı sayılabilirdi: Eaux de Smyrne, Compagnie industrielle du Levant (İzmir), La Phocéenne (İstanbul ve İzmir) ve Eaux de Salonique. Bkz. Thobie, 'Intérêts belges dans l'Empire Ottoman', syf. 226–229. Belçika'nın Osmanlı şehirlerinde sunduğu aydınlanma ve kamu ulaşımı konuları için ayrıca bkz. Geyikdağı, *Foreign Investment in the Ottoman Empire*, syf. 114–117.

91 Thobie, 'Intérêts belges dans l'Empire Ottoman', syf. 243.

fırsatlarına sağlanan erişim devlet işlerini büyük oranda tekeline almış olan Osmanlı Sarayı'na bağlıydı. Sultan'ın (ve çevresinin) desteği, özellikle madencilik ve demiryolları alanlarında devlet tarafından sağlanan imtiyazlar için önemliydi.

Bu nedenle Belçika'nın meydan okuyan resmi duruşu, bazı Belçikalı iş sektörlerinin Abdülhamid yanlısı duyguları ile sürekli bir çakışma halindeydi. Bu duruma ışık tutan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan isimsiz bir Belçikalı mühendisin yazdığı mektup *Gazette de Liège*'de yayınlandı:

Bu şanssız olay Osmanlı çevrelerinde Belçika'ya karşı öfkeye neden oldu; nedensiz yere de değil, Türkler duruşma sırasında 39 kişinin ölümüne neden olan olaydaki suç ortaklığını açıkça itiraf eden bir adama karşı sempati gösterilmesinden ötürü şaşkınlara. Bunun, burada büyük bir pazar bulmuş olan Belçika endüstrisine büyük bir zarar vereceği kuşkusuzdur, özellikle de ülkemizin malzemelerin büyük bir kısmını sağlamakta olduğu demiryolları inşaatı sektörü ele alındığında.⁹²

Son olarak, Belçika'nın duruşu jeopolitik açıdan da bakıldığında sıra dışı bir şekilde zarar verici görünmektedir. Neredeyse tüm büyükelçiler Brüksel'in protestolarının uygunluğunu ve yasal geçerliliğini eleştirmiştir.⁹³ Amerikalılardan aldıkları desteğin haricinde, Belçikalılar uluslararası alanda tamamen izole olmuşlardı.⁹⁴ Quai d'Orsay'a (Fransa) yönelik Aralık 1905 tarihinde yapılan resmi olmayan yardım talebi soğuk bir cevaba neden olmuştu. Fransa Brüksel'e söz konusu kapitülasyon haklarının kullanılmadığını ve Joris bir Fransız olsa bile iadesini talep etmeyeceklerini bildirmişti. Bu dava, Sultan'ın kendisini içerdiğinden oldukça hassas bir konuydu.⁹⁵ Joris'in affedilmesi ve hapisten bırakılmasının ardından bile bazı yabancı diplomatlar

92 *Gazette de Liège*, 22 Şubat 1906.

93 De Dudzele'den De Favereau'ya, 21 Aralık 1905 ve Davignon'a, 26 Aralık 1907, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

94 Moncheur'dan (Washington'daki Belçika bakanı) de Favereau'ya, 30 Aralık 1905 ve 12 Mart 1906, A.G.E., cilt 1.

95 Dosya 'Correspondance relative à la demande d'intervention adressée au Gt. français', ABZ, Pf 4417/12, cilt 2, özellikle Leghait'dan Favereau'ya, 11 ve 19 Ocak 1906; De Favereau'dan de Dudzele'ye, 20 Ocak 1906, A.G.E., cilt 1.

Belçika eski mahkûmu tekrar yargılamadığı için ülkenin pozisyonunu eleştirmiştir. Bu konuda de Dudzeele'nin Almanya büyükelçisi ile yaptığı konuşma iyi bir örnek sunar:

Hükümetiniz ne yapacak? Ona karşı burada açıklanmış olan kararı kabul etmeyi reddettiğiniz için bu anarşisti Belçika'da tekrar yargılayacak mısınız? 50 kişiyi öldürmüş olan bu adam günümüzün en büyük suçlularından biridir ve en tehlikeli anarşisttir. Eminim kısa sürede hükümetiniz için gerçek zorluklara ve sorunlara yol açacaktır. Bana gelince, ben Berlin'e bir telgraf çektim ve eğer Almanya'ya ayak basarsa sınır dışı edilmesini söyledim ve sanırım pek çok meslektaşım da aynı şeyi yaptı.⁹⁶

Buradaki en büyük ironi, Belçika'nın bu iddialara verdiği cevabın Joris'in Belçika mahkemesinde tekrar yargılanmasının Sultan'ın egemenliğine yönelik bir saldırı sayılacağı için geçersiz olacağıdır.

Ancak hem sonunda etkisiz olduğu hem de o dönemin 'gerçek' diplomatik sorunu olan 'Kongo Meselesi' ile karşılaştırıldığında önemsiz kaldığından ötürü, Belçika'nın hukukçu baskısının Osmanlı otoritesi üzerinde bıraktığı diplomatik ağırlığı abartmamak için dikkatli olunması gerekir.⁹⁷ Ülkenin İstanbul'daki resmi temsilcisinin geri çağırılması ya da tüm diplomatik ilişkilerin sona erdirilmesi gibi daha ağır önlemlerin alınabileceği unutulmamalıdır. Bu tarz önlemler tabi ki Brüksel'deki siyasetçiler için siyasi (ve ekonomik) olarak fazla tehlikeliydi. Son olarak, uzun dönem ele alındığında Joris meselesinin Belçika-Osmanlı ilişkilerine yönelik büyük bir tehdit içermediği kanıtlanmıştır. Joris'in serbest bırakılmasının ardından II. Abdülhamid arada kalmış olabilecek herhangi bir gerginliği azaltmak için 1900 yılından beri boş olan Osmanlı'nın Brüksel bakanı pozisyonuna tekrar bir atama gerçekleştirdiğini

96 Davignon'dan, 13 Ocak 1908, A.G.E.

97 Sultan'ın Joris'i affetmesinin nedeni Belçika diplomasisi değildi. Konu ile ilgili bkz. Bölüm 4.

açıklamıştır.⁹⁸ Abdülhamid bunun da öncesinde kendi döneminin kamu ilişkilerinin tipik bir örneği olacak şekilde, bir geminin yapımı için çelik devi olan Société Cockeril şirketine sipariş vererek Belçika'ya uzlaşma işaretleri vermişti. Gemi Antwerp'te, Scheldt nehrinde Ocak 1908'de denize indirilmiş ve Basra'ya yola çıkmıştır. Osmanlı diplomatik ve elçilik temsilcileri ile Yıldız Sarayı'ndan gelen bazı devlet adamları bu etkinliğe katılım göstermiştir.⁹⁹

SİYASİ FIRSATÇILIK?

Belçika'nın '*Realpolitik*' yolunu takip etmeyi seçmediği gerçeği ortadadır, bunun yerine görünüşte umutsuz olan bir yargısal savaş vermeyi seçmiştir. Bu nedenle bu çelişkili ya da en azından riskli politika seçimine yol açan bazı nedenleri belirtmekte fayda var. Bakanlık yetkilileri açıkça kamuoyuna karşı duyarlıydı.¹⁰⁰ Joris'in davasının Belçika'daki parlamento üyelerinden yasal akademisyenlere ve yazarlara, şairlerden gazetecilere kadar bazısı Dışişleri Bakanlığı ile iletişimde olan halkın önde gelen pek çok isminin aktif desteğini çekmiş olması onları özellikle endişelendirmektedir.¹⁰¹ (Bakınız 7. Bölüm). Bu sorun parlamentoda herhangi bir tartışmayı tetiklememiş olsa bile, Dışişleri Bakanlığı uygunsuz bir gensorunun çıkmasını bekliyordu.¹⁰² Daha önce de gördüğümüz gibi, Katolik hükümet Joris'in tutuklanmasının ve yargılanmasının ardındaki ilk haftalarda pek çok önemli kişiden ciddi bir düşmanlık ile karşılaşmıştı. Basındaki ve sokaklardaki Joris yanlıları Brüksel'in politikasına yön vermiş katalizörlerden biri olabilir.¹⁰³ Osmanlı

98 Bkz. de Dudzele'den Davignon'a, 12 Nisan 1908, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2. İstanbul ancak 1908'deki rejim değişikliğinden sonra Brüksel'e tam yetkili bir bakan atamıştır.

99 *Le Matin*, 31 Ocak 1908.

100 Bir iç notta Van den Steen de Jehay 'kamuoyunu dikkate alma' konusunun üzerinde durulması gerektiğinden bahsetmiştir. 12 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

101 Mesele Brüksel'deki Felemenk edebiyat profesörü olan Augustus Vermeylen'dir. Van den Steen de Jehay'dan not, 11 Aralık 1905, A.G.E. Ayrıca bkz. Albéric Rolin'den de Favereau'ya, 12 Nisan 1906, A.G.E.

102 Örnek için bkz. Van der Straten-Ponthoz'dan iç not, 4 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 1; ve de Favereau'dan Van den Heuvel'e, 19 Eylül 1905, A.G.E.

103 Bkz. Van den Steen de Jehay'dan iç not, 12 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

Hükümeti ile sürmekte olan ‘müzakereler’ kendi ülkelerindeki kamu huzursuzluğunu yatıştırmanın ya da susturmanın kullanışlı bir yolunu sağlamış olabilir.

Bu açıklama Belçika’nın savaş öncesi diplomatik kuruluşunun ülkedeki kamuoyuna olan bağlılığını olduğundan daha önemli gösterebilir. Brüksel ve yurt dışındaki diplomatlar Joris davası hakkındaki genelde bilgisiz ve parti yanlısı basın açıklamalarını büyük bir dikkatle takip ediyor ve kimi zamanda yazılanlar nedeniyle dehşete düşüyorlardı. Aynı şekilde resmi belgelerin basına sızmamaları için de oldukça dikkatliydiler.¹⁰⁴ Fakat Brüksel’in genelde Belçika’nın önde gelen isimlerini etkilemeye çalışmasına rağmen, hükümet Almanya ya da Fransa gibi ülke içinde sistematik bir ‘basın yönetim’ stratejisi geliştirmemişti.¹⁰⁵ Dışişleri Bakanlığı 1914 senesinden önce bir ‘basın bürosu’ kurmamıştı ve gayri resmi bir gazete sponsorluğu da bulunmuyordu, bunun yerine geleneksel basına karışmama politikasını takip etmekteydi.¹⁰⁶ Kıtadaki pek çok muadili gibi, Dışişleri Bakanlığı da dış siyasetin tamamen devletin özel ayrıcalığı olduğuna inanmaktaydı: ‘Genel nüfus’ bu konuda kesinlikle söz hakkına sahip değildi ve Dışişleri Bakanlığı’nın iç yapısı toplumdan büyük bir dikkatle gizlenmişti. Bu da bakanlık yetkililerinin neden Joris meselesi konusundaki politikalarını açıklama ihtiyacı duymadıklarını ya da makaleler ile basına iletmediklerini açıklar.

104 Bkz. Van der Straten-Ponthoz notları, 8 Ekim 1905 ve 21 Aralık 1907, A.G.E., cilt 1 ve 2.
105 Örneğin I. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı yıllarda durum buydu ve Brüksel aktif bir şekilde gittikçe Almanya’dan korkan Belçika basınına tarafsız tutmaya çalışıyor ve II. Wilhelmine Almanya’sına karşı daha olumlu bir yaklaşım benimsemelerini istiyordu. Bunu bana belirttiği için Rik Coolsaet’e teşekkürler. Diğer ülkeler tarafından gerçekleştirilen ‘basın yönetimi’ için bkz. D. Geppert (2008) ‘The Public Challenge to Diplomacy: German and British Ways of Dealing with the Press, 1890–1914’, M. Mösslang ve T. Riotte (editörler) *The Diplomats’ World: The Cultural History of Diplomacy, 1815–1914* (Oxford: Oxford University Press), syf. 133–164.

106 M. Auwers (2014) ‘The Island and the Storm: A Social-Cultural History of the Belgian Diplomatic Corps in Times of Democratization, 1885–1935’, doktora tezi (Antwerp Üniversitesi), syf. 230–234.

İHTİŞAM ÇILGINLIĞI?

Belçika'nın Osmanlı'ya karşı uyguladığı pervasız diplomasinin ülkenin (devletin) elitlerinin sahip olduğu yeni büyük hırslara yansıdığını söylemek çekici olabilir. Belçika yüzyılın başında ileri ölçüde sanayileşmiş ürünlerinin, teknolojisinin ve uzmanlığının tüm dünyaya ihracatını yaparak önde gelen ekonomik güçlerden biri haline gelmişti. Bu durum bazılarının sadece Kral'ın Afrika sömürgesi ile olan bağlantısıyla sınırlı olmayan ve küresel ölçekte ekonomik genişlemeyi hedefleyen 'daha büyük bir Belçika' hayali kurmalarına yol açtı. Genişleme Belçika milletini ve benlik duygusunu güçlendirecek ve dünyanın kalanına ülkenin hesaba katılması gereken bir güç olduğunu kanıtlayacaktı. Bu büyüklük hayalleri, 'genişleme lobi gruplarından' biri olan *Association des licenciés sortis de l'Université de Liège*'in (Liège Üniversitesi Mezunlar Derneği) tüzüğünde uygun bir şekilde özetlenmişti: Ülkenin 'dünya güçleri sıralamasındaki beşinciliğini' koruması için genç Belçikalı profesyonelleri ülke dışına göndermek zorunludur. Bu tarz genişleme düşünceleri yeni milliyetçilik kavramları ile el ele ilerlediğinden bu inancın savunucuları arasında doğal olarak sömürgeci tutkunları, yatırımcılar, sanayiciler ve aynı zamanda bazı diplomatlar ve önde gelen siyasetçiler de vardı.¹⁰⁷ Yükselişe geçen Fransız-Alman rekabeti konusunda endişelenen ve özellikle gelecekteki bir savaştan ve Belçika'nın tarafsızlığının bozulmasından korkan bazı temsilciler daha güçlü ve agresif bir Belçika fikrini savunuyorlardı. İnsanın ülkesini savunması vatanseverlik göreviydi. 1905 senesinin sonunda Belçika'nın mecburi askeri görev sistemi getirip getirmeyeceğini tartışan 'ordu meselesi' baskın bir konuydu.¹⁰⁸

1906 senesinin sonlarına doğru İngiltere'nin organize ettiği Kongo Özgür Eyaleti konulu uluslararası konferansının,

107 Belçikalı diplomatların sömürgeci yaklaşım konusundaki sempatileri için bkz. A.G.E., syf. 146–151.

108 M. Dumoulin (2009) "Een groter België". De koning, België en de wereld in 1905', V. Dujardin ve diğerleri (editörler) *Leopold II. Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie* (Tielt: Lannoo), 127–141. Liège Üniversitesi Mezunlar Derneği ile ilgili daha önceki alıntı da bu kaynaktır.

Brüksel'in bakış açısından sömürge bölgesinin kendilerinden ayrılması gibi muhtemel 'feci' sonuçları olabilirdi ve hükümetin hem diplomatik alanda ve hem de basında çıkan dedikodulara cevap verme tavrı da benzer bir karaktere sahipti. İddialara göre Almanya, Fransa ve hatta Amerika Birleşik Devletleri bile bu girişimi desteklemekteydi. Ancak hükümet, krallarının sömürgesini ülkelerinin topraklarına katma haklarını güçlü bir şekilde koruyordu ve inatçı krallarını sonunda Belçika'nın bölgeyi resmi olarak ele geçirmesi konusunda ikna etmişlerdi.¹⁰⁹ İki konuyu birbirine bağlayan ipleri bulmak tam olarak kolay olmasa da uluslararası alanda sömürgeci bir güç olmanın getirdiği bu yeni ortaya çıkan kişisel farkındalık Brüksel'in Joris meselesinde sergilediği küstahlığı açıklayabilir. Uluslararası alanda güç göstermek Kont de Dudzele'nin de genellikle söylediği gibi (alta bakınız) yaygın bir şekilde propagandası yapılan 'daha büyük bir Belçika' anlayışının zafer fikri ile iyi uyuşmaktaydı.

ORYANTALİST BAKIŞ AÇISI İLE ULUSLARARASI DÜZEN YORUMU

Avrupa'nın siyasi elitleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik derin fakat kararsız bir önyargı vardı. Bazıları Osmanlı'yı takdir ediyor ve romantikleştiriyor olsa bile, çoğu (zımnın) Güneydoğu Avrupa'nın bazı bölümlerine hükmeden ve bu bölgedeki pek çok Hristiyan vatandaşına baskı uygulayan İslam İmparatorluğu'nun aykırı, geri kalmış ve çökmeye mahkûm olduğunu düşünmekteydi. Oryantal önyargılar sadece Avrupa İmparatorluğu'ndaki bazı ideolojik temelleri beslemekle kalmıyor (örneğin Kuzey Afrika'da olduğu gibi), aynı zamanda büyük güçlerin Osmanlı devletinin işlerine sömürgeci bir tavırla müdahalede bulunmasını da meşru hale getiriyordu.¹¹⁰ Belçikalı yetkililerin tavırlarındaki paradoksu tam olarak anlamak için

109 Stengers, *Congo, mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, syf. 170–173.

110 Bkz. E. Burke III (2014) *The Ethnographic State: France and the Invention of Moroccan Islam* (Berkeley: University of California Press); D. Bryce (2013) 'The Absence of Ottoman, Islamic Europe in Edward W. Said's Orientalism', *Theory, Culture & Society*, 30 (1), 99-121; E. R. Durand (2013) *Charles de Moüy, diplomate et littérateur. Regards d'un français sur l'Empire Ottoman, 1875–1880* (İstanbul: The Isis Press).

(gerçek koşullarda uygulanamayacağını bildikleri modası geçmiş hakları talep etmek) modern burjuvazi Avrupa-Amerika'sının 'Türkiye' üzerindeki tezlerini ve ülkenin dünyadaki yerine dair algıları daha derinden incelemek gerekir. Batılıların üstünlük sağladığı 'çekirdek-çevrede uluslararası düzen' konseptinin ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıl boyunca, Avrupa'da 'daha büyük' ve 'daha ufak' güçler arasındaki hiyerarşinin formüle edilmesine dair yeni kavramların yaratılması 'medeni olanlar' ile 'medeni olmayanlar' arasında yeni bir kavramsal uçurum oluşturmuş ve medeni olanların, olmayanların üzerinde daha yüksek bir siyasi ve yasal güç kazanmasına yol açmıştı.¹¹¹ Aydınlanmış (Hristiyan) Avrupa'nın, dünyanın geri kalanına karşı daha üstün olmasının önceden belirlenmiş olduğuna ikna olan ve ırksal eşitsizlik konularında Sosyal-Darvinvari fikirlerden etkilenen pek çok siyasetçi ve hukuk akademisyeni, gezegeni her biri modernleşme yolunda farklı aşamalarda olan kategorilere (medeni, yarı-medeni ve barbar) bölmüştü.¹¹² İlk kategori 'Milletler Ailesi' tarafından temsil ediyor ve temelde tüm Batı Avrupa devletleri, ABD ve bazı Latin Amerika ülkelerinden oluşuyordu. Aradaki kategoride egemenliği geniş çapta tanınan fakat henüz tam olarak medeni sayılmayan ülkeler vardı. Bu kategoriye Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Japonya girmekteydi. Son hayali grup olan barbarlar söz konusu olduğunda ise Avrupalılar bu insan ve ülkeleri 'medenileştirme' konusunda ahlaki bir görevleri olduğunu düşünüyorlardı. Bu Avrupa merkezli şema devlet yetkililerine sömürgeleştirmenin acımasız girişimini meşrulaştırma konusunda bazı retorik aletler sunmaktaydı.¹¹³

111 B. Buzan ve G. Lawson (2015) *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press), syf. 174. Ayrıca bkz. syf. 172–178.

112 Bu tarz fikirler küresel Batılı emperyalizminden ve birçok Avrupalı uluslararası hukuk akademisyenin geliştirdiği imparatorluğun genişlemesine ve sömürgecilğe yönelik propaganda yapan ve bu fikri meşrulaştıran tavrından ayrı tutulamazdı. C. Sylvest (2008) 'Our Passion for Legality': International Law and Imperialism in Late Nineteenth-century Britain', *Review of International Studies*, 34 (3), 403–423.

113 Bu konuyla ilgili bkz. Rodogno, *Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire*, 47–54, ve U. Özsu, 'The Ottoman Empire, the Origins of Extraterritoriality and International Legal Theory', F. Hoffmann ve A. Orford (editörler) *Oxford Handbook of the Theory of International Law* (Oxford: Oxford University Press)

Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı şartlar altında ve ismen de olsa 1856 senesinde gerçekleştirilen Paris Konferansı'ndaki 'Avrupa Anlaşma'sına katılmasına izin verilmiş olsa bile, Osmanlı halen tamamen 'medenileşmiş' olarak algılanmıyordu. Bu yüzden 1856 senesinden sonra Batılı diplomatlar, aydınlar ve siyasetçiler Osmanlı'ya Milletler ailesinin bir üyesi olarak gereken saygıyı göstermediler ve İmparatorluğun kanun sayılan 'İslami' ve 'despot' karakterinin onu dışarıda bıraktığını savundular.¹¹⁴ 'Hristiyan dünyası dışındaki ülkeler' kategorisinin yasal bir konsept olarak savunmasını yapan ünlü bir Belçikalı çalışmaya katkıda bulunan bir yazarın anlatımıyla: 'Türk kanunu Kur'an'dır, tüm Oryantal sistem tamamen dine dayanır.'¹¹⁵ Burada Doğu/Batı, Oryantal/Batılı ontolojik ikili ayrımının Oryantalist tezinin, yasal uzmanların yarattığı 'uluslararası düzen'¹¹⁶ sınıflandırması ile nasıl çakıştığı gözlemlenebilir. Bu yapı altında Osmanlı İmparatorluğu yönetim ve yasal alanlarda ne tarz 'gelişmeler' kat etmiş olursa olsun, asla tam olarak eşit sayılamaz. Ya da Mariya Tait Slys'in kısa süre önce etkili bir biçimde anlattığı gibi:

Adalet ve yasaya uygunluk gibi yerli kavramların 'Oryantal hale getirilmesi', yabancı vatandaşların yerel kanunlarla yargılanmasının korkunç sonuçlara neden olacağına dair fikirlerin en önemli destekleyicisidir. Bu nedenle dokunulmazlık, merhametli bir imtiyaz sunan orijinal haline zıt olarak gittikçe 'insanlığın medeni kısmını' Osmanlı adetlerinin barbarlığından koruyan gerekli bir koruyucu olarak anlaşılmıştır.¹¹⁷

Resmi Belçika belgelerinde genel olarak göze çarpan küçümseyici Oryantal dil olmamasına rağmen, diplomatların düşüncelerine

114 Rodogno, *Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire*, syf. 37 ve 46.

115 *Journal des Tribunaux*, 14 Ocak 1906.

116 René Worringer ayrıca Osmanlı elitlerinin de evrimsel merdivende daha alt statüde olma konusunda 'Orta Doğuları da içeren 19. yüzyıl etkileri ile tarafsız olmayan bu ikili kategorinin farkında olduğunu' göstermiştir. Fakat onlar için bu o anlık, değiştirilebilir ve hatta tersine çevrilebilir bir güç dağılımıydı. Bkz. R. Worringer (2004) "Sick Man of Europe" or "Japan of the Near East"?: Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras', *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2), syf. 219.

117 Tait Slys, *Exporting Legality*, Bölüm 3, paragraf 19.

yön verenin Osmanlı'yı küçük görmeye dayalı benzer önyargılar olduğu ortadadır. Osmanlılar basitçe yabancı vatandaşları yargılamamalı ve *yargılayamamalıydı*. Bu kibirli görüşler de Dudzeele'nin genelde kavgacı dilini açıklar: Belçika'nın herhangi bir 'zayıflık' belirtisi göstermemesi ve güçlü duruşunu koruması gerektiği genelde tekrar ettiği bir görüştü.¹¹⁸ Başka bir kaynakta ise 'duruşumuzu cesaretle korumalı ve doğru an gelene kadar herhangi bir imtiyaz vermemeliyiz,' yazmıştı.¹¹⁹ Diplomat, ayrıca büyük devletlerin büyükelçilerinin ezici bir şekilde 'alt sınıfların' 'aşağılık' üyeleri ile ilişkide olduklarından dolayı sadece finansal fırsatçılık nedeniyle karma davalar üzerindeki otoritelerini teslim etmesinin de üzücü olduğunu savunmuştur.¹²⁰

Belçikalı yetkililerin Joris meselesine ve 1902-1903 senesindeki Rubino konusuna verdikleri cevaplardaki tutarsızlıklar da tam olarak Batılıların küresel ilişkilerindeki 'dışlama politikası' üzerine gizli fikirlerinden kaynaklanmaktaydı. Farklar oldukça büyüktü. İlk olarak hem Katolik hem de Liberal sözcüler ve siyasetçiler oybirliği ile İtalyan anarşistin herhangi bir ölü ya da yaralanmaya neden olmamış olan girişimi kınadılar. Rubino yargılandı ve hayat boyu hapis cezası aldı. Buna ek olarak Belçikalı Adalet Bakanı, on yıllık hapis cezasının ardından ona verilmesi beklenen şartlı tahliyeyi reddetti. Yalnız İtalyan anarşist, uzun seneler boyunca tek başına hücre hapsinde olduğu için delirerek sonunda 1918'de hapiste öldü.¹²¹ Ancak tam tersine Edward Joris ise sempati kazanmış ve büyük bir halk desteği almıştı. Brüksel onun davasını resmi olarak üstlenmiş ve bu konuyu İstanbul ile diplomatik bir sorunun merkezi haline getirmişti. Joris affedildikten sonra ülkesine döndüğünde burada herhangi bir suçlama ile karşılaşmadı ve özgür bir adam olarak yaşamaya devam etti. Aynısı Joris'in eşi Anna Nellens için de geçerliydi. Anna Nellens teknik olarak

118 Örneğin De Dudzeele'den De Favereau'ya, 26 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2; ayrıca bkz. 23 Ekim 1905 tarihli raporu, A.G.E., cilt 1.

119 De Dudzeele'den De Favereau'ya, 16 Ocak 1906, yarı şifreli mesaj, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

120 De Favereau'ya mektup, 5 Şubat 1906, A.G.E.

121 Morelli, *De aanslag op Leopold II*.

Sultan tarafından affedilmemişti ancak yine de onun Antwerp'te kocasına katılmasına izin verildi. Tüm bunlar göz önüne alındığında Rubino'nun Belçika'nın Katolik siyasetçilerinden aynı müsamahayı görmediği açıktır. Görünüşe bakılırsa kendi hükümdarlarını öldürmeye çalışan 'teröristler' daha ağır bir cezayı hak ediyordu. Belçikalı yetkililerin kendi Krallarına yönelik bir suikast girişimi nedeniyle bir yabancıyı yargılamalarından kısa süre sonra, Osmanlılara kendi vatandaşlarının karıştığı benzer fakat kesinlikle daha şiddetli bir saldırı konusunda aynı hakkı vermemek için çabalamış olmaları acı verici bir ironidir. Açıkça görülmektedir ki Osmanlılar Avrupalılar ile aynı seviyede bir saygıyı hak etmemişlerdi.

SONUÇ

Joris meselesini çevreleyen uluslararası dramı ve kargaşayı bir kenara bırakırsak bu tartışmalı konu özelliklerinden pek çoğunu kaybeder. Gerçekte bu Belçikalı göçmenin yaşadığı zorlu sınama, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı vatandaşların hayatlarını yöneten çeşitli hukuki rejimlerin şüphe götürmez doğasının tipik bir örneğiydi. Birden fazla yasal mahkemenin varlığı (konsolosluk mahkemesi, karma mahkemeler, yerel Nizamiye Mahkemeleri) ve bu mahkemelerin verdikleri cezaları uygulama konusunda zorla yaptırım sağlayacak aletlere sahip olmamaları genelde yabancı suçluların ve mahkûmların cezadan muaf tutulmalarına yol açmıştı.¹²²

Joris davasını binlerce diğer 'karma' mahkeme davasından ayıran fark, davanın kamuoyuna büyük bir şekilde duyurulması ve uluslararası alanda çekişmeli bir konuya dönüşmesidir. Ancak konunun düğüm noktası Osmanlı'nın son dönemlerindeki yargı egemenliğinin genelde Osmanlı vatandaşı olmayanlar için yasal dokunulmazlık yaratacak şekilde dış güçler tarafından ciddi bir engellenme ile karşı karşıya kalmış olmasıdır. Joris'in hapsedilmesi ve kınanması konusundaki tartışmalar on dokuzuncu

¹²² Tait Slys, *Exporting Legality*, Bölüm 3, paragraf 23.

yüzyılda Osmanlı devlet idarecileri ile bölgedeki Avrupalı-Amerikalı güçler arasında gerçekleşen sonu gelmez ve dengesiz mücadelenin bir göstergesidir. ‘Yüksek emperyalizm’, yaygın sömürgecilik ve hız kazanmış küresel kapitalizm döneminde hem büyük hem de ufak güçlerin temsilcileri uluslararası konsolosluk yargı yetkisinin geçerliliği hakkındaki tartışmaların parametrelerini ortaya koymuştur. Joris meselesinin tarihsel değeri, bu davanın sadece eşit olmayan anlaşma yasalarını korumakla sorumlu olan tarihi hiyerarşileri ve ideolojileri değil, aynı zamanda Batılı dışlama politikasının sınırlarını ve etkilerini de gözler önüne sermesidir.

Teşekkürler Bu metnin ilk taslağı üzerine yaptıkları değerli geri dönüşler için Isa Blumi, Rik Coolsaet, Wannes Dupont ve Palgrave’in isimsiz okuyucusuna teşekkür ederim. Ayrıca bu bölümü dikkatli bir şekilde tashih eden Kenan Van de Mieroop’a da teşekkürler.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Houssine Alloul Power in History: Centre for Political History (PoHis) üyesi ve Antwerp Üniversitesi’nde Araştırma Öğretim Görevlisidir. Tarih alanında doktorası bulunmaktadır. Doktora tezi olarak Belçika ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri araştırmış ve özellikle iç içe geçmiş ufak güç diplomasisine, Belçika başkentinin dünya çapında genişlemesine ve kültürler arası konulara odaklanmıştır. Araştırma konuları içinde konsolosluk tarihi, Doğu bilimleri, gezi edebiyatı, modern finans kapitalizmi ve Leopold tarzı sömürgecilik akımı vardır.

BÖLÜM 6

Diplomatik Dokunulmazlık, Son Kapitülasyonlar ve Yeni Uluslararası Avukatlar

Will Hanley

Edward Joris'in yargılanması, uluslararası hukukun ortaya çıkışı sırasında Osmanlı'nın yasal egemenliği için bir dönüm noktasıydı. Osmanlılar, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı vatandaşların durumunu yöneten adetleri, anlaşmaları ve yardımları içeren kapitülasyonların altında, Avrupalıların sert ülke yasaları dışındaki iddia ve taleplerine başarıyla karşı çıktılar. Tarafsız tanımlı yapılamayan bu sistem, içeriğe göre işlev gösteren ve işlevi zaman ve yere göre değişen bir düzendi. Odağının aşırı Batılı ayrıcalıklarına dayandığına dair ünü gerçekte uygulanışını yansıtmıyordu. Yine de 'günlük' kapitülasyonların genelde tipik olarak esnek bir uzlaştırma sistemi ile ilişkileri rahatlatıyor olmasına rağmen, nadiren gerçekleşen önemli davalar sistemdeki tutarsızlıkları ve sistemin siyasi etkiye karşı savunmasız oluşunu ortaya çıkarıyordu. Joris davası ('*L'affaire Joris*') da bu tarz bir testti. Osmanlı İmparatorluğu'nun daha ufak devletler karşısındaki gücünün dayanıklılığını gösteren ve 1876-1880 yıllarında uluslar

toplumuna dahil edilişi ile birlikte hem Belçika'dan hem de Osmanlı'dan büyük sayıda uluslararası avukatın ortaya çıkmasını sağlayan Osmanlı'nın gerçekleştirdiği yasal reformların etkisini ortaya çıkarmıştı.

Meselenin yasal aşaması Joris'in 28 Temmuz 1905'te, girişimden bir hafta sonra tutuklanması ile başladı ve Sultan Abdülhamid'in 22 Aralık 1907 tarihinde getirdiği af ile serbest bırakılıp Belçika'ya gitmek üzere ayrılması ile sona erdi.¹ Joris üzerine yapılan yasal ve siyasi yarışma pek çok alanda gerçekleşti. İlk olarak Joris'in ve diğer sanıkların soruşturması ve mahkemesi yapıldı ve bu sürecin sonunda Constantinople Ceza Mahkemesi (*Dersaadet Ceza Mahkemesi*, 18 Aralık 1905) tarafından verilen cezalar Temyiz Mahkemesi (*Mahkeme-i Temyiz*, 27 Ocak 1906) tarafından onandı. Bu süreç Osmanlı hukuk ve hukukçularını içeren ulusal bir mücadele idi (Belçikalı ve Yunan çevirmenler kendi vatandaşlarına yardım ederek katılım göstermişti). Necib Melhame tarafından yürütülmüş olan soruşturma hem yabancı hem de Osmanlı vatandaşı olan şüphelilere eşit bir şekilde davranan, etkileyici bir polis çalışmasıydı.² Soruşturma, halka açık dokuz celse şeklinde gerçekleştirilmiş ve hem ulusal hem de uluslararası basında geniş bir şekilde yer bulmuştu.³ Soruşturma ve mahkeme, Osmanlı polis süreçleri ve mahkemeleri konulu çalışmalara büyük bir ilgi yaratmış olmakla birlikte, bu bölüm daha çok davanın uluslararası yasal boyutuna odaklanır.

İkinci olarak, Joris davası (*l'affaire Joris*) Belçika ve Osmanlı İmparatorluğu arasında diplomatik ve yasal bir sorun yaratmıştı.⁴ Mahkemenin başında Belçika Elçiliği Osmanlı yetkilileri ile iş birliği yapmış fakat bu iş birliği Joris mahkûm

1 'Sultan's Act of Clemency', *The Times* (Londra), 24 Aralık 1907.

2 *Enquête sur l'attentat commis dans la journée du 21 juillet* (1905) (İstanbul: F. Loeffler). Melhame, araştırma komisyonunun üçüncü lideri ve en etkili olanıydı. Buluntuların oldukça detaylı çizimleri için bkz. 'The Attempt on the Sultan', *Times*, 25 Ocak 1906. Melhame ailesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. J. Hanssen (2011) "Malhamé-Malfamé": Levantine Elites and Transimperial Networks on the Eve of the Young Turk Revolution', *International Journal of Middle East Studies*, 43 (1), 25–48.

3 M. S. Kebedgy, 'L'affaire Jooris', *Gazette de Lausanne*, 16 Mayıs 1906.

4 Bölüm 4 ve 5'te bu konuyla ilgili karşılaştırma vardır.

edilmeden hemen önce sona ermişti.⁵ 17 Aralık 1905 tarihinde, cezanın açıklanmasından bir gün önce, Belçika'nın diplomatik temsilcileri Osmanlı'nın Joris'e yönelik yasal işlemlerini reddederek 1838 senesinde gerçekleştirilmiş olan Belçika-Osmanlı anlaşmasının maddelerine dayanarak onun iadesini talep ettiler.⁶ 23 Aralık tarihinde Osmanlılar bu iddiaları reddetmiş ve anlaşmanın önemli değişimler ve reformlar tarafından etkisiz bırakıldığını savunmuşlardır. Her iki devlette süregelen yazışmalar boyunca bu pozisyonlarını korudu ve 22 Şubat 1906 tarihinde Belçika davayı arabuluculuk için üçüncü bir tarafa taşıma teklifinde bulundu.⁷ Mayıs 1906'da Osmanlılar gayri resmi olarak bu talebi reddettiler ve Belçikalıların iletişime geçmek için yaptıkları pek çok denemeyi görmezden geldiler.⁸ Bu notlar sorumlu Dışişleri Bakanlıklarının yasal danışmanları tarafından hazırlanmış ve Constantinople'deki Belçikalı bakan ve karşı tarafta ise Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilmişti. Bazı önde gelen Belçikalıların çabalarına rağmen, diplomatik müzakereler büyük devletlerin araya girmesini tetiklemedi. Onların bu sessizliği Osmanlıların pozisyonuna yapılan sessiz bir destek olarak yorumlanmıştır.

Üçüncü olarak, Joris davası (*'l'affaire Joris'*) uluslararası avukatlar arasında davanın detayları, savunmaları ve daha büyük sahnedeki önemi konusunda tartışmalara yol açtı. Uluslararası

5 Belçika ve Osmanlı İmparatorluğu davanın başlamasından sonraki bir yıl içinde birbirlerine en azından yarım düzine not göndermişlerdir. Bu diziyi bir araya getirmekte kullandığım eser: N. Politis (1906) 'Les capitulations et la justice répressive ottomane, à propos de l'affaire Joris', *Revue de droit international privé et de droit pénal international*, 2, syf. 660 ve çeşitli haber raporları, eksik olabilir.

6 Victor Ressler'a 1 Aralık 1905 tarihinde yazdığı mektupta Georges Lorand, Belçika Dışişleri Bakanı'nın ilk olarak bu yasal tezi reddettiğini ve sadece af talebinde bulunacağını belirtmiştir. W. Ressler ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de sultan: Carolus Eduard Joris in Konstantinopel* (Antwerp: B+B), syf. 82.

7 Bu notlar 9 Ocak 1906 tarihinde Belçikalılar tarafından ve 2 Şubat 1906 tarihinde ise Osmanlılar tarafından gönderilmiştir.

8 'The Attempt on the Sultan', *Times*, 7 Mayıs 1906. İşyerine getirilen basılmamış bir makale olan 'The Assassination Attempt on Abdulhamid II: Rethinking Ottoman-European Entanglements', Antwerp Üniversitesi'nde organize edilmiştir, 21 Haziran 2013. Saro Dadyan konuyla ilgili Osmanlı yasal notlarının Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunabileceğini belirtmiştir: Başbakanlık Osmanlı Arşivi [bundan sonra BOA], özellikle dosyalar: BOA, Y.PRK.TKM 18/42; BOA, BEO 2725/204356, 2725/204357, 2727/204493; ve BOA, İ.HUS 48/22.

yasal basındaki bu tartışmalar diplomatik müzakerelerin sessiz bir hal aldığı 1906 yılında daha da büyüdü. 19. yüzyılın ortalarından sonra, birkaç değerli istisna haricinde, Osmanlı topraklarındaki yabancıların ceza mahkemeleri üç farklı yol izlemekteydi.⁹ Eğer sanık ve mağdurun her ikisi de yabancı ve aynı ülkenin vatandaşıysa, davayı kendi konsoloslukları üstleniyordu. Eğer sanık ve mağdurun her ikisi de yabancı, fakat farklı ülkelerin vatandaşları ise, sanık genelde kendi konsolosluğu tarafından yargılanıyordu. Ancak, eğer davada yabancı bir sanık ve Osmanlı vatandaşı bir mağdur varsa, dava yabancı sanığın konsolosluk çevirmeni eşliğinde Osmanlı mahkemesinde yargılanıyordu ve eğer yabancı sanık mahkûm edilirse cezasını Osmanlı hapisanesinde çekiyordu.¹⁰

Joris'in yargılanması, Belçikalılar desteklerini geri çekene kadar üçüncü modeli izlemişti. O noktadan sonra iki prosedür sorunu ortaya çıktı. İlk olarak, Osmanlı mahkemeleri cezaları açıklarken sanıkların çevirmenleri de mevcut bulunmalıydı ve Belçikalı çevirmen karar açıklanmadan önce mahkemeden ayrılmıştı: Budurumda karar geçerli miydi?¹¹ İkinci olarak Osmanlı mahkemesi Joris'i idama mahkûm etmişti fakat Belçika'da tüm idam cezaları ömür boyu hapis cezasına çevrilmekteydi:

9 Karma uyruklu kişilerden oluşan sivil ve ticari davalar, burada tartışılan suç davalarından farklı ele alınmaktaydı. Mülkleri ve bin kuruştan daha az miktarda para içeren davalar Nizamiye Mahkemeleri'nde görülürdü. Nizamiye Mahkemeleri için bkz. A. Rubin (2011) *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity* (New York: Palgrave Macmillan). Ticari davalar ve bin kuruştan daha yüksek miktarda para içeren davalar Ticaret Mahkemeleri'nde görülürdü. İlgili kanunlarla ilgili metinler için bkz. G. Young (1905) *Corps de droit ottoman; recueil des codes, lois, règlements, ordonnances et actes les plus importants du droit intérieur, et d'études sur le droit coutumier de l'Empire ottoman* (Oxford: The Clarendon Press), cilt. 1, Bölüm 7-15. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancılar için ticari ve sivil yargı yetkileri konusunda kapsamlı bir analiz için bkz. A. Mandelstam (1907) 'La justice ottomane dans ses rapports avec les puissances étrangères', *Revue générale de droit international public*, 14-15, 53-148, 534-600, 329-384.

10 Göreceğiniz üzere bu son senaryo 1870 senesinden önce ya da Mısır'da geçerli değildi. Yargı yetkisi üzerine bu tartışmalar için bkz. G. Noradounghian (1906) 'Le traité turco-belge de 1838 et la compétence en matière pénale des autorités ottomanes envers les étrangers', *Revue de droit international et de législation comparée*, 38, 126-132; Politis, 'Les capitulations', 662-672; E. R. Salem (1906) 'Effets en Turquie de la naturalisation d'un sujet ottoman', *Journal du droit international (Clunet)*, 33, syf. 76.

11 Bu prosedüre dayalı hilenin başka örnekleri de mevcuttu: 1890 Loranda davasında Fransız elçiliği Osmanlı mahkemelerinde görülen davaya çevirmen ya da danışman yollamayla reddetmişti. BOA, HR.HMŞ.İŞO 156/6/#12 no 4136, 4201 (30 Haziran 1890).

Eğer Joris 1838 anlaşmasında yer aldığı gibi cezasını çekmek üzere Belçikalılara teslim edilirse Osmanlıların verdiği ceza nasıl gerçekleştirilecekti? Mahkeme ve cezalandırmanın doğru yöntemleri üzerine yapılan tartışmalar sırasında hukukçular hem metin hem de teamüller üzerine derin bir araştırmaya giriştiler. Avukatlar davanın kendisinin gerçeklerine değil (bunlar netti ve herkes tarafından onaylanmıştı) fakat kapitülasyon rejiminin prosedür yönleri üzerinde fikir birliği sağlayamıyorlardı. Avukatlar kritik bir şekilde yargının yetki alanı üzerine en temel konuyu tartışmaktaydılar: Uygulamaya döküldüğünde Osmanlı topraklarında suçlanan sanıklar ulusal mı yoksa konsolosluk mahkemelerinde mi yargılanmalıydı? Genel olarak bu tarz davaların sorumluluğunu üstlenen bir mahkeme var mıydı yoksa davalar bölünüyor muydu? Eğer bölünüyorsa oranları neydi?

Bu makalenin iki amacı bulunmaktadır. İlki, Joris meselesini çevreleyen uluslararası yasal tartışmaları özetlemektir. İkinci olarak ise bu konuyu daha geniş ve iç içe geçmiş iki yasal tarih olarak ele alır: 20. yüzyılın başlarında sona yaklaşmakta olan kapitülasyonların ve çalkantılı yükselişinin ortasındaki, modern devlet sistemi içinde uluslararası hukukun tarihi.

ULUSLARARASI HUKUK BASININDA JORIS MESELESİ

Joris meselesi 1906 ve 1907 senelerinde önde gelen dört uluslararası hukuk dergisinde yayınlanan yedi makale ile tartışıldı: *Revue de droit international privé et de droit pénal international* (RDIPDPI), *Revue de droit international et de législation comparée* (RDILC), *Journal du droit international* (Clunet) ve *Revue générale de droit international public* (RGDIP). Ulusal basınlarda yer alan pek çok kısa alıntıyı takiben, dava Mayıs 1906 tarihinde Yunan avukat Michel Kebedgy'nin *Gazette de Lausanne*'da yazdığı makale ve RDIPDPI dergisinde yayınlanan isimsiz bir yazı ile uluslararası hukuk basınına tanıtılmış oldu.¹² Tartışmanın önde gelen ismi Belçika adına

12 Kebedgy, 'L'affaire Jooris'; 'L'affaire Joris' (1906), *Revue de droit international privé et de droit pénal international*, 2, 379–392.

Albéric Rolin ve Osmanlı adına ise Gabriel Noradounghian idi.¹³ Davayla yarı ilgili üç avukat ise Rolin-Noradounghian tartışması konusunda yorumlarını sundular.¹⁴ Yunan avukat Nicolas Politis, RDIPDPI’da bir çalışma yayınladı ve Selanikli avukat Emmanuel Salem’de *Clunet*’te yazdı.¹⁵ Son olarak Constantinople’deki Rus elçiliğinin yasal danışmanı olan André Mandelstam, Osmanlı adalet sisteminde yabancıların yeri üzerine yaptığı 250 sayfalık bir çalışmayı yayınladı. 1907 ve 1908 senelerinde RGDIP’de yer alan bu geniş kapsamlı çalışma Joris davasının detaylarına iniyor ve bir kısmı sadece bu tartışmaya cevap vermek için yayınlanmış gibi görünüyordu.¹⁶ Aşağıda bu makalelerde savunulan tezleri ve bunları yazan ve bazısı Belçika ya da Osmanlı Dışişleri Bakanlıklarının sözcüsü olan bu adamların kişiliklerini tartışacağım.

Bu tartışma neden uluslararası hukuk basınında yer aldı? Davanın daha geniş yasal önemi ilk olarak Osmanlı kapitülasyonları ve Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların yasal durumu çerçevesinde ortaya çıktı. Uluslararası hukukun genel seyri üzerindeki etkisi ise daha azdı. Bunun yerine bu dava sıra dışı bir şekilde Osmanlı kapitülasyonları üzerinden diplomatik dokunulmazlık konusuna dahil edilmişti. Kapitülasyonlar çok esnek yasal araçlardı ve ana amaçları zaman içinde değişmişti. Edhem Eldem’in de savunduğu gibi, Osmanlı kapitülasyonları ilk olarak ‘entegrasyon süreçlerinin yasal araçlarıydı ve asimilasyona dair belirgin bir eğilimden zaman içinde diplomatik dokunulmazlığın tanınan bir biçimi halini almıştı.’¹⁷ Ticari ve ekonomik alandaki yasal işlevleri, Osmanlı’daki yabancı

13 A. Rolin (1906) ‘L’affaire Joris’, *Revue de droit international et de législation comparée*, 38, syf. 52–56; Noradounghian, ‘Le traité turco-belge de 1838’; A. Rolin (1906) ‘L’affaire Joris: Étude sur la capitulation’, *Revue de droit international et de législation comparée*, 38, 363–382. Son alıntının bulunduğu makalenin yer aldığı eser: *Journal du droit international privé et de la jurisprudence comparée* (1906): 1079–1081.

14 ‘Yarı uç noktalarındaki avukatlar’ için bkz. A. B. Lorca (2015) *Mestizo International Law: A Global Intellectual History, 1850–1950* (Cambridge: Cambridge University Press).

15 Politis, ‘Les capitulations’ (daha sonra broşür olarak da basılmıştır.); Salem, ‘Effets’.

16 Mandelstam, ‘La justice ottomane’.

17 E. Eldem (2006) ‘Capitulations and Western Trade’, S. Faroqhi (editör) *The Cambridge History of Turkey*, cilt 3: *The Later Ottoman Empire, 1603–1839* (Cambridge: Cambridge University Press), syf. 295.

toplulukların yasal sistemdeki statülerini koruma yetkisi vermeye dayalı genel amaçlarının yanında ikinci sırada kalmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarındaki görüş açısından ise kapitülasyonlar temelde ekonomik bir araçtı; yabancıların ticari ayrıcalıkları en büyük endişe kaynağıydı ve kapitülasyonların kurumsal yüzü (karma mahkemeler) ekonomikti.¹⁸ Kapitülasyonlar ceza davaları konusunda hem kurumsal hem de hukuk ve prosedür açılarından daha az gelişmişti. Uluslararası hukukun kendisinde olduğu gibi, ticaretteki gelişmeler diğer tüm alanlara daha ağır basmıştı.

Bu çalışma, kapitülasyonların uzun tarihi konusundaki standart tartışmaları içeren ve bunların anlaşmalar mı yoksa Sultan'ın verdiği tek taraflı ayrıcalıklar mı olduğunu tartışan ve onların kaynağının İslam'a mı yoksa Roma/Bizans'a mı dayandığını konu alan çalışmaları es geçecektir.¹⁹ Burada bizi ilgilendiren, bu araçların eski versiyonlarına göre nitelik bakımından değiştiği kapitülasyonların son yüzyılıdır. Söz konusu metinler artık 1740 senesinde doruk noktasına ulaşan Fransız kapitülasyonları formundaki Sultan'ın *ahdnameleri* (taahhütleri) değildi. Bunun yerine kapitülasyonlar, 1838 senesindeki Belçika-Osmanlı anlaşması gibi görülmeye başlamıştı.²⁰ 19. yüzyılda bu tarz anlaşmalar, 18. yüzyılda yer alan kapitülasyonların daha geniş bir şekli olarak ülkeler arasındaki ilişkilere adapte edilmişti, örneğin 17. ve 18. yüzyıl metinlerinde daha genel haliyle karşımıza çıkan 'en çok tercih edilen ülke' statüsü gibi prensipleri tanımlamaya çalışıyordu. Metindeki değişikliklere ek olarak 19. yüzyılın yasal uygulamaları da değişime uğramıştı. Bunun nedenlerinden biri Osmanlı İmparatorluğu'nun azalmakta olan

18 Bu görüşün aşırı kararlı bir söylemi için bkz. T. Kuran (2011) *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East* (Princeton: Princeton University Press).

19 En önce gelen güncel anketler: U. Özsu (2013) 'Ottoman Empire', B. Fassbender ve A. Peters (editörler) *The Oxford Handbook of the History of International Law*, 429–448 (Oxford: Oxford University Press); C. Bell (2009) 'Capitulations', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*; Eldem, 'Capitulations and Western Trade'; M. H. van den Boogert (2005) *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls, and Beratlis in the 18th Century* (Leiden: Brill); L. T. Darling (1995) 'Capitulations', *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (New York: Oxford University Press), 257–260; J. E. Wansbrough ve diğerleri (1986) 'İmtiyazat', *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill), 1178–1195.

20 Van den Boogert, *Capitulations*, syf. 50.

boyu ve gücüydü fakat imparatorlukta yaşayan yabancı nüfusun artışa geçmiş olması daha da önemli bir faktördü. Bu demografik baskı otoritenin tarikatlar, loncalar, klanlar veya ikamet ya da ulusa dayalı nedenlerle koruma sahibi olan topluluklara devrine zorladı.

Kapitülasyonlar üzerine yapılan çalışmalarda merkezi bir soru olan yazılı metinler ile teamüller arasındaki denge, Joris meselesini çevreleyen yasal tartışmaların kalbinde de ortaya çıktı. Alexander H. De Groot'un Orta Çağ İslam yönetimi ile ilgili 'dışışleri tanımında yasal hakikatin azami ölçüde anlaşılmasının amaçlanması' sözü, bu modern tartışmanın pek çok anahtar noktasını aydınlatır.²¹ 'Resmileşmiş teamüller' için yapılan anlaşılması güç anlaşma referansları, tecrübe ve uzmanlık gerektiren rakip iddiaları ortaya çıkardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli avukatların ve diplomatların kişisel ve anekdot benzeri deneyimleri bir yasa kaynağı haline geldi. Burada günümüzde bile akademik alanda devam etmekte olan büyük bir bilgi sorunu vardı: Karma yargı davalarına ilişkin tipik uygulamalarla ilgili objektif cevaplar verilebiliyordu fakat biz bu cevaplara sahip değiliz.

Güncel bir bilim dalgası, yüzyılın başındaki Avrupalı avukatların uluslararası hukukun sınırlı ve sömürgeci tanımı içinde çalıştığını öne sürer.²² Kamu hukuku dünyayı üç kategoriye bölmüştü: Medeni (Batı Avrupa), yarı-medeni (Japonya, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu) ve barbar (sömürgeler).²³ Ancak bu sınırlardan oluşan teorik tablo hukukun gerçek hayattaki uygulamasını tarif etmekte yetersiz kaldığı için savunulamazdı. İslami hukukçuların dünyayı *dar al-Islam* ve *dar al-harb* şeklinde (İslam toprakları ve savaş toprakları) bölmüş olmaları gibi, bu

21 A. H. De Groot (2003) 'The Historical Development of the Capitulatory Regime in the Ottoman Middle East from the Fifteenth to the Nineteenth Centuries', *Oriente Moderno*, 83 (3), syf. 577.

22 A. Anghie (2005) *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law* (Cambridge: Cambridge University Press).

23 Örnek için J. Lorimer (1883) *The Institutes of the Law of Nations: A Treatise of the Jural Relations of Separate Political Communities* (Edinburgh; Londra: W. Blackwood and Sons), cilt 1, syf. 101–103.

yöntem de ülkelerin gerçek sınırlarına bağımlı kalmaksızın iç içe geçmiş olan toplulukların gerçekliğini kabullenmekte başarısız oluyordu. Mevcut teorilerin Osmanlıları dışarda bırakmasına rağmen, Joris meselesini uluslararası yasal uygulamaların evrensel topluluğunun varlığının farkında olarak okumak daha küresel bir yasal tarihe çıkan yolu açıyor. Uluslararası avukatların araya girmesi, küresel bir yasal düşüncenin çoktan var olduğunu ve olay yerindeki adamların (Osmanlı ve Yunan avukatlar gibi) bu düşüncenin içindeki yerlerini almaya hazır olduklarını gösteriyor. Belçika ufak bir devletti ve bu olayda hiçbir zaman Avrupalı büyük güçlerin diplomatik desteğini alamadı: Joris meselesi bu nedenle Avrupalı olmayan bir davanın zayıflıktan bile öte bir pozisyon üzerinden tartışıldığı bir örneğe bakış atmamızı sağlıyor. Olayın önemi, uluslararası yasal basında kapladığı yer sayesinde ortaya çıkıyor.

ROLIN/NORADOUNGHIAN TARTIŞMASI

Yasal basındaki tartışmanın merkezinde yer alan iki baş karakter, kendi topluluklarının en önde gelen isimleri arasındaydı. Her biri kendi hükümetinin pozisyonuna yakından bağlıydı, hükümetlerin elindeki bilgilere erişebiliyordu ve resmi yasal iddialarını formüle etme ya da tanıtmak konusunda hükümetlerine yardım etmişti. Gabriel Noradounghian (1852-1936) Osmanlı'da zamanının en tanınmış uluslararası avukatıydı (Bkz. Şekil 6.1). Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndaki İstişare Odası'nda çalışmış olan ilk yerli vatandaştı.²⁴

24 S. Kunalp ve E. Öktem (editörler) (2012) *Chambre des conseillers légistes de la Sublime Porte: Rapports, avis et consultations sur la condition juridique des ressortissants étrangers, le statut des communautés non musulmanes et les relations internationales de l'Empire ottoman (1864-1912)* (İstanbul: Les éditions Isis), syf. 9.

نورادونکیانہ افندی

Noradounghian Gabriel Effendi

Şekil 6.1 Gabriel (Kapriel) Efendi Noradounghian (Noradunkyan) (1852-1936), Osmanlı Dışişleri Bakanlığının yasal danışmanı, Şehbal, cilt 2, sayı 31 (Kasım 1326/1910), syf. 140

1905 senesinde neredeyse 20 yıldır burada çalışmaktaydı ve Osmanlı uluslararası yasal dokümanlarından oluşan devasa, dört ciltlik bir derleme basmıştı.²⁵ 1912 senesinde Dışişleri Bakanı olacaktı. Uluslararası avukatlar arasında belirgin bir biçimde ‘Belçikalı bir yayın olarak tanımlanan’ RDILC’de dava hakkında yazdığına, Osmanlı’nın durumu üzerine sahip olduğu eşsiz otoriteden yararlanmıştı.²⁶ Fakat onun en büyük rakibi, daha bile profesyonel bir prestije sahipti. 1906 senesinde Albéric Rolin (1843–1937), belki de en önde gelen Avrupalı

25 G. Noradounghian (editör) (1897) *Recueil d’actes internationaux de l’Empire ottoman traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès verbaux, firmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie* (Paris: F. Pichon).

26 M. Koskenniemi (2002) *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law, 1870–1960* (Cambridge: Cambridge University Press), syf. 19.

uluslararası avukattı. Yaptığı aracılıklarda Rolin'in vatandaşı olduğu Belçika'nın tarafını tuttuğu açıkça ortadaydı. Ghent Üniversitesi'nde bir profesör olan Rolin kısa süre önce *Institut de droit international*'ın (Uluslararası Hukuk Enstitüsü) Genel Sekreterliğine seçilmişti.²⁷ Rolin'in abisi Gustave Rolin-Jaequemyns tarafından 1873 senesinde kurulmuş olan bu enstitü 1904 senesinde uluslararası aracılığı tanıtımı sayesinde Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştı. Bu nedenle Enstitü'nün dergisinde yer alan Rolins'in aracılık makaleleri özellikle ağırlık taşımaktaydı.

Noradounghian ve Rolin temel olarak iki soruya odaklanmışlardı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Belçikalı vatandaşların durumunu yöneten yazılı yasalar ve bu vatandaşlara yönelik teamüller. Belçika 1830 senesinde egemenliğini kazanmıştı ve 1838 senesinde Belçika ile Osmanlı arasında imzalanmış olan Dostluk, Ticaret ve Denizcilik anlaşması gerçek olmaktan çok potansiyel olan, yeni başlayan bir ilişkiyi düzenlemekteydi. Belçika anlaşması kurabiye kalıbına benziyordu; yani o dönemde Amerika Birleşik Devletleri (1830), Hansa Birliği (1839) ve Portekiz (1843) gibi aynı durumdaki devletlerin yaptığı anlaşmalarla aynıydı.²⁸ Bu anlaşmalar, Osmanlıların pek çok anlaşma yaptığı Tanzimat döneminin başında ortaya çıkmıştı ve en ünlüsü Avrupalıların Osmanlı pazarına girmesini zorlaştıran gümrük vergilerini düşüren 1838 Anglo-Amerikan Balta Limanı anlaşmasıydı.²⁹

Joris tartışmasının odak noktası, Belçika-Osmanlı anlaşmasında yer alan Osmanlı topraklarındaki Belçikalı vatandaşların sivil ve ceza yargı yetkilerini içeren 8. maddeydi. Maddenin Türkçe metnindeki ikinci paragraf şunu içeriyordu:

27 Takdir için bkz. C. de Visscher (1939) 'Notice sur le baron Albéric Rolin', *Annuaire de l'Académie Royale*, 365–390.

28 Politis, 'Les capitulations', syf. 665.

29 Bu anlaşmalar için bkz. E. Agustusi (2011) 'From Capitulations to Unequal Treaties: The Matter of an Extraterritorial Jurisdiction in the Ottoman Empire', *Journal of Civil Law Studies*, 4(2), 285–307.

...Dürüst ve barışçıl bir şekilde işleri ve ticaretleri ile ilgilenen Belçikalılar tutuklanmayacak ve İmparatorluktaki yargıçlar ya da polis memurları tarafından taciz edilmeyecektir. Fakat eğer bir suç işler ya da kötü bir davranışta bulunurlarsa (*töhmət ve kabahat*) koruma altındaki diğer yabancı vatandaşlarda (*müste'min*) uygulandığı gibi (*muamele*) kendi bakanları, işgüderleri, konsoloslukları ve konsolos yardımcıları tarafından (*marifetiyle*) cezalandırılacaklardır (*te'dib*).³⁰

Fakat cezalandırma tam olarak ne anlama geliyordu ve diğer yabancılara uygulanan durum tam olarak neydi? İşleri daha da karıştıran, Fransızca metnin son cümlesinin, Türkçesinden farklı olmasıydı:

Fakat bir suç ya da kötü bir davranış karşısında mesele kendi bakanlarına, işgüderlere, konsoloslara ve konsolos yardımcılara iletilecektir (feragat) ve sanıklar onlar tarafından yargılanacak ve Frank'lerin teamüllerine göre cezalandırılacaktır (*punis selon l'usage établi à l'égard des Franks*).³¹

İleride de göreceğimiz gibi, bu konunun kahramanları teamüllerin doğası konusunda tartışmak için çok çaba harcamışlardır.

Hem Noradounghian hem de Rolin 8. maddeyi yakından okumuş ve gerçek ve hayali tutarsızlıklarını araştırmışlardı. Rolin'e göre orijinal Fransızca metnin anlamı basit ve gerçekten de daha netti ve Türkçesine göre daha belirleyiciydi: Joris'i Belçika mahkemesi yargılamalıydı.³² Noradounghian ise bir suç

30 Orijinal alıntı: '...ve Belçika tabisi kendi hallerinde arz ve edeb ve kârü kesb ve ticaretler-iyle meşğul oldukda hiç bir vakitte hükkâm ve zabitan-ı memleket taraflarından dahl ü taarruz ve habs olunmayıp, töhmət ve kabahatleri mütehakkik oldukda sair müste'minin haklarında muamele olunduğu vechile elçi ve maslahatgüzar ve konsolos ve konsolos vekilleri marifetiyle müttehimlerin te'dibine mübaderet kılına.' (1842) *Ahdname mecmuası* (İstanbul: Daruttıbaatil'âmire); Mandelstam, 'La justice ottomane', syf. 554. Bu anlaşmanın Amerika versiyonunda maddenin bitişi şu şekildedir; '...elçi ve konsolosları marifetiyle iktiza-i te'dibleri icra oluna.' Salem, 'Effets', syf. 87.

31 Orijinal alıntı: 'Les Belges vaquant honnêtement et paisiblement à leurs occupations ou à leur commerce ne pourront jamais être arrêtés ou molestés par les autorités locales. Mais, en cas de crime ou de délit, l'affaire sera remise à leur ministre, chargé d'affaires, consul ou vice-consul; les accusés sont jugés par lui, et punis selon l'usage établi à l'égard des francs.'

32 'Punir' terimini ayrıştırır. Rolin, 'L'affaire Joris: étude sur la Capitulation', syf. 374.

ya da kabahat ile suçlanan tüm Belçikalıların kendi konsolosluk yetkilileri tarafından yargılanacağını belirten Fransızca metnin ('...l'affaire sera remise à leur ministre...les accusés seront jugés par lui...') basit bir hata olduğunu savunuyordu. Türkçe metni, diğer Avrupalı devletler ile yapılmış olan benzer anlaşmaları ve genel kullanımı temel alarak tartışan Noradounghian, bu bölümün özellikle *Belçikalılar arasındaki suç ve kabahatlerden bahsettiğini* savunmaktaydı.³³ Osmanlılara karşı bir suç işlediğinden şüphelenilen sanıklar Osmanlı otoriteleri tarafından yargılanmalı ve cezalandırılmalıydı.

Çeviri konusu Noradounghian'ı özel bir riske sokuyordu çünkü bu tartışmada kendisi hem bir muhbir, hem de kahramandı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Eylemlerinin Derlenmesi (*Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*) yetkilisi olarak tüm akademisyenlerin kullandığı 1838 Belçika anlaşmasının Türkçe çevirisini kendisi yapmıştı.³⁴ Emmanuel Salem ve André Mandelstam'da tartışmaya katılana kadar (aşağıya bakınız) Noradounghian Türkçe metinleri okuyabilen tek taraftı. Fakat onun dilsel erişimi Rolin'in gözünde ona özel bir duruş sağlamıyordu. Rolin Noradounghian'ya gerçekten kötü davranıyor ve hatta onun Fransızcası ile alay ediyordu.³⁵ Rolin, Noradounghian'ın anlaşmaya yönelik metinlerde Joris davasından önce ve sonraki bakış açıları arasındaki çelişkileri aramak (ve göstermek) konusunda özellikle çaba harcadı. Noradounghian olaydan on yıl önce *Recueil*'de 8. maddenin önemli bir pasajını '*punis par l'entremise de*' şeklinde tercüme etmişti.³⁶ Ancak 1906 senesinde 'teslim etmek (*remise à*)' deyiminin Türkçedeki 'marifetiyle' kelimesi için kötü bir tercüme olduğunu savundu. Şimdi 'bilgisi dahilinde cezalandırma'nın (*punition au sçu de*)

33 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 121.

34 Bu koleksiyonun yerini alan eser: Young, *Corps de droit ottoman*. Young standart koleksiyon olmuştur; Arap dilindeki ilk özel uluslararası hukuk kitabı 1924 senesinde yayınlanmıştır ve Noradounghian yerine Young'dan yararlanır. W. Hanley (2016) 'International Lawyers without Public International Law: The Case of Late Ottoman Egypt', *Journal of the History of International Law*, syf. 18.

35 Örneğin Rolin Noradounghian'ın 'uygulama' terimini 'icra' ile karıştırdığını öne sürer. 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 377–378.

36 Noradounghian, *Recueil*, cilt 2, syf. 245. Bu aynı zamanda Belçika'nın Şubat'ta gönderdiği notta yer alan savunmadır. Politis, 'Les capitulations', syf. 665.

daha iyi bir tercüme olduğunu savunuyordu.³⁷ Bu, duruşma sırasında konsolosluk yetkililerinin bulunmak zorunda olduğu anlamına gelse de yargılama Osmanlı mahkemesi tarafından yapılmalıydı.

Bu yüzden Noradounghian anlaşmanın amacının konsolosluk *katılımı* olduğunu savunurken, Rolin ise anlaşmanın amacının konsolosluk *yetkisi* olduğunu öne sürmekteydi. Fakat yetki kelimesi kendi başına tam olarak belirgin değildi çünkü *'te'dib'* ve *'punir'* kelimeleri genel ya da özel yapılarıyla cezalandırma olarak tanımlanamazdı. Rolin'in en açık savunması, yasal fonksiyonların farklılıkları üzerineydi. Tutuklama, yargılama ve cezalandırma haklarının ayrımı üzerinde ısrar ediyordu.³⁸ Fakat Rolin ayrıca cezalandırma konusunda yemleme ve değiştirme (bait and switch) savunması da yapıyordu. 1838 anlaşmasına dair Türkçe metni bağdaştırmayı başarmıştı ve bu metin sadece cezalandırmaktan bahsederken Fransızca metin ise cezalandırmak ile hem yargılama hem de cezayı uygulamayı kast ediyordu.³⁹ Rolin sonra cezalandırmanın yargılama ve uygulama kısmını ya da bunlardan birini kapsayabileceğini savundu. Eğer her ikisini de kapsamıyorsa, o zaman Belçika en azından Osmanlı yargısını ya yargılama ya da uygulama hakkına sahipti.⁴⁰ Rolin'in en kısıtlı cezalandırma tanımına göre yabancıları yöneten yasalar, temsilcilerinin cezaları uygulamasına izin veriyordu. Bu nedenle Osmanlı mahkemesi tarafından mahkûm edilen yabancılar kendi bakanlarına teslim edilmeliydi ve ceza ya konsolosluk hapisanesinde ya da kendi vatanlarındaki bir hapishaneye sınır dışı edilerek gerçekleştirilmeliydi. Fakat Rolin prosedür hakkında bir hata yapmıştı: Joris'i cezasının uygulanması için Belçikalılara teslim etmek mümkün değildi çünkü Belçikalı çevirmen Osmanlı yargısını resmi olarak imzalamamıştı. Belçika Osmanlı yargısını uygulamayı ne teklif edebiliyor ne de bu cezayı

37 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 124.

38 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 365.

39 Tahmin edilebileceği gibi, Fransızcanın daha kesin olduğunu savunur. Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 374.

40 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 382.

uygulayabiliyordu. Fakat avukatlar arasında Rolin'in Belçika'nın cezayı uygulamaya dair hakkına yönelik yaptığı savunma, Belçika'nın Joris'i yargılama becerisi konusundaki savunmadan daha fazla destekçi buldu.⁴¹

Noradounghian'ın buna karşı çıkan görüşleri Rolin'in cezalandırma versiyonlarının hepsinin de mantıksız olduğu yönündeydi. Hem yargılama hem de cezayı uygulama devlet egemenliğinin merkezi aletleriydi ve bu güçler başka bir devlete aktarılamazdı. Bunu yapmak, Osmanlı yargısının süreçlerini diğer devletin otoritesinin yorumuna sunmak olurdu. Bu prensip olarak tahammül edilemez bir şeydi ve uygulamada imkânsız olduğu ortaya çıkmıştı. 1718 Passarowitz anlaşmasının uzun zaman önce Avusturya'ya Osmanlı topraklarında yaşayan vatandaşlarını yargılama otoritesi verdiği doğrudur. Fransa'ya 'en tercih edilen millet' statüsünü vermiş olan arketip 1740 Fransız kapitülasyonları, Fransa ve diğer kapitülasyon güçlerinin de Avusturya ile aynı haklara sahip olması anlamına geliyordu.⁴² Fakat Noradounghian'ın hemen öne sürdüğü gibi bu koşul önemli bir cezadan muaf olma problemi yaratmıştı: Trieste'ye transfer edilen Avusturyalı mahkûmlar cezalarını temyize götürünce Osmanlı İmparatorluğu'ndan şahit getirmek mümkün olmadığı için temyize gidenler sistematik olarak özgür kalıyordu.⁴³ Bu düzen nedeniyle Avusturya 1877 senesinde anlaşmanın kendisine verdiği Osmanlı cezalarını uygulama yetkisinden vazgeçti ve tüm diğer devletler de aynı yolu izlediler.⁴⁴

Noradounghian'ın ortaya koyduğu Osmanlı topraklarındaki yabancıların yargılanması ve cezalandırılmasına dair prosedür tarihi Belçikalıların Joris'e yönelik taleplerinin ezici üstünlükteki güncel örneğe karşı çıktığını gösterdi. Adet haline gelmiş

41 Osmanlıların yetkisi ile Belçikalıların ceza uygulamasını savunanların arasında 'L'affaire Joris' metninin isimsiz yazarı ve Kebedgy, 'L'affaire Jooris' vardır.

42 De Groot bu davet ile bunu tavsiye eder, 'Kapitülasyon sistemi sonuna ulaştı.' De Groot, 'Historical Development', syf. 599. Joris tartışmalarının durumuna verilen önem bu görüşü onaylamaktadır.

43 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 132–135; Politis, 'Les capitulations', syf. 678.

44 Sadece Avusturyalılar resmi olarak bu haklardan vazgeçmiş, diğerleri ise uygulama olarak vazgeçmişti.

davranışlar olan teamüller Noradounghian'ın en çok güvendiği yasa kaynaklarıydı (belirli Osmanlı içeriğine dayalı daha derin bilgisi ile). 1838 anlaşmasının 8. maddesinde yer alan Franklerin teamülleri referansı da bu yaklaşımı cesaretlendirmekteydi. Noradounghian deneyime dayalı kaynakları kullanarak Belçika söz konusu olduğunda 8. maddenin *asla* uygulamaya dönüşmediğini savunuyordu. Yerel Osmanlı mahkemelerinin Belçikalıları içeren sivil, ticari ve ceza davalarını gördüğünü savunuyor ve Joris'in mahkemesinden önceki on yıla yayılmış, Belçikalı sanıkların Osmanlı ceza mahkemesinde yer aldığı dört örneği listeliyordu.⁴⁵

Noradounghian'ın teamüller üzerine yaptığı savunma, gücünü kendisinin içeriğe dair sahip olduğu bilgiden alıyordu fakat bu içerik tamamen Osmanlı'ya aitti. Bu savunma kendi çapında tutarlı olsa da, RDILC'nin pek çok okuyucusuna göre sönük kalması için nedenler vardı. Noradounghian'ın örnek verdiği tüm anlaşma, protokol, sözleşme ve dava Osmanlı örneği idi: Avrupalı bir uluslararası avukatı ikna edecek uluslararası örnekler ve teamüle dayalı uluslararası yasalar eksikti. Örneğin Noradounghian Avrupalı uluslararası yasalarda Fransız dilinin öncelik sahibi olduğundan bahsetmiyordu; Avrupalı okuyucuları muhtemelen bu konuyu dava üzerine yaptıkları kendi yorumlarına taşıyacaktı. Ya da prosedür detayları üzerine yaptığı pozitivist ısrarı 'kendilerini medeni dünyanın yasal vicdanı olarak gören' liberal uluslararası avukatların ilgisini çekecek şekilde adalet ve vicdanın soyut prensiplerine cevap vermiyordu.⁴⁶ Makalesinin şartları belli bir taşra geleneği, uluslararası hukukun çağdaş ana akımından kopukluk ve Osmanlıların Avrupa konseyine olan mesafesini göstermektedir.⁴⁷

45 1896 senesindeki bir davada Belçikalı sanığın Belçika bakanı tarafından yargılanmasının bir dikkatsizlik olduğunu açıklamıştır. Eğer Osmanlı hükümetinin konudan haberi olsaydı yargı yetkisini talep ederdi. Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 122–123.

46 Koskenniemi, *Gentle Civilizer*, syf. 176.

47 II. Abdülhamid'in yönetimindeki Osmanlı'nın Avrupalı devletlerin tuzaklarından kaçma çabaları için bkz. S. Deringil (1998) *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876–1909* (Londra: I. B. Tauris).

Rolins'in cevabı siyasi desteğini kazanmayı umduğu uluslararası seyirciyi daha memnun edecek geleneksel terimlere dayalıydı. 1894 senesinde RDILC'in sayfalarında anarşiye karşı 'tüm devletlere karşı işlenmiş bir suçtur ve mümkün olan tüm imkanlar kullanılarak savaşılmalıdır' şeklinde bir görüşü desteklerken, şimdi vatanseverliği öne çıkarıyordu.⁴⁸ Büyük devletlerin Osmanlılara Joris'i bırakmaları konusunda baskı yapmalarını ve davanın diplomatik yöntemlerle çözüleceğini umuyordu. Yaptığı yasal savunmalar diplomatik çözümleri tetiklemeyi hedefliyordu. 1838 senesinden önce Frank'lerin teamüllerinin kendi ülkelerinin vatandaşlarını cezalandırmak değil yargılamak olduğunu savunmaktaydı.⁴⁹ Bu savunmayı 1838 anlaşması ile gelen teamülün yabancı yargı yetkisi yarattığı görüşü izliyordu.⁵⁰ Rolin, Osmanlıların 1838 senesinde (sözde) Avusturya, İspanya ve Almanya'nın, Osmanlı cezalarını uygulamaması adetlerini uzatmaktan kaçınmak istedikleri için Belçika'ya kendi vatandaşlarını yargılama ve cezalandırma hakkını verdiğini savunuyordu. Bu güçlerin teamülü Osmanlılar için tatmin edici değildi ve anlaşmaların şartlarına göre değişiklik gösteriyordu. Bu utancı azaltmak isteyen Osmanlı, Belçika, Amerika, Portekiz ve Hansa'yı yargılama ve cezalandırma süreçlerinin konsolosluklara verildiği Fransız adetlerine bağlamayı seçmişti.⁵¹

Rolin Avrupa izleyicisini tatmin etmek amacıyla kullandığı iki iddia ile bu güvenilir savunmayı zayıflattı. İlk olarak Hristiyan olmayan ülkelerde suçlanan tüm Belçikalıların, Belçika tarafından yargılanması gerektiğini belirten konsoloslukların organizasyonu ve yargı alanı konularını düzenleyen 31 Aralık 1851 tarihli Belçika yasasıydı. Bu sav kolaylıkla görmezden gelindi: Belçika'nın yerel kanunlarının Osmanlılar üzerinde

48 Koskenniemi, *Gentle Civilizer*, syf. 69.

49 Rolin ve Noradounghian bu uygulamayı ayrıştıran 1836 Fransızca genelgesinin anlamı üzerine tartışmış ve her biri genelgedeki belirsizlikleri kendi pozisyonunu güçlendirmek için kullanmıştır. Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 55; Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 121. Ayrıca bkz. Salem, 'Effets', syf. 82–83.

50 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 371.

51 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 381–382.

hiçbir gücü yoktu. Ayrıca Fransız Aix Temyiz Mahkemesi (*Cour d'appel d'Aix*) kararına dayalı sahte bir referans yaptı.⁵² Burada da bir imparatorluğun sınırları dışında yasal otoritesi olduğu fikri mantıksızdı. Ancak açık bir şekilde yanlış olan bu iki iddianın arkasında, bazı devletlerin güçlerini ve yasalarını kendi sınırları dışına yansıtmaları düşüncesi vardı. Belçika 1885 senesinden beri Kongo Özgür Eyaleti üzerindeki kontrolünü korumak için büyük bir güç desteği ve diplomasi kullandığından ötürü bu kavrama yabancı değildi. Bu bağlamda bakıldığında Rolin'in tartışmaya açık ve boyunu aşan iddiaları daha az şaşırtıcı oluyor.

Rolin-Noradounghian tartışmasında Avrupa'nın Osmanlıların 1870'li yıllarda yaptıkları ve yasal sistemi bürokratik, rasyonel ve sistematik hale getirerek Osmanlı'nın çağın medeniyet standartlarına yükseldiğini gösteren yasal reformlara yönelik toplu olarak verdiği cevapla ilgili daha fazla bilgi mevcut. 1881 senesinde İstanbul'da çevirmenlerden oluşan bir komite yasal reformları incelemiş ve genel olarak reformları onayladıkları yönünde bir rapor yayınlamıştı. Bu raporu takiben, Constantinople'deki kapitülasyon devletlerinin temsilcileri Osmanlı Hükümeti'ne mahkemelerde konsoloslukların ve çevirmenlerin danışman rolünü tasdik eden belli resmiyetlerde ısrar eden benzer notlar yazmışlardı.⁵³ Yasal araçların Belçika yargı alanına belli bir limit getirmeden sadece asgari bir tanımını sunduğunu sürekli olarak savunan Rolin, ortak bir notun Belçika'nın kendi vatandaşlarını yargılama hakkını sınırlandırmadığını belirtiyordu. Noradounghian ise tam tersine bu notu bu tarz bir limitin işareti olarak görüyordu.⁵⁴ Farklı alanlarda yaptıkları karşılıklı tartışma, konuyu ilerletmeye pek de katkıda bulunmamıştır. Rolin otoritesini reddettiği kaynaklar kadar, kullandığı kaynaklar ile de gösteriyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, bilmediği bir dildeki çeviriyi reddetmekteydi. İlçe yönetiminin belgeleri ve örneklerine dair davranışı da

52 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 367-370.

53 Noradounghian 17 Şubat 1881 tarihli Belçika versiyonundan pek çok alıntı yapmıştır. Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 130-131; Rolin, 'L'affaire Joris', syf. 55.

54 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 129-132.

benzer şekildeydi. Noradounghian'ın örnek verdiği, 1890'lı yıllarda Osmanlı mahkemelerinde yargılanan Belçikalıların davalarına inanmadığını açıklamış ve işi Belçika'nın 1881'deki notunun varlığını onaylamaya kadar götürmüştü.⁵⁵ Rolin 'Bu raporun tam metnini görmedim,' diye yazmış fakat yine de onun sözde sessizliğine anlamlar yüklemeye devam etmişti.⁵⁶ Bu tarz kibirli reddetmeler, uluslararası yasal metinlerin prensipleri konusunda yaptığı savunmalardan çok daha az etkili görünmekteydi.⁵⁷ Fakat Rolin nadiren disiplinli bir tartışmanın yasal metodolojik araçlarını kullanmış ve gerçekler üzerine tartışmayı seçmişti. Rolin ve Noradounghian'ın dil ile mevcut ve geçmiş teamüller üzerine basit gerçekler konusundaki farklı fikirleri, yasal prensiplerin gerçek tartışması konusunda yararlı değildi. Teamüller, bu tartışmada temeli olmayan göstergeler olarak fonksiyon göstermişti. Tartışmacılar, medeni yasal bir tartışma için gereken donanımı sergilemiş olsa da (prensiplere, anlaşmalara, örneklerle ve teamüllere dayalı dergi makaleleri), aslında pozisyonları kişisel ve devlet otoritelerine dayanan güç arzuları üzerine gelişmişti. Bu tarz 'belli prosedürler' uluslararası hukukun merkez noktasının uzağında yer alan pozisyonların karakteristik özelliğidir ve tartışmadaki diğer müdahaleler ile desteklenmiş ve uzatılmıştır.⁵⁸

DİĞER SESLER

Rolin ve Noradounghian'ın anahtar rolündeki aracılıklarına, Doğu Akdeniz bölgesindeki uluslararası yasal alandan üç farklı ses katılmıştır. Bu avukatların her biri Rolin/Noradounghian tartışmasındaki karışık alanları netleştirme çabasıındaydı ve aynı zamanda kendi amaçlarının da peşindeydiler. Bu adamlar Avrupalı basılı dergi dünyasında kendi yerel uzmanlıklarının getirdiği otoriteyi savunmaktaydılar. Yaptıkları aracılıklar soyut olmak yerine somut, genel olmak yerine detaylara özgüydü.

55 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 367.

56 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 376.

57 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 372-373.

58 U. Özsü (2014) *Formalizing Displacement : International Law and Population Transfers* (Oxford: Oxford University Press), syf. 8.

Daha sonra Yunanistan'ın Dışişleri Bakanı olacak (1916–1920, 1922, 1936) Nicolas Politis (1872-1942) Poitiers Üniversitesi'nde uluslararası hukuk profesörüydü. Akademik yazıları Osmanlı İmparatorluğu merkezli olmasa da bu olayda 2 Nisan 1901 tarihli, üzerine uzun bir çalışma yayınladığı Yunan-Türk tahkimine dayalı yakın bilgisinden yararlandı.⁵⁹ Politis bu tahkimden çıkan dersleri anlatıyordu. Belli Belçikalı tezlere büyük bir şüphecilik ile yaklaştığı Joris davasına yaptığı yorumlarda her iki tarafı da net olarak savunmuyor ve yargılamaktan cezalandırmaya geçişin prosedürlerine dayalı soruları netleştiriyordu.⁶⁰ Rolin ve Noradounghian'ın tartışmasını okuyan Politis, bilgilere dayalı sorularda kendi fikrini belirtmek zorunda hissetmişti. Bir yabancı'nın Osmanlı'nın yetkisi altında yargılanmasının geçerli sayılması için kararın yabancı'nın konsolosluk temsilcisinin (genellikle çevirmen) imzasını taşıması gerektiğini savundu ve Joris davasında durum bu değildi. Sonuç olarak dava tamamlanmamış ve yasal bir belirsizliğe saplanmıştı. Osmanlılar tarafından hapsedilmiş olması mahkûmiyetinin sonucu değildi ve sadece bir önleyici gözaltı anlamındaydı. Bu tezini, Osmanlıların Joris'i cezasının uygulanması amacıyla Belçika'ya iade etmelerinin mümkün olmadığı takip ediyordu. Çevirmen imza atana kadar, Osmanlı mahkemesinin verdiği ceza geçersizdi.

Politis, Yunan mahkûmların da tıpkı Joris gibi kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nda belirsizliğe saplanıp kalmış olarak bulabileceklerini öngörüyordu. Yakın zamandaki dokunulmazlık düzenlemelerinin muğlak hükümleri Yunan vatandaşlarını Osmanlı uyruk kontrolüne tabi tutmuştu. Politis, burada tekrar ortaya çıkabilecek daha geniş bir yasal sorunun olduğunu ve bunun sadece diplomatik fikir birliği ile çözülebileceğini savunuyordu:

59 N. Politis (1902) 'La convention consulaire gréco-turque, et l'arbitrage des ambassadeurs des grandes puissances à Constantinople du 2 avril 1901', *Revue générale de droit international public*, 9, 202–262, 406–468.

60 Politis, 'Les capitulations'.

Metinlerin karışıklığının ve teamüllerin belirsizliğinin neden olabileceği içinden çıkılmaz karışıklıklar (Joris davası), Türkiye'deki yabancıların güvenliğinde ciddi belirsizliklere yol açmadan devam edemeyecek olan durumu sona erdirecek bir anlaşmaya duyulan büyük ihtiyacı gösteriyor. Eğer Belçikalı anarşistin kişiliğine yönelik karışık duygular kamuoyunun öfkelenmesine izin vermezse, durumun önemi kimsenin gözünden kaçmış değil.⁶¹

Yunanistan ve Belçika gibi önemli bir diplomatik baskıya neden olamayacak 'ufak devletler' istisnaları engellemek ve kurallar getirmek için birlikte çalışmak zorundaydılar. Diğer bir deyişle, prosedürleri standart hale getirmek onların kendi çıkarlarına hizmet ediyordu. Uluslararası hukuk, devletlerin birbirlerinin sorunlarından ders çıkarması ve korunma için ortak bir cephe oluşturması için bir alan yaratmaktaydı.

Emmanuel Salem (1859-1940) Selanik'te çalışan Osmanlı vatandaşı Yahudi bir avukattı.⁶² Onun makalesi de Joris davasını kullanarak ortaya çıkabilecek benzer fakat aynı olmayan vatandaşlığın yasal problemlerine odaklanmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri ve Osmanlı arasında yapılan 1830 tarihli anlaşmanın dördüncü maddesi, 1838 Belçika-Osmanlı anlaşmasındaki yargı yetkisini tarif eden maddelere çok benzeyen bir dil kullanmıştı ve ortaya çıkan belirsizlik on yıllardır Amerika ve Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin ele aldığı konulardan biriydi.⁶³ Joris yabancı bir ülkede doğmuşken, Salem Osmanlı'da doğan fakat yabancı uyruklu vatandaşların durumunu ele alıyordu. Bu sorun 1905 tarihinde, Amerikan vatandaşlığına geçen Ermeni eylemciler Charles Vartanian ve Hovhanes Afarian'ın davasında ortaya çıktı. Bu adamlar Taşnak hareketini desteklemeyi reddeden zengin bir Ermeni olan Apik Oundjian'ı öldürmüştü. Saldırganlar tutuklanmalarının ardından

61 Politis, 'Les capitulations', syf. 26.

62 Salem hakkında bkz. M. Anastassiadou (1997) *Salonique, 1830-1912: Une ville ottomane à l'âge des Réformes* (Leiden: Brill), syf. 346-347; D. G. Lewental (2015) 'Salem, Emmanuel Raphael', *Encyclopedia of Jews in the Islamic World* (Brill Online).

63 Joris tartışmasına oldukça benzer olan bu tartışmanın büyük bir kısmı için bkz. J. B. Moore (1906) *A Digest of International Law*, 2 (Washington: Government Printing Office), syf. 668-714.

Amerikan korumasını talep etmiş olsalar da, Osmanlı mahkemesi Amerika otoritelerinin müdahalesi olmadan yürütülmüştü. Joris'in davasının aksine, Vartanian davası Amerikalı bir çevirmenin varlığı olmadan sürdürülmüştü. Vartanian idama, Afarian ise on beş sene hapis cezasına çarptırılmıştı. Amerika'nın protestoları cezanın verilmesinden sonra da devam etmişti ve bunun sonucunun Joris davası için de bir örnek teşkil etmesi bekleniyordu: Vartanian'ın idam cezası Sultan tarafından hafifletilmişti.⁶⁴ numaralı dipnot Davalar arasındaki benzerliklere rağmen (Osmanlıların Amerikalılar ve Belçikalılar ile yaptığı anlaşmaların paralel olması ve Ermeni eylemcilerin kapitülasyon yargı yetkisini kullanmaları ve idam cezalarının hafifletilmesi), Salem önemli bir farka dikkat çekiyordu: Vartanian ve Afarian Osmanlı uyruğundan çıkmak için Osmanlının iznini hiçbir zaman almamışlardı ve bu nedenle Osmanlı vatandaşı sayılmaktaydılar.

Salem daha genel olarak bölgesel yargı yetkisinin kural olduğunu ve Joris'in ufak bir istisna sayıldığını savunuyordu. Kapitülasyonlar üzerindeki mevcut krizi, Osmanlıların imparatorluğun yasal geleneklerinden ayrılan kamu konularında yeni ortaya çıkan ilgisine ('*la chose publique ottomane*') bağlıyordu.⁶⁵ Salem, Avrupalıların Osmanlı yargısının kalitesi nedeniyle endişelendiği için değil, Müslüman fatihler ele geçirdikleri bölgelerdeki farklı insanların prensipte kendi kanunlarını korumalarına izin verdikleri için bölgesel yerine kişisel yargı yetkilerinin ortaya çıktığını savunuyordu. Osmanlı hükümdarı kamu düzeni meseleleri ile ilgilenmiyordu; kabahatler sadece mağdurların çözüm bulabileceği medeni bir sorundu. Osmanlı devleti medeni ve ceza anlaşmazlıklarını özel bir mesele olarak gördüğü için, yabancı konsolosluklar 1740 Fransız kapitülasyon anlaşmasındaki 52. maddede yer alan, davacının anlaşmazlık içindeki konunun forumunu takip etmesi gerektiğine (*actor sequitur forum rei*) dayalı dokunulmazlık prensibini

64 P. M. Brown (1914) *Foreigners in Turkey; Their Juridical Status* (Princeton: Princeton University Press), syf. 78–79. Bu olayların diplomatik bir versiyonu için bkz. *Foreign Relations of the United States* (1905), syf. 885–898.

65 Salem, 'Effets', syf. 75.

kötüye kullanabilirdi. Osmanlının kamu alanını tanınması ve otorite iddia etmesi ('*ministère public*' – Cumhuriyet savcısı) Tanzimat dönemine dayanıyordu ve imparatorluğun bölgesel yargı yetkisini genişletme çabaları sadece karışık sonuçlara neden olmuştu.⁶⁶

Bu geleneğin büyük bir istisnası (Osmanlının yabancılar üzerindeki gerçek bölgesel yargı yetkisinin tek alanı) Osmanlı vatandaşları ile yabancılar arasındaki ceza davalarındaydı. Bu istisna bir anlaşmanın sonucu değildi, uygulamaya dayalı bir ihtiyaçtan doğmuş ve tecrübeyle kanıtlanmıştı. Salem bunun bölgesel düzeni otorite gücü ile desteklemekten fazlası olduğunu savunuyordu çünkü bu sayede yerel ceza davalarını da etkili bir şekilde yargılayabilmekteydiler. Osmanlı adaleti mükemmel olmaktan uzaktı fakat pek çok önlem vardı; dokunulmazlık alternatifleri cezadan muaf olma, misilleme ve anarşi alternatiflerine yol açıyordu. Osmanlıların karma ceza davaları üzerindeki yetkisi 'Kapitülasyonların metin ve ruhuna uyuyor ve adaletin taleplerini en iyi şekilde karşılıyordu'.⁶⁷ Belçika ve Amerika Birleşik Devletleri çoktan tüm önemli devletler için ana akım haline gelmiş olan bu akıntıya karşı koyamazdı. Bölgesel yargı yetkisi tarihin ilerlediği yöndü ve Belçika/Amerika direnişi hem yanlış fikirli hem de boşunaydı.

Joris davası konusunda fikrini belirten son yerel uzman olan André Mandelstam (1869–1949), Constantinople'deki Rus elçiliğindeki yasal danışman çevirmeniydi.⁶⁸ Joris hakkındaki yazılarında yabancılara yönelik Osmanlı adaletinin kapsamlı bir çalışmasını ele almıştı. Noradounghian/Rolin tartışmasını bir çözüme ulaştırabilmek için Salem, Politis ve Mandelstam'ın her biri de 19. yüzyıl boyunca yasal değişimin tarihini özetlemişti. Onların özetleri pek çok konuda birbiri

66 Örneğin Salem'in Osmanlı'nın Yunan vatandaşları üzerine yaptığı başarısız yargı yetkisi iddiaları için bkz. Politis, 'Convention consulaire gréco-turque'.

67 Salem, 'Effets', syf. 92.

68 Mandelstam için bkz. H. P. Aust (2014) 'From Diplomat to Academic Activist: André Mandelstam and the History of Human Rights', *European Journal of International Law*, 25 (4), 1105–1121. *Almanach de Gotha* onu ilk olarak 1899 senesinde Rusya konsolosluğunun üyesi olarak listelemiştir, syf. 1346.

ile aynı fikirde olsa bile en eksiksiz olanı Mandelstam'ın çalışmasıydı.⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar bölgesel yargı yetkisinin uygulandığını savunuyordu. 18. yüzyıl kapitülasyonlarının yabancıların yerel otoriteler tarafından yargılanacağını dikte etmesinin nedeni de buydu. Ancak bu 19. yüzyılda değişti. 1830'lu yıllar boyunca 'Frank'lerin teamülü' gerçekten de Osmanlı davacıları ile olan ceza davalarında kendi vatandaşlarını yargılamak ve cezalandırmak üzerineydi. Ancak Osmanlıların 1870'li yıllarda gerçekleştirdikleri yasal reformlar ile uygulama tekrar değişti ve bölgesel (örneğin Osmanlı) otoriteler Osmanlı vatandaşlarına yönelik suçlarla itham edilen yabancıları yargılayıp hapsedmeye başladı. Mandelstam bu tarihin (Belçikalı arabulucuların özel anlayışının değil) 1830'lu yıllardaki anlaşmalar ile 18. yüzyıldaki anlaşmalar arasındaki çelişkileri açıkladığını anlatmıştı. Yirminci yüzyılın başlarındaki büyük kapitülasyon güçlerinin 'uluslararası teamülünün' (*usage international*) 18. yüzyılda yaptıkları anlaşmalar ile eş değer olmasının tek nedeni, uygulamanın başlangıçtaki haline dönmüş olmasıydı.⁷⁰ Bu nedenle Mandelstam, Rolin'in 'teamül' yorumunu savunuyordu; diğer Frank'lerin kendi adetlerini benzer bir şekilde değiştirmesi Belçika'nın yaptığı anlaşmanın anlamını değiştirmiyordu.

Teamül üzerine yapılan bu tartışma, olay yerindeki adamın otoritesine bağlıydı. Selanik'teki ve Constantinople'deki Salem ve Mandelstam, Osmanlı topraklarındaki yabancıların Osmanlı mahkemelerinde yargıldığını söylerken kendi deneyimlerinden yola çıkmaktaydılar. Salem bu konuda Selanik ve Constantinople'deki yabancıların Osmanlı hapisanesinde çektikleri cezalara yönelik, ilk elden sahip olduğu deneyimler üzerinden yazmaktaydı.⁷¹ Mandelstam ise ağırlıklı olarak ansiklopedik çalışmasını bir araya getirdiği ve çalıştığı Rusya elçiliğinin arşivlerinden yararlanmaktaydı. Fakat

69 Diğer iki anlatım için bkz. Salem, 'Effets', syf. 78–86.

70 Mandelstam, 'La justice ottomane', syf. 540.

71 Salem, 'Effets', syf. 85.

çalışmasının Joris davasından bahseden 'Osmanlılar ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancılar arasındaki ceza yargı yetkisinin güncel durumunu' ele aldığı otuz sayfalık bölümde Rusya'ya referans yapmaması dikkat çekicidir.⁷² Konu ile ilgili kanıtları dolaylıdır ve kapitülasyon topluluklarında gelişen 'uluslararası' prosedürlere yönelik genel aşinalığından yararlanır. Bu açıdan diğer büyük devletler ile fikir birliğine varmıştır ve Osmanlı ve Belçika gibi dışarıdan gelenlerin meydan okumaları karşısında eğilmeyen, birleşik bir hukuk bütünlüğünün varlığını savunmak için farklılıkları örtbas etmiştir.

KÜÇÜK DEVLETLER, BÜYÜK GÜÇLER VE ULUSLAR TOPLULUĞU

Noradounghian Belçika'nın pozisyonuna karşı savunma yaparken ülkenin uluslararası alandaki zayıflığına yönelik pek çok referansta bulunmuştur. 1838 Osmanlı-Belçika anlaşmasının Fransızca metni, *sadece iki Belçikalı arasındaki suç ve kabahatlerin Belçika yargı yetkisine girdiğini özellikle belirtmekte başarısız olmuştu ve bunun bir hata olduğu ortadaydı: Diğer tüm büyük güçlerin ceza yargı yetkisi sadece kendi vatandaşlarını içeren davalar ile sınırlıydı. 'Sadece 1838 senesinde kurulan ve henüz Osmanlı mahkemesi ile önemli bir bağ ya da dostluk ilişki kurmamış olan Belçika, gerçekten Osmanlılardan kendi vatandaşları için tam ve kesin bir yargı dokunulmazlığı isteyebilir miydi?'*⁷³ Başka bir yerde tüm devletlerin anlaşmaların Türkçe dilindeki versiyonlarının öncelik sahibi olduğunu kabul ettiğini savunurken tekrar Belçika'nın zayıf durumuna gönderme yapmıştır.⁷⁴ Buradaki ima netti: Bu, büyük bir güç tarafından (Osmanlı İmparatorluğu) ikincil bir devlete (Belçika) sunulan bir ayrıcalıktı. 1838 anlaşmasının daha güçlü diğer devletlerin yaptığı anlaşmaların bir türevi olduğunu varsaymak doğaldı.

72 Mandelstam, 'La justice ottomane', syf. 534–563.

73 Orijinal metin '...état tout nouvellement constitué en 1838, n'ayant eu encore aucun lien important, aucun rapport d'amitié avec la cour ottomane, pouvait elle raisonnablement demander à celle-ci de lui accorder une immunité complète et absolue de juridiction en faveur de ses nationaux...' Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 121.

74 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 125.

Ancak Rolin'e göre Belçika'nın anlaşması diğer tüm yabancı kapitülasyonlardan farklıydı. Belçika eşsiz ayrıcalıklar kazanmıştı çünkü Osmanlıların tarafsızlığına olan güvensizliği nedeniyle Osmanlı entrikalarına 'meydan okumayı' başarmış ve kendi vatandaşları üzerinde yargı yetkisi elde etmişti.⁷⁵ Noradounghian'a göre ise bu iddia saçmaydı. Osmanlılar bu tarz bir ayrıcalığa asla izin veremezlerdi çünkü diğer tüm kapitülasyon anlaşmalarındaki 'en tercih edilen ülke' maddesi nedeniyle tüm diğer devletler de aynı hakkı kazanmış olurdu. 1905 senesinde Belçikalıların Joris üzerindeki talepleri de aynı şekilde şiddetliydi: Eğer bu istekler karşılansaydı, çeşitli anlaşmalarda yer alan 'en tercih edilen ülke' maddesi nedeniyle diğer tüm yabancı vatandaşlar için de benzer hakların ortaya çıkmasına neden olacaktı. 1905 senesindeki Vartarian üzerine yapılan geniş tartışmalar dahil, Belçika anlaşmasına eşlik eden benzer üç anlaşmada kesinlikle bu tarz bir iddia ile sonuçlanmamıştı.

Uluslar topluluğu rolünü üstlenen kapitülasyon güçleri topluluğu tüm bu analizlerde bir tür hayalet rolü oynamış ve Joris meselesine hiç müdahale etmemiştir. Paylaştıkları en tercih edilen ülke statüsü onları birlik halinde mevcut durumu koruma konusunda cesaretlendiriyordu. Bu kesinlikle Belçika'nın topluluktaki ikincil rolünü göstermektedir. Londra'daki *Times*'ın Constantinople muhabiri ayrıca Belçika'nın büyük diplomasi oyunundaki küçük çıkarlarına da dikkat çekmişti:

...Devletlerin kendi vatandaşları için bile talep etmeyecekleri ayrıcalıkları, şüpheli hukuksal dayanakları olan ve şüpheli menfaatlere dayanan Belçikalı bir suçlu için talep ederek desteklemeleri pek muhtemel değildir.⁷⁶

Rolin'in kendisi bile Belçika'nın pozisyonunun getirdiği pratik sonuçları belirtmişti. Ona göre Osmanlı'nın Belçika'nın isteklerine uymayı reddetmesinin tek nedeni, Belçika'nın imparatorluğu güç kullanarak tehdit edemeyecek olan küçük bir ülke ('*petit*

75 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 364.

76 'The Attempt on the Sultan II', *The Times*, 26 Ocak 1906.

pays') olmasıydı.⁷⁷ Belçika, pozisyonu için daha önceleri yaptığı uluslararası destek çağrılarının ihmal edilmesinden ötürü hayal kırıklığına uğramıştı.⁷⁸ Rolin ilk müdahalesinde büyük devletlerin davanın tüm yönlerinde kendilerine yardım edeceğine dair umudunu belirtmişti. Toplu yardım çağrısını duyan olmadı. Sadece bir yorumcu, idam konusundaki tartışmanın diğer kapitülasyon güçlerinden diplomatik destek çekebilecek kadar güçlü bir temeli olduğunu önermişti.⁷⁹

Joris meselesi, farklı devletlerin kendi kapitülasyon ayrıcalıklarına yaklaşımlarındaki amaç farklılıklarını göstermektedir. Bu tartışmalar uygulama ve örnek alanına genişlemiştir. Tarafların birçoğu 1860'lı yıllardaki iki Alman kalpazanının Osmanlılar tarafından mahkûm edildiği ve cezalarını çekmek üzere Almanya'ya yollandığı bir davayı öne sürmüştü. Almanya'ya ulaşan kalpazanlar serbest bırakılmış ve cezalandırılmamıştır. Tabi ki baş belası karakterlerin kanundan kaçması hiçbir devletin çıkarına değildi.⁸⁰ Osmanlı topraklarındaki yabancı vatandaşların sayısının çarpıcı bir şekilde yükselişe geçmesi daha fazla mahkûmiyete neden olmuş ve yabancı ceza altyapısı bu yükün altında zorlanmıştı. Bu nedenle Osmanlı'da diğer tüm devletlerden daha fazla vatandaşı bulunan Avusturya-Macar İmparatorluğu 1877 senesinde cezalandırma yetkisini Osmanlı otoritelerine teslim etmeyi kabul etmişti. Pek çok devlet, hapishaneleri denetleme ve onaylarını geri çekebilme haklarını saklı tutarak aynı şeyi yapmıştır. Rolin, Osmanlı'da en yüksek sayıda vatandaşı olan Avusturya ve İtalya'nın yargılama ve cezalandırma haklarına sahip çıkmadığını savunmuştu. Fransa ise bu hakkı sadece teamül yoluyla sahiplenmiş ve yazılı bir kanuna dökmek istememiştir. Sadece Belçika ve Amerika

77 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 382.

78 Rolin, 'L'affaire Joris', syf. 56.

79 Kebedgy, 'L'affaire Jooris'.

80 W. Hanley 'The 1876-1883 Reform and Its Implementation: Many Institutions or One?', K. Fahmy ve A. Shalakany (editörler) *New Approaches to Modern Egyptian Legal History* (Kaire: AUC Press). Mısır'daki farklı yasal otoritelerin yargı yetkileri olarak bir çıkışma yaşamak yerine, sorunlu vatandaşlar konusunda iş birliği yaparak kontrolü sağladıklarını düşünüyorum.

Birleşik Devletleri bu haklara anlaşıma ile sahip olmuşlardı.⁸¹ Cezasız kalma konusundaki bu sorun Joris'in davasında daha da önemliydi çünkü 1863 senesinden sonra tüm Belçikalı adalet bakanları, ölüm cezalarını ağır işçiliğin dahil olduğu ömür boyu hapis cezasına çevirmişlerdi.⁸² Belçika idam cezasından resmi olarak vazgeçmemiş olsa bile, Joris'e yönelik yerel ve uluslararası siyasi destek dalgası bu cezanın uygulanmasını engellerdi. Bu nedenle mahkûmun Belçika'ya teslim edilmesi mümkün değildi.

Uluslararası hukukun yirminci yüzyılın başlarında geçirdiği büyük bir değişiklikte, özel ve kamu meseleleri arasında ayırım yapması ve özeli vurgulamaktan vazgeçmesiydi. Uluslararası hukuk eskisine göre kamulaşmıştı. Joris meselesi hükümdara karşı suç işlemiş bir bireyin cezalandırılması ile ilgiliydi. Suç umumiydi ve umumi bir cezalandırma hak ediyordu. Aynı zamanda kapitülasyonlar uyruk ve özel hukuk meselelerini ve bunların aksiyomunu ele alıyordu. Bu nedenle bu dava içerik olarak umumi, yapı olarak ise özeldi. Tabi ki söz konusu suçun doğası (kral cinayeti girişimi) doğrudan hükümdarlığa dair kamu meselesine dokunmaktaydı. Fakat burada kimsenin Joris meselesinin hükümdara yönelik bir girişimi kapsadığı için farklı olarak ele alınması gerektiğini öne sürmemesi dikkat çekicidir. Benzer bir şekilde anarşinin hayaleti de, rutinin belirsiz olduğu bu davada bile, avukatların rutin uygulamalardan ayrılmasına neden olmamıştır.⁸³ Salem'e göre cezaları uygulamadaki başarısızlığın neden olacağı adaletsizlik bir tür anarşi olan yargı dışındaki misillemelere neden olabileceği için tehlikeliydi.⁸⁴

Belçika ufak bir devletti fakat uluslararası hukuk konusunda kendi ağırlığının üstünde vuruşlar yapıyordu. Kongo Özgür Eyaleti (1885-1908) üzerindeki güncel deneyleri, aynı zamanda

81 Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 376.

82 M. Shipley (1905) 'Results of the Practical Abolition of Capital Punishment in Belgium', *Publications of the American Statistical Association*, 9 (71), syf. 309.

83 Yirminci yüzyılın ilk on yıllık bölümünde Doğu Akdeniz'de anarşistler bir endişe kaynağıydı. Bkz. I. Khuri-Makdisi (2010) *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914* (Berkeley: University of California Press).

84 Mısır'da 1875 senesindeki yargı yetkilerinin yeniden organize edilmesinin kargaşaya duyulan korkudan kaynaklandığını savunur. Salem, 'Effets', syf. 92.

kamu ve özel hukukun sınırlarını zorlamalarına neden olmuştu.⁸⁵ Joris meselesi ile Kongo arasında doğrudan bir ilişki yoktur fakat kamu/özel farkı bir düşünceyi hak eder. Kongo, kamu standartlarının uluslararası ve diplomatik iddiası karşısında (bu olayda ücretsiz emeğin liberal prensibi) özel kontrol hakları iddia eden bir egemenlik problemine neden olmuştu (bu olayda ticari anlamda). Kongo bir tür tüzel devletti ve Kral Leopold kesinlikle Kongo'nun özel hukuki niteliğini savunuyordu. Medeniyet ve barbarlık üzerindeki doktrin, bu toprakları hiç kimsenin toprağı (*territorium nullius*) olmadığı gerekçesi ile sahiplenme iddiası için zemin oluşturunuyordu.⁸⁶ Fakat uluslararası baskı bu meseleyi uluslararası kamu hukuku koşulları altında çerçeveliyordu. En sonunda bu mesele de özelden kamuya doğru başka bir geçişe neden oldu: Belçika 1908'de bölgeyi topraklarına kattı. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu da kendi sorunları ile uğraşmaktaydı. Osmanlı bakış açısından uluslararası tartışmaların en endişe verici tarafı, çeyrek yüzyıl önce tamamlanmış olan ve uluslararası topluluk tarafından takdir edilmeyen, hatta bilinmeyen kendi yasal reformlarını açığa vurmasıydı. Rolin pek çok kez Belçika'nın 'kısmi' adalet endişesinden bahsetmişti. Yerel bir Belçika yasal dergisi işleri daha da öteye götürdü:

Türk yasalarının sadece Kur'an'dan oluştuğunu, tüm Doğu hukuk sisteminin tamamen dine dayandığını ve bu sistem ayakta kaldığı sürece, 'Hristiyan olmayan ülkeler' fikrinin tüm Avrupalı insanlar için gerekli bir konsept olarak kalması gerektiğini hatırlamalıyız.⁸⁷

85 Uluslararası yasal düşüncede Kongo için bkz. Koskenniemi, *Gentle Civilizer*, syf. 155–166.

86 A. Fitzmaurice (2012) 'AHR Forum: Liberalism and Empire in Nineteenth-Century International Law', *American Historical Review*, 117 (1), syf. 122–140.

87 Orijinal metin, 'Nous tenons à faire remarquer que les lois turques, c'est le Coran, que tout le système oriental des lois est purement religieux et que, tant que ce système demeurera ce qu'il est, la conception des pays hors chrétienté demeurera également une conception nécessaire pour tout les peuples européens.' *Journal des tribunaux de Bruxelles*, 14 Ocak 1906, tekrar basım 'Faits et informations: Belgique: Affaire Joris, droit pour les Puissances européennes de juger leurs compatriotes ayant commis des crimes ou délits en terre ottomane, même à l'égard d'Ottomans' (1906), *Journal du droit international (Clunet)*, 33, syf. 255–256.

Osmanlı reformcuları tam olarak bu tarz taleplere cevap verebilmek için neredeyse bir yüzyıldır çalışmaktaydılar. Mandelstam Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın 1880 tarihli bir notuna atıfta bulunmuştu:

Yarım yüzyıllık deneme-yanılma yönteminden sonra Avrupalı bir hukuk sistemi ve bunu takiben yargı araçları benimseyen Osmanlı hükümeti kesinlikle Avrupa'nın aydınlanmış hükümetlerinden övgü ve tebriki hak ediyor...⁸⁸

Aradan geçen çeyrek yüzyıla rağmen Avrupa hâlâ fark etmemiş miydi?

Noradounghian, Osmanlıların kendi egemenliklerine yapılan bu girişimin kontrolden çıkmasına izin veremeyeceklerini savunmaktaydı. Tüm yabancıların kendi konsoloslukları tarafından yargılandıkları Mısır'da, ülke yasaları dışında olan yargılama işlerin doğal işleyişini bozmuştu. Noradounghian, Osmanlıların yasal reformlar aracılığı ile 'medeniyet standartlarına' katılmak üzere çalıştıklarını savunarak çalışmasına son veriyordu. Eğer bu davada yabancılar için yeni haklar yaratmak amacıyla 1838 anlaşmasının Fransızca 'yabancı metni' ön planda tutulursa bu 1876 senesinde başlamış olan Osmanlı yargı reformlarını lekeleyecekti. Bu da kapitülasyonların ve egemenliğin içindeki diğer egemenliklerin (*imperium in imperio*) sona erdirilmesi konusundaki gelişmeyi engelleyecek ve Osmanlı ile uluslar topluluğu arasında normal anlaşma ilişkilerinin kurulmasını geciktirecekti.⁸⁹ Noradounghian medeniyet standartlarının zorunluluğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu standartlara ulaşmasından oluşan hayatının çalışmasını savunmayı içselleştirmişti. Medeniyetin dışında bırakılmanın muhtemel sonuçları Belçika ile olan bu ilişkinin arka fonunun bir kısmını oluşturmuş olmalı.⁹⁰

88 Mandelstam, 'La justice ottomane', syf. 29.

89 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 135.

90 Eğer avukatlar bunu belirgin bir şekilde ortaya koymazsa, diğer yazarlar bağlantıyı kurmuştur. Örnek için bkz. J. Perkins (2015) 'The Congo of Europe: The Balkans and Empire in Early Twentieth-Century British Political Culture', *The Historical Journal*, 58 (2), 565–587.

SONUÇ: ULUSLARARASI HUKUKUN MERKEZİ VE UÇ NOKTALARI

19. yüzyılın sonlarında, bireysel vatandaşların hareketliliğindeki artış, yeni yasal belirsizlikleri de beraberinde getirdi ve uyruk, uluslararası hukukun önde gelen konularından biri haline geldi.⁹¹ Devletler, Joris gibi kişisel düğümlerin içine çekildiler. Hukukun gerçek ve potansiyel fikir ayrılıkları avukatlar, akademisyenler ve bürokratların önceden tahmin edemeyeceği kadar fazla olasılık içeriyordu. Sonuç olarak tarihsel kayıtlar Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin daha da karışık bir resmini sunan, zengin bir istisna madeni sunmaktadır.

1880 sonrası Osmanlı hukuku üzerine yapılan yeni arşiv çalışmaları yabancıların yeri üzerine odaklanmamıştır.⁹² Bu tarz davaların çoğu marjinal karakterleri içeriyordu ve sadece kısa bir zaman önce tarihsel bir ilgi alanı haline geldi.⁹³ Konsolosluk yargısı üzerine çalışmalar resmin bir kısmını görmezden geliyor ve kapsamlı bir cevap üzerinde çalışmıyor.⁹⁴ Bir takım bilimsel dikkat çekmiş olan Mısır örneği, Osmanlı konusuna çok az dokunmaktadır.⁹⁵ Noradounghian'ın kendisi de Osmanlıların Mısır'daki yabancıların yargı yetkisi durumunu bir anormallik olarak gördüklerini söylemişti. Hem Noradounghian hem de Salem, Belçikalıların Mısır'daki uygulamalar nedeniyle kafalarının karıştığını ve bu durumun Joris'e uygulanamayacağını savunmuşlardır.⁹⁶ Daha genel olarak, uluslararası yasal teorinin uygulanıştan izole oluşunu bir dizi istisna olarak kenara

91 Göç konusunda bkz. A. McKeown (2008) *Melancholy Order: Asian Migration and the Globalization of Borders* (New York: Columbia University Press), özellikle Bölüm 2; V. Huber (2013) *Channelling Mobilities: Migration and Globalisation in the Suez Canal Region and Beyond, 1869–1914* (Cambridge: Cambridge University Press).

92 I. Agmon (2006) *Family & Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine* (Syracuse: Syracuse University Press); Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts*. Zülâl Muslu tarafından yazılmakta olan Osmanlı Karma Mahkemeleri konulu tez daha fazla bilgi sunacaktır.

93 Örnek için bu kaynaktaki makalelere bkz. *Mediterranean Historical Review* 24 (2).

94 J. Berchtold (2009) *Recht und Gerechtigkeit in der Konsulargerichtsbarkeit: Britische Exterritorialität im Osmanischen Reich 1825–1914* (Münih: Oldenbourg).

95 W. Hanley (2013) 'When Did Egyptians Stop Being Ottomans? An Imperial Citizenship Case Study', W. Maas (editör) *Multilevel Citizenship* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press), 89–109.

96 Noradounghian, 'Le traité turco-belge de 1838', syf. 125; Salem, 'Effets', syf. 82.

atılmış davalar ile gözlemleyebiliriz. Kapitülasyonlar, otoriteyi merkeziyetçilikten uzaklaştıran sistemlerin ilkiydi. Bu tarz bir sistem, uygulandığının getirdiği bilgi birikimine karşı dayanıklıdır ve hiç kimsenin kapitülasyonların teamülünü bilmediği açıktır.

Bu tarz tartışmalara giren yorumcuların uluslararası hukukun genel prensiplerini ne kadar nadiren kullandıkları şaşırtıcıdır. Salem hariç, hiç biri görmeyi umduğumuz disiplinin anahtar kelimelerini kullanmamıştır.⁹⁷ Noradounghian özellikle ve akıcı bir biçimde Osmanlı yasal külliyyatına odaklanmıştı ve Rolin'in cevapları da neredeyse tamamen Noradounghian'ın kendi metinlerine ve onun sunduğu kaynaklara dayanır.⁹⁸ Bunun anlamı Osmanlı uluslararası hukuk meselelerinin alanında eşsiz olduğu için diğer konulara dayanılarak yargılanamaz (*sui generis*) olarak görülüyor olması mıdır yoksa bu yapım aşamasındaki yasal alanda var olan biçimsiz kuralcılığın bir yansıması mıdır?

Belçika'nın özgürlüğünü kazanmasından (1830) ve Osmanlı İmparatorluğu uluslar topluluğunun bir üyesi olduktan (1856) kısa bir süre sonra, yani 19. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası hukuk doktrini dünyayı bir merkez (medeniyet), uç noktalar (sömürgeler) ve yarı-uç noktalar olacak şekilde organize etti. Bu görüşü kendi içinde, kendi doktrinleri ve araçları ile yaydı. Fakat sömürgecilik sonrası eleştirileri takiben, özellikle Üçüncü Dünya Yaklaşımı ve kritik uluslararası hukuk alanlarındaki programlar ile uluslararası hukuku farklı bir şekilde baştan formüle etmek için harekete geçildi.⁹⁹ Ayrıca hukukun diğerlerine, yani istisnalara duyduğu ihtiyaçlara yönelik konuşmalar da mevcut.¹⁰⁰ Kapitülasyonlar, her iki

97 Salem, kişinin milliyetini değiştirmesi konusundaki özgürlüğü için genel prensiplerden (Cogordan, Weiss, Calvo, Martens, Firoe ve Catellani'ye atıfta bulunarak) ve çift vatandaşlık sahibi kişilerin dava örneklerinden (Asser, Bluntschli, Calvo ve Weiss'e atıfta bulunarak) alıntı yapmıştır. Salem, 'Effets', syf. 68, 71.

98 1838'den önceki adetler ve Aix Temyiz Mahkemesi'nin verdiği bir karara atıfta bulunarak nadir bir ayrılık yapmıştır. Rolin, 'L'affaire Joris: Étude sur la capitulation', syf. 368, 369.

99 Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making*; A. B. Lorca (2010) 'Universal International Law: Nineteenth-Century Histories of Imposition and Appropriation', *Harvard International Law Journal*, 51, 475–552.

100 L. A. Benton (2010) *A Search for Sovereignty: Law and Geography in European Empires, 1400-1900* (Cambridge: Cambridge University Press); A. Orford (editör) (2006)

hareketinde tarihselleştirilmesi konusunda kendisine bir yer bulabilir. Joris meselesi gibi Avrupa ile Osmanlı'nın iç içe geçtiği özel olaylar, bu devletlerdeki vatandaşların yasal hayatlarını yöneten genel kuralların ne kadar gelişmemiş olduğunu gözler önüne seriyor. Kişiler kendi uluslarına daha sıkı bir şekilde bağlandıkça özel ve kamu yasal işleri gittikçe daha fazla yasal kamu hesaplaşmalarına yol açıyordu. İnsanlık için birleşik bir yasal çevre sunmaktan çok uzak olan bu olayda, yasal düşünürler insanlığı ulusal takımlara böldüler ve bu takımların her biri kendi kişisel üyelerinin durumunu savunmak zorundaydı. Bu nedenle yurttaşlarının Joris'in kişisel eğilimlerini (ona katılmasalar bile) savunması nedeniyle oluşan ulusal koruma, onun gibi kişilere devletin gündemi konusunda belli bir kontrol sağladı ve durumu tüm ulusa bir bütün olarak yansıyan kamu meselesi haline getirdi. Uluslararası hukukun derinlerine yerleşmiş olan bu etki günümüzde bile devam etmektedir.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Will Hanley Florida State Üniversitesi'nde Doçenttir. İlk kitabı *Identifying with Nationality: Europeans, Ottomans, and Egyptians in Alexandria* 2017'de Columbia Univeristy Press tarafından yayınlanmıştır.

BÖLÜM 7

Osmanlı İmparatorluğu’nda Habercilik: Oryantalizm ve Kitle İletişimi

Henk de Smaele

Osmanlı İmparatorluğu’nun Sultan’ını öldürme amacıyla 1905 senesinin yazında patlatılan bomba, tüm dünyadaki editörlük ofislerinin peşinde olduğu sansasyonel haberlerden biriydi. Söyleyecek pek bir şey olmasa bile bu tarz haberleri hızlı ele geçirmek istiyorlardı. İstanbul’dan gelen haberler hızlı yayılırdı. Şehir önemli bir bilgi kaynağıydı. Hem Fransız Havas hem de İngiliz Reuters’ın aktif olduğu nadir bölgelerden biriydi (dünyanın çoğu bu ajanslar arasında ikiye bölünmüştü) ve metropol yüksek sayıda yabancı muhabir olmak üzere geniş bir Avrupalı kitlesine sahipti.¹Haber ajansları ani ve dramatik olayları duyuran kısa haber bültenlerinin dünya çapına hızlı dağılımını sağlamak konusunda en iyi performanslarını

1 Haber ajanslarının rolü için bkz. D. Read (1999) *The Power of News: The History of Reuters* (2. baskı, Oxford; New York: Oxford University Press); E. Bielsa (2008) ‘The Pivotal Role of News Agencies in the Context of Globalization: A Historical Approach’, *Global Networks*, 8 (3), 347–366; S. J. Potter (2007) ‘Webs, Networks, and Systems: Globalization and the Mass Media in the Nineteenth and Twentieth-Century British Empire’, *Journal of British Studies*, 46 (3), 621–646.

sergilemekteydiler.² Saldırıdan sadece saatler sonra Havas ve Reuters'ın Constantinople'deki yerel muhabirleri bültenlerini telgraf ile merkeze ulaştırmışlardı ve haberler de buradan diğer abonelere gitti. Amerikalı gazetelerin bir kısmı bu girişimin haberini 21 Temmuz günü akşam bültenlerinde duyurdular.³ Saldırının ertesi gününde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın ana gazeteleri bu bülteni makaleleri arasına eklemişti. Gazetelerin çoğu ya Reuters ya da Havas bültenini yayınlamıştı ve ayrıca liberal günlük gazeteler olan Belçikalı *Petit Bleu* ve Alman *Kölnische Zeitung* kaynaklarında yer alan Constantinople'den gelen telgraflara da atıfta bulunmuşlardı.⁴

İronik bir biçimde çoğu Avrupalı gazete bilgi ne kadar azsa ve ne kadar az detay içeriyorsa haber ile o kadar ilgiliymiş gibi görünüyordular. Dedikodular, tahminler ve söylentiler popüler basının formatına uyuyordu. Osmanlı otoriteleri komployu ortaya çıkardığında çoğu günlük gazete olaya karşı ilgisini çoktan kaybetmişti. Polis davayı becerikli ve hızlı bir şekilde ele almış ve bu da spekülasyonlar için az yer bırakmıştı. Basın uluslararası halka detaylı bilgi sunmuştu, araştırmanın Osmanlı Türkçesi ile yazılmış tam raporunun Fransızca özeti Ekim 1905 tarihinden geç olmamak kaydıyla yayınlanmıştı. Bu şeffaflık bağlamında bilgi sızıntıları ve haberi ilk elden ulaştırma gibi zaferler imkânsıza yakındı. Ancak bombalı saldırıdan sonraki ilk günler ve haftalarda, spekülasyonlar hızlı bir şekilde yayılmaktaydı. Günlük gazeteler bu karışıklık ve belirsizlik ortamından yararlandı. Elleriye ulaşan bilgilerin kaynaklarını kontrol etmek ya da onaylatmak zorunda değillerdi: Editörler en son dedikoduları basmaktan ve ertesi gün onunla çelişen haberler yapmaktan kaçınmıyordu.⁵ Bu

2 J. Cole ve J. M. Hamilton (2007) 'A Natural History of Foreign Correspondence: A Study of the Chicago Daily News, 1900–1921', *J&MC Quarterly*, 84 (1), syf. 159.

3 Örnek için New York günlük gazetesi *The Evening World*'ün 21 Temmuz 1905 tarihli ön sayfa bültenine bakınız: 'Attempt to Kill Sultan of Turkey Fails'.

4 Örnek için bkz. 22 Temmuz tarihli *Times*, *The Manchester Guardian*, *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, *Edinburgh Evening News*, *Derby Daily Telegraph*, *Gloucester Citizen*, *Le Figaro*, *L'Echo de Paris*, *Le Petit Parisien*. *Le Petit Bleu* konusunda bkz. Eric Meuwissen (1984) "'Le Petit Bleu' De Gerard Harry (1894–1908)", *Revue belge d'histoire contemporaine*, 15 (1–2), 137–164.

5 Örnek için *Pro Armenia* tarafından basılan ve birbiri ile çelişen basın bültenlerine bakınız, 1 Ağustos 1905.

olaylar haberlerin ortaya çıkışının üzerinden 24 saat geçmeden okuyucularını bilgilendiren gazetecilerin imajını yoğun haber toplayıcıları olarak güçlendirmekteydi.

İlk bültenler genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî mesajlarını kopyalıyor ya da bunlara atıfta bulunuyor fakat bunlara kendi şüphesi ya da eleştirel yorumlarını da ekliyorlardı. Fransız milliyetçi gazetesi *L'Intransigeant* 24 Temmuz tarihindeki ön sayfasında bir makaleyi girişime (*attentat*) adadı ve resmî açıklamaları daha az saygılı yorumlarla süsleyerek II. Abdülhamid'e iki kez '*Sultan Rouge*' dedi.⁶ *L'Echo de Paris* de ayrıca olaya geniş bir şekilde yer verdi ve gerçekte olanlarla ilgili birbiri ile çelişen görüşlere atıfta bulundu. Gazete ilk olarak Sultan'ın soğukkanlı davranışları ile ilgili Constantinople'deki yabancı büyük elçilerin şahitliğine dayanan resmî raporu onayladı.⁷ Ancak birkaç gün sonra Pera'daki muhabiri bu resmî versiyon ile çelişerek Abdülhamid'in olaylardan sonra endişeli ve sinirli olduğunu rapor etti.⁸ İngiliz günlük gazeteleri de Sultan'ın soğukkanlı davranışları ile ilgili raporlara güvenmediler. *Western Daily Press* olayı 'Abdul Hamid'in öfkesini yakından tanıyanlar onun dışı karşı sergilediği bu soğukkanlılığa inanmayacaktır,' şeklinde kaleme aldı.⁹ *The Devon and Exeter Gazette*'de Sultan'ın cesareti ile ilgili haberlerin bir propaganda olduğunu savundu: 'Osmanlı Hükümetini ziyaret edenlerin Sultan'ı yanlış tanıtmak konusunda topluca katıldığı bir komplo yoksa, Sultan sürekli olarak korkularının ve kelimelerle anlatılamayacak titremelerin kurbanıdır ve bir kahraman değildir.'¹⁰

6 *L'Intransigeant*, 24 Temmuz 1905.

7 André Mevil'in kısa bildirisi için bkz. *L'Echo de Paris*, 23 Temmuz 1905.

8 *L'Echo de Paris*, 29 Temmuz 1905.

9 *Western Daily Press*, 24 Temmuz 1905.

10 *Devon and Exeter Gazette*, 28 Temmuz 1905. Gazete Sultan Abdülhamid'in paranoya ve patolojik korkusuna dair farklı örneklere atıfta bulunmuştur: 'Sözlerinden şüphe edilmeyecek adamlar bize Sultan'ı selamlamak üzere kalkmakta olan bir bahçıvanın, bunun bir suikast girişimi olduğuna inanan Sultan tarafından vurulduğunu söylediler; refakatçilerin düşüncesiz bir hareketi, hızlı bir adımı ve hatta hızlı bir hareket değişimi bile Sultan'ın elinin tabancasına gitmesine yol açıyor ve zararsız bir adam ölüyor. Yemekleri mühürlü tabaklarda geliyor ve her yemek ilk olarak bir Bakan tarafından test ediliyor ve Sultan yedikten sonra kalanları saray mensupları bitirmek zorunda. Diplomat Bay Tuckerman'ın anlattığı bir hikâyeye göre ağrıyan bir diş konusunda çağrılan Saray dişçisi genelde saraydan döndüğünde ağrıyan diş halen eski yerinde oluyor. 'Onu bu iş nedeniyle

Gazeteler bu şekilde Osmanlı'da yer alan basın yönetimi, özgürlük eksikliği ve Yıldız Sarayı'nın olayları değişik yansıtışını açıkça tartışıyorlardı.¹¹ Reuters'ın telgraflarından bazılarının otoriteler tarafından engellendiğinden ve güvenilir haber sirkülasyonunun bozulduğundan şikayet ediyorlardı.¹² Sultan'ın maiyetinin olaya karışan 'Türk' ya da Müslüman vatandaşlar ile ilgili gerçekleri örtbas ederek ve saldırıyı yabancı bir komplo olarak yansıtarak gerçekleri halktan sakladığından şüpheleniliyordu.¹³ Oryantal ve otokrat dünyadaki sansür ve aldatmalar nedeniyle Batı'daki basın özgürlüğüne ve dürüstlüğüne inanmadıkları için bu gazetelerin ilk günden itibaren bombalı saldırıyı ele alışları Avrupalıların üstünlük duygularını yansıtıyor ve arttırıyordu.¹⁴

Bu Oryantal görüş sadece muhabirlerin Osmanlıların basın yönetimi algısını etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda polis soruşturması raporlarını da belirliyordu. Ağustos 1905'te Reuters telgrafına dayanan *Aberdeen Journal* şu şekilde yazmıştı: 'Sultan'ın hayatına yapılan girişim konusundaki soruşturma aktif bir şekilde devam ediyor fakat görüşüne bakılırsa sonuç alınamıyor, kullanılan metotlar olumlu bir sonuca ulaşmak için doğal bir rehber değil. Polis, bu anın başkenti istenmeyenlerden temizlemek için elverişli olduğunu düşünüyor.'¹⁵ Aynı günlük

sürekli görüyorum,' diye anlatıyor adam Büyükelçiye 'fakat ben aletlerimi elime aldığım an bir çocuk gibi büzülerek kaçıyor.'

11 Örnek için önde gelen Viyana gazetelerine bkz. *Neue Freie Presse*, 24 Temmuz 1905; *Western Daily Press*, 24 Temmuz 1905; *Le Petit Parisien*, 26 Temmuz 1905; *Le Petit Bleu*, 26 Temmuz 1905.

12 *Nottingham Evening Post*, 22 Temmuz 1905; *Edinburgh Evening News*, 22 Temmuz 1905.

13 *Manchester Guardian*, 26 Temmuz 1905; *L'Echo de Paris*, 26 ve 30 Temmuz 1905. Ayrıca bkz. *L'Univers*, 27 Temmuz 1905.

14 Sultan II. Abdülhamid'in (Batılı gazetecilerin ve gözlemcilerin gözünde) basın özgürlüğünün eksikliği konusunda sembol haline gelmesi konusunda bkz. R. A. Scott-James (1913) *The Influence of the Press* (Londra: S.W. Partridge & Co), syf. 32. Mevcut bilgiler Abdülhamid'in uyguladığı sansürün boyunu ve etkisini abartmıştır. Revizyona uğramış bakış açısı için bkz. İ. K. Yosmaoğlu (2003) 'Chasing the Printed Word: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876–1913', *Turkish Studies Association Journal*, 27, 15–50; ve E. Boyar (2006) 'The Press and the Palace: The Two-way Relationship Between Abdülhamid II and the Press, 1876–1908', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 69, 417–432.

15 *Aberdeen Journal*, 4 Ağustos 1905. Benzer haber bülteni, *Manchester Guardian*, 4 Ağustos 1905.

gazete daha önce tekrar Reuters'ın otoritesine dayanarak şu şekilde yazmıştı: 'Polisin Bulgaristanlılara gölge düşürmeye ve suçu gerçek suçlular yerine onlara yıkmaya çalıştığına inanılıyor.'¹⁶ Diğer gazetelerde eşit derecede Osmanlı otoritelerinin bomba saldırısını siyasi rakiplerinden kurtulmak için kullanacaklarını düşünmekteydiler. Örneğin *The Nottingham Evening Post* şu şekilde yazmıştı:

...umarız ki yetkililer sorumluları doğru şekilde belirlemek için mümkün olan her şeyi yapar ve basit varsayımlardan etkilenmezler çünkü basit varsayımlardan etkilendikleri takdirde Hristiyanlara karşı fanatizmin kolaylıkla yükseldiği Müslüman bir ülkedeki sonuçlar oldukça ciddi olabilir.¹⁷

Batılı gazeteler açıkça bombalamanın faturasını İmparatorluktaki Hristiyan toplulukların ödemesinden korkuyordu. Bu korku, bu toplulukların kaderi ile ilgili gittikçe yükselen ve Türk fobisi, İslam fobisi ve ırkçı duygulardan ayrıştırılamayan insani bir endişe ile çınılıyordu.¹⁸ Radikal liberal *Manchester Guardian* bombalı saldırının İmparatorluğu tüm istenmeyen rakiplerden temizlemek için ihtiyaç duyulan doğru ortamı sağlamak amacıyla sarayın kendisi tarafından organize edildiğine dair bir dedikodu (sözde güvenilir ve Türk yanlısı bir ordu uzmanına göre) bile başlatmıştı.¹⁹

Gazeteler Makedonyalı, Bulgaristanlı, Ermeni ya da Genç Türk devrimcilerinin bu komponun arkasında olabileceği ihtimallerini ele almış olsalar da bombanın sarayın entrikalarının bir parçası olabileceğini de kuvvetle muhtemel görmekteydiler. Patlamadan bir hafta sonra Abdülhamid'in abisi Prens Reşad'ı

16 *Aberdeen Journal*, 27 Temmuz 1905.

17 *Nottingham Evening Post*, 24 Temmuz 1905. *Manchester Guardian* ile aynı anlatım, 25 Temmuz 1905. Neredeyse aynı anlatım Fransız *Le Petit Parisien*, 25 Temmuz 1905: 'les conséquences seraient terribles dans un pays musulman où le fanatisme est si facilement soulevé contre les chrétiens'.

18 D. Gürpınar (2012) 'The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turk, 'Young' and 'Old'', *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39 (3), 346–371.

19 *Manchester Guardian*, 31 Temmuz 1905. 'Haber' *Le Petit Parisien* gibi Fransız gazeteleri tarafından alınmıştır. Örneğin, *Le Petit Parisien*, 1 Ağustos 1905; *L'Intransigeant*, 3 Ağustos 1905.

hapse attırdığı ve Gizli Polisin başını sürgün ettiği haberi (*Daily Telegraph*'ın Viyana muhabiri aracılığıyla) Avrupa'ya ulaştı.²⁰ Haberi ele alan *The Edinburgh Evening News* haberin doğrulanmamış karakterini vurgulayarak 'Sultan'ın bu hareketlerinde suikast girişiminin gerçekten de başarısız olmuş bir Saray devrimi olduğuna dair kanıtlar bulunabilir,' şeklinde bir sonuca ulaşmıştı.²¹ Edward Joris'in tutuklanmasının ardından bile saray entrikaları ve Reşad'ın olaya karışması hakkındaki hikâyeler Avrupa basınında tekrar gün yüzüne çıktı.²² Bu tarz dedikodular belli Oryantalist önyargılara hitap ediyor ve Batılı muhabirlerin gözünde onlara güvenilirlik kazandırıyordu. Ancak onları şaşırtan Oryantal entrikalar bağlamında bir bomba kullanılmış olmasıydı. O tarihte halen patlayıcıların bir yeraltı kuyusuna yerleştirilmiş olduğuna inanılıyordu ve *Manchester Guardian* 'bir Türk'ün bir mayın inşa edecek kadar özenli ve bilimsel bir şiddete başvurmasını' muhtemel bulmuyordu.²³ *Grantham Journal*'a göre ise 'bomba şimdiye kadar Türk siyasetinde bilinmeyen bir enerji türü' idi.

Ermenilerin Constantinople'deki 1896 katliamları sırasında Müslüman saldırganlarına bombalar ile karşılık verdikleri doğrudur fakat Saray komplolarında bir suikast silahı olarak bomba kullanmak Osmanlı zihniyetine hitap eden hiçbir yön ortaya koymamıştır.²⁴

Benzer bir şekilde *Western Daily Press*'de 'Oryantal suikast genelde çok daha kurnazca metotlardan yararlanır,' yazmıştır.²⁵ Bomba patlaması gerçekten Oryantal bir yöntem olmak için fazlasıyla doğrudan, halka açık ve zekice görülüyordu.

20 Örnek için bkz. *Neue Freie Presse*, 28 Temmuz 1905; *L'Echo de Paris*, 27 ve 31 Temmuz 1905; *Dundee Courier*, 27 Temmuz 1905; *Edinburgh Evening News*, 27 Temmuz 1905; *Aberdeen Journal*, 28 Temmuz 1905. *Le Petit Parisien*, 28 Temmuz 1905 ön sayfasında Reşad'ın bir portresine bile yer vermiştir.

21 *Edinburgh Evening News*, 27 Temmuz 1905.

22 *Times*, 10 Ağustos 1905; *Manchester Guardian*, 15 Ağustos 1905; *Le Petit Bleu*, 9 Ağustos 1905; *L'Intransigeant*, 8 Ağustos 1905.

23 *Manchester Guardian*, 24 Temmuz 1905.

24 *Grantham Journal*, 29 Temmuz 1905.

25 *Western Daily Press*, 24 Temmuz 1905.

Oryantal klişeler ve beklentiler saldırıdan sonraki ilk haftalar boyunca Avrupa basınıni şekillendirmeye devam etti. Popüler Fransız *Petit Journal*'da olduğu gibi bazı durumlarda bu Oryantalizm, raporun yerel dokunuşuna sadece 'süs' ya da 'dekoratif' bir ekleme olmaktan öteye geçmiyordu.²⁶ Gazete 23 Temmuz sayısındaki ön sayfasında girişimle ilgili uzun bir makale yayınlamış fakat kısa süre sonra olaya olan ilgisini kaybetmişti ve sonraki aylar boyunca konuyla ilgili haberlere çok az yer verdi. Gazete ilk olarak Havas'a ve bazı diğer kısa telgraflara atıfta bulunmuştu fakat daha sonra selamlık ve suç mahalli konusunda geniş detaylara yer verdi. Makale ihtişamlı sarayı ve farklı köşklerini 'Sultan geceyi geçirmek üzere bunlardan birini seçiyor,' şeklinde anlatıyor ve Sultan'ın seçimini sadece son anda, sınırlı sayıdaki saray hizmetçisi ile paylaştığını açıklıyordu. Yeniçeriler bile boş bir köşkü mü yoksa Sultan'ın geceyi geçirdiği mekânı mı koruduklarını bilmiyorlardı. 'Yüz milyon insanın' dini lideri olan Sultan, korkularının esiri olmuş ve halkın önüne çıkışlarını en aza indirmişti. Muhabir seremoniyi tarif ederek devam ediyordu: Yetkililer ve ('otuz kadar esmer dev') gardiyanlardan oluşan etkileyici bir geçit töreni, hükümdarın 'muhteşem ve ihtişamlı bir şekilde zırhlı' atları ve 'Sultan'ın hava geçirmeyecek kadar kapalı atlı arabası'. Makale yaşlı ve yorgun (portrelerinin çoğuna benzemeyen) Abdülhamid ile savaş bakanı arasında geçen gizli diyalogları bile açıklıyordu, 'savaş bakanı Sultan'ın sorularına her cevap verişinde büyük oryantal selama duruyordu, eli yeri süpürüyor ve sonra kalbine ve alnına dokunuyordu.'²⁷ Bu tanımların hiç biri bombanın patladığı günü anlatan gerçek şahitlerin raporlarına dayanmıyor ve olayların analizine de katkıda bulunmuyordu. Ancak Oryantal dramı akla getirmekte ve bu tarz mecazları tanıyan ve seven Avrupalı seyircinin ilgisini çekmekte etkiliydiler.²⁸

26 *Le Petit Journal* konusunda bkz. Richard Lee Smith (1976) 'The Rise of the Mass Press in 19th-Century France', *Journalism Quarterly*, 53 (1), 94-99.

27 *Le Petit Journal*, 23 Temmuz 1905.

28 Edebi gazeteci Scott-James'in yaptığı 'Bir muhabirin işlevi, yaptığı her habere bir tür romantik ilgi ile yaklaşmak, onu mümkün olduğu kadar heyecanlı, okunabilir ve canlı hale getirmektir,' gözlemi (1913) ile karşılaştırmak için bkz. Scott-James, *The Influence of the Press*, s. 267.

Bazı durumlarda olayın kısa (ve prematüre) basın analizleri belirgin siyasi bakış açılarına bağlıydı. Tüm gazeteler şiddeti ve kan dökülmesini güçlü bir şekilde kınarken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi durumu bazı sınırlandırmaları haklı çıkarmakta kullanıyorlardı. *Devon and Exeter Gazette* 'Suikast, saldırılan kişi ve neden ne olursa olsun değişmez bir şekilde nefret uyandıran bir olaydır,' yazmış ve şu şekilde eklemişti:

...fakat her zaman affedilmez olmasına rağmen, kimi zaman açıklanabilir ve Abdul Hamid'in kendi vatandaşları ve bu vatandaşların yabancı topraklardaki sempatizanları arasında acı düşmanları mevcut. Sultan gibi sıklıkla acımasız bir şiddet uygulamış olan bir hükümdarın fanatik nefretin odak noktası olması kaçınılmazdır. Sultan'ın kendisi devlet idaresi amaçları ile Ermeni katliamlarını görmezden gelir hatta bu katliamları bizzat kendisi başlatırken tereddüt etmemiştir.²⁹

Abdülhamid'in yönetiminin aşırı derece otokrat ve baskıcı olduğu tüm gazetelere göre netti.³⁰ Popüler *Petit Parisien* 'Doğu'da uzun süre yaşamış ve Türk meselelerini takdire şayan şekilde bilen' Fransız bir diplomat ile röportaj yaptı. İsimsiz diplomat siyasi reformlar arzusu ile yapılan bu saldırının muhtemelen 'haklar, anayasa ve Batılı bir rejim talep eden gruplar' tarafından planlandığını öne sürdü.³¹ Ancak pek çok muhabir, bombalamanın İmparatorluktaki durumu sadece daha kötüye götürmesinden korkuyordu. *Times*'a göre,

...bu suçun bir sonucu da tüm reform konuşmalarını Sultan için öncekinden de tatsız hale getirerek şu anki haliyle bile eğitilmiş Osmanlı vatandaşları için hayatı çekilmez hale getiren baskı ve casusluk sisteminin şiddetini arttırmak olacaktır.³²

29 *Devon and Exeter Gazette*, 25 Temmuz 1905.

30 İyi örnekler için önde gelen Viyana gazetesine bkz. *Neue Freie Presse*, 23 Temmuz 1905; *Manchester Guardian*, 24 Temmuz 1905.

31 *Le Petit Parisien*, 23 Temmuz 1905. Bu gazete hakkında bkz. Smith, 'The Rise of the Mass Press in 19th Century France'.

32 *Times*, 24 Temmuz 1905.

Günlük gazeteler ayrıca Sultan'ın hayatına yapılacak başarılı bir suikast girişiminin uluslararası alan dahil korkunç sonuçları olacağı için bombanın ana hedefini kaçırmamasından dolayı da rahatlamışlardı.³³

O halde ilk basın raporlarının Batılı özgürlük ve ilerleme ile Oryantal despotluk ve tembellik arasında tezat oluşturan Oryantal mecazlardan ağır bir şekilde ilham aldığını söyleyebiliriz. Ancak diğer bir yandan da muhabirler bu olayı bir devletin başına yapılan suikast girişimi, neredeyse evrensel bir fenomen ve Avrupalılar için oldukça tanıdık bir olay olarak ele almaktaydılar. *Le Petit Parisien* makalelerinde bu tarz saldırıları engellemenin imkânsızlığına değinmişti. En azından XIV. Louis'den bu yana Fransız tarihi, hükümdarların korku dolu ihtiyatları ve fanatiklerin tüm güvenlik önlemlerini geçmek için kararlılıkları ve yaratıcılıkları ile doluydu ve bu durum diğer ülkeler için de geçerliydi:

Amerika Birleşik Devletleri'nin üç başkanının, İran Şahı Nazer-ed-Dine'nin, Kral Umberto'nun, Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth'in ve şanssız Başkan Carnot'un suikastlarını hatırlayın. Fanatikler tarafından saldırıya uğrayan devlet liderlerinin listesi oldukça uzundur.³⁴

24 Temmuz tarihinde *Exeter Western Times* okuyucularına 'Avrupalı Hükümdarlardan birine yapılan bir başka suikast girişimi daha başarısız oldu,' yazmış ve bu şekilde Osmanlı Sultanı'nı da Avrupa asillerinden biri olarak saymıştı.³⁵ *Devon and Exeter Gazette* ise 'Kıtasal Avrupa'nın kraliyet üyeleri endişeli zamanlar geçiriyorlar,' şeklinde yazmıştı.³⁶ Yıldız bombalaması bu şekilde hem tipik Oryantal hem de tanınabilir bir 'Avrupalı' olay olarak ele alınmıştır.

33 Örnek için bkz. *Devon and Exeter Gazette*, 25 Temmuz 1905.

34 *Le Petit Parisien*, 24 Temmuz 1905.

35 *Western Times*, 24 Temmuz 1905.

36 *Devon and Exeter Gazette*, 28 Temmuz 1905. Abdülhamid'in hayatına yapılan girişim benzer olayların listesinde yer almaya devam etmiştir: Örnek için bkz. *Dundee Courier*, 1 Haziran 1906; *Cornishman*, 7 Haziran 1906.

KOMPLONUN AYDINLATILMASI VE ŞOV MAHKEMESİ

Ağustos'un ilk haftalarından itibaren Avrupalı gazeteler okuyucularını düzenli (fakat öz) bir şekilde Osmanlı polisinin soruşturmasının ilerleyişi hakkında bilgilendirmiş ve genelde Reuters ya da Havas'ın telgraflarından ya da diğer, ağırlıklı olarak (*Frankfurter Zeitung* gibi) Alman gazetelerinde yayınlanan haber bültenlerinden yararlanmışlardır. O tarihte Osmanlı otoriteleri etkili ve hızlı bir şekilde Ermeni Devrim Federasyonu (ARf) tarafından hazırlanmış ve Belçika vatandaşı Edward Joris'in de katıldığı komployu ortaya çıkarmaktaydı. Günlük gazeteler haberleri takip ediyordu fakat bilgiler üzerinde çok fazla şüphe yer almadığından zaman içinde ilgilerini kaybettiler. Temmuz ayının sonunda bazı gazeteler patlama alanında bulunan lastik tekerlek kalıntıları ile ilgili bir rapor yayınladılar.³⁷ Viyanalı (Almanca gazeteler için Osmanlı İmparatorluğu konusunda önemli bir bilgi kaynağı olan) *Neue Freie Presse* gazetesi bu izleri hemen 'Rus' Liba Rips'e (ya da 'Safo') bağlamıştı ve sonradan kendisinin gerçekten de komplonun liderlerinden biri olduğu ortaya çıkacaktı (Bkz. Bölüm 2).³⁸

31 Temmuz tarihinde aynı gazete Rips'i 'Singer Dikiş Makineleri Şirketi'nde çalışan Belçikalı bir kâtip' ile ve bir gün sonra da belli bir Ricci ile ilişkilendirdi (daha sonra bu kişi Cris Fenerdjian olarak tanımlanacaktı).³⁹ 4 Ağustos civarlarında Joris'in tutuklanmasının haberi (genelde Jourris, Jooris, Jauris, Jauries ve hatta Jarvis şeklinde yanlış yazılsa bile) Rips ismiyle beraber (bu isim de pek çok farklı şekilde yazılmıştı) pek çok gazetede yer aldı.⁴⁰ Sonraki gün ve haftalar boyunca Joris'in itirafları, diğer suç ortaklarının katılımı ve operasyonun boyutu

37 *Aberdeen Journal*, 29 Temmuz 1905; *Dundee Evening Telegraph*, 29 Temmuz 1905.

38 *Neue Freie Presse*'in özellikle Osmanlı ile ilgili konularda Almanca basını besleyen gazete olması ile ilgili önemi için bkz: M. L. Anderson (2007), "Down in Turkey, far Away": Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany', *The Journal of Modern History*, 79 (1), syf. 90.

39 *Neue Freie Presse*, 31 Temmuz 1905 ve 1 Ağustos 1905.

40 Örneğin *Portsmouth Evening News*, 4 Ağustos 1905; *Manchester Guardian*, 5 Ağustos 1905; *Times*, 9 Ağustos 1905; *Neue Freie Presse*, 5 Ağustos 1905; *L'Echo de Paris*, 4 Ağustos 1905.

hakkında daha detaylı bültenler basına yansdı. Eylül ve Ekim aylarında Osmanlı başkentinde diğer şehirlerde bulunan patlayıcıların sansasyonel haberleri basının biraz da olsa ilgisini çekti. O zamana gelindiğinde ARf'nin terörist niyetleri şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortadaydı fakat bu şüpheler pek de fazla dikkat ya da yorum yaratmıyordu. Avrupa gazeteleri, keşfedilen yüksek miktarda Ermeni bombasının İmparatorluktaki Müslüman vatandaşların öfkelerini tetikleyebileceğinden ve etnik ya da dini şiddet dalgasına yol açabileceğinden bu tehlikeli içeriğe nadiren atıfta bulunuyorlardı.⁴¹ Çoğu muhabir ARf'nin siyasi güdülerinin derinlerine dalmak konusunda çekimserdi.

Edward Joris tabi ki ilgi çekici bir konuydu fakat her şey hesaba katıldığında uluslararası basının ilgisi oldukça sınırlıydı. Büyük Batı Avrupa günlük gazeteleri Belçika gazetelerinde yer alan pek çok detayı yayınlamıyordu.⁴² İlk olarak, muhabirler Belçikalı bir kâtibin azılı bir terörist olabileceğine inanmıyorlardı. *L'Echo de Paris*'e göre Joris yakışıklı, genç bir adamdı ve 'oldukça zayıf karakterli harika bir çocuk' idi.⁴³ Ancak Joris kısa süre sonra anarşist yatkınlıklarını saklamadan polise itirafta bulundu. Özel komisyonun duruşmaları sırasında (ve daha sonraki mahkeme sırasında) ideolojik bakış açısını açık ve ısrarlı bir şekilde gözler önüne serdi ve bu şiddet içerikli hareketin emperyalist ve baskıcı Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış siyasi bir direniş türü olduğunu onayladı.⁴⁴ Ancak bu renkli ve detaylı duruşmaların tanımları uluslararası bir ünü olan *Indépendance belge* dışında başka bir kaynakta yer almadı.⁴⁵

Uluslararası ilgi, Kasım'ın sonunda başlayan duruşma ile alevlendi. 41 şüpheliye yönelik suçlamalar (bazılarının yokluklarında) yapılırken, uluslararası basın genelde 'Joris

41 Örneğin *Neue Freie Presse*, 22 Ağustos 1905 ve 21 Eylül 1905; *L'Echo de Paris*, 5 Eylül 1905 ve 2 Ekim 1905.

42 Joris konusundaki detaylar için Belçika gazetesi *Le Petit Bleu*'nun 9 Ağustos 1905 tarihli sayısına bakınız, bu gazeteye yabancı basın tarafından sıkça atıfta bulunulurdu ancak bu olayda bu geçerli değildir.

43 *L'Echo de Paris*, 16 Ağustos 1905.

44 Bkz. Bölüm 3 ve 5.

45 Bkz. *L'Indépendance belge*, 21 ve 28 Ağustos 1905.

duruşmasından' bahsetmekteydi.⁴⁶ Ermeni sanıkların arasındaki Belçikalı anarşistin varlığı açıkça Batılı muhabirlerin ilgisini çekmiş ve anında sanıklar arasında hiyerarşi oluşmasına neden olmuştu. Haftalık Belçikalı avukat dergisi *La Belgique judiciaire*, Osmanlı meseleleri konusunda bilgili olmakla ünlenmiş olan, önde gelen Alman gazetesi *Kölnische Zeitung*'da yer alan mahkemenin ilk günü ile ilgili canlı (ve Oryantalist) tanımlar kullandı. Bu canlı anlatımda sanıkların pozisyonları da detaylı bir şekilde tarif edilmekteydi: 'Sanıklar mahkemenin önünde yarı daire şeklinde yerleştirildiler; önde, bir lider gibi (*chef de file*) Belçikalı Joris, arkasında ise onun müritleri duruyordu.'⁴⁷ Muhabir Ermeni sanıkların pasif bir görünüş sergilediğini ve sürekli olarak efendileri Joris'e baktıklarını bildirdi.

Kölnische Zeitung'in muhabiri Joris'e 'hayalperest' demiş ve onu kaderine boyun eğmiş halde tasvir etmişken, bazı İngiliz gazeteleri bu imaja karşı çıkarak Joris'in cesur ve enerjik olduğunu ve diğer sanıkların ise itaatkâr bir tutum izlediklerini savundu. Örneğin *Edinburgh Evening News*'de yer alan bir rapor, Joris'in tek başına (kendisinin itaatkâr olmasını bekleyen) Oryantal mahkeme salonunu siyasi bir tartışma kulübüne ve bir yarış ortamına çevirdiğini iddia ediyordu.

Joris ile mahkemenin başkanı arasında bazı ilgi çekici konuşmalar geçti. Joris oldukça yerinde saldırılarda bulunmayı başardı. Bunlar da Türk seyircileri ağır bir şekilde terbiye etmiş olmalı. [...] Joris'in sunduğu cesur örnekten ve yargıçların arkasında yer alan çoğu çevirmen ve elçilik görevlilerinden oluşan yüksek sayıdaki yabancı izleyiciden cesaret alan bu adamların pek çoğu (Ermeni sanıklar) özel sorguları sırasında ortaya çıkarılan kanıtların tehdit ve bazı durumlarda işkence ile elde edildiğini deklare ettiler.⁴⁸

Raporda adı geçmeyen sanıklardan biri, savcıyı doğrudan korkutma ile suçladı. Savcı ise 'inanılması güç bir açıklama

46 Mahkemeye sadece 32 kişi çıkmıştır.

47 Orijinal raporun Fransızca adaptasyonu *Kölnische Zeitung*, 31 Aralık 1905, *La Belgique judiciaire*, 11 Ocak 1906 (kolon 30).

48 *Edinburgh Evening News*, 14 Aralık 1905.

yaparak adamın kendisini yanlış anladığını söyledi'. *Aberdeen Journal*'a göre 'bu adamların açıklamaları oldukça acı verici izlenimlere yol açıyor ve hükümetin davaya kazandırdığı ünden dolayı pişman olmasına katkıda bulunuyordu.' Aynı gazete Joris'in mahkeme başkanı tarafından sorgulanmasına ise 'mahkemenin en ilgi çekici özelliği' demişti: 'Mahkeme Başkanı boş yere Joris'in kafasını karıştırmaya çalışıyor. [...] Başkanın genel kültür gibi bazı konularda gösterdiği cahillik Joris için sürekli bir şaşkınlık kaynağı ve eğlenceli konuşmalara neden oluyor.'⁴⁹

Kölnische Zeitung davayı ve halkın tepkisini 'pek çok Avrupalı mahkeme ve seyircinin örneği' olarak açıklarken, diğer Avrupalı gazeteler bunu Oryantal dünyanın geri kalmışlığı konusundaki tipik klişeleri tekrarlamak ve Batılı liberal devletlerin üstünlük iddialarını desteklemek için bir fırsat olarak gördüler. Ancak çoğu gazete mahkeme duruşmaları konusunda detay vermiyor ve sadece kısaca cezalardan bahsetmekle yetiniyordu.

OSMANLI HÜKÜMETİ, DEVLETLER VE KOMPLOCULAR

'Joris meselesi' (Belçika ve Osmanlı hükümetleri arasında Joris için doğru ceza konusundaki fikir ayrılığı ve Belçika'nın onun iadesini istemesi) Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri içerdiği için mahkemenin kendisinden daha çok ilgi çekmişti.⁵⁰ Özellikle bazı 'kaliteli yayınlar' mahkeme davasının daha geniş siyasi bağlamına ve bunun ardından gelen diplomatik olaya dikkat çekiyordu. Olayın gerçekleri üzerine yapılan polis soruşturması, Osmanlıları Makedonya vilayetlerinde Mürtzsteg Reform Programı'nı uygulamaya zorlamak için gerçekleştirilen uluslararası kampanya ile aynı döneme denk gelmişti.⁵¹ Bu program, Bulgaristan'da gerçekleşen Ilinden ayaklanması (1903) ve etnik şiddet 'salgınına' karşı Büyük Devletlerin cevabıydı ve

49 *Aberdeen Journal*, 15 Aralık 1905.

50 Bu konu hakkında bkz. Bölüm 5 ve 6.

51 Ilinden Ayaklanması ve sonuçları Avrupa'nın ve uluslararası basının ilgisini bölgeye çekmişti. Bkz. (İngiliz basınında): R. Gingeras (2008) 'Between the Cracks: Macedonia and the 'Mental Map' of Europe', *Canadian Slavonic Papers*, 50 (3-4), 341-358.

ana hedefi bölgenin jandarma ve finansal yönetiminde reformlar yapmaktı.⁵² Avrupalı siyasetçiler ve düşünce liderleri Osmanlı Hükümeti'nin Münzsteg anlaşmasını eyleme dökmeye isteksiz olmasından ve hatta anlaşmanın uygulanmasını engellemesinden korkmaktaydı. Ekim 1905 tarihinde Büyük Devletler daha fazla mali reformu zorunlu kılan finansal bir komisyon kurdular. Osmanlı inatçılığı ile karşılaşan Büyük Devletler savaş gemisi diplomasisine güveniyorlardı. Kasım'da birleşik Avrupa donanmasından 617 denizci önce Mytilene sonra da Lemnos adalarını işgal etti. 5 Aralık tarihinde İstanbul pes etti ve Devletlerin zorladığı şartları kabul etti.⁵³ Kendi içinde Yıldız girişimini çevreleyen olaylarla ilgisi olmasa da, her iki meselede Avrupalı ve Osmanlı gözlemcilerin zihninde iç içe geçmişti. Her iki olayda da sadece Hristiyan vatandaşlar ile Müslüman liderler öne çıkmakla kalmıyor, aynı zamanda Avrupa'nın bölgeye müdahale etmesini ve Osmanlı egemenliğini zayıflatma olasılığını arttırıyordu. Havas, mahkeme duruşmalarının zamanlamasının Avrupa'nın donanma hareketine denk geliş ile Osmanlı 'yetkililerinin yabancılar karşı kamuoyunu tahrik etmeye çalıştığını' söylüyordu.⁵⁴

İstanbul'daki *Times* muhabiri yazın başlarında çoktan Sultan Abdülhamid'in Osmanlı Makedonya'sındaki finansal kontrolü kabul etmesini zorlayacak diplomatik baskıdaki artışı rapor etmişti. Bu mesele yeni olmasa da 'Sultan'ı istemediği reformlara zorlamak için öfkeden kaynaklı heyecanın sakinleşmesini beklemek daha iyi olabilirdi.'⁵⁵ *Times* kesinlikle Yakın Doğu'daki

52 J. Brooks (2014) 'Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention, and 'Proto-Peacekeeping' in Ottoman Macedonia, 1902-1905', Doktora tezi (Simon Fraser University); J. Brooks (2011) 'A 'Tranquilizing' Influence? British 'Proto-Peacekeeping' in Ottoman Macedonia 1904-1905', *Peace & Change*, 36 (2), 172-190, G. Tokay (2003) 'Macedonian Reforms and Muslim Opposition During the Hamidian Era: 1878-1908', *Islam and Christian-Muslim Relations*, 14 (1), 51-65.

53 D. Rodogno (2012) *Against Massacre: Humanitarian Intervention in the Ottoman Empire 1815-1914* (Princeton: Princeton University Press), syf. 229ff.

54 *L'Echo de Paris*, 27 Kasım 1905. İstanbul'daki Belçika Elçiliği'nin ikinci çevirmeni 3 Aralık 1905 tarihli raporunda uluslararası basın tarafından yapılan bu iddianın tam olarak yanlış olmadığını iletmiştir. Archief van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Brussels [bundan sonra ABZ], Siyasi dosyalar [bundan sonra Pf] 4417/12, cilt 1.

55 *Times*, 2 Ağustos 1905.

olayları daha geniş bir pencereden görmeye çalışan gazetelerden biriydi ve kimi zaman Osmanlıların kendilerini içinde buldukları zor durumlara dikkat çekiyordu.⁵⁶ Avrupa donanması Kasım'da Osmanlı topraklarını işgal etmişken, gazete Batılı siyasete karşı açıkça eleştirilerde bulunan bir dizi makale yayınladı. Constantinople muhabiri okuyucularına 'Türk kininin' kaynağını açıklıyordu: Osmanlılar Makedonya'nın insancıl bir müdahale için nasıl özellikle seçildiğini görüyorlardı ve bu sırada Rusya Çarı, Rusya'daki Yahudilere yönelik katliam uygularken rahatsız edilmiyordu.⁵⁷

Bir hafta sonra, *Times* Londra'da (1908 senesinde yeni kurulan All India Muslim League'in yerel şubesinin ilk başkanı olacaktı) önde gelen bir Müslüman lider olan, hukukçu, akademisyen ve İngiliz Hindistan'ındaki Yüksek Mahkemenin eski yargıcı (1904'e kadar) Syed Ameer 'Ali'den (1849-1928) bir mektup yayınladı.⁵⁸ Ameer 'Ali Avrupa'nın Makedonya krizine yaklaşımını doğrudan eleştiriyordu:

Şu an Doğu Avrupa'daki siyasi bakışın İslam görüşlerine karşı kayıtsızlığı ve Hristiyan güçlerin Türkiye'ye karşı benimsemeyi seçtikleri politika, bizi ağır bir şekilde acı ve uzun bir geçmişi olan bir karakter ile dini bir savaşın eşiğine getiriyor.

Osmanlı hükümeti yakın geçmişte uzlaşmacı davranmıştı fakat Devletleri memnun etmek zordu ve İstanbul'un Balkan bölgelerindeki egemenliğini baltalayan, gittikçe daha derinlere uzanan ve küçük düşürücü tavizler verilmesini talep ediyorlardı:

56 *Times*'in İngiliz basını içindeki sıra dışı pozisyonu konusunda bkz. A. Hobbs (2013) 'The Deleterious Dominance of the *Times* in Nineteenth-Century Scholarship', *Journal of Victorian Culture*, 18 (4), 472-497.

57 *Times*, 22 Kasım 1905.

58 Syed Ameer 'Ali için bkz. M. A. Rahim (1968) 'Syed Ameer 'Ali and Muslim Politics and Renaissance', *Islamic Studies (Islamabad)*, 7 (2), 93-112; N. S. Malik (2012) 'Formation of the All India Muslim League and Its Response to Some Foreign Issues, 1906-1911', *Journal of Political Studies*, 19 (2), 169-186; J. H. Syed (2009) 'The Reform Scheme and the All-India Muslim League: An Evaluation of Its Performance (1907-1909)', *South Asian Studies*, 24 (1), 9-20.

Sultan'ın Devletlere karşı sergilediği söylenen duruş, tüm Müslüman dünyasının koşulsuz sempatisine sahip olacaktır. Bir Müslüman'ın söylediği hiçbir şeyin, Devletlerin kararını bir an için bile olsun değiştirmeyeceğini biliyorum fakat sonuçlarının Türkiye İmparatorluğu'nun sınırlarının çok ötesinde de hissedileceği, Doğu Avrupa'yı ve Batı Asya'yı ırksal ve dini bir savaşın dehşeti ile kaplayacak bu politika ile ilgili insanlık ve ortak adalet adına bir şey söylemek için fırsat kaçırmamalı.⁵⁹

Times editörleri Ameer 'Ali'nin makalesini 'ılıman ve oldukça mantıklı bir mektup' olarak tanımlıyorlar ve 'kendi vatandaşlarımızın bir çoğu adanmış Müslümanlar ve onların dini duygularını konu alan meseleler ele alınırken ve hatta onların dini ön yargıları söz konusu olduğunda yeterince düşünceli davranmak mümkün değildir,' şeklinde yazıyorlardı.⁶⁰ Bunu izleyen günlerde gazete gelişmeleri yakından takip etti ve Osmanlı hükümeti dahil konuya katılan tüm tarafların fikirlerine yer verdi. Gazetenin Sofya'daki muhabiri Avrupa'yı 'Mürzsteg programının başarısızlığını sadece Türkiye'nin inatçılığına ve Makedonyalı devrimcilerin eylemlerine atfetmek' yerine 'mevcut tatmin edici olmayan durum konusunda kendi sorumluluğunu kabul etmeye' çağırırdı.⁶¹ Constantinople'deki muhabir ise 'uzun süredir devam etmekte olan krizin Ramazan döneminde zirveye ulaşmasının oldukça büyük bir şanssızlık olduğunu' ilettili:

Türkler, dini duygularının itibarının açık ihlali olarak gördükleri davranış karşısında öfkeli ve Fransız ya da İtalyan Hükümetleri İyi Cuma gününü ya da Paskalya bayramını Papa'yı ordu ile zorlamak için kullansa Romalı Katoliklerin kızacağı gibi hissediyorlar.

Aynı muhabir Osmanlı'dan bir haber kaynağının Devletlerden birinin 'kabul edilebilir bir taviz sunmak konusunda liderliği ele alması' konusundaki umuduna da atıfta bulunuyordu:

⁵⁹ *Times*, 28 Kasım 1905.

⁶⁰ *Times*, 28 Kasım 1905.

⁶¹ *Times*, 29 Kasım 1905.

Almanya'nın kendi *rolünü* oynamasını kabul ettiler fakat bu beklenti konusunda hayal kırıklığına uğrayarak İngiltere'nin bu fırsatı dostluklarını elde etmek için kullanacağını ve bu şekilde Almanya uğruna terk ettiği Yakın Doğu'daki eski pozisyonunu geri kazanacağını ummaya başladılar.⁶²

Aynı İstanbul muhabiri Devletlerin bölgedeki amaçlarının 'beyhude' olduğunu tekrarlıyor ve boşa çabaladıklarını söylüyordu:

Makedonya'nın mevcut endişe verici durumunun gerçek nedeni, her ne kadar büyük bir sorun olsa da Türklerin kötü yönetimi değildir, Hristiyan ırkların rekabet içindeki hırsları, ortak düşmanlıkları ve komşu Devletlerin entrikalarıdır.

İmparatorluğunun parçalanmasını engellemeye çalışan ve 'Devletlerin hareketlerinin nedenleri arasında gerçek insancıl duygular olduğuna inanmayan' Abdülhamid'in bakış açısını da açıklıyordu çünkü Abdülhamid,

Avrupa Hükümetlerinin Rus idaresi altındaki Finliler, Polonyalılar ve Ermenilerin çektiği acılara karşı tamamen kayıtsız kaldıklarını görmüştü, birleşik Avrupalı askerler tarafından Çin'de gerçekleştirilen vahşetleri biliyordu ve doğal olarak Büyükelçiler Makedonya'daki olaylara Avrupa'nın vicdanının izin veremeyeceğini söylediklerinde kendi zekâsına hakaret edildiğini düşünüyordu...

'Bazı devletlerin gerçek amacının onu nazik ve sessiz bir şekilde topraklarının bir kısmından dışarıya atmak olduğu' açıkça ortadaydı. Muhabir şunu ekliyordu,

Bu tabi ki Türklerin bakış açısı ve diplomatlar buna karşı zorlu bir cevap verebilirler. Fakat meselenin bir de Türk tarafı olduğuna karşı gözlerimizi kapatarak hiçbir şey kazanamayız.⁶³

62 *Times*, 30 Kasım 1905.

63 *Times*, 1 Aralık 1905. Osmanlı'nın bakış açısını hesaba katma konusundaki bu çağrı, *The Times*'in aynı sayısında Balkan Komitesinin sekreteri olan W. A. Moore'un yazdığı ve Osmanlı Hükümeti'ne karşı daha sert bir tavır için çağrı yapan mektubu basmasına engel olmamıştır. Balkan Komitesi ve onun İngiliz bağlamındaki siyasi önemi için bkz. J. Perkins (2015) 'The Congo of Europe: The Balkans and Empire in Early Twentieth-Century British Political Culture', *The Historical Journal*, 58 (2), 565-587.

Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan *Times* raporunun ana noktası Doğu Meselesinin gerçekten de bir Osmanlı tarafı olduğuydu ve bunu kabul etmek iyi olacaktı. Ermeni komplosunun ve Joris'in katılımının keşfedilmesi bu arka fonda yorumlanmalıdır. İlk olarak İstanbul muhabir başkentte hayatı neredeyse çekilmez hale getiren polis soruşturması konusunda şüpheliydi. Joris'in tutuklanmasını 'anlaşma haklarının rezil bir ihlali' olarak yorumlamıştı çünkü Joris sadece kendi Konsoloslugu uyarılmadan tutuklanmakla kalmamış, aynı zamanda bu konuda Belçikalı yetkililere herhangi bir bilgi de verilmemişti. Ondan 'zorla yazılı ifade alındığı' iddiasında bulunuyorlardı. Belçikalı bakan 'Büyük Devletlerin Büyükelçiliklerinin desteği olmadan çok az şey yapabilirdi,' fakat 'Avrupalı Devletler çeşitli nedenlerle kendi önemli çıkarları söz konusu olmadığı sürece kapitülasyonlara yapılan ihlalleri görmezden gelmeyi adet haline getirmişlerdi.'⁶⁴ Soruşturma tamamlandığında ve polis raporu sunulduğunda *Times* muhabiri şunu kabul etti:

Nedjib Paşa'nın en başta hiçbir ipucu yokmuş gibi görünen yerlerde cevaplar bulmaktaki zekâsı ve o ipucunu tüm komployu ortaya çıkarana kadar takip etmekteki akıllığı ve inadı genel hayranlık uyandıran bir başarıdır.⁶⁵

Ancak muhabir bu süreçte pek çok masum Ermeni'nin taciz edilip hapsedilmesi dolayısıyla da üzüntüsünü bildirmişti.

Soruşturmadan sonra İstanbul muhabiri dava ile ilgili iki uzun makale yazdı. Ona göre 'mahkeme adildi ve bulunanlar kanıtlarla desteklenmişti.'⁶⁶ Ayrıca Belçika hükümetinin Joris'in iadesini istemek için öne sürdüğü iddiaların zayıf temellere dayandığı sonucuna ulaşmıştı: 'Belçika davasının, Antwerp ve Brüksel'deki Sosyalistlerin heyecanlı konuşmalarının yarattığı hayalleri destekleyecek kadar net olmadığını kabul etmek gerek. Tam tersine, buradaki yasal fikir dengesi Türklerin tarafındaymış

⁶⁴ *Times*, 11 Eylül 1905.

⁶⁵ *Times*, 7 Kasım 1905.

⁶⁶ *Times*, 25 Ocak 1906.

gibi görünüyor.⁶⁷ Makedonya krizinde olduğu gibi, muhafazakâr yayın gerçekten de meselenin Osmanlı tarafını görebiliyordu.

Bu durum aynı zamanda Batının dış siyaseti konusunda eleştirilerde bulunan siyasetçilerin ve düşünce liderlerinin makalelerine yer veren liberal Avusturya gazetesi *Neue Freie Presse* için de geçerliydi. Ünlü Siyonist Max Nordua, Kasım 1905 tarihinde yazdığı 'Das europäische Gewissen' (Avrupa'nın Vicdanı) adlı uzun denemede, siyasi amaçları için sürekli insani nedenleri öne süren (Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olduğu gibi) fakat Rus Yahudilerinin toplu katliamı ya da Avrupa'nın Çin'de işlediği vahşetler konusunda sessiz kalan kendini beğenmiş Avrupalıları taşılıyordu.⁶⁸ Gazete bundan birkaç gün sonra Paris muhabirinin isimsiz bir devlet adamı ile Avrupalı devletler ve Abdülhamid hükümeti arasında artan tansiyon konusunda yaptığı bir röportajı yayınladı. İsimsiz devlet adamı Avrupa'nın Osmanlı karşıtı tavrını açıkça kınıyor ve bundan dolayı tek taraflı olarak İmparatorluğun Hristiyan vatandaşlarının çıkarlarına odaklanma yatkınlığını suçluyordu. 'İngiltere, Fransa ya da Rusya gibi milyonlarca Müslüman vatandaşı olan devletler, Türkiye'nin en güçlü unsurlarını ihmal edilebilir (*quantité négligeable*) görerek kendi çıkarlarını koruyorlar.'⁶⁹ Aynı ay *Neue Freie Presse*'nin İstanbul muhabiri yerel Avrupalı iş adamları ile yaptığı röportajlara odaklanarak Avrupa'nın donanma gösterisi sonrasında 'Constantinople'deki ruh hali' isimli bir makale yazdı. Osmanlı başkenti yüzeyde 'her zaman sessiz, kayıtsız ve gerçek bir Müslüman şehri' olarak görülüyordu fakat içeride yaşayanlar yeni gelişmeleri beklerken gergin ve sinirliydi. Röportaj yapılanlardan biri, Sultan'a yapılan suikast ve başkent ile diğer şehirlerde keşfedilen bombalar dahil olmak üzere, korkunç ekonomik sonuçları olacak dram dolu uluslararası ve yerli olaylardan oluşan bir girdabın içine çekiliyormuş gibi hissettiğini açıklamıştı. Röportaj yapılan kişiler dini nedenlerle

67 *Times*, 26 Ocak 1906.

68 *Neue Freie Presse*, 19 Kasım 1905.

69 *Neue Freie Presse*, 24 Kasım 1905.

patlayabilecek bir şiddet dalgasından korkuyorlar fakat aynı zamanda Osmanlıların yaşadığı aşağılanma ve düş kırıklığı duygularına karşı sempati ve anlayış ile yaklaşıyorlardı.⁷⁰

Genel olarak konuşmak gerekirse *Times* gibi, *Neue Freie Presse*'de Osmanlı İmparatorluğu'nu otokrat, geleneksel ve dini fanatik bir Oryantal devleti olarak tanıtıyor fakat aynı zamanda eşit olarak Müslüman nüfusun acılarına ve çıkarlarına karşı kör olan Avrupalı güçler nedeniyle gittikçe daha fazla endişelenen ve kendisini tehlike altında hisseden bir İmparatorluk olarak da gösteriyordu. Aralık 1905 tarihinde gazete İngiliz-Hint Müslümanlarının Abdülhamid'i desteklediğini ve İngiltere hükümetini protesto ettiklerini içeren bir haber yayınladı. Hint Müslümanları kendi İmparatorlarını sadece Hristiyan asilerin yanlış tanıtımlarına dayanan siyasetlerin ve Müslümanların pozisyonu ele alındığında diğer uluslar ile Halife'ye karşı birleşmenin zekice olmadığı konusunda uyarıyorlardı.⁷¹ Bu nedenle *Neue Freie Presse*, okuyucularına sürekli olarak dünyanın Türk ya da Müslüman bakış açısıyla farklı görünüyor olabileceğini hatırlatıyordu. Joris davası (ve Belçika İnsan Hakları Derneği'nin kampanyası) konusundaki bültenler ne kadar detaylı olursa olsun, gazete asla taraf tutmuyordu.⁷²

Liberal *Manchester Guardian* tarafında ise Osmanlıların bakış açısına yönelik bu tarz bir sempati yoktu: Yukarıda bahsedilen Hint Müslümanlarının yaptığı açıklama konusunda 'fazla ciddiye alınmaması gerektiğine inanıyoruz,' yazmışlardı.⁷³ Editörler, açıklamayı imzalayan isimlerin 'Hint Müslümanlarının genel duygularını yansıtıp yansıtmadığını' sorguluyorlardı. Dahası onlara göre 'Türkiye Sultanı'nın, tüm dünyadaki Müslüman dininin lideri olduğu yeni bir buluş' idi ve tüm Müslümanlar tarafından kabul görmekten uzaktı. Ancak gazete bazı uyarıların haklı olduğunu yazıyordu:

Müslüman görüş karşısında kendimizin Hristiyan insanlar

70 *Neue Freie Presse*, 27 Kasım 1905.

71 *Neue Freie Presse*, 14 Aralık 1905.

72 Bkz. *Neue Freie Presse*, en önemlileri 27 Kasım 1905 ve 6, 9, 10, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 27, 28, 29 ve 30 Aralık 1905, ve 7, 11, 15 ve 29 Ocak 1906.

73 Liberal ve Ermeni yanlısı *Manchester Guardian*'ın tarihi için bkz. D. Ayerst (1971) *The Manchester Guardian: Biography of a Newspaper* (Ithaca: Cornell University Press).

olduğunu unutacak noktaya kadar eğilemeyiz. Fakat hoşgörü ve insanlık adına Türkiye'ye karşı bir haçlı savaşı yürütüyormuş gibi görünmekten de kaçınmalıyız. Sultan ile vatandaşları arasındaki ilişkiye Hristiyanların yararına değil, tüm baskı gören insanların yararına müdahale etmeliyiz. Toplu katliamlar hariç Türklerin her aşamadaki kötü yönetimi Müslüman çiftçilerin olduğu kadar Hristiyanların da vicdanına ağırlık yapıyor.⁷⁴

'Türklerin kötü yönetimi' konusundaki bilgi asla sorgulanmadı çünkü *Guardian* İmparatorluktaki Avrupa vilayetlerine insani müdahalede bulunulmasının güçlü destekçilerinden biriydi.⁷⁵ Gazete 1903 senesinde (Mürzteg Anlaşması'nın imzalanması ile) Avrupalı güçlerin Makedonya meselesini Fransa ve İngiltere gibi 'liberal uluslar' yerine Rusya ve Avusturya gibi 'gerici uluslara' bırakmasından dolayı pişmanlık duyuyordu. İngiltere 'ülkeyi özgürlüğün dostu ve baskıcıların düşmanı haline getiren Liberalizmin altın çağını yaşıyordu.' Bu nedenle kendileri 'takip eden değil liderlik yapan olmalıydı çünkü İngiltere Yakın Doğu'da diğer tüm ülkelerden daha büyük bir prestije ve üne sahipti.'⁷⁶ Makedonya krizinin Osmanlı Sultan'ının egemenliğine şiddetli bir şekilde müdahale etmekten başka bir çözümü yoktu:

Yakın Doğu'daki tüm reform siyasetinin ne kadar sıradan olduğunu tekrar etmek can sıkıcı (reformlar gerçek iş sadece Constantinople'den özgür olan bir hükümetin eline geçtiğinde başlar) ve Türkiye'de Avrupa'nın toplu bir eylemini etkilemeye başlamamış olan da tam olarak bu sıradanlıktır.⁷⁷

Ancak Osmanlılara karşı bu kritik duruş Joris davasına yönelik herhangi bir sempati ya da ilgi yaratmamıştı. *Manchester Guardian* dava hakkında çok az haber yapmış ve Reuters'ın Belçika ve Osmanlı Hükümeti arasındaki diplomatik anlaşmazlığı konusundaki kısa telgraflarını yayınlamakla yetinmişti. Gazete

74 *Manchester Guardian*, 14 Aralık 1905. Ayrıca konuyla ilgili ikinci makale için bkz. 20 Aralık 1905.

75 Gingeras, 'Between the Cracks'.

76 *Manchester Guardian*, 21 Eylül 1905. Ayrıca bkz. 13 ve 24 Kasım 1905.

77 *Manchester Guardian*, 7 Aralık 1905.

uzun süre boyunca Belçikalı anarşistin itirafının polis tarafından zorlandığına inanmış ve Joris'in özgür bir şekilde komploya katılımını itiraf ettiğine inanmamıştır.⁷⁸ Fakat Joris'in olaya katılımı konusundaki tüm şüpheler geride kalınca, gazete Joris'in güdülleri ve kaderine karşı duyduğu tüm ilgiyi kaybetmiştir.

TOPLU KAMPANYALAR

Osmanlı hükümetine karşı eleştirel olan ve Bulgar ve Ermeni muhalefete karşı sempatik tavırları ile bilinen *The Manchester Guardian* Joris'i desteklemek için hiçbir zaman kampanya başlatmamıştır. Joris'in destekleyicisi olan Belçikalı ve Fransız sol kanat liderleri arasında *Guardian* editörlerini Joris'in özgür kalması yönündeki çabalarına katılmaya ikna etmek için herhangi bir girişim olmamış gibi görünüyor.⁷⁹ Ancak İngiliz basını dikkatle incelenmişti ve kıtasal Avrupa'da Londra'daki liberallerin düşünceleri ağırlık taşıyordu. Joris'in iade edilmesi amacıyla yürütülen kampanyayı koordine eden Belçikalı radikal liberal parlamento üyesi ve avukat Georges Lorand, İngiliz meslektaşları ile düzenli iletişim halindeydi.⁸⁰ Yazışmalarında liberal bir parlamento üyesi, o dönemin İrlanda genel sekreteri, Balkan Komitesi lideri ve iyi bilinen bir Ermeni dostu olan James Bryce'dan bahsetmişti.⁸¹ Lorand ayrıca Weardale Baronu, liberal siyasetçi ve hayırsever Philip Stanhope ile olan

78 *Manchester Guardian*, 15 Ağustos 1905.

79 Kampanya konusunda bkz. Bölüm 8 ve Christophe Verbruggen (2009) *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque. Een sociaal-culturele geschiedenis* (Ghent: Uitgeverij Vantilt), syf. 161–166. Victor Ressler'a yazdığı 1 Aralık 1905 tarihli mektubunda Georges Lorand açık bir şekilde 'kamuoyunu harekete geçirme ve hükümet üzerinde basın kampanyası ile baskı kurma' konusunda yazmıştır. Bkz. W. Ressler ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de Sultan. Carolus Edward Joris in Konstantinopel* (Antwerp: b+b), syf. 82–83.

80 Lorand ve Belçikalı Joris yanlısı kampanya için bkz. Bölüm 8.

81 Lorand'dan Victor Ressler'a tarihsiz mektup; Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, 114–6. James Bryce konusunda bkz. J. T. Seaman (2006) *A Citizen of the World: The Life of James Bryce* (Londra: Tauris Academic Studies). Bryce'in Balkanlar ve Osmanlı Hristiyan azınlıkları konusundaki 'insancıl endişeleri' yayma konusundaki önemi için bkz. Perkins, 'The Congo of Europe'. Bryce'in Ermeni yanlısı olma konusundaki pek çok referans için bkz. J. Laycock (2009) *Imagining Armenia: Orientalism, Ambiguity and Intervention* (Manchester: Manchester University Press). Osmanlı yönetimi konusundaki tavrı için bkz. Rodogno, *Against Massacre*.

dostluğuna da güveniyordu.⁸² Fakat bu ilişkiler radikal İngiliz basınında geniş bir kampanyayı başlatacak kıvılcıma neden olmadı. Bir terör saldırısının suç ortağını savunmak muhtemelen *Manchester Guardian* gibi gazeteler için geçmeyecekleri bir sınır oluşturuyordu.⁸³

Lorand'ın dost ağı Fransa'da daha güçlüydü. Paris'teki en güçlü yandaşlarından biri olan yazar, Fransız İnsan ve Vatandaşlık Haklarını Savunma Derneği'nin (Ligue Française pour la défense des droits de l'homme et du citoyen) aktif bir üyesi ve 1900 yılında hayatına başlayan *Pro Armenia* (dergiyi iyi tanıyan Joris, Osmanlı polisine bu derginin Ermeni meselesi konusundaki görüşlerini etkilediğini itiraf etmişti) dergisinin kurucusu olan Pierre Quillard idi.⁸⁴ Tabi ki Joris'in destekçileri tıpkı Belçika gazetelerini 'yarı Türk memurları' olmakla suçladıkları gibi, ana akım Fransız basınının da içler acısı halinden ötürü yakınıyorlardı.⁸⁵ Quillard, Belçikalı editör ve anarşist Victor Ressler'a yazdığı bir mektupta 'geniş kitlelere ulaşmayan belli gazeteler hariç Fransız basını rezil durumdadır,' diyordu.⁸⁶ Lorand, Quillard, Ressler ve arkadaşları, Osmanlı yanlısı güçlerin büyük gazetelerin editörlük ofislerini etkilemek için aktif bir şekilde çalıştıklarına ikna olmuşlardı.⁸⁷ Joris'in savunucuları için en büyük sorunlardan biri,

82 Georges Lorand'dan Victor Ressler'a mektuplar, 8 Temmuz 1906 ve 25 Ekim 1906, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 117, 121-122.

83 Örnek için ayrıca Joris yanlısı kampanya karşısında şaşkınlığını dile getiren Alman liberal gazetesi *Nieuwe Rotterdamse Courant*'ın 27 Aralık 1905 tarihli reaksiyonuna bakınız. Onlara göre 'bu kadar soğuk kanlı bir plan yapan ve bu tarz bir vahşet hazırlayan canavarların en ağır cezalara çarptırılması' mantıklıydı. Bu makalenin bir kopyası Belçika Dışişleri Bakanlığı'nın Joris davası konusundaki basın makalelerini içeren dosyasında durmaktadır: ABZ, Basın dosyaları [bundan sonra PR], 142. Ancak daha sonra gazetenin Antwerp muhabiri Joris yanlısı hareketi desteklemiştir (bkz *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 6 Ocak 1907, aynı basın dosyasının içinde).

84 Lorand'dan Ressler'a tarihsiz mektupta Lorand şöyle yazmıştı; 'Paris'teki arkadaşım Quillard'dan Fransız gazetelerinin çaresine bakmasını istedim.' Alıntılanan eser Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 84-5. Quillard ve çevresi için bkz. E. Naquet (2013) 'Quelques défenseurs des Droits de l'Homme face à la cause arménienne (Fin XIXe - début XXe siècles)', *Etudes arméniennes contemporaines*, 2, 43-61. Joris'in Osmanlı polisi tarafından yapılan sorgusunun metni için bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

85 Lorand, *Pro Armenia*, 1 Ocak 1906.

86 Quillard'dan Ressler'e mektup, 20 Aralık 1905, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, 89.

87 Örnek için bkz. George Lorand, 'L'affaire Jorris' [sic], *Pro Armenia*, 15 Şubat 1906, syf. 858; Pierre Quillard, 'La police turque à Paris', *Pro Armenia*, 5 Nisan 1906.

Abdülhamid'in (etkili) ajanı olarak görülen Nicolas Nicolaïdès tarafından Paris'te basılan ve Fransa ile Belçika'ya dağıtılan haftalık *L'Orient* yayınıydı.⁸⁸ *L'Orient*'in sayılarının Joris yanlıları tarafından düzenlenen Brüksel toplantılarının girişinde dağıtılması Lorand'ın konuşmasına ateşli bir tepki olarak yansımış ve bu da Nicolaïdès'in iğneleyici bir cevap mektubu yazmasına neden olmuştu.⁸⁹ Osmanlı gazetecisi aynı zamanda 1 Eylül 1906 tarihinde Brüksel'de kendi toplantısını organize etmişti ve bu toplantıya büyük Belçikalı gazetelerin editörleri ve muhabirlerinden oluşan 200 civarında insan katılmıştı. Nicolaïdès, Joris'in suçluluğuna ya da sorumluluğuna itiraz etmeden Belçika basını adına Osmanlı Hükümeti'ne Edward Joris'in affedilmesini isteyen bir telgraf yazma önerisini başarıya ulaştırmıştı.⁹⁰

Avrupa kıtasında Doğu Meselesi ve Osmanlı egemenliği konusunda karşıt görüşlülerden oluşan bir 'basın savaşı' sürmekteydi.⁹¹ Joris davası bu savaş için yeni ve sansasyonel bir içerik sunuyordu. İki haftada bir yayınlanan *Pro Armenia*'nın bu meseleyi ele alması ilginç bir örnek oluşturur. Girişimden sonraki ilk haftalarda dergi ilk olarak büyük Avrupalı gazetelerin yanı sıra resmî Osmanlı raporlarından oluşan çeşitli ve birbiri ile çelişen makaleler yayınlamıştı.⁹² Bu, olaylara yönelik tarafsız bir bakış açısına sahip olduklarını gösteriyor olsa da, ana akımda büyük bir ölçüde eksik olan 'radikal' sesleri dahil etmeleri editörlerin sempatisinin ne tarafta olduğunun bir işaretiydi. Örneğin dergi olaydan sonra kendisini ve grubunu Abdülhamid'e sempati duyan temsilciler meclisindeki Katolik çoğunluktan ayırarak bir olaya yol açan Belçikalı sosyalist parlamento üyesi Emile Vandervelde hakkında bir haber yapmıştı. Vandervelde

88 Nellens'ta Ressler'a mektup, 1 Mayıs 1907, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 145–147. *L'Orient* için bkz. H. Alloul ve R. Markey (2016) "Please Deny These Manifestly False Reports": Ottoman Diplomats and the Press in Belgium (1850–1914)', *International Journal of Middle East Studies*, 48 (2), syf. 285.

89 Nicolaïdès'te Lorand'a mektup, 2 Ocak 1906, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 103–104.

90 'Pour Joris', *Messenger de Bruxelles*, 3 ve 4 Eylül 1906 (kopyası için bkz. ABZ, PR 142).

91 Belçika'ya özel bağlam için bkz. Alloul ve Markey, 'Ottoman Diplomats and the Press'.

92 *Pro Armenia*, 1 ve 15 Ağustos 1905.

bunu şöyle açıklıyordu: ‘Burada kimin daha çok suçlanması gerektiğini sormamız lazım: 300.000 Ermeni’nin katili mi yoksa Kırmızı Sultan’ı öldürmeye çalışan mı. Suikastçı insanlıktan men edildi.’⁹³ Bu nedenle *Pro Armenia* daha ilk dönemlerde suçluları savunmak ve saldırının arkasındaki nedenleri haklı çıkarmak için açık bir kapı bırakıyordu.

Komplonun sınırları net hale gelirken, *Pro Armenia* Osmanlı yargısının Joris’i mahkûm etmeye hakkı olup olmadığı ve Belçikalı anarşist için popüler hale gelen destek gibi yasal ve diplomatik konulara odaklandı. Dergi, *Le Ralliement* ve *L’Européen* gibi diğer Fransızca sol kanat gazetelerinde de yer alan, Lorand’ın dava üzerine yazdığı uzun mektupları yayınlıyordu.⁹⁴ Belçika hükümeti İstanbul’a karşı aldığı tavırda aşırı ürkek olmakla suçlanıyordu ve iade talebi yapıldığında *Pro Armenia* Avrupalı güçleri Brüksel’i desteklemeye davet etti.⁹⁵ Joris hikâyesi insani bir söylemle çerçevelenmişti ve Makedonya meselesi gibi diğer Avrupa-Osmanlı anlaşmazlıkları ile yakından bağlantılıydı. Joris kişisel olarak aktif bir şekilde komploda yer almamış olmasına rağmen, kendisini olaydan uzak tutmayı reddeden ve Abdülhamid’in 1894-96 seneleri arasında gerçekleşen Ermeni toplu katliamlarına dair sorumluluğuna atıfta bulunarak saldırıyı halkı çıkaran cesur bir adamdı. Quillard’a göre ‘Jooris (sic) pek çok pasifist ve ılımlı devlet adamının, Fransız, İngiliz, Alman, Amerikalı ve diğer vatandaşların gizli ya da halka açık düşüncelerine somut bir ifade verdiği için hiçbir Avrupa ülkesinde ciddi bir ceza almazdı.’⁹⁶ Sonuçta Joris’in içinde gerçekleşen Ermenilerin yaşadığı acılara karşı uyanış, ‘misillemeye karşı meşru ve haklı bir arzuya neden olmuştu.’⁹⁷ Quillard’a göre ‘Avrupa bu asil kurbanı celladından kurtarmalıydı.’⁹⁸

93 *Pro Armenia*, 1 Ağustos 1905. Bu versiyon resmî rapordan sapmalar içerir, bkz. *Annales de la Chambre des Représentants*, duruşma tarihi 26 Temmuz 1905, syf. 1973.

94 *Pro Armenia*, 1 Eylül 1905, 1 ve 15 Ocak 1906, 15 Şubat 1906 ve 5 Nisan 1906.

95 Örnek için bkz. Pierre Quillard, ‘Défaillances européennes’, *Pro Armenia*, 1 Aralık 1905.

96 *Pro Armenia*, 1 Aralık 1905.

97 *Pro Armenia*, 1 Ocak 1906.

98 *Pro Armenia*, 1 Aralık 1905.

Pro Armenia, aslen Fransız sol kanat Dreyfusçuları ve Ermeni destekçilerinden oluşan bir grubun sözcüsüydü: Jean Jaurès, Georges Clemenceau, Anatole France, Francis de Pressensé, Victor Bérard ve tabi ki Pierre Quillard. Mesajları evrenseldi ve ilerleme, medeniyet, insan hakları, uluslararası birlik, barışçıl iş birliği ve demokrasi kelimeleri ile doluydu. Sıkça görevlerinin Osmanlı Müslümanları ile savaşmak olmadığını ve amaçlarının otokrat yönetime ve baskıcılığa karşı genel ve evrensel bir savaş olduğunu tekrar ediyorlardı. *Pro Armenia*'da yayınlanan metinler genelde açıkça anti-emperyalist idi. Yunan uygarlığı akademisyeni Victor Bérard, Rusya ve Japonya arasındaki savaşın 'beyaz ırkları' uyandırdığını ve onların şunu fark etmesini sağladığını savunuyordu; 'şartlar nedeniyle siyah insanlık henüz bizimki ile kıyaslanabilecek bir medeniyet seviyesine ulaşamamış olsa bile, eski kıtanın diğer tarafında bizim medeniyetimizi hak eden sarı bir insanlık var,' 'İnsan medeniyetinin iki kutbu olan Asya'nın sarı insanları ile Avrupa'nın beyaz insanları' arasındaki bağlantı kurmaya dair tarihsel rol Ermeni insanlarına düşüyordu. Fransa'nın görevi Ermenileri desteklemek ve ilerleme ile evrensel birliği daha ileriye taşımaktı.⁹⁹ Sosyalist siyasetçi Camille Pelletan ise benzer bir şekilde 'Fransa'nın dünyadaki ahlaki gücüne' atıfta bulunuyor ve 'Fransız ruhu ve kalbi, her nerede acı çekiyor olursa olsunlar kurbanların yanındadır ve bu özellikle Ermeni kurbanları için doğrudur,' diyordu. Pelletan da ayrıca şunu kabul etmekteydi; 'Aralarında akıllı ve ilerici adamların olduğu Müslümanları kendimize düşman etmek delilik olur.' Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nu can çekişen bir halde resmediyor ve II. Abdülhamid'in hem acımasız hem de zayıf olduğunu öne sürerek onu Oryantalist terimlerle tanımlıyordu:

Onu, Doğu'nun antik tiranlarının sahip olduğu despotluğun izlerini taşıyan, zayıf siyasetçilerin inceliği ile insanlığın üzerine yükselmiş ve çevresini saran Avrupalı güçlerin ortasında savaş vermeye zorlanmış kötü ünlü Kırmızı Sultan'ı hepiniz biliyorsunuz.¹⁰⁰

99 *Pro Armenia*, 1 Aralık 1905 (orijinal vurgu).

100 *Pro Armenia*, 1 Aralık 1905

Bu sol kanat Ermeni destekçi liderler tarafından dergide yayılan mesajlar açıkça emperyalist karşıtı ve aynı zamanda derin bir şekilde Oryantalist ve dolaylı olarak da sömürgeciydi. Lorand tek ve aynı makalede Joris davasına kişisel olarak müdahale etmek için 'Dışişleri Bakanına erkeklik telkin eden' Belçika Kralı II. Leopold hakkında takdir edici bir paragraf yazarken, diğer taraftan Kongo'daki acımasız siyasetini pekiştirmek için diplomatik destek sağlama yöntemleri ve 'askeri züppeliği' nedeniyle II. Leopold'u suçluyordu. Avrupalı güçlerin dünyada oynadığı rol önemli olmakla birlikte, Lorand sürekli kapitülasyonların önemini savunuyor ve onların kısa zaman önce yapılmış kısıtlama girişimlerine karşı korunması gerektiğini söylüyordu. Ona göre Avrupa, Joris meselesi konusunda birlikte hareket etmeliydi çünkü 'Belçika'nın davası, Kanunların ve Doğu'daki tüm Avrupalıların ihlal edilmesinin davasıdır: Türkiye'deki Batılıların hayatını, özgürlüğünü ve mal varlıklarını garantileyen Kapitülasyonların yorumlanması tüm medeni ulusların ortak çıkarıdır.'¹⁰¹ Bu söylevde 'insan hakları' ve Orta Doğu'daki Batılı ayrıcalıkları tek ve aynı görünüyordu. *Pro Armenia* Şubat 1906'da Joris davası ile ilgili *Sémaphore de Marseille*'de çıkmış olan ve Belçika'nın bakış açısını savunan bir makaleyi kopyaladı. Osmanlı İmparatorluğu'na güvenilemezdi çünkü 'diğer (Avrupalı) ülkeler ile aynı medeniyet seviyesinde olduğunu iddia etmesine rağmen, Avrupa Birliği ile her zaman farklı bir tonda olduğunu kanıtlıyordu.'¹⁰²

Sonuç olarak sadece Batı, medeniyeti yayabilirdi. Quillard'a göre Ermeniler 'devrimciydiler çünkü otokrat, mutlak yetki sahibi, dini ve siyasi baskı uygulayan Oryantal ülkelerde Batı'nın fikirlerini ve kültürünü temsil ediyorlardı' ve bu 'ne Sultan Abdülhamid'in ne de (eski teokratik ve vahşi Türkiye'nin en fanatik hizmetçileri olan) Genç Türkler'in affedeceği bir suçtu.'¹⁰³ Quillard'ın çizdiği acımasız resim, medeniyetlerin

101 *Pro Armenia*, 1 Ocak 1906.

102 *Pro Armenia*, 15 Şubat 1906.

103 *Pro Armenia*, 15 Mart 1906.

çarpmasını gösteriyordu. Bu bağlamda *Pro Armenia*'nın mesajları *Manchester Guardian*'ın mesajları ile aynı fikirdeydi fakat İngiliz gazetesi kendisini terörist stratejilerden ve kan dökülmesinden uzak tutarak önemli bir fark yaratıyor ve Joris yanlısı kampanyaları desteklemeyi reddediyordu.

Lorand ve Ressler basını etkileme çabaları konusundaki yazışmalarında *Les Temps Nouveaux* 'tan hiç bahsetmediler. Ancak Joris, Kropotkin ve Elisée Reclus'a yakın bir muhabir olan Jean Grave tarafından iki haftada bir yayınlanan bu Fransız anarşist dergisinin üyesiydi.¹⁰⁴ Dergi en baştan beri 'kendi vatandaşlarının yüz binlercesinin ölümünü vicdanında taşıyan kraliyet kaplanını hedef alan girişime' sempati göstermişti. Ne yazık ki 'canavar' saldırıdan kaçmıştı ve 'bazısı bizim yoldaşımız olan' insanları öldürüp tutuklayarak intikamını alıyordu.¹⁰⁵ Joris ve diğer sanıkların mahkemesi başladığında dergi Belçikalı anarşisti cesur tavırlarından, dikkatleri Ermeni Meselesine çekme konusundaki başarısından ve anarşist inançlarını açıkça deklare etmesinden ötürü övdü.¹⁰⁶ Karar açıklandıktan sonra gazete 'Kırmızı Sultan yeni on dört kurbanından akan kanı görme ihtimalinden ötürü sevinmiş olmalı,' şeklinde yazmıştı.¹⁰⁷ *Les Temps Nouveaux* bilgi kaynağı olarak *Pro Armenia* ve *L'Européen*'e güveniyor ve Joris'in iade edilmesi için yapılan kampanyayı destekliyordu.¹⁰⁸ Muhtemelen *Pro Armenia* ve Lorand için anarşist *Les Temps Nouveaux*'e atıfta bulunmak kabul edilemezdi.

BASININ ETKİSİNİ ÖLÇMEK

Olaya dahil olan tüm taraflar için basın büyük bir öneme sahip görünüyordu. Hatta olayın pek çok ana üyesi basının yazdığı (ya da yazmadığı) konulara takıntılı görünmekteydi. Joris'in kendisi de kurnaz bir şekilde uluslararası kitle iletişim araçlarının önemini farkındaydı. En başta Osmanlı polisine yaptığı itirafın

104 Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 131.

105 Jean Grave, 'Turquie', *Les Temps nouveaux*, 5 Ağustos 1905.

106 *Les Temps nouveaux*, sayı 2, 9, 23 ve 30 Aralık 1905.

107 *Les Temps nouveaux*, 23 Aralık 1905.

108 *Les Temps nouveaux*, 30 Aralık 1905, 13 Ocak 1906, 3 Şubat 1906, 3 Mart 1906.

hepsinin basına sızmasından korkmuştu çünkü bu kendisi ya da karısı için ARF'den gelecek bir misillemeye yol açabilirdi. Bu noktada sulh hâkimi Joris'e güvence verdi ve Osmanlı yasalarına göre siyasi sanıkların kapalı kapılar ardında yargıldığını söyledi.¹⁰⁹ Yine de (Belçikalı diplomatları hüsrana uğratan bir şekilde) Joris'in itirafının detayları gazetelerde yer aldı. Dahası, mahkeme bir halk gösterisi haline geldi. Bu sırada Joris'de basına yönelik pozisyonunu belirlemişti ve artık mümkün olduğu kadar fazla ilgi çekmenin peşindeydi. Duruşmalara katılan *Neue Freie Presse* muhabirinin yargıçlara verdiği zekice cevaplara dair çok az haber yaptığını öğrenince hayal kırıklığına uğramıştı.¹¹⁰ Joris yargılanması sırasında Ermeni devrimcilerin ve uluslararası anarşistlerin davasını yaymak için elinden geleni yapıyordu fakat en önemli gazeteler ya mesajlarını yayınlamıyor ya da bu mesajlar duruşma hakkındaki Oryantalist ve sansasyonel öyküler arasında seyretiliyordu. Ermeni taraftarı ve Joris yanlısı kampanya destekçileri bir 'basın yönetimi' kurmayı denemişlerdi fakat etkileri sadece kişisel ağları ile sınırlıydı ve radikal, benzer zihniyeti paylaşan az sayıdaki gazetenin oluşturduğu dar bir çevrenin ötesine geçemiyordu. Örneğin Loran *Times*'in iddialarına *Le Ralliement* üzerinden cevap veriyor ve bu nedenle sadece kendisi ile aynı fikri taşıyanlara seslenebiliyordu.¹¹¹ Onun görüşleri *Manchester Guardian* gibi açıkça liberal olan gazetelerde yer bile almıyordu ve bu da ister Ermeni olsunlar, isterlerse de II. Abdülhamid'in otokrat yönetimine başkaldırsınlar bir grup terörist suçlunun kaderine yönelik sempati duyulmadığını göstermekteydi.

Joris Aralık 1907 tarihinde serbest bırakıldıktan sonra pek çok muhabir eski mahkûm ile röportaj yapmak ve onun ifadesini yayınlamak istedi. *Daily Telegraph* gibi bazıları ise hikâyesi

109 Joris'in 10 Ağustos 1905 tarihli sorgusunun Belçika elçiliğinin ikinci çevirmeni tarafından yapılan çevrilmiş metni için bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1.

110 Joris'ten Anna Nellens'a mektup, *imzalı*, eser Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 138–145, syf. 145.

111 Lorand'dan Victor Ressler'a, 31 Ocak 1906, Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 112–113.

karşılığında ödeme yapmaya bile hazırды.¹¹² İngilizce konuşulan tüm dünyada Joris'in hapisteki hayatı üzerine sansasyonel makaleler yayınlandı. *New York Times* Antwerp'ten gelen ve 'İKİ YIL TÜRK KAFESİNDE İŞKENCE GÖRDÜ – Sultan'ı Öldürme Girişimi Nedeniyle Haksız Yere Suçlanan Belçikalı Sonunda Özgür Bırakıldı – DOĞDUĞU TOPRAKLARI ÖPTÜ – Onu Canlı Gömmeye Planları Hükümetinin Hareketleri Sayesinde Başarısız oldu – Ekmek ve Su ile Yaşadı' başlığını taşıyan bir telgrafı yayınlandı.¹¹³ Olayların bu drama dolu anlatımı iddialara göre Joris'in Londra'daki *Evening News* muhabiri ile yaptığı röportajdan alıntıydı fakat Belçika'nın gerçekten de bu (yanlış olduğu ortada olan) haberleri yaymaktaki sorumluluğunu tespit etmek zordur.¹¹⁴ Muhabirler açıkçası hikâyeyi değiştirme ve geliştirme özgürlüğünü kendilerinde görmüş ve bunu Joris'in kendisinden duymuş gibi davranmışlardı. Amerikalı gazetelerden biri işi mahkûmu dikey, dar kafesinde çizmeye kadar götürmüştür.¹¹⁵ Joris davası bir kere daha Batılı muhabirlere çoktan bilinen bir olguyu onaylama fırsatı sunuyordu: Batı'nın ceza ve yasal rejimi, acımasız Osmanlılara göre daha üstün ve daha insaniydi. Nicolaïdès *L'Orient* adlı yayınında açıkça bu iki yüzlü yardımseverliğe karşı yazmıştır: 'Yardımseverlik Joris'in savunucularının tüm insanlık duygusunu tamamen öldürdü mü ki Joris ve suç ortaklarının Constantinople sokaklarında arkalarında 26 ölü ve 58 yaralı bıraktıklarını unutmuş durumdalar?'¹¹⁶

5. bölümde de tartışıldığı gibi, Belçika hükümeti ve diplomatları Joris davası nedeniyle zor zamanlar geçirmişlerdi: Bazıları tarafından çok az şey yapmakla ve vatandaşlarını Kırmızı Sultan'ın elinde bırakmakla suçlanırken, diğerleri ise

112 Felemenk gazetesi Julius Hoste'den Resselers'a 31 Aralık 1907 tarihli mektup için bkz. Resselers ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 167.

113 *New York Times*, 19 Ocak 1908.

114 Örnek için bkz. *Dundee Evening Telegraph*, 17 Ocak 1908; *The Perry Daily Chief from Perry, Iowa*, 3 Mart 1908; *Marlborough Express*, 26 Mart 1908; *Manawatu Standard*, 9 Nisan 1908. Aynı hikâyeye tekrar burada da ortaya çıkmıştır, *The Sun*, 10 Eylül 1908. Belçikalı gazetelerde yer alan röportajlar Joris'in gazetecilerden uzak durduğunu ve Abdülhamid'i açıkça eleştirmediğini göstermektedir.

115 *The Watertown Re-Union*, 11 Nisan 1908.

116 *L'Orient*, 8 Şubat 1908.

onları dost bir ülkenin liderini öldürmeyi denemiş ve 26 masum insanın ölümünden sorumlu olan bir suikastçının iadesini isteyerek savunulmaz bir yargı yetkisi talebinde bulunmuş olmalarından dolayı eleştirmişti. Belçika yetkilileri sürekli olarak radikal sol kanattan açıkça konuşan muhafazakâr sağ kanada kadar, *L'Orient* ve *Le Ralliement* gibi muhalif yayınlar da dahil olmak üzere ülkelerindeki ve uluslararası alandaki basını taradılar. En çok muhabirlerini 'tarafsız' olarak gördükleri, muhafazakâr *Times*'da yayınlanan makalelere inanıyormuş gibi görünüyorlardı.¹¹⁷ Fransız ve Belçikalı radikal gazetelerde yer alan Joris'e kötü davranıldığı yönündeki olumsuz ve 'abartılmış' haberlerin Joris'in pozisyonuna ve onun bırakılması için yapılan diplomatik çabalara zarar verdiğini düşünüyorlardı.¹¹⁸ Ancak Joris ve dostları basın kampanyası olmaksızın onun özgür bırakılmasının asla gerçekleşmeyeceğine inanmaktaydı.¹¹⁹ Daha da önemlisi, Belçikalı yetkililer ise kimi zaman basının en gizli bilgiler konusunda bile ne kadar iyi bilgi sahibi olduğuna ve ardından da bazı muhabirlerin olayların 'hayalperest' yönünü haber yapmasına şaşırıyorlardı.¹²⁰

SON SÖZLER

Yirminci yüzyılın başlarında insanlar kitlesel basının toplumda güçlü bir etkiye sahip olduğuna ikna olmuşlardı.¹²¹ Tıpkı günümüzde olduğu gibi bu gücün tam olarak nerede olduğunu tanımlamak ya da bu gücün nasıl kullanıldığını açıklamak zordu. Yıldız bombalaması ve sonrasındaki medyayı konu alan bu bölümde benzer bir zorluk taşımaktadır. Bu konunun daha da derinlerine inmek ve daha fazla gazeteyi ve ülkeyi

117 Pierre Van der Straten-Ponthoz'dan Dışişleri Bakanlığı genel sekreterine, 27 Ocak 1906, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

118 De Dudzele'den de Favereau'ya, 24 Temmuz 1906, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

119 Joris'ten Resseler'a, 11 Kasım 1907, Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 161–162.

120 De Borchgrave'den de Favereau'ya, Bern, 11 Ağustos 1905; ve de Dudzele'den de Favereau'ya, Tarabya, 21 Ağustos 1905. Her ikisi için de bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 1. Ayrıca bkz. de Dudzele'den yüksek rütbeli bir Dışişleri Bakanlığı çalışanına, 30 Nisan 1906, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

121 Scott-James, *The Influence of the Press*.

analize dahil ederek bu davanın gerçek bir ‘küresel’ çalışmasını yapmak mümkündür. Ancak bu bölüm zorunlu olarak (yazarın dil kısıtlamaları ve dijitalleşme projeleri gibi kaynaklara erişimi gibi) biraz ‘keyfi’ kriterlere göre seçilmiş basın makalelerine odaklanmıştır.¹²² Fakat bu seçme sorununun yanı sıra çalışmada yer alan materyallerden yola çıkarak kesin ve belirleyici bir sonuca ulaşmak oldukça zordur. Gazete ve dergilerin kapsamı geniş ve çeşitliydi ve seslendirilen görüşler muhtelif ve çelişkiliydi.

Haberler ilk olarak mal, küresel basın da bir sanayidir.¹²³ Bu ‘yeni habercilik’ olgusunun yükselişi ve magazin gazetelerinin ortaya çıkışından bu yana daha da doğru hale gelmiştir. Suikast girişiminin hikâyesi sansasyonel ve göz alıcıydı ve bu nedenle de haber yapılmaya layıktı. Oryantal manzara, Osmanlı Sultanı’nın adının geçmesi, yüksek sayıdaki kurban, diğer siyasi cinayetlere olan benzerliği, daha geniş terörist ağlarla olan muhtemele ilişkisi ve bir Batılının olaya karışması harika satış noktalarıydı. Daha sonraki aşamada ise Joris’in idam cezası ve onun Osmanlı hapisanesinde yaşadığı acı dolu deneyimler de ticari bakış açısından aynı derecede çekiciydi. Bu tarz haberler büyük uluslararası basın ajanslarının etkisi nedeniyle homojen bir hale geliyordu. Ufak, bölgesel gazeteler de büyük gazetelerden aldıkları makaleleri çoğaltmaya devam ediyordu. Bu nedenle dünya çevresinde benzer makaleler görülüyordu: Joris’in ufak bir kafeste haksız yere hapsedilmesinin haberi Londra’dan çıkmış, İskoçya’da tekrarlanmış ve New York, Avustralya ve Yeni Zelanda’ya kadar uzanmıştı. Bu tarz haberlerin dolaşımı devlet adamları veya (ulusal) siyasi gündemler yerine başta özel ajanslar, medya kartelleri ve ticari hesaplamalar tarafından sağlanıyordu. Bu tarz haberlerin şekillendirilmesinde ‘genel’ halkın (varsayılan) zevki önemli bir rol oynadığından, Oryantalist mecazlar haberlerde kolaylıkla fark ediliyordu ve açık jeopolitik

122 Dijitalleşmenin tarihsel araştırmaların sonuçları konusundaki görece yeni ‘problem’ için bkz. M. Beyen (2016) ‘Thick Description beyond the Digital Space’, *Humanities*, 5 (1), <http://dx.doi.org/doi:10.3390/h5010002>.

123 D. R. Winseck ve R. M. Pike (2008) ‘Communication and Empire: Media Markets, Power and Globalization, 1860-1910’, *Global Media and Communication*, 4 (1), 7–36.

düşüncelerden ya da diplomatik ve askeri müdahale çağrılarından bağımsızlardı.

Bu durum bombalamanın ve mahkemenin siyasi içeriğinin altını çizen, 'kaliteli' ya da 'elit' Liberal ve Muhafazakâr gazetelerde farklıydı. Bu gazetelerde ulusal, diplomatik ve jeopolitik kaygılar çok daha önemli bir rol oynamaktaydı. Bu gazetelerdeki içeriklerin çok daha az 'küresel' olduğu savunulabilir. Bu gazetelerin muhabirleri dünyaya siyasetçilerin ya da profesyonel diplomatların bakış açısından bakmaktaydılar. Zihinlerinin bir köşesinde her zaman ülkelerinin uluslararası alanda ne tarz bir rol oynayabileceği ya da oynaması gerektiği vardı. Onlara göre Sultan Abdülhamid'in hayatına yapılmış olan suikast girişimi, Ermeni devrimcilerin komplodaki payı ve ardından gelen Joris davası uzun bir geçmişe sahip Doğu Meselesinin yeni bir bölümünü oluşturmaktaydı. İngiliz edebi muhabiri Rolf Arnold Scott-James *The Influence of the Press* (1913) isimli eserinde bunu açıkça belirtmiştir:

Başarılı gazetecilik tekrarlama prensibine dayanır. Gazetenin işlevi aynı bilgileri tekrarlamak değil fakat aynı tarz bilgileri tekrarlamaktır; aynı fikirler değil, hayata ya da hayatın bir bölümüne yönelik aynı bakış açısına dayanan fikirler.¹²⁴

Bu hüküm burada kesinlikle uygulanabilir. Scott-James'den başka bir alıntı da konuyla aynı derecede ilgilidir:

Eğer basın bir bütün olarak, yazı kalabalığı olarak güçlüyse, her bir ufak parça kendi başına ele alındığında ufak bir öneme sahiptir. Basın sinsi telkin gücünü muazzam hacminde, inatçı tekrarlarında, gerçek ve yanlış inatla söyleyişinde, aynı anda her yerde olmasında ve modern hayatın tüm yapısına nüfus etmesinde saklar.¹²⁵

Yirminci yüzyılın başlarından gelen bu gözlem Oryantalizme dair modern sömürgecilik sonrası teorilere iyi uyar. Türk akademisyen Meyda Yeğenoğlu'na göre sömürgeci söylemi 'belirli ifadelerin

124 Scott-James, *The Influence of the Press*, syf. 210.

125 Scott-James, *The Influence of the Press*, syf. 27.

ve temsillerin tekrarı ya da alıntılanması ile sürdürülür': 'Sömürgeci söyleminin bu alıntıya dayalı doğası onun bağlı olduğu adetleri saklarken aynı zamanda 'gerçek' statüsünü ve 'doğallığını' garanti eder.'¹²⁶ Genelde tonu ve anlamı değişse bile çoğu basın bülteninde Oryantalist mecazlar ve yakında yıkılacak Osmanlı İmparatorluğu'na dair dış temsiller kolaylıkla fark edilebilir. Yeğenoğlu'nun gösterdiği gibi, Oryantal söylem konusundaki farklar ve aykırılıklar onun egemenlik işlevlerine zarar vermemiştir. Edward Said'in Oryantalizmin 'gizli' doğası ile kast etmek istediği gibi, haberciliğin daha açık içeriğinin altında yatan olgu da onun gücünü açıklar.¹²⁷

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Henk de Smaele Antwerp Üniversitesi'nde modern kültür tarihi öğretmektedir ve Power in History: Centre for Political History'nin (PoHis) araştırma birimine bağlıdır. Güncel araştırmaları arasında cinsiyet ve cinselliğin modern tarihi ve Avrupa ile Orta Doğu arasındaki tarihi ilişkiler bulunur.

126 M. Yeğenoğlu (1998) *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism* (Cambridge; New York: Cambridge University Press), syf. 38.

127 E. W. Said (1978) *Orientalism* (Harmondsworth: Penguin), syf. 206.

BÖLÜM 8

‘*Jorisardlar*’: Yerel Duygular ve Evrensel Hakların Arasında Bir Halk Seferberliği

Marnix Beyen

Bürokratik hükümetimiz bir anarşist için müdahalede bulunmaya çok az ilgi gösterdi. İlk olarak yaptıklarını Constantinople’deki Belçika Elçliğinden bir çevirmenin prosedürü takip etmesi ile sınırladı. Ancak sonunda kamuoyunun da desteği ile Jooris’in (*sic*) idama mahkûm edildiği anda müdahale kararı alındı ve Osmanlı Hükümeti’nden, Anlaşma gereğince hemşerimizin kendi yasalarımızın uygunluğu ile yargılanabilmesi için bize geri getirilmesi istendi.¹

İlerici liberal avukat ve milletvekili Georges Lorand’ın kamuoyunun hükümetin hareketleri üzerine yaptığı etkiyi olumlu olarak yorumlaması bir sürpriz olmamalı. Lorand’ın kendisi,

Bu çalışma kısmen Saskia Delbecque’nin 2012 tarihli “Die jongen moet vrijkomen”. De aanslag van Edward Joris op de Ottomaanse Sultan Abdülhamid II’ (Antwerp Üniversitesi) başlıklı yüksek lisans tezine dayanır.

1 Georges Lorand’dan Georges Clemenceau’e, 13 Ocak 1906, aynı tarihli *L’Aurore* ve W. Ressler ve B. Suykerbuyk (1997) *Dynamiet voor de Sultan. Edward Karolus Joris in Konstantinopel* (Antwerp: b+b), syf. 106.

Edward Joris'in özgür bırakılması için düzenlenen seferberliğin önemli aktörlerinden biriydi ve rüyasını gerçeğe çevirmiş olabilir. Adalet ve insan hakları konularında kamuoyunu harekete geçirme konusunda bir uzman olan ve aynı yılın (1906) ilerleyen döneminde İçişleri Bakanı ve Kabine Başkanı olacak Fransız sol kanat siyasetçisi Georges Clemenceau'ya yazdığı mektupta bu vizyonunu açıklamıştı.

Lorand'ın sözlerinden yola çıkarak Edward Joris'in 1907 senesinin son günlerinde özgürlüğünü kazanmasının, kamuoyu sayesinde olduğunu düşünmek haksızlık olur. Bu tarz bir varsayım sadece Belçika ve Osmanlı diplomatlarının değil, aynı zamanda onların diğer Avrupa ülkelerindeki meslektaşlarının ve hem Belçika hem de Osmanlı hükümdarlarının sahne arkasındaki manevralarının önemini yersiz bir şekilde küçümsemek olur. Yine de Belçika'nın pek çok farklı bölgesinde (ve hatta daha genel olarak Avrupa'da) yer alan toplu ve çok yönlü halk seferberliği bu önemli aktörlerin hareket ettiği şartların önemli bir cephesini oluşturur. Kamuoyu Joris'i özgür bırakan en önemli etkenlerden biri olmasa bile, bu konuya önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Bu, serbest bırakıldıktan sonra Edward Joris'in de paylaştığı bir görüştür. Belçika sosyalist gazetesi *Le Peuple*'da yer alan bir röportajında Belçika hükümetinin müzakerelere devam etmesini sağlayan tüm arkadaşlarına (hem işçilere hem de burjuvaziye) minnettarlığını sunmuştur.²

Bu nedenle Joris davası, altın çağ (*Belle Époque*) dönemindeki siyasi ve diplomasi dünyasında kamuoyunun gittikçe büyüyen etkisi konusunda mükemmel bir örnek sunar.³ Bu seferberliğin biçimi ve amaçları gerçekten de daha genel Avrupalı düzeni takip etmişti. Ancak Joris davası aynı zamanda ulusal sınırları aşan basit bir fenomen haline getirilmeden tam olarak anlaşılamaz. Bu yazının ilk bölümü ağırlıklı bir şekilde yerel, ulusal ve uluslararası cephelerin birçok Avrupa ülkesindeki

2 *Le Peuple*, 8 Ocak 1908.

3 Bu fenomen ile ilgili örnek için bkz. D. Geppert (2007) *Pressekriege. Öffentlichkeit und Diplomatie in den deutsch-britischen Beziehungen (1896–1912)* (Münih: Oldenbourg).

geniş alanda başarılı olmak ve geçici bir şekilde kamuoyunun dikkatini çekmek için yerel ölçüde nasıl etkileşimde olduklarına odaklanacaktır. Yazının ikinci bölümü ise bu seferberliğin sadece mantıklı iddialara dayanarak değil fakat aynı zamanda becerikli bir şekilde uyandırılan duygular ile başarıya ulaştığını gösterecektir. Bu duygusal stratejiler, Joris'in destekçilerinin genelde tercih ettiği mantıklı ve evrensel söylemler ile tam olarak uyumlu değil ve hatta potansiyel olarak bu söylemlere zıtlardı. Bu makalenin üçüncü ve son kısmı ise halk seferberliklerinde kullanılan stratejilerin analizinin, bu tarz seferberliklerin başarısını anlamakta asla yeterli olmadığı varsayımından yola çıkacaktır. Eşit derecede önemli olan bir başka konu ise bu hareketin ulaşılmamasının istendiği 'alıcının' pozisyonunun, yani seferberliğin yöneldiği olayın aydınlatılmasıdır. Joris davasında en önemli alıcı Belçika hükümetiydi. Belçika hükümetinin Joris'in serbest bırakılmasına kendi başına karar veremeyeceği ortadaydı fakat Osmanlı otoritelerini bu amaç için ikna etmek uğruna diplomatik kaynaklarını kullanması konusunda sürekli teşvik ediliyordu. Makalemin üçüncü bölümü Belçika'nın çeşitli diplomatik hareketlerinin hangisinin halk seferberliğini tam olarak etkilediğini bulmaya çalışmadan,⁴ Belçika hükümetinin neden Joris davasının tetiklediği insancıl öfke artışına duyarlı olduğunu gösterecektir.

ULUSAL VE AVRUPALI BİR ÇERÇEVEDE YEREL BİR SEFERBERLİK

Belçikalı tarihçi Christophe Verbruggen, doğru bir şekilde Belçika'nın Joris davası ile kendi 'küçük Dreyfus olayını' yaşadığını ileri sürmüştü.⁵ Edward Joris'e özgürlüğünü kazandırmayı amaçlayan hareket hem yapı hem de içerik olarak sadece birkaç yıl önce Fransa'da gerçekleşen ve Joris davası başladığında henüz sona ermeyen Alfred Dreyfus için

4 Bu konu kitabın 5. bölümünde ele alınmıştır.

5 C. Verbruggen (2009) *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque. Een sociaal-culturele geschiedenis* (Nimeguen; Ghent: Vantilt and Academia Press), syf. 166.

gerçekleştirilen seferberlik ile benzerlikler göstermektedir. İki dava arasındaki şans eseri sayılamayacak olan benzerlikler deneyim ve değerlerin doğrudan transferine ve Dreyfus ile Joris'in bazı ana savunucuları arasındaki bağlantılara bağlıdır. Bizim *Jorisardlar* (Joris savunucuları, Ç.N) dediklerimiz, önde gelen *Dreyfus*çulardan aldıkları desteği bir onur mektubu ve çabalarına devam etmeleri için bir teşvik olarak görmüşlerdir.

Lorand daha önce bahsi geçen bu mektubunda Clemenceau ile iletişime geçmesindeki nedenlerden birinin altını şu şekilde çizmiştir, 'tüm Belçikalılar sizin gösterdiğiniz çabanın silinmez bir anısına sahipler, hakikatin ve adaletin zaferi için rehberlik yapan bu mesele her yerde adalet için savaşmanın sembolü haline gelmiştir.'⁶ Dahası, Lorand'ın mektupları sekiz yıl önce Émile Zola'nın yazısının yer aldığı *L'Aurore*'de yayınlanıyordu. Fransız İnsanlık ve Yurttaş Hakları Ligi'nin (Ligue des Droits de l'Homme et du Citoyen) başkanı Fransis de Pressensé tarafından yazılan ve Joris'i destekleyen bir başka mektup da Antwerp Joris Komitesi'nin lideri olan Emmanuel De Bom tarafından sevinçle karşılanmıştı. De Bom, Joris'in savunulmasına atanmış bir broşürde 'Dreyfus olayından bu yana' bu Fransız milletvekilinin 'adil olan her şeyin sıcak bir savunucusu olarak ünlendiğini' belirtiyordu.⁷

Dreyfus ve Joris için gerçekleştirilen seferberlikler arasındaki benzerlikler üç farklı seviyede idi: Olaya dahil olan kişilerin türleri, hareketin repertuarı, değişik ölçekteki hareketleri ve vurgulanan duygular. Bu elementlerin çeşitli kombinasyonlarından farklı bölgelere göre değişen konfigürasyonlar geliştirilmişti ve bunlar da ulusal ve uluslararası seviyelerde birbirleri ile bağlı haldeydi. Bu geniş hareketin merkez üssünün Joris'in memleketi Antwerp olması hiç de şaşırtıcı değildi. Daha önce bahsi geçen Emmanuel De Bom'a göre, bu hareket Antwerp halkının Joris'e beslediği genel bir sempatiden ve bazı yerlilerin hemşerilerini kurtarmaya

6 Alıntılındığı eser: Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 107.

7 Emmanuel De Bom (1906) *De zaak Edward Joris*, (Antwerp: n.p.), syf. 14.

karar vermesine yol açan, 'öncesinde hiçbir görüşme olmadan, kendiliğinden gelen bir dürtü ile' doğmuştu.⁸ Bu (muhtemelen kasıtlı) belirsiz anlatım Edward Joris'e siyasi olarak oldukça yakın olan bir grup aktörü gizlemekteydi. Bu isimlerin arasında en öne çıkan kişi neredeyse yirmi yıldır farklı anarşist edebi çevrelerinde aktif olan fakat radikal Liberallerin saflarına doğru kaymakta olan Victor Ressler idi.⁹ De Bom da yeni doğan Felemenk hareketinin, ilk yenilikçi aylık dergisi olan *Van Nu en Straks*'in (Şimdi ve Sonrası) önde gelen isimlerinden biri olmadan önce, 1880 yıllarında tam olarak bu entelektüel çevrede aktifti.¹⁰ Bu nedenle Ressler'dan farklı olarak De Bom, Felemenk toplumunda geniş bir görünürlüğe sahipti. Yine de Antwerp'e sıkı sıkıya bağlı kalmıştı. Yardımcı kütüphaneci olduğu (ve 1911 yılında şef kütüphaneci olacağı) şehir kütüphanesindeki kariyeri boyunca kasabanın kültürel ve siyasi kurumlarında önemli bir yer edinmişti.¹¹

Şüphesiz Ressler ile De Bom arasındaki bağlantı, Joris'in ününü hem Antwerp hem de Felemenk toplumunun ufak çevresinin dışına taşımakta önemli bir rol oynadı. De Bom, yerel ve ulusal ağını Ressler'in arkadaşı ve gezgin dostu için sempati kazandırmak amacıyla sonuna kadar kullandı. Bu şekilde kendisini Émile Zola benzeri milli bir entelektüele dönüştürdü ve bu isimlerin amaçlarını yaymak için kullandıkları tüm stratejileri uyguladı. De Bom'un muhabirler arasındaki pek çok tanıdığı, davanın yerel ve ulusal (çoğunlukla sol kanat) basınında kesintisiz ilgi almasına katkıda bulundu. Ancak bunun yanı sıra De Bom daha fazla baskı kurmak için daha doğrusal yöntemler de uyguladı. Ressler'in sekreteri ve itici gücü olduğu Antwerp'teki Edward Joris'in Özgürlüğü komitesinin başkanı oldu ve bu

8 De Bom, *De zaak Edward Joris*, syf. 2.

9 Ressler ve Joris ile olan bağlantısı için bkz. L. Simons (1987) *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*, cilt 2: *De twintigste eeuw* (Tielt: Lannoo), syf. 28–29.

10 *Van Nu en Straks* için bkz. örneğin R. De Bont, G. Reymenants ve H. Vandevoorde (2005) *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het Fin de Siècle* (Ghent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-en Letterkunde).

11 De Bom için bkz. G. J. van Bork, *Schrijvers en dichters (dbnl Biografieënproject 1)*, http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0104.php (Görüntüleme tarihi: 28 Ekim 2015).

topluluk oldukça aktif bir baskı grubu haline geldi. Bu komitenin ana amaçlarından biri halkı Joris davası konusunda aydınlatmaktı ve bu amaca De Bom'un broşürlerinden 50.000 kopyayı dağıtarak ulaşmaya çalıştılar.¹² Komite sadece bilgi vermenin yanı sıra ayrıca seferberlik için de çalıştı. Joris'in idama mahkûm edildiği haberi 1905 senesinin Aralık ortasında Antwerp'e ulaştığında komite eski şehir merkezinde pek çok kalabalık miting düzenledi ve bunlardan birine katılım 2.000 kişiye ulaştı.¹³ Takip eden seneler Belçika'da siyasi toplu seferberliğin çok daha kalabalık insan gruplarını bir araya getirişine sahne olacak olsa da (ahlaki amaçlar için güçlü bir geleneğin olduğu Hollanda gibi Protestan ülkelerin aksine¹⁴) katılımcılarının materyal, dini ya da siyasi çıkarlarına bağlı olmayan bir dava için bu tarz mitingler oldukça sıra dışıydı.

Aynı dönemde Antwerp'teki Joris Komitesi hem Belçika Dışişleri Bakanlığına hem de Antwerp Bölgesi Valisine dilekçeler yazmaktaydı. Her iki dilekçede çoğu Antwerp halkının kültürel elitleri ya da kasabadaki liberal ve sosyalist isimlerden oluşan yaklaşık altmış kişi tarafından imzalanmıştı. 26 Aralık tarihli ikinci dilekçede özellikle 'devasa bir mitingde bir araya gelmiş olan Antwerp nüfusu adına' yazılıydı ve bir araya gelenlerin 'ait oldukları siyasi inanışlardan ayrı olarak tek bir adamın kaderi için değil, şehrin ve hatta tüm ülkenin kaderi için bir araya geldikleri,' açıklanmıştı.¹⁵

12 50.000 sayısının geçtiği eser M. Kebedgy (1906) 'Crimes et délits à l'étranger', *Journal du Droit International Privé et de la Jurisprudence Comparée*, 33, syf. 764.

13 Antwerp Keizershof'da 22 Aralık 1905 tarihinde gerçekleşen mitingten sonra 2.000 sayısı Almanca gazetelerde yer alan tüm basın bültenlerinde geçmiştir. Örnek için bkz. 'Telegrammen', *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 22 Aralık 1905 ve 'De zaak-Joris', *De Haagsche Courant*, 23 Aralık 1905.

14 Örnek için bkz. H. Hoekstra (2005) *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland, 1870–1919* (Amsterdam: Wereldbibliotheek); on dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında Belçika'da toplu seferberlik konusunda bkz. G. Deneckere (1997) *Sire, het volk mort! Sociaal protest in België, 1830–1918*, (Antwerp; Baarn; Ghent: Linkeroever Publishers). 15 Ağustos 1886 tarihinde tahminen 20.000 işçi Brüksel sokaklarında yürüyüş yaparak evrensel oy hakkı talep etmiştir.

15 Archief van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Brussels [bundan sonra ABZ], Siyasi dosyalar [bundan sonra Pf], 4417/12, cilt 2.

De Bom'un ilk büyük Joris mitinginin ardından popüler liberal Belediye Başkanı Jan Van Rijswijck'ten aldığı destekleyici mektupta tüm Antwerp halkının Edward Joris lehine yapılan harekete katıldığı izlenimini daha da güçlendirmişti. De Bom bu mektuptan yola çıkarak 'Antwerp halkı, çıkarlarını güvenerek ellerine teslim ettikleri şehirlerinin en önemli vatandaşının bu meselede insanlık ve hukukun dostları ile bir arada hareket ettiği' sonucuna ulaşmıştır.¹⁶ 'Antwerp halkını' kendi hemşerilerinden birinin özgürlüğünü isteyen homojen bir varlık olarak göstermeye yönelik aynı eğilim, iki yıl sonra 15 Aralık 1907 tarihinde Joris'in idam cezasının ikinci yıldönümünde düzenlenen bir miting sırasında hâlâ varlığını korumaktaydı. Bu vesile ile düzenlenen haberler, 'mitingde toplanan Antwerp halkı' olarak deklare edilmişti.¹⁷ Bu anlatımlar Joris'in kendi şehrinde bile herkesin onu desteklemediğini belirtmeyi kasten ihmal ediyordu. Bazı muhafazakâr ve sağ kanat gazetelerinin muhabirleri, ilk başka mahkûm edilmiş bir anarşist olarak düşündükleri kişiyi desteklemek için düzenlenen ulusal çaptaki kampanyadan ötürü şaşkınlığa uğramışlardı ve sağduyularının aksine hemşerilerinin 'Kırmızı Sultan'ın' yasa uygulayıcıları tarafından hapsedilmesine katılıyorlardı.¹⁸

Antwerp'e ağırlık veren bu odak noktasının haricinde, Edward Joris lehine yapılan seferberlik en baştan beri ayrıca ulusal terimlerle çerçevelenmişti. İlk günlerde yapılan bir alıntının açık bir biçimde anlattığı gibi, bu mesele 'tüm şehrimizin hatta tüm ülkemizin' meselesi olarak anlatılmıştı ve De Bom'a göre 'en başta tüm Antwerpliler olmak üzere tüm Belçikalılar' Joris'in iadesini talep etmeleri halinde Belçika hükümetini destekleyeceklerdi. Söylemlerinde kullandıkları ulusal terimler, en başta Dışişleri Bakanı ve Kral II. Leopold gibi, uluslararası siyasette önem taşıyan aktörlerin desteğini kazanmak için gerekliydi. Bu strateji hem Kral hem de Bakan'ın Joris davası

16 Alıntılındığı eser: De Bom, *De zaak Edward Joris*, syf. 13.

17 ABZ, Pf 4417.12, cilt 2.

18 Örnek için bkz. 'Turc et Belge: S.M. le Sultan et l'anarchiste Joris', *La Métropole*, 25 Şubat 1906.

konusunda daha ileri gitmeyi düşündüklerini ifade etmesi ile başarılı olmuş görünüyordu.¹⁹ Kral bu açıklamayı Dışişleri Bakanı'nı hiçe sayarak halka açık bir şekilde gerçekleştirmişti. Gönderilmesini emrettiği telgrafın içeriği mitingde yüksek sesle okundu. Dışişleri Bakanı ise tam tersine, sadece Joris'in annesine mektup yazmıştı.

Ancak Joris davasının ulusal hale gelmesi henüz Antwerp'teki komite harekete geçmeden önce başlamıştı. Bu konudaki önemli isimlerin arasında daha önce de bahsi geçen sol kanat liberal avukat ve meclis üyesi Georges Lorand vardı. 1890'lı yılların sonlarından itibaren Abdülhamid'in otokrat yönetimine karşı yürütülen kampanyalar, Lorand'ın demokratik bir topluluğa yönelik kariyeri boyunca süregelen bağlılığının önemli bir parçası olmuştu. Örneğin 1897 yılının Kasım ayında Temsilciler Meclisi'nde, muhalif çift dilli gazete *Mechveret/Meşveret*'in (Konsültasyon) editörü ve Genç Türkler üyesi Ahmed Rıza'nın sınır dışı edilmesi konusundaki öfkesini dile getirdi. Lorand'a göre bu, Katolik hükümetin on binlerce Ermeni Hristiyan'ı öldüren bir hükümdarı desteklemesi anlamına geliyordu.²⁰ Yıldız bombalaması konusunda da Edward Joris'in olayla ilişkisi ortaya çıkmadan önce bile Meclis'te takındığı tavır bu şekildeydi. Konuşmacı Sultan II. Abdülhamid'in saldırıdan kurtulduğunu açıklar ve kurbanlar için baş sağlığı dilerken, Lorand bağırarak 'Çok iyi! – En azından kurbanlar söz konusu olduğunda,' demişti.²¹

O zaman Lorand'ın kısa sürede Joris'in en ateşli savunucularından biri haline gelmiş olması bir şans değildir. Belçika'nın en güneyindeki seçim bölgesinden çıkmış bir parlamento üyesi olarak Felemenk halkı ile çok az bağı vardı

19 Mektupların Almanca tercümesi için bkz. De Bom, *De zaak Edward Joris*, syf. 14.

20 Sosyalist milletvekili Hector Denis'in bu konuda Temsilciler Meclisi'ne getirdiği gensoru hakkındaki uzun tartışmalarda Lorand'ın müdahaleleri için bkz. *Parlementaire Handelingen: De Kamer* [bundan sonra PHK], 1897–1898, syf. 29–57. *Mechveret* meselesinin detaylı bir tasviri için bkz. S. Van Campenhout (2004) 'De Jonge Turken in België (1897–1909)', yüksek lisans tezi (KU Leuven).

21 Bkz. PHK, 1904–1905, syf. 1948 (25 Temmuz 1905 mitingi). Ayrıca alıntılındığı eser: Resseler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 20.

ve Felemenkçe bilmiyordu (bu da Joris'in adını sürekli olarak *Jooris* şeklinde yanlış yazmasına yol açıyordu). Mahkûmun annesi ile iletişime geçmişti ve bir avukat olarak onun çıkarlarını ücretsiz savunuyordu. Ayrıca Kral'a bir mektup yazması için de onu uyarmıştı. Dahası, Antwerp Joris Komitesi'ne katılmıştı ve hem Resslerer hem de De Bom ile yakın bir ilişki sürdürmekteydi. Resslerer'a yazdığı bir mektupta dava hakkında pek çok gazeteye makale yazacağını sözünü vermiş ve Resslerer'ı şu şekilde teşvik etmişti:

... ayrıca Antwerp, Brüksel ve diğer bölgelerdeki basın ilişkilerini kullan ve onlardan Belçika hükümetinin tavrını kınayan ve Türkiye'deki Belçikalıların işledikleri suçları ve kabahatleri sadece Belçika mahkemelerinin yargılamaya yetkisinin olduğunu söyleyen gelenekleri ve yasaları ihlal edecek şekilde Joris'in asılmasına izin verip vermeyeceklerini soran makaleler yazmalarını iste.²²

Lorand parlamentonun kendisini de dava konusunda açıkça bir hoparlör olarak kullanmış ve burada kendisini daha önce Ahmed Rıza konusunda destekleyenler arasında bazı yandaşlar bulmuştu. Bunların arasında en öne çıkan kişiler, Lorand ile aynı partiden ilerici bir liberal olan Paul Janson ile Sosyalist partinin patronu olan Emile Vandervelde'dir.²³ Lorand ve yoldaşlarının bu konuya olan bağlılığı Joris davasının Belçika halkının daha geniş bir kitlesi için görülür olmasını sağladı ve seferberliği Antwerp'ten Belçika'nın diğer şehirlerine taşıdı. Sadece Liège ve Ghent gibi büyük şehirlerde değil, aynı zamanda Aalst gibi daha ufak taşra kasabalarında da Antwerp'te doğan miting ve dilekçeler düzenlenmekteydi.²⁴ Ancak Joris'in ulusal savunucuları sadece

22 Lorand'dan Resslerer'a, 1 Aralık 1905, alıntılındığı eser: Resslerer ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 82–83.

23 Bu parlamento aktiviteleri için bkz. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, syf. 162–163.

24 Liège'deki özgürlükçüler arasında Joris davasına katılanlar için bkz. J. Moulaert, *De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België, 1890–1914* (Antwerp: EPO), syf. 115; 31 Aralık 1905 tarihinde Gent'te gerçekleştirilen Joris toplantısı için bkz. Karel Van de Woestijne'dan Emmanuel De Bom'a, 29 Aralık 1905, Letterenhuis Antwerp, W803. 24 Aralık 1905 tarihinde Aalst'taki kalabalık bir grup insan tarafından gönderilen dilekçe için bkz. ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

Antwerp ve diğer Belçika şehirleri arasında aracılık yapmıyor, aynı zamanda olayın uluslararası hale getirilmesinde de aynı derecede önemli bir rol oynuyorlardı. Lorand Fransa, İngiltere ve diğer bölgelerde insan hakları eylemcisi ve barış yanlısı olarak geçen seneleri boyunca biriktirdiği ağdan sonuna kadar yararlanmaktaydı. Antwerp'teki Joris Komitesi'ni sürekli olarak yurt dışında attığı adımlar konusunda bilgilendiriyor ve onlara da bunun üzerine harekete geçmelerini tavsiye ediyordu. Özellikle Lorand'ın Georges Clemenceau gibi Fransız Radikal kanattaki uzun süreli dostlukları Antwerp Komitesi'nin aktiviteleri üzerinde izler bırakmaktaydı. Antwerp Bölgesi Valisi'ne yazdıkları dilekçede, komite Belçika hükümetinin şunu bilmesini istemişti; 'Fransa'nın desteğini almak herkesin dileğini gerçekleştirmek olur çünkü bize bu isteğin boşa olmayacağına inanmamıza neden olan gerekçeler sunulmuştur.'²⁵ Lorand tarafından Victor Ressler'a 1905 senesinin Aralık ayının başlarında gönderilen mektuplarda umuda yol açan bu gerekçeler açıklanmaktaydı.²⁶ Fransız diplomatların Joris'in serbest kalmasında ne derece rol oynadıkları hiçbir zaman netleşmedi. Ancak Fransız anarşist gazetesi *Les Temps Nouveaux*'a göre eğer Joris 1905 senesinin sonunda idam edilmediyse bu Belçika hükümeti nedeniyle değil 'kendilerini konuya adanmış Brüksel ve Paris'teki birkaç adamın (halkın) kamuoyunu harekete geçirme çabası,' sayesindeydi.²⁷ Burada davayı bir üst mahkemeye temyize götüren ve bu nedenle davanın Ocak 1906'da tekrar görülmesine neden olan Joris'in avukatının bahsi geçmiyordu.

Lorand merkezi Antwerp'te olan fakat gittikçe Avrupa'ya yayılan bir ağ ören bir örümcek haline bürünmüştü. Fransız ve İtalyan gazetelerinde yer alan makaleler yazarak ve Felemenk yandaşlarını da aynı şeyi Hollanda basını için yapmaları konusunda teşvik ederek Joris'in kaderi ile ilgili farkındalığın Avrupa'nın sol kanat aydınlarının arasında yayılmasını sağladı.

25 Antwerp Joris Komitesi'nden Antwerp Bölgesi Valisi'ne dilekçe, 26 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417.12, cilt 2.

26 Bkz. Ressler ve Suykerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 83–84.

27 'Le procès de Constantinople', *Les Temps Nouveaux*, 30 Aralık 1905.

18 Aralık 1905 tarihinde Hollanda'nın Özgürlük Taraftarı Komünistler'i olayı organize edenlere göre 'birkaç bin' insanın katılımı ile Amsterdam'da buluştular ve Paris ve Roma'da benzer oluşumlar konusunda Amsterdam'ı takip etti.²⁸ Christophe Verbruggen'in özetlediği gibi 'tüm (kıtasal) Avrupa'dan gelen yüzlerce, hatta belki de binlerce entelektüel protestoya katıldı.'²⁹ Şüphesiz bu ölçekte bir seferberlik Dreyfus olay sırasında kurulan ağlar ve uygulamalar olmaksızın mümkün olmazdı.

Son olarak, Dreyfus olayı ayrıca Joris için yapılan seferberliğin kullandığı konsept ve dili yaratmıştı. Joris yararına yapılan taleplerin çoğu, pek çok Avrupalı yorumcunun gözünde Osmanlı vatandaşlarını ilgilendiren suç davalarında bile yabancı ülkelerin vatandaşlarına belli bir yasal dokunulmazlık hakkı sağlayan kapitülasyon sistemine odaklanmıştı.³⁰ Ancak bu belirli savunma genelde Alfred Dreyfus için yapılan seferberlik nedeniyle yeni bir aciliyet kazanmış olan insan hakları konusundaki daha geniş bir söylemin içinde yer alıyordu.³¹ Joris davası bu yeni tür insan hakları eylemciliğinin dinamizmini ve var oluş nedenini (*raison d'être*) kanıtlaması için mükemmel bir örnek oluşturmaktaydı. Hikâyenin büyük bir çoğunluğunda 1903 senesinde, olaydan daha sadece iki yıl önce kurulmuş olan Belçika İnsan Hakları Birliği'nin başkanı olan Lorand'ın rol alması bir tesadüf değildi. Joris olayının ardından ülke çapında Birliğin pek çok yeni şubesi açılmış ve Joris'in kendisi de serbest bırakıldıktan sonra Antwerp şubesinin sekreteri olmuştu.³²

28 Amsterdam'daki toplantı için organizatörlerden Amsterdam'daki Belçika elçiliğine gönderilen mektuplara bkz. ABZ, Pf 4417.12, cilt 2. Verbruggen Roma ve Paris'teki eylemlerden bahsetmiştir, *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque*, syf. 163.

29 Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque*, syf. 163.

30 Bu konuyla ilgili bkz. Bölüm 6

31 Dreyfus meselesinin Fransa'daki insan hakları eylemciliğinin modern algısı üzerindeki etkisi için bkz. M. Rebérioux (2007) 'Les droits de l'homme', V. Duclert and Prochasson (editörler) *Dictionnaire critique de la République* (Paris: 2007), syf. 162–168 ve özellikle syf. 163–164.

32 Belçika İnsan Hakları Birliği için bkz. J. Depotter (2014) 'De Ligue Belge des Droits de l'Homme. Activisme en identiteit, 1901–1939', yüksek lisans tezi (Gent Üniversitesi). Joris davası konusunda önemi için özellikle bkz. syf. 15–16.

SEFERBERLİK DUYGULARI

Ancak Joris lehine yapılan seferberliği tamamen rasyonel ve evrensel değerlere önem veren ilerici entelektüellerin davası olarak görmek bir hata olur. Dilekçeler sadece entelektüel kesim tarafından değil, aynı zamanda işçi organizasyonları tarafından da imzalanmıştır. Mitingler konusundaki basın raporları halkın her kesiminden insanların katılım gösterdiğini vurgular. Raporlar özellikle işçi sınıfından insanların Joris'in annesini desteklemek için gerçekleştirilen bağış toplama kampanyasına olumlu tepki verdiğini gösteriyor. Bu tarz bir hareketin organize edilmiş olması bile bu toplantıların sadece (ya da ilk olarak) siyasi değerlere ve standartlara değil, aynı zamanda duygulara da dayandığını gösterir. Bu sadece mitinglerin kendisi sırasında değil, aynı zamanda gazete makaleleri, broşür ve umumi mektuplarda yer alan tutarsız seferberlikte de görülebilir. Bu bağlamda en önemli nokta sıkça tekrar edilerek Joris davası için hem merhamet yaratmak hem de okuyuculara adalet duygusu aşılama için kullanılan Joris'in yaşlı annesidir. Annenin kendisinin de bir dul olması ve tek oğlunu kaybetmesinin ölümcül olabileceği gerçekleri merhamet duygusu yaratmakta kullanılmıştı. Yorumculardan birinin de söylediği gibi, Edward Joris'i idam eden Osmanlı yargısı iki cinayet işliyor olacaktı ve bu suçluluğun bir kısmı da Belçikalı yetkililere aitti. Aynı zamanda sık sık annesinin kendi oğlunun davranışları ve nitelikleri konusundaki düşüncelerine de atıfta bulunulmuştu. Edward'ın her zaman neşeli ve yardımsever olduğunu ve kimseyi öldürebilecek biri olmadığına dair sözleri alıntılanmıştı.³³ Bu noktalarda annenin sadeliği ve dürüstlüğü'nün ve sonuç olarak Joris'in masumiyetinin ek bir kanıtı olarak Joris'in annesinin cehaletinin de üzerinde durulmuştu. Bu duygusal savlar bazı Alman gazetelerinde ağır bir şekilde eleştirilmiş ve bu durum da Emmanuel De Bom'u sıkıntıya sokmuştur.³⁴

33 Belediye Başkanı Jan Van Rijswijk, Joris Komitesi'ne yazdığı mektubunda bu iddiaları belli bir coşkunluk ile kullanmıştır, bkz. De Bom, *De zaak Edward Joris*, syf. 13.

34 De Bom, *De zaak Edward Joris*, syf. 8–9. 'Popüler arzular' üzerine en radikal eleştiriler Joris lehine yapılan mitinglerde ortaya çıkmıştır. 'België. De zaak- Joris', *Algemeen Handelsblad*, 4 Ocak 1906.

Joris yanlılarının kullandığı bir başka duygusal strateji ise, onun fiziki görünüşüne yapılan referanslardır. Kimi zaman fotoğraflar ya da çizimler³⁵ şeklinde sarı, kıvrıkcık saçları ve çocuksu yüzü onun becerilerini gösteren farklı bir resim olarak öne çıkarılmıştı (Şekil 8.1).³⁶

Şekil 8.1 ‘Antwerpli Joris, Constantinople’de idama mahkûm edildi’, *Het Laatste Nieuws*, 20 Aralık 1905. İlerici, liberal Felemenkçe gazete olan *Het Laatste Nieuws*’de yer alan Joris tarifi. Gazete Antwerp temelliydi ve ‘Jorisardlar’ı destekliyordu.

Antwerp liberal gazetesi *De Nieuwe Gazet*’te yer alan isimsiz bir yorumcuya göre bu resimler adli bir kanıt sunmuyordu fakat yine de Joris’in bir suçlu olamayacağını göstermekteydiler. Bu tarz iddialar o dönem popüler olan Lombroso’nun suç antropolojisi ve fizyonomi öğretilerine dayanıyordu.³⁷ Suçluların dış görünüşlerinden ayırt edilebileceklerinin düşünüldüğü bir dönemde, masumiyetin de aynı yöntemle kanıtlanması doğaldı.

Bu duygusal hitapların oluşturduğu belirli dış görünüş ‘insanlık’ ya da ‘insan haklarının’ evrensel kaynağı ile çelişmekteydi. Bu durum Joris için yapılan savunmalarda oldukça

35 Örnek için bkz. *De Huisvriend*, 3 Aralık 1906.

36 Figaro, ‘Een Belg ter dood veroordeeld’, *De Telegraaf*, 20 Aralık 1905; Hervay, ‘Le meeting Joris’, *Le Nouveau Précurseur*, 22 Aralık 1905.

37 Lombroso’nun suç antropolojisinin etkisi için diğer eserlerin yanı sıra bkz. D. Pick (1993) *Faces of Degeneration: A European Disorder, c. 1848–1918* (Cambridge: Cambridge University Press), Bölüm 5.

sık görülen Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik kaba oryantalist kavramlarda daha çok öne çıkıyordu. 'Oryantal adalet' Batılı medeniyet anlayışları ile bağdaşmıyordu ve bu nedenle insanlıkla da uyumsuzdu.³⁸ Bu tepkiler Ermeni Katliamları (1894-1896) ve 1897 Greko-Osmanlı Savaşı sonrasında tüm Batı Avrupa'da görülen, Osmanlı karşıtı duygulardan oluşan kamuoyu dalgasına uyuyordu.³⁹ İmparatorluğun Ermeni vatandaşları yok etmeye kararlı, despot ve gerileyen 'Türkler' tarafından yönetildiği hayal edilmekteydi (bkz. Bölüm 1, Şekil 1.3). Belçikalı bir adamın 'Türk' başkentinde hapsedilmesi Abdülhamid yönetimine dair tüm bu Oryantalist hayalleri aniden somut ve belirgin hale getirmişti.

Osmanlı karşıtı duygular ilk olarak klasik bir oryantal despot olarak tanımlanan ve 'iddialara göre Büyük Suikastçıya İngiliz devlet adamı Gladstone diyen' Sultan Abdülhamid'e odaklanmıştı.⁴⁰ Yine de bu duygular aynı zamanda İslam karşıtı söylemlerle de lekelenmişti. *De Nieuwe Gazet*'e göre Belçikalı yetkililer sadece haklı değildi, aynı zamanda 'Edward Joris'i Müslümanların pençelerinden kurtarmak onların GÖREVİYDİ'. Bazı durumlarda eleştirmenler bariz bir biyolojik ırkçılık kullanıyorlardı. Bu durum aynı muhabirin *De Nieuwe Gazet*'te yazdığı şu iddiada açık bir şekilde görülebilir:

Sultan, Büyük Vezirleri ve sıradan Vezirleri, sadece hükümetlerle değil, aynı zamanda onların kahverengi, yozlaşmış İmparatorluğunun beyaz Avrupa içinde var olmasına izin verecek kadar nazik olan Batının kamuoyuyla ve tüm Hristiyanlıkla hesaplaşamayacaklarının farkına vardılar.⁴¹

Bu yazar Osmanlı'yı ırksal hale getirmenin yanı sıra aynı zamanda kendisini ve okuyucularını bire bir 'Batılı' olarak tanımlamıştır.

38 Sancha, 'Un Belge à sauver', *Le Matin*, 7 Aralık 1905.

39 Bu konu hakkında daha genel olarak bkz. J. Laycock (2009) *Imagining Armenia: Orientalism, Ambiguity and Intervention* (Manchester: Manchester University Press).

40 Hollanda'nın Özgürlük Seven Komünistleri tarafından yazılan dilekçe, 18 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417/12, cilt 2.

41 Rip., 'De pleiters van den sultan', *De Nieuwe Gazet*, 30 Aralık 1905.

Ancak diğer yazarlar Oryantalist klişelerini Belçika milliyetçiliği ile bir arada kullanmışlardı (Antwerp gazetelerinde bu, güçlü bir Antwerp yurttaşlığı ile bir aradadır). Bu duygunun en kaba dışa vurumu muhtemelen 'Belçika ruhunun' en ateşli savunucusu fakat aynı zamanda ünlü bir Yahudi düşmanı olan, sosyalist avukat ve yazar Edmond Picard'dan gelmiştir.⁴² Georges Lorand'a yazdığı özel bir mektupta oldukça detaylı bir hukuksal tavsiye verdikten sonra Picard şunu belirtmiştir; 'İrkımızda, bizim ulusumuzdan olanları başka bir ırkın adaletine teslim etmeme konusuna önemli bir ilgi var, bu, cezaları nedeniyle zalim, vahşi ve barbarcadır.'⁴³

Ancak bu ırkçı imalar olmaksızın bile Joris'in savunmasında sıkça milliyetçi terimlere başvurulmaktaydı. *De Nieuwe Gazet*'in muhabiri eğer Joris gerçekten asılırsa Belçika Dışişleri Bakanlığının 'tüm milletimizi lekeleyecek bir cinayetten' sorumlu olacağını yazmıştı.⁴⁴ 26 Aralık 1905 tarihinde Antwerp'te gerçekleştirilen büyük gösteri sırasında sokaklarda taşınan bir afişte şöyle yazmaktaydı; 'Joris'e saldırarak tüm Belçika milletine saldırıyorlar.'⁴⁵ Bunun gibi ifadelerde 'sıradan bir adam' olan Edward Joris, Belçika ulusunun sembolü (*pars pro toto*) olarak hapis cezası çekmekteydi ve bu nedenle siyasetçiler temsil ettikleri ulusa ihanet ediyorlardı. Gerçek ülke (*le pays reel*) ve yasal ülke (*le pays legal*) arasındaki güçlü farkı belirten bu düşünce tarzı, yüzyılın başında tüm Avrupa'da öne çıkan popüler milliyetçiliğin bir belirtisiydi.

BELÇİKA'YA ÖZEL BİR DAVA MI?

Edward Joris lehine gerçekleştirilen seferberlik, yüzyılın sonundaki Avrupa siyaset ve kültür akımlarının birkaçını bir araya getirmekteydi: İnsan hakları eylemciliği, oryantalizm, ırkçılık ve milliyetçiliğin popüler bir türü. Bu nedenle bu seferberliğin

42 Edmond Picard için bkz. B. Coppein (2011) *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard* (Brüksel: Larcier).

43 Edmond Picard'dan Georges Lorand'a, 27 Aralık 1905, Ressler ve Suerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan*, syf. 98–100; alıntı syf. 100.

44 Rip., 'Gevaarlijke lafheid', *De Nieuwe Gazet*, 14 Aralık 1905.

45 'Geene overdrijving', *Het Handelsblad*, 27 Aralık 1905.

başarısını 'modern' yapısı ile açıklamak çekici olabilir. Ancak bu tarz düşünceler Edward Joris'in kaderinin hükümdar cinayetine karışmış çağın diğer anarşistlerinin kaderi ile neden aynı olmadığını açıklamakta başarısız olur. Muhtemelen Joris kadar iyi durumda (hatta ondan bile iyi durumda) olan tek kişi, Boer Savaşı'ndaki İngiliz savaş suçlarına misilleme olarak Nisan 1900 tarihinde, Brüksel tren istasyonunda Galler Prensi'ni öldürmeyi deneyip başarısız olan 15 yaşındaki Belçikalı Jean-Baptiste Sipido'ydu. Sipido genç yaşından dolayı Brüksel mahkemesi tarafından suçsuz bulundu ve sınırı geçerek Fransa'ya gitmesine izin verildi. İngiliz hükümeti Sipido'nun 'tekrar eğitilmesi' için kendilerine iade edilmesi konusunda Belçikalı yetkililere baskı yaptığında sol kanat Milletvekillerinden oluşan bir ittifak buna engel olmayı başarmıştı.⁴⁶ Bu ittifaktaki sol kanattan liberal Paul Janson gibi bazıları, daha sonra Edward Joris'in savunucuları arasında da yer aldı.

Sipido ve Joris davaları, bu bağlamda Belçikalılara özel bir durum olduğunu önerebilir. Hükümdar cinayetine bulaşmış anarşistler için Belçika görece güvenli bir sığınaktı ve onlar için yapılan halk seferberliği diğer yerlerde olanlara göre daha fazla başarı şansına sahipti. Bu vaziyetin nedenlerinden biri ülkenin anayasal düzenlemelerinde bulunabilir. 1831 anayasası birbirini izleyen Avusturya İmparatoru II. Josepy, Fransız devrimcileri, Napolyon ve Hollanda Kralı II. William gibi hükümdarların tarihine dayanan tüm despot güçlere karşı derin bir güvensizlik ortamından çıkmıştı. Bu nedenle anayasa popüler egemenliği ve neredeyse kesin kişisel özgürlükleri merkez değerler olarak deklare etmekteydi.⁴⁷ Hükümdarlık ayakta kalmış olsa bile (gerçekte halen önemli miktarda gücü olmasına rağmen) egemenlik güçlerinden ayrıştırılmıştı. Bu tarz bir ortamda

46 Bkz. PHK, 20 Kasım 1900.

47 Bu konu ile ilgili diğer eserlerin yanı sıra bkz. M. Beyen (2011) 'Tragically Modern: Centrifugal Sub-Nationalisms in Belgium, 1830–2009', M. Huysseune (editör) *Handelingen van het Contactforum 'Contemporary Centrifugal Regionalism: Comparing Flanders and Northern Italy'*, 19–20 juni 2009 (Brüksel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten), 17–28.

egemen hükümdarlara yapılan saldırılar temellerinde diğer kişilere yapılanlar saldırılardan farklı görünmüyordu. Bu nedenle hükümdar cinayetlerine insanların fiziksel bütünlüğüne saldıran diğer tüm suçlar gibi davranılması gerekmektedir.

İkinci olarak Belçika'nın uluslararası pozisyonu da bir rol oynamış olabilir. 1831 senesinde ülkeye zorlanmış olan tarafsızlık, yüzyılın başında Belçika'nın uluslararası prestijinin önemli bir ögesi haline gelmişti. Ülke kendisini uluslararası barışseverliğin ve insan hakları eylemciliğinin üreme yeri olarak tanıtıyordu. Brüksel'de bu konularda uluslararası kongreler düzenleniyordu ve 1904-1913 seneleri arasında Nobel Barış Ödülü (henüz şu anki ününü kazanmamış olsa bile) en az üç kez Belçikalılara verilmişti.⁴⁸ Bu bağlamda imparatorluk güçlerinin ayrıcalığına karşı insan haklarının savunulmasının hükümet tarafından duyulma ihtimali, diğer bölgelerde olduğundan daha yüksek şansa sahipti.

Yine de bu genel faktörler kendi başlarına Belçika'ya iade edilmesinin ardından Joris'e neden tam bir özgürlük verildiğini açıklamaz. 26 Osmanlı vatandaşının ölümündeki sorumluluğu uluslararası hukuk ya da insan haklarına yapılan referanslar ile meşru hale getirilemezdi. Eğer Belçika hükümetinin Joris davasına sunduğu düşük önemli fakat sabit desteği tam olarak anlamak istiyorsak, bu davayı o zamanın siyasi bağlamında ele almamız gerekir.⁴⁹ Bu bağlamda Abdülhamid'e yapılan saldırının 21 Temmuz tarihinde yani Belçika'nın Ulusal Kutlama Günü'nde yer aldığını hatırlamak yardımcı olabilir. Dahası, 1905 tarihinde Belçika sadece özgürlüğünün 75. yılını kutlamakla kalmıyor, aynı zamanda II. Leopold'un hükümdarlığının 40. yıldönümünü ve Kongo Özgür Eyaleti'nin yirminci yıldönümü şaşalı bir kutlama

48 Konuyla ilgili bkz. G. Deneckere (2009) *Nieuwe Geschiedenis van België*, cilt 3: 1878–1905 (Tielt: Lannoo), 647–649.

49 Bu konuda 1909 senesindeki İspanyol Anarşist Francisco Ferrer için yapılan uluslararası seferberliğe yönelik Daniel Laqua'nın analizleri ile kıyaslamak için bkz. Daniel Laqua (2014) 'Freethinkers, Anarchists and Francisco Ferrer: The making of a Transnational Solidarity Campaign', *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 21 (4), 467–84.

ile anıyordu.⁵⁰ Bu festivallerde baskın olan ulusal barışseverlik söylemi, aynı zamanda Edward Joris'in savunmalarına da yansımıştı. Yorumculardan pek çoğu genç bir anarşist lehine yapılan eylemlerin siyasi partileri bölen sınırları aştığını söylemiş ve tüm bu partilerin temsilcileri Joris yanlısı olaylarda görülmüştür.⁵¹ Yine de sol kanat güçlerinin ve en önemlisi Sosyalistler ile ilerici Liberallerin bu hareketi yönettiği ortadadır. Joris yararına milliyetçi savunmaları en çok kullananlar da bu sol kanat sesleridir. Joris'in Katolik savunucuları ise tam tersine bu bağlamda sessiz olmayı ve hukuksal savunmaları kullanmayı tercih etmişlerdir. Katolik Antwerp gazetesi *Het Handelsblad* (Ticaret Gazetesi) bünyesinde yer alan isimsiz bir yazar, bu bakış açısını en net şekilde ortaya koyar. Hükümetin Joris yararına harekete geçme hakkı ve görevi olduğunu belirtmesine rağmen, daha önce bahsi geçen afişte yer alan açıklamaya sert bir şekilde tavrı alır:

Belçika ulusunun bütünlüğünü, Joris kişisi ile deklare etmek saçmalık, anlamsız ve aptalcadır. Belçika insanı, yoldaşlarının hakkı olan garantiler altında cezalandırılmasını talep edebilir: Fakat 26 insanın öldüğü ve diğer 58 kişinin yaralandığı bir saldırıya karışmış biri ile birlik olmaz.⁵²

Joris yanlılarının milliyetçi söylemleri siyasi olmaması yönündeki iddialara rağmen sol ve sağ kanat arasında siyasi bir yön kazanmıştır. 1905'in siyasi şartları altında bu neredeyse kaçınılmazdı. O dönemde Katolik Parti 21 yıldır baştaydı ve bu hem eski Liberal Parti hem de siyasi alana yeni atılmış olan Belçika İşçi Partisi için büyük bir hayal kırıklığı kaynağıydı. Liberal Parti ile İşçi Partisi arasında (özellikle işçi yönetmelikleri ve çalışan sınıfa yönelik eşit siyasi haklar tanınmaması konularında) büyük ideolojik farklar olsa da, baştaki partinin üstünlüğünü yıkma

50 Bkz. M. Beyen (2001) 'Féconder l'avenir par le passé. La politique commémorative de l'Etat belge pendant les années jubilaires 1880, 1905 et 1930', G. Kurgan-Van Hentenryk ve V. Montens (editörler) *L'argent des arts. La politique artistique des pouvoirs publics en Belgique de 1830 à 1940* (Brüksel: Éditions de l'ULB), 73–88.

51 Örnek için bkz., Antwerp Joris Komitesi'nden Dışişleri Bakanına dilekçe, 19 Aralık 1905, ABZ, Pf 4417.12, cilt 2.; Figaro, 'Een Belg ter dood veroordeeld'.

52 'Geene overdrijving', *Het Handelsblad*, 27 Aralık 1905.

konusundaki ortak istekleri birleşik bir cephenin büyümesi için uygun bir atmosfer yaratmıştı. Bu harekette Janson ve Lorand gibi ilerici Liberaller kritik bir role sahipti. Joris'in kaderi, bu birliği güçlendirecek mükemmel (*par excellence*) bir dava oluşturmuştu. Sosyalist bir aileden gelen işçi sınıfından genç bir adam, kendisinden kötü bir rejim ile iş birliği yapan dar görüşlü ve gerici bir rejimin kurbanı olarak sahnelenebilirdi. Belçika hükümetinin Joris'i savunma konusundaki zayıflığına saldıran Liberal ve Sosyalistler dolaylı olarak Belçika hükümetini bir despot ile iş birliği yapmakla suçluyorlardı (1894-1897 Ermeni katliamlarının sonrasında yaptıkları gibi). Bu nedenle Belçika ulusunun liberal ve demokratik geleneklerini temsil etme haklarını kendilerinde görüyorlardı.

Baştaki Katolik parti bu tarz dolaylı bir saldırıya karşı özellikle savunmasızdı. Ana güç tabanı her zaman Felemenk kırsal yöreleri olmuştu ve bu bölgenin etkisi 1893 yılında erkeklere evrensel oy hakkı (nüfus sayımına dayalı farklılaştırma ile) verilisinin ardından daha da önem kazanmıştı. Wallonia'nın sanayileşmiş havzalarında ise tam tersine bu anayasal reform papaz sınıfına karşı olan siyasi düşüncelerin güçlenmesine katkıda bulunmuş ve bu nedenle onları Katolik hükümetten uzaklaştırmıştı. Bu bağlamda, Katolik Parti için geniş Felemenk şehirlerindeki seçmenlerin pozisyonu gücü ellerinde tutmak için kritik bir öneme sahipti. On dokuzuncu yüzyılın son dönemi boyunca, Felemenk şehir elitlerinin Felemenk kırsal bölgelerdeki geleneksel değerleri gittikçe daha çok kabul edişi Katolik parti için oldukça kârlı olmuştu.⁵³ Şehirdeki işçi güçlerinin büyük bölümü de yükselişe geçen Hristiyan Demokratik İşçi hareketlerine dahildi. Yine de bu şehirlerde papaz sınıfına karşı bir akım da vardı ve 1899 senesinde oransal oylamanın tanıtılması ile gittikçe daha görülür hale gelmişti. Bu da Katolik çoğunluğa sahip hükümetin devam etmekte olan pozisyonunun gösterdiğinden daha istikrarsız bir durum yaratmaktaydı.

53 Bu konuyla ilgili bkz. H. de Smaele (2009), *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België* (Leuven: Leuven University Press ve KADOC).

Bu zorlukla başa çıkmak amacıyla üst üste gelen Katolik hükümetler iki yüzlü bir siyaset izliyorlardı. Bir tarafta kırsal toplumların Katolik eğimlerini savunuyorlardı (özellikle de Katolik eğitimin ayrıcalıklarını ve tarımın çıkarlarını savunarak) fakat diğer taraftan ise sol tarafın hassasiyetlerini gücendirmemek için de dikkatli davranmaktaydılar.⁵⁴ Bu nedenle izledikleri siyaset anayasal özgürlükleri savunmak için istekli olmak, bilim ve sanattaki gelişmeleri desteklemek ve demokrasinin genişlemesi konusunda tavizler vermekten oluşmaktaydı. 1893 senesinin anayasal reformları da Paul Janson gibi ilerici Liberaller ile hükümetin Katolik lideri Auguste Beernaert'in birlikte kritik bir rol oynadıkları, bu tarz bir tavizin sonucuydu.

Joris davası bu işleyişi değiştirme ve seçim dengesini papaz sınıfının dışındaki güçlerin lehine kaydırma potansiyeline sahipti. Edward Joris lehine yapılan hareket en büyük Felemenk kasabasında doğmuş olabilir fakat sonunda tüm ülkeye yayılmış ve Georges Lorand gibi pek çok Walloon siyasetçi (Walloon terimi Belçika'nın güney bölgelerinde yaşayan, Fransızca konuşan ve kültürleri kuzeyde yaşayan Felemenkler ile zıtlıklar gösteren, Wallonia bölgesi halkını anlatır, Ç.N) tarafından içten kabul edilmişti. Bu, Wallonia'nın sanayileşmiş bölgeleri ile Felemenk şehirleri arasında bir ittifak olasılığı yaratmıştı ve ikisi birlikte ülkenin siyasi ağırlık merkezi haline gelebilirdi. Bu bağlamda, Joris yanlısı milliyetçi iddialar soyut kavramlar için verilen bir savaşı 'ülkenin kalbi için' verilen bir savaşa çevirdi. Joris'in kendisinin Felemenk anarşist çevrelerini sık ziyaret etmesi, Felemenk ve Katolik değerleri arasında gittikçe artan çağrışımlara meydan okuduğundan bu gelişmeyi Katolik hükümet için daha da tehlikeli bir hale getirmişti.

Bu bağlamda hükümetin Joris yanlısı sessiz diplomasisi daha anlaşılır hale geliyor. Bir taraftan anarşist Joris'in lehine açıkça konuşmak, Belçika'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari çıkarları için korkunç sonuçlara yol açabilir ve aynı

54 Örnek için bkz. L. Wils (1986) 'De katholieke partij in de 19de eeuw. Organisatie, programma en aanhang', E. Lamberts ve J. Lory (editörler) 1884: *Un tournant politique en Belgique/De machtswisseling van 1884 in België* (Brüksel: Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis de Bruxelles), 69-98.

zamanda ülkenin geleneksel, kırsal bölgelerdeki seçmenlerini de hükümetten uzaklaştırabilirdi. Diğer tarafta ise Joris'i Constantinople'de hapis bırakmak papaz sınıfının karşıtlarına bir şehit kazandırıyordu ve bu da yıkıcı bir potansiyel taşıyan, gerçek, ulus çapında toplu bir harekete dönüşme şansına sahipti. Joris'in hareketi sözde 'Kırmızı Sultan' tarafından zulüm gören Hristiyan Ermenilerin çıkarlarını savunmak için yapıldığından, pek çok Hristiyan'ın bu hareketi desteklemesi de uzak bir ihtimal değildi. Felemenk Hristiyan İnsanlar Partisi'nin (*Vlaamsche Kristene Volkspartij*) Antwerp'teki iki şubesinde, Aralık 1905'de Joris Komitesi tarafından Antwerp Bölgesi Valisi'ne yazılan dilekçeyi imzalayanlar farklılık göstermekteydi.⁵⁵

İlerici cephe aynı dönemde başka ve daha patlayıcı bir tema üzerine harekete geçmekte olduğundan, bu tansiyonu sessiz diplomasi ile çözüme kavuşturmak daha da büyük bir ivedilik kazanıyordu. 1904 senesinde Roger Casement'in Kral Leopold'un Kongo Özgür Eyaleti'ni sömürmesi üzerine yazdığı kritik rapor yayınlandı. Belçika devleti Kral'ın sömürge maceralarına resmi olarak dahil olmasa da, geçmiş on yılda çoktan pek çok kez dile getirilmiş olan bu eleştiriler yine de uluslararası hukuk ve insan hakları savunucusu olan Belçika'nın prestijine koyu bir gölge düşürüyordu. Bu bağlamda Sosyalistlerden, sol kanat Liberallerinden ve Hristiyan Demokratlardan oluşan ilerici ittifak, Kongo'nun Kral'ın sömürgesinden Belçika'nın bir eyaleti durumuna geçirilmesini insan hakları konusunda en tatmin edici çözüm olarak kabul etmek zorunda kalsalar bile sömürgeci karşıtı bir tez savunuyorlardı. Bunların arasında Edward Joris'in pek çok savunucusu da (Georges Lorand, Paul Janson ve Emile Vandervelde) vardı.⁵⁶ Katolik hükümet sömürgeci maceranın hiçbir zaman heyecanlı bir destekçisi olmasa bile, hükümdarı gayrimeşru hale getirmeyi ve sömürgecilik karşıtı bir pozisyona

55 ABZ, Pf 4417.12, cilt 2.

56 Sol-kanat sömürgecilik karşıtı muhalefet için diğer eserlerin yanı sıra bkz. R. Rosseels (2012) "De vijand van mijn vijand is mijn vriend". Parlementaire identiteitsvorming en oppositie in het Congovraagstuk, 1906–1908', Edebiyat fakültesi tezi (Antwerp Üniversitesi). Ayrıca bkz. G. Vanthemsche (1999) 'De Belgische socialisten en Congo: 1895–1960', *Brood en Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 2, 31–65.

girerek Belçika'nın ekonomik çıkarlarını ipotek altına almayı göze alamazdı. Bunun yerine sömürgecilik karşıtı muhalefet ile aynı çözümü benimsedi: Daha 'insani' bir sömürge yönetimini garanti edecek olan, Kongo Özgür Eyaleti'nin Belçika Devleti tarafından kademeli şekilde devralınması. Bu noktada güvenilirlik kazanmak ve sol kanat sömürgecilik karşıtı muhalefeti etkisiz hale getirmek için, Belçika hükümetinin diğer konularda insan haklarına dayalı bir siyaset yürütmesi önemliydi.

Katolik hükümeti, kamuoyuna teslim olması ve Joris'in iadesini talep etmesi konusunda ikna eden de muhtemelen bu küresel siyasi durumdu (Saldırı konusunda Joris'in masum olmadığını gösteren daha fazla kanıt elde edilmiş olsa bile). Bu strateji her hâlükârda başarılı oldu. 1905 senesinin son günlerinde hükümetin Joris'in iadesini talep edişi halka açık bir bilgi halini aldığı anda Joris yanlısı hareket yıkıcı karakterinin büyük bir kısmını kaybetti. *De Nieuwe Gazet* bile kavgacı duruşunu bir kenara bıraktı ve açık bir şekilde hükümeti övdü: 'Belçika hükümeti görevini tamamlamıştır. Ona bu tarz bir ödül sunacak durumla her gün karşılaşmıyoruz.' 1906 senesi boyunca Joris hareketi halen aktifti fakat eleştirilerin adresi Belçika hükümeti yerine Sultan Abdülhamid'di. Mayıs 1906 senesindeki seçimler geldiğinde papaz sınıfı karşıtı ilerici güçler artık Joris davası çevresinde toplanamıyorlardı. 1907 boyunca bu hareket hükümeti rahatlatan bir şekilde kademeli olarak sona erdi. Joris'in Aralık 1907 tarihinde aniden serbest bırakılmasının, Joris'in idam cezasının ikinci yıldönümü amacıyla aynı ayın başlarında düzenlenen ve hareketin kısa bir süre hayata dönmesine neden olan Antwerp'teki büyük miting ile bir ilgisi olup olmadığı belirsizdir. Daha da önemlisi, Belçika hükümeti bu hareketin yeniden canlanmasına neden olacak gerekçeler yaratmamak için dikkatli davranmış ve Joris Belçika'ya dönünce davayı tekrar açmamıştır. Hükümetin Joris'in Belçika mahkemesinde başarılı bir şekilde suçsuz ilan edilmesinden kazanacağı çok az şey vardı (bu Sol kanat tarafından telafi edilebilirdi) ve Joris'in mahkûm

edilmesi durumunda çok fazla kaybı olabilirdi (sol kanat bu sefer de hükümete gerici damgası vurabilirdi).

SONUÇ

Yıldız bombalaması, Batı Avrupa halkının gözünde ve pek çok Avrupa şehrinin sokaklarında Osmanlı İmparatorluğu'nu aniden görünür ve somut hale getirmişti. Bu, en çok Sultan Abdülhamid'e yapılan suikast girişimiyle doğrudan bağlantılı olan tek Batı Avrupa vatandaşının doğum yeri olan Antwerp için geçerliydi ve ikinci sırada ise daha geniş bir bağlamda ülkesi Belçika yer alıyordu. Ancak hemşerilerine yönelik duygusal, hususi ve milliyetçi savunma Antwerp'ün yanı sıra diğer Belçika ve Batı Avrupa şehirlerinde en başından itibaren ağır olarak evrensel ve rasyonel insan hakları konusu ile iç içe geçmişti. Bu makale yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'nın yükselişe geçmiş olsan insan hakları eylemciliğinde yerel, ulusal ve duygusal nüfusun önemini göstermiştir. Bu hareket halk çevrelerinin kademeli olarak genişlemesi ve ahlaki yönden değerlendirilmesinin sonucu olmak yerine yerel, ulusal ve ulusun sınırlarını aşan ve devam etmekte olan, mantık ile tutku arasındaki diyalektiği temel almıştır. Şüphesiz ki bu çok yönlü karakter, Edward Joris lehine yapılan seferberliğin 1905 kışında etkileyici bir ivme kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Evrensel insan hakları eylemciliğine basit bir şekilde dahil olmanın ötesinde bu diyalektik onun net sınırlarını belirlemiştir. Joris lehine gerçekleştirilen bu seferberlik Osmanlı hakikatlerini Batı Avrupa şehirlerinde sahnelerden, aynı zamanda Batı ile Doğu arasındaki sınırları daha katı hale getirmiştir. Osmanlı'yı insan haklarının sözde gittikçe daha önemli bir hale geldiği bir dünyanın muhalefeti olarak göstermek için Oryantalist ve ırksal klişeler sık kullanılmış ve yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki entelektüeller ve eylemciler ise bu seferberliğe katılmaya nadiren davet edilmiştir.

Suikast girişiminin ve ardından gelen İstanbul ile Brüksel arasındaki diplomatik müzakerelerin aksine, Edward Joris lehine gerçekleştirilen bu halk seferberliği bu nedenle Avrupa-Osmanlı ilişkilerinden ziyade onların limitleri hakkındadır. Bu seferberliğin görece başarısını anlamak için küresel ya da Avrupa siyaseti yerine, Belçika ulusunun geleneksel siyasi yapısını hatırlamak gerekir. Gerçekten de bu başarı tartışmasız bir şekilde Belçika siyaseti konusunda olduğu kadar, Batı Avrupa'daki altın çağ (*Belle époque*) döneminde kamuoyunun gelişimi konusunda da bilgi verir. Eğer Belçika hükümeti Joris yanlısı harekete karşı oldukça savunmasız ise, bunun en büyük nedeni kendi pozisyonunu oldukça istikrarsız bir hale getirmiş olmasında yatar. Devlet otoritesinin her zaman görece zayıf olduğu Belçika söz konusu olduğunda, Katolik hükümet ülkenin korumak için harekete geçeceği önemli çıkarların (*raison d'État*) bir türünü devletteki Katolik üstünlüğe kıyasla daha az savunmuştur (bu da kesinlikle İstanbul ile iyi ilişkilerin korunmasını gerektirirdi). Bu seferberlik kırsal kesimlerdeki geleneksel seçmenin ilgisine hitap etmeyen bir şekilde partinin üstünlüğünü tehdit ettiği için, parti basındaki ve şehir sokaklarındaki baskıya teslim olmayı tercih etmiş ve Joris'in özgürlüğünü kazanmak için sessiz bir diplomasiye girişmiştir. Seferberlik güçleri için bu sadece büyük kayıplarla elde edilebilecek bir zafer olabilirdi: Eğer yarattıkları baskı Joris'in özgür kalması için kritik olmuşsa, bu başarı hükümetteki Katolik üstünlüğünü I. Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar neredeyse bir on yıl daha koruyan bir korkuluk olarak katkıda bulunmuştur.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

Marnix Beyen Antwerp Üniversitesi'nde Tarif Profesörü ve Power in History: Centre for Political History (PoHis) üyesidir. Araştırmaları on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Batı Avrupa uluslarının parlamento ve kültürel temsilini içerir. Kısa süre önce Brecht Deseure ile birlikte bir kitap yazmıştır; *Local Memories in an Age of Nationalization and Globalization* (Palgrave, 2015).

BÖLÜM 9

Sonuç

Osmanlı Ermeni Devrimcileri ve Şiddet Yoluyla Kurtuluş İkilemi

İpek K. Yosmaoğlu

Önceki bölümler Yıldız Bombalaması ya da *Nejuik* (Abdülhamid'in kod adı, safkan at)¹ operasyonu olarak da bilinen, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'e karşı yapılmış başarısız suikast girişiminden oluşan tek bir olaya odaklanırken aynı zamanda imparatorluktan Avrupa ve Orta Doğu'daki ulus devletlerine geçişi ve buna eşlik eden şiddeti içeren çok daha büyük bir meseleyi ele alıyor. Bu koleksiyon Avrupa'nın jeopolitik istikrarsızlığı, uluslararası hukukun birbiri ile çakışan yorumları, 'insani müdahale' fikrinin ortaya çıkışı, şiddetin modern araçlarının çoğalması ve son olarak fotoğraflar ve ucuz basın ile popülerliği artan romantik özgürlük savaşçısı imajı gibi bu dönemin belirgin konularını keşfediyor. Doğrudan ele alınmış olmasa bile, toplu kimliklerin siyasi etnik merkezde birleşmesi ve katı hale gelmesi de burada ima edilmektedir.

¹ Bu operasyonun detayları için kitabın 2. bölümüne bakınız.

Olayın kendisi hemen iki sorunun doğmasına yol açmıştı: ‘Bireysel kişilerden oluşan bir grup, neden davaları için sempati toplamak amacıyla 26 kişinin ölümüne ve diğer pek çok insanın ise yaralanmasına neden olan şiddet içerikli bir eylem gerçekleştirdi?’ ve ‘Ya bu suikast başarılı olsaydı?’ Bu ne kadar çekici görünse de son fikri ele almaktan kaçınacağım çünkü bu olayın önemi başarısında ya da başarısızlığında değil, siyasi olarak temsil ettiklerinde yatmaktadır. Bu sonuç bölümü ile yapmak istediğim ilk sorunu ele almak ve devrimci grupların başka şekilde kendilerini görmezden gelecek halkın kalplerini ve zihinlerini kazanmak için inanılmaz boyutlardaki şiddet kullanmalarında yatan çelişkili mantığı anlamak için daha fazla bağlam sunmak. Ermeni Devrim Federasyonu (ARf) gibi belli grupların tam olarak hedefledikleri amaçlara ulaşmaları, bu tarz taktiklerin anlamsız olmadığını ve oldukça dikkatli ve kasıtlı olarak gerçekleştirildiğini öneriyor. Ancak uzun vadeli siyasi hedeflere ulaşma konusunda ne kadar işe yaradıkları oldukça tartışılır.

Bu suikast komplosunun en kafa karıştırıcı yanı, İstanbul’daki Singer Fabrikası’nda çalışan Belçikalı bir kâtip olan Edward Joris’in olaya katılımıdır. Önceki bölümler sakın ve kimilerine göre sıkıcı ve yeteneksiz bir adamın Ermeni özgürlük hareketi için kendisini nasıl meydan okuyan bir kahramana dönüştürdüğünü ve bu şekilde, bir terör eylemi olarak tanımlanan olaya katılımı ispatlandığı halde İstanbul’daki hapisanesinden özgür bırakılması için bir kampanya başlatan Avrupalı sol kanat aydınları için ilham olduğunu açıkça anlattı. Kendi başına uluslararası bir kriz başlatan Joris, tartışmalı olarak o dönemde devrimci bir organizasyon ya da yabancı bir orduya katılıp konforlu hayatını geride bırakan en ünlü isim olsa da, bu ‘sıradan adamların’ tek örneği değildi. Makedonya devrimcileri davası buna başka bir örnek sunuyor. Makedonya devrimcileri Amerikalı Arthur Howden Smith ve Albert Sonnichsen gibi genç yabancıları Balkanların dost canlısı olmayan kırsal kesiminde

özgürce seyahat edebilmek için davalarının içine çekmekte özel bir yeteneğe sahiplermiş gibi görünüyordu.² Bu kişiler İspanya Sivil Savaşı ya da Küba devrimindeki yabancı gönüllülerin öncüsü sayılabilir (bu kişiler kesinlikle Che Guevara'nın karizma ve özgürlük seviyesine ulaşamasa da, yine de seçtikleri davaya inatçı bir şekilde bağlıydılar).

Sosyalist, anarşist ve milliyetçi ideolojiler ve adalet için gerçek bir özlem, bu 'dışarıdan gelenleri' hayatlarını ve refahlarını riske atmak için cesaretlendirirken, maceraya duyulan özlem ve idealleştirilen devrimci savaşçının saf, kaba erkekliği de bu konuda bir rol oynamış olmalı. Erkekliğin bu üzerine oldukça fazla yazılmış biçimi aynı zamanda kariyerlerine bir tarafına stüdyo portrelerinin basıldığı diğer tarafına ise gönüllünün isminin yazıldığı özel bir tür kartvizit (*carte de visite*) yaptırarak isyancı olarak başlayan yerli acemileri de çekiyordu. Bu fotoğraflarda isyancıların takındığı poz erkeksi cesaretlerinin görsel bir onayı gibiydi ve neredeyse tüm durumlarda aynıydı: Bir elde isyankâr bir şekilde uzatılmış bir tüfek, diğer el belde, göğüste açıkça görünen şarjörler ve muskalar ve bir ayak yüksek bir platformun üstünde.³

Modern olanaklar bu fotoğrafların çekilmesini ve dağıtılmasını daha kolay hale getirirken aynı zamanda Mannlicher ve Mauser tüfekleri gibi şiddet için daha yeni ve etkili yöntemler de sunuyordu. Özellikle etkili olan bu cinayet makineleri, eski silahlar gibi tutukluk yapmıyordu ve üstelik zayıf bir şekilde kontrol edilen sınırlardan kaçak olarak geçirilmeleri de görece kolaydı. Asilerin bu silahları elde etmek amacıyla para toplamak için kullandıkları yöntemler de aynı derecede moderndi: Yerel

2 A. Sonnichsen (1909) *Confessions of a Macedonian Bandit* (New York: Duffield & Company); A. H. Smith (1908) *Fighting the Turk in the Balkans: An American's Adventure with the Macedonian Revolutionaries* (New York; Londra: G. P. Putnam's Sons).

3 Örnek için bkz. M. Baleva (2014) 'Revolution in the Darkroom: Nineteenth-Century Portrait Photography as a Visual Discourse of Authenticity', *Hungarian Historical Review* 3, 363-390; E. Hartmann (2015) 'Shaping the Armenian Warrior: Clothing and Photographic Self-Portraits of Armenian *Fedayis* in the Late 19th and Early 20th Century', C. Ulbrich ve R. Wittmann (editörler) *Fashioning the Self in Transcultural Settings: The Uses and Significance of Dress in Self-Narratives* (Würzburg: Ergon Verlag), 93-115.

nüfustan toplanan ‘vergiler’ yetersiz olduğunda fidye karşılığı adam kaçırma gerekli miktarın toplanmasını sağlıyordu. Bu kaçırılmaların ilk ve en uygun kurbanları yerli halkın zengin üyeleri olsa da, kısa süre içinde yabancılarda hedef alınmaya başladı. Yabancı kurbanlar sadece çok ihtiyaç duyulan parayı getirmekle kalmıyor, aynı zamanda davaya potansiyel olarak sempati besleyebilecek yakın ya da uzaklardaki insanlardan oluşan seyirci kitlesini genişletecek basılı medya ve diplomasi kaynaklarının da harekete geçmesine neden oluyorlardı. Amerikalı Protestan bir misyoner ile Bulgaristanlı iş arkadaşının kaçırılması ve aylar boyunca esir tutulmasına verilen adıyla ‘Bayan Stone Olayı’, devrimcilerin sonunda topladığı fidye kadar yararlı olan propaganda makinesinin de harekete geçmesini sağlamıştı. Bayan Stone özgür kaldıktan sonra kendisini kaçırılanları kınamak yerine, kendisini Makedonya davasına adanmış ve modern bir konsept olan davanın kamuoyunda duruşuna büyük bir önem kazandırmıştı.⁴

ARF’nin komplosunda bu tarz yeni siyasi şiddet olgularının hepsini görebiliriz. Ancak olay hakkında daha çarpıcı olan nokta, suikastçının saldırıyı gerçekleştirmek için kurbanına yaklaşması ihtiyacını tamamen ortadan kaldıran, tanıdık malzemelerin birleştirilmesi ile ölümcül bir silahın yaratılmasıdır. Bu hem devrimci gruplar hem de devletler için genel repertuara eklenen önemli bir gelişmedir, seçici ve ayırım yapmayan şiddet arasındaki sınırları bulanık hale getirir ve cinayetin uzaktan işlenmesini sağlayıp kişiselleştirilmemesine neden olarak öldürmenin ahlaki yükünü en aza indirir. Hepsi bir arada ele alındığında siyasi şiddetin bu yeni olguları kurlsız bir savaşın ya da asi grupları ile askeri karşılaşmaların araçlarını oluşturmaktaydı ve bu karşılaşmalar on dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sında gittikçe daha milliyetçi bir yön kazanmıştı.⁵ Jeopolitik kararsızlık ve toplu seferberlik amacıyla kullanılan milliyetçiliğin gittikçe

4 T. Carpenter (2004) *The Miss Stone Affair* (New York: Simon and Schuster).

5 E. J. Erickson (2013) *Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency* (New York: Palgrave Macmillan), syf. 1.

artan çekiciliği bu tarz gruplar ve savaştıkları etnik çeşitliliğe sahip imparatorluklar için menfaatleri gittikçe yükseltti. Şiddet eş zamanlı olarak yükselerek I. Dünya Savaşı sırasında daha önce eşi görülmemiş sayıda sivilin yanı sıra askerin de ölmesine yol açtı ve bunların çoğu kötü ünlü asiler yerine devlet güçleri tarafından öldürülmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni siyasi eylemciliğin gelişimini ve şiddeti meşru bir direniş yöntemi olarak kabul edişlerini anlamak için, Osmanlı Hristiyanlarının ve özellikle de Ermenilerin II. Abdülhamid'in uzun hükümdarlığı süresince devlet otoritesi ile olan ilişkilerini ve deneyimlerini göz önüne almak önemlidir. Abdülhamid dönemi, imparatorluğun reform ve modernleşmesine dair kayıtlara rağmen (otokrat devlet bürokrasisinin himayesinde olmasına rağmen) görece daha katılımcı bir çerçeve içinde devlet-halk ilişkisinin yeniden yapılanması çabalarını içeren ve devletin vatandaşları ile olan ilişkilerini karakterize etmeye devam eden şiddeti hafifletebilecek Tanzimat döneminden (1838-1877) belirgin bir ayrılışa işaret eder.

Tanzimat deneyimi Osmanlı İmparatorluğu içindeki kiliseye bağlı toplulukların kademeli olarak 'azınlıklaştırılmasını' içeren dönemin temeliydi. Osmanlı Devleti bunu Müslüman olmayan belli dini grupları yasal bir şekilde *ayrı ama eşit* şeklinde tanıyarak yapmıştı ve bu İslam'a dayalı orta çağ ve erken-modern dönemdeki devletleri yöneten *dhimmi* prensibine ters düşmekteydi. Daha da önemlisi 1856 fermanını takiben bu gruplar kendi iç işlerini yönetecek anayasalar hazırlamakla sorumluydular ve topluluklarının hem meslek dışı hem de rahip sınıfına ait önde gelen kişilerinden oluşan kurucu meclisler kurmak için yetkileri vardı. Bu da devlet ile kontrata dayalı ve iki taraflı bir ilişkiyi işaret ederek dini makamları hayal kırıklığına uğratsa bile daha laik bir toplumsal yönetime doğru ilerleyişi gösteriyordu.

Ermeni topluluğu Tanzimat reformlarını kucakladı ve merkez ile olan ilişkilerini taleplerinin ve şikayetlerinin devlet gözünde daha duyulabilir olmasını sağlamak amacıyla baştan kurmak için çalıştı. Bu amaçla özellikle 1860 senesinde yürürlüğe giren iç anayasalarının uygulanmasını dikkatle denetledi fakat bu anayasa mevcut Patrikleri ve *amiraların* (zengin Ermeni seçkinlerden oluşan bir sınıf) itirazları nedeniyle 1861 senesinde askıya alındı ve sonunda 1863 senesinde tamamen kabul edildi.⁶ O döneme gelindiğinde Osmanlı Ermenileri çoktan Viyana ve Venedik temelli Katolik bir tarikat olan Mekhitaristlerin başı çektiği bir kültürel uyanış döneminden geçmişlerdi ve *amira* sınıfından farklı olan, edebi ve siyasi olarak bilinçli bir grup İstanbul'da gelişmekteydi. Bu *amira* sınıfının baskın olduğu, Patrikliğin sözünü körü körüne dinleyen, farklılaşmamış ve tek parçadan oluşan bir topluluk değildi. İmparatorlukta Ermenilerin tek temsilcisini Patrikliğin oluşturduğu sisteme bir bağlılık hissetmiyorlar ve yeni Tanzimat düzenini vilayetler lehine İstanbul'un öncülüğüne meydan okumak için bir fırsat olarak kullanmayı deniyorlardı.

Bu dönemde Ermeni milli kimliğinin gelişimindeki en temel bölünme *hayrenasirutiane* (anavatan-sevenler) vatanseverliği ile onların muhalifi ve daha eski olan *azgasirutiane* (ulus-sevenler) vatanseverliği arasındaydı.⁷ *Hayrenasirutiane* daha çok vilayetlere hitap ediyordu çünkü ulus kavramını ağırlıklı olarak Ermeni platosunu içeren bölgesel bir şekilde ifade etmekteydi. Bölgesel milliyetçilikten önce ortaya çıkmış olan *azgasirutiane* ise daha soyut ve kültürel bir olguyu temsil ediyor ve İstanbul'daki reformcular tarafından tercih ediliyordu. Bu görüşler şehir ve vilayet bölgeleri arasında net bir çizgi ile bölünmüyordu ve sınıfın önemli bir olgusuydular. Ermeni rahip

6 R. Antriamian, *Bishops' Wars: A History of the Late Ottoman Empire*, Southern California Üniversitesi'nde Nisan 2016'da sunulan basılmamış metin. Yazara metni gözden geçirip alıntı yapmama izin verdiği için teşekkür ederim. Ayrıca bkz. M. Ueno (2013) 'For the Fatherland and the State: Armenians Negotiate the Tanzimat Reforms', *International Journal of Middle East Studies*, 45, 93–109.

7 G. J. Libaridian (2004) *Modern Armenia: People, Nation, State* (New Brunswick; Londra: Transaction Publishers), syf. 52–53.

sınıfı da İstanbul'un izinden gitmiyordu: 1869 senesinde Patrik seçilen Mkrtych Khrimian gibi rahipler merkezden gelen direnişe karşı vilayetlerin çıkarlarını ön planda tutmaya çalışıyorlardı.

Ermeni milliyetçi hareketinde *hairik* ya da peder olarak bilinen Khrimian, Ermeni işçi sınıfının durumunu kendi davası haline getirmiş olan arketip bir taşra reformcusuydu. O ve diğerleri Ermeni milliyetçi hareketin önceliğinin, vilayetlerdeki Ermeni nüfusun çoğunluğunu oluşturan fakir köylüler olması gerektiğini düşünüyor ve Tanzimat'ı sonunda reformlar aracılığı ile halklarının fakir ve haklardan yoksun kesiminin durumunu iyileştirmek için gerçek bir fırsat olarak görüyorlardı. Bu çabalarında iki büyük engel ile karşılaştılar. Bunların ilki hükümet ile yerel ağaların neden olduğu çifte vergi gibi suistimallere karşı Osmanlı yetkililerinin vurdumduymazlığının bu durumu önlemeyi imkânsız hale getiriyor olması ve Ermeni köylülerin Kürt kabileleri tarafından yağmalanmaya devam etmesiydi. İkinci engel ise kilise hiyerarşisinin sabit çıkarlarının reformcuların talepleri ile tutarlı olmamasıydı.

Halkın her kesimi için eşitliği sağlayacak çabalar, rastgele bir şekilde devam ediyor ve merkezden daha büyük bir siyasi katılım öngören toplum liderlerinin istediği boyuta asla ulaşmıyordu fakat iki taraf arasındaki iletişim kanalları açık kalmaya devam etti ve Osmanlı hükümetinin vilayetlerden gelen şikayetlere cevap vermekteki başarısız rolü her seferinde gelişim hayallerini hırpalamış olsa da tamamen yıkılmalarına neden olmadı. Yine de Tanzimat, reformcuların beklentilerini karşılayacak çok az şey sundu ve gerçekte, özellikle de 1860'lı yıllardan sonra Doğu vilayetlerindeki köylüler için hayatı daha da zor hale getirdi. 1858 Toprak Kanunu arazi sahipliğine dair eski rejimi modern bir hale getirmeyi umuyordu. Fakat özel mülk sahipliğinin yasal hale getirilmesi topraklarına güçlü Kürt ağaları tarafından el koyulan Ermeni çiftçiler için mallarını kaybetmeleri ve 'köleleştirilmeleri' gibi korkunç sonuçlara neden oldu.⁸ Tanzimat dönemi özellikle

8 S. Astourian (2011) 'The Silence of the Land: Agrarian Relations, Ethnicity, and Power', R. Suny, F. M. Göçek ve N. Naimark (editörler) *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (Oxford; New York: Oxford University Press), 55–81.

Doğu vilayetlerinde çok zorlu bir süreç olan vergi toplanmasını kolaylaştırmaya çalışıyordu fakat Kürt kabile şeflerinin yerleşik Ermeni ve Kürt nüfusundan sürekli talep ettikleri ve Ermeni köylülerinin iki katı vergi ödemesi ile sonuçlanan ödemeleri kontrol altına almakta tamamen yetersizdi. Ronald Suny'nin yazdığı gibi, 'bazı bölgelerde Kürt lordları Ermenileri koyun ya da inek gibi alıp satıyor, topraklarına, evlerine ve kadınlarına el koyuyorlar.'⁹

Bazı Müslüman köylülerin de hem devlet hem de devlet aktörü olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilen acımasız vergi toplama yöntemleri nedeniyle acı çekmesine rağmen, Avrupalı siyasi ve entelektüel elit kesimin ilgi odağı Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu ve batı sınır topraklarında yaşayan Hristiyanların hayat koşullarıydı ve bu elit kesim durumu sadece gerçek bir insani endişe ile değil aynı zamanda bir Türk fobisi ile de izlemekteydi. Osmanlıların Avrupa'da Kırım savaşı ile yarattıkları olumlu izlenim, Avrupa Devletleri'nin artık Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel bütünlüğünü içermeyen jeopolitik endişelerinin yarattığı toplu güç ve Osmanlı Hristiyanlarının katliamına dair düzenli 'haberler' karşısında ayakta duramadı.¹⁰ Berlin Anlaşması'nı takip eden dönem sosyal olduğu kadar diplomatik ve siyasi sonuçları ile de kritik bir zamandı. İlk olarak sadece Avrupa'nın güç dengesini baştan dağıtmakla ve Balkanlarda yeni devletlerin ortaya çıkışına izin vermekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın egemenliğini ve bölgesel istikrarını korumak üzerine odaklanan 1815 Viyana Kongresi'nin getirdiği Avrupa Birliği'nin kuruluş nedeninden (*raison d'être*) de ayrılmasına yol açmıştı. İkinci olarak Mark Levene'nin yazdığı gibi, Bulgar topluluğunu bir

9 R. Suny (2015) *They Can Live in the Desert but Nowhere Else: A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press), syf. 19.

10 Avrupa'da insani müdahalenin ortaya çıkışı ve Avrupalı Büyük Devletlerin on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları müdahaleler ve müdahale etmedikleri durumlar ile ilgili ilginç ve kapsamlı bir tartışma için bkz. D. Rodogno (2011) *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914* (Princeton: Princeton University Press). Kapsam ve kaynak olarak daha kısıtlı fakat ilgili başka bir başlık; M. Tusan (2012) *Smyrna's Ashes: Humanitarianism, Genocide, and the Birth of the Middle East* (Berkeley; Los Angeles: University of California Press) bölgedeki İngiliz yardımseverliğini konu alır.

ulus devleti ile ödüllendirerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını talep eden asi grupların güvenebileceği bir başarı formülü oluşturmuştu. Bu formül asilere Osmanlı'nın merkezinden eli ağır bir cevap gelmesini garanti altına alan bir isyan düzenlemelerini öneriyordu. Bu isyanın bastırılmasında işlenen gaddarlıklar hakkında çıkan hem doğru hem de yalan haberler gazeteler, notlar, yardımsever toplulukların düzenlediği toplantılar ve diplomatik kanallar ile yayılacaktı. Bunu da Büyük Devletlerin müdahalesi ve Osmanlı egemenliğinden kurtuluş izleyecekti.¹¹ Bu formülün öncülü yanlış olsa bile, Levene'nin gösterdiği gibi Avrupa'nın basit siyasi meşruluğunun prensipleri söz konusu olduğunda cin şişeden çıkmıştı. Kongre, Avrupa Birliği'nin bölünmesini engelleme amacındaydı. Ancak Eric Weitz'in de söylediği gibi elde ettiği sonuç, etnik-millî terimlerin kullanımı ile siyasi meşruluk temelini devletler ve devletlerin egemenliği yerine nüfusa verip birliğin sonunun gelmesini hızlandırmıştı.¹²

Bu Avrupa tarihinde 'Meseleler' dönemi idi ve Berlin Anlaşması doğrudan 'Yahudi Meselesi', 'Ermeni Meselesi' ve 'Makedonya Meselesi' ile ilgileniyor ve bölgeler ile o bölgede yaşayan insanların ilişkisini yeniden tanımlamaya odaklanarak Avrupa'da gerçekleşmeye devam eden jeopolitik değişimin gerçeklikleri yansıtıyordu. Bu ilişki, devlet güçlerindeki teknolojinin paralel değişimi ile daha homojen bir nüfusu öne çıkararak egemenlik bölgesinin 'ulusal' bir tanım içermesini gerektiriyordu. Bu kavramlar on dokuzuncu yüzyılın sonundaki uluslararası siyasetin Darwinvari bağlamı içinde, hem büyük hem de ufak devletlerin egemenliği ve bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki asiler gibi kendi ülkelerini kurmak isteyen grupların amaçları ile çeliştiğinden dolayı Avrupa'nın mevcut durumunu korumak bu şartlar altında imkânsızdı.

11 M. Levene (2005) *The Rise of the West and the Coming of Genocide*, cilt 2 (Londra: I. B Tauris) syf. 280.

12 E. D. Weitz (2010) 'From Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled Histories of Human Rights, Forced Deportations, and Civilizing Missions', *American Historical Review*, 115, 1319-1320. Ayrıca bakınız giriş bölümü; M. H. Yavuz ve Peter Sluglett (editörler) (2011) *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878, and the Treaty of Berlin* (Salt Lake City: Utah University Press), 1-13.

Makedonya'daki Hristiyanların ve önemli ölçüde Ermeni nüfusu içeren Doğu Anadolu'daki 'Altı Vilayetin' yaşama koşullarını iyileştirmeye yönelik reformlara söz vermenin karşılığında, Berlin'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgelerdeki egemenliği görünüşte onarılmıştı fakat Avrupa onaylı 'reformlar' meselesi Osmanlı liderliğine sürekli egemenliğinin istikrarsızlığını ve Makedonya ile Doğu Anadolu'daki Hristiyanları ilgilendiren siyasetlerinin (hem haklı hem de hayali bir şekilde) korku ve güvensizlik ile iç içe olduğunu hatırlatıyordu. II. Abdülhamid'in otokrat yönetiminin doruk noktasında, Osmanlı devlet adamlarının kısa süreli toplu hafızasında Avrupa onaylı 'reformlar' Lübnan Dağı (1861 senesinden beri özerk), Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Bulgaristan (1878 senesinden beri bağımsız), Doğu Rumeli (1885'de Bulgaristan ile birleşmesi) ve Girit'i (1898 senesinden beri bağımsız) hatırlatıyordu. Lübnan tüzüğü'nün ayrıca Berlin Kongresi'ndeki Ermeni delegasyon için bir model oluşu da, Ermeni reformcuların Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık kazanmanın peşinde olmadıklarına dair verdikleri güvencelere rağmen Sultan'ın korkularını yatıştırmaya yardımcı olmamıştı.

Açık başarısızlıklarına rağmen bu reform dönemi Ermeni liberallere özellikle Anayasa ve Millet Meclisi şeklinde araçlar kazandırdı ve bu araçlar da onların toplumlarını demokratik hale getirmelerine ve imparatorluk başkenti ile vilayet elitleri arasında aracılık yapan rahip ağının tekeline son vermelerine yardımcı oldu. Bu nedenle Richard Antaramian'ın güncel çalışmalarının da gösterdiği gibi, Ermeni ayrımcılığını büyüten tam bir başarısızlık örneği olmaktan uzak olan Tanzimat 'gerçekte İmparatorluk başkentini siyasi kimliğin yörüngesi ve siyasi söylevin merkezi ilkesi haline getirmişti.'¹³ Antaramian aslında bu reformcuların etkisinin Abdülhamid döneminde de devam ettiğini savunur fakat onların daha olumsuz bir siyasi iklim ile yüzleştiklerini de kabul eder. Reformcuların eski güç simsarlarının yararına bir kenara

13 Antaramian, *Bishops' Wars*, syf. 10.

bırakılmasından oluşan bu değişikliğin en sembolik tarafı, belki de Khrimian ile düşmanı Boghos Melikian arasındaki rekabettir: *Hayanun Sheykh* olarak bilinen Melikian (Ermeni isimli şeyh) eski düzene göre mükemmel bir rahip ve siyasi girişimciydi ve yerel rahip sınıfı, İstanbul ve Kürt toplumunun önde gelenleri arasındaki ilişkileri kurmuş ve bu ilişkilerin simsarlığını yapmıştı.¹⁴ İstanbul'da onun yozlaştığına ilişkin şikayetlerin birikmeye devam etmesine rağmen pozisyonunu korumayı ve yerel Kürt kabile güçlerini kendisine yardım etmeleri için bir araya getirmeyi başarmıştı. Patrik pozisyonundan istifa ettikten sonra Van bölgesinde çalışan ve sonunda 1885 yılında İmparatorluktan sürgün edilen Khrimian'ın varlığına ve müdahalelerine dayanamıyordu.¹⁵

Eski düzenin temsilcisi olan Melikian reformculara ve dolaylı olarak da Tanzimat'a karşı üstün çıkmış gibi görünüyor. Doğu Vilayetlerindeki Ermeni reformcuların reformları talep edip uygulamak için resmi bir kapasiteye sahip olacak şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısına entegre olma yönündeki çabaları, Abdülhamid yönetimi Doğu vilayetlerdeki zorlu mali ve güvenlik yönetimi ile baş etmek için yerel Kürt kabileleri seçici bir şekilde 1890 yılında kurulan Hamidiye hafif süvari birliğine atayıp onların güçlerini azaltmayı içeren tamamen farklı bir strateji kullanırken gittikçe daha zor hale geliyordu. Hem Nadir Özbek hem de Janet Klein'in belirttiği gibi, 'Abdülhamid devletinin' fermanını tüm imparatorlukta zorla uygulatmasını sağlayabilecek tek bir parçadan oluştuğunu varsaymak yanıltıcıdır.¹⁶ Yerleşik Ermeni nüfusu ile aynı bölgede yaşayan Kürt kabile gruplarının arasındaki ilişkinin basit bir homojen muhaliflik olarak karakterize edilemeyecek kadar karışık olduğunu da dikkate almak gerekir. Yine de Hamidiye'nin kuruluşu ve bazıları

14 Antaramian, *Bishops' Wars*, syf. 128.

15 Antaramian, *Bishops' Wars*, syf. 182–187.

16 N. Özbek (2012) 'The Politics of Taxation and 'The Armenian Question' in the Late Ottoman Empire', *Comparative Studies in Society and History*, 54, 770–797; J. Klein (2011) *Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone* (Palo Alto: Stanford University Press).

Hamidiye'nin üyesi olan yerel milislerin de katılımı ile köylülerin finansal istismarının devam etmesi sınır bölgelerinde zaten var olan sosyal tansiyonun azalmasını engelledi. Ermenilere karşı Fatma Müge Göçek'in 'aralıklı şiddet' adını verdiği olaylar ile II. Abdülhamid'in hükümdarlığı süresince gerçekleşen (özellikle de 1893-1898 arasındaki sistematik katliamlar sırasındaki) 'toplumsal şiddet' arasında ayırım olması şaşırtıcı değildir.¹⁷

Güvenlik kötüleştikçe ve reform çağrıları İstanbul tarafından görmezden gelindikçe Ermeni siyasi hareketi de daha radikal bir hal aldı ve şiddet propagandasını ya da anarşist deyişiyle 'eylem propagandasını' benimseyerek bunu haklı çıkarmak için şu açıklamayı kullandı:

Terörün amacı zulme uğrayan insanları korumak, ruh halini yükseltmek, halk arasında devrimci eğitime ilham olmak ve bu eğilimleri arttırmak, hükümeti protesto eden insanlar adına cesaret göstermek ve bu sayede insanların mevcut göreve karşı olan inançlarını korumak, hükümetin gücünü sarsmak, güçlü olduğuna yönelik itibarını aşağılamak ve (saflarında) uç noktalarda korku yaratmaktır.¹⁸

Bu alıntı Ermeni Sosyal Demokratik Hnchakian Partisi'nin programından alınmıştır. 1887 senesinde Cenevre'de kurulan Hnchakian, 1890'da Tiflis'te kurulan Dashnaksutyun (ya da ARF) ile birlikte Osmanlı (ya da Rus) Ermenilerinin en önemli iki siyasi organizasyonunu oluşturmaktaydı. İdeolojik ilhamları konusunda aralarında çok az fark vardı: Anayasal dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile iş birliği yapan Hnchakian, sosyalist ve bağımsız bir Ermenistan'ın peşindeydi, özerklik peşinde olan Taşnaklar ise daha çok Genç Türkler'in muhalif grupları ile ve daha sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iş birliği yapmışlardı.¹⁹ Yine de

17 F. M. Göçek (2015) *Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians, 1789-2009* (Oxford; New York: Oxford University Press), syf. 127.

18 G. J. Libaridian (2011) 'What Was Revolutionary about Armenian Revolutionary Parties in the Ottoman Empire?' Suny, Göçek ve Naimark, *A Question of Genocide*, syf. 101.

19 ARF üzerine klasik bir çalışma için bkz. L. Nalbandian (1963) *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century* (Los Angeles: University of California Press). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ARF arasındaki ilişki için bkz. G. Moumdjian (2012) 'Struggling for a

yukarıdaki bildirinin her iki grubun da siyasi amaçlara ulaşmak için şiddet kullanımına yönelik yaklaşımını doğru şekilde temsil ettiğini belirtmek doğru olur.

Siyasi suikastlar Ermeni devrimci gruplarının iç işleyişlerinin o kadar ayrılmaz bir parçası haline gelmişti ki siyasi yazılarında terör kelimesinden yaratılan ve fedai (kendini feda eden insan) adı verilen gönüllüler tarafından iğrenç hükümet figürlerinin yanı sıra hainlere de uygulanan 'haklı idamlar' anlamına gelen *deror* kelimesini kullanmaktaydılar.²⁰ Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa vilayetlerinde aktif olan ve liderleri Jane Sandansky'nin potansiyel hainleri tehdit etmek için aşağıdaki sözleri kullandığı bir başka siyasi grup olan IMRO'ya benzerlik taşımaktaydılar:

Onlar bizi acımasız, gaddar ve merhametsiz olmakla suçluyorlar. Evet! Muhbirlere ve düşmanlarımıza karşı acımasız, gaddar ve merhametsiziz. Genelde sadece düşmanlarımızı değil, diğerlerine örnek olması ve düşmanlarımızın yolunu izlememesi için ayrıca onların karılarını, çocuklarını ve oğullarını da cezalandırıyoruz. Merhamet! Affetmek! Bu kelimeler bize yabancı. Bizim merhametimiz yok. Bizim suçlu olanlar için tek bir cezamız var. Ölüm!²¹

Gerçekte Ermeni ve Makedonyalı Devrimciler düşmanlarına yönelik benzeri intikam söylemleri ve siyasi amaçlarına ulaşmak için kullandıkları program niteliğindeki seçici şiddet yöntemlerinden çok daha fazla ortak noktaya sahiplerdi. Bu iki grup Osmanlı İmparatorluğu'nun iki ucundaki sınır bölgelerinde kötü yönetim, baskı ve yeni doğan milliyetçilik gibi benzer şartlar altında gelişmişti. Kamuoyunun özellikle baskı gören Hristiyanlara duyarlı olduğu Avrupa'da davalarını duyurmak için benzer taktikler kullanıyorlardı ve siyasetçiler onların taleplerini Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda gelecek olan çöküşünün yol

Constitutional Regime: Armenian-Young Turk Relations in the Era of Abdülhamid II', doktora tezi, (University of California, Los Angeles).

20 Libaridian, *Modern Armenia*, syf. 83.

21 Ministère des Affaires Etrangères, France, Constantinople, Serie E 143, Macédoine, 22 Ağustos 1904.

açacağı sonuçlar ile karşılaştırıyor ve diplomatların uygulamaları farklı olsa da ulusal bağımsızlık davaları için açık bir destek göstermekten çekiniyorlardı.²² Örneğin Berlin Anlaşması'nın 'Ermenilerin yaşadığı yerel bölgelerin talep ettiği ve onların Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğini sağlayacak' reformlar talep eden 61. maddesi, uygulamaya yönelik terimler bakımından kasıtlı bir belirsizliğe sahipti ve eski Patrik Khrimian'ın liderliğini yaptığı Ermeni delegasyonunun taleplerini tamamen görmezden gelmişti.²³ Khrimian İstanbul'a döndüğünde verdiği vaazda Berlin'i anlatmak için *herisa* çorbası (özgürlük yemeği) metaforunu kullanmıştır. Balkan insanları getirdikleri metal kaşıklar sayesinde çorbadan paylarına düşeni alabiliyorlardı fakat sadece kâğıttan kaşıkları olan Ermeniler sofradan aç kalkmak zorunda kalmışlardı. Richard Hovannisian'ın gösterdiği gibi, Khrimian'ın yazıları ve hareketleri muhafazakâr olmaktan çok devrimciydi fakat bu metafordaki asıl mesaj devrimci organizasyonların sonunda Ermenilere özgürlüğü tattıracak metal kaşıkları vermiş olduğuydu.²⁴ Gerçekten de siyasi direniş organizasyonlarının ilk işaretleri 1880'li yıllarda Van'daki Armenakan topluluğu ile başladı fakat siyasi şiddetin kabul edilmesi ve Kumkapı'daki gösteri (1890), Sasun direnişi (1894), Osmanlı Hükümeti gösterisi (1895), Osmanlı Bankası'nın işgali (1896) ve Yıldız bombalaması (1905) gibi olaylarla geniş ölçekli hareketlere dönüşmesi ancak Hnchak ve ARF'nin Osmanlı İmparatorluğu'na sızmasından sonra gerçekleşti. Bunlardan daha az bilinen fakat bir o kadar önemli bir başka olay da Boghos Melikian'ın 1896'daki Noel arifesinde, Hnchak devrimcileri tarafından Van'da suikasta uğramasıdır.²⁵

22 Rodogno Devletlerin 'Balkan ve Orta Doğu nüfuslarını özgür bırakmakla çok az ilgilendiğini' (*Against Massacre*, syf. 16) işaret ederken haklı olmasına rağmen, onların yetkililerinin reformların uygulanışına bulundukları katkılar belli milliyetçi grupların amaçlarını destekliyordu.

23 R. Hovannisian (1997) 'The Armenian Question in the Ottoman Empire, 1876 1914,' R. Hovannisian (editör) *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, cilt 2, (New York: St. Martin's Press), syf. 210.

24 Hovannisian, 'The Armenian Question', syf. 211.

25 Antaramian, *Bishops' Wars*, syf. 188.

Ancak bu mecazi kaşığı kaldıracak gücü oluşturacak genel bir isyan asla gerçekleşmedi. Bunun yerine Ağustos 1903'te büyük bir isyan başlatarak Abdülhamid yönetiminin önde gelenlerini sıkıntılı bir döneme sokan Makedonyalı devrimciler oldu. İsyanı takip eden, beklenen misillemeler korkuları kendini doğru çıkaran bir kehanete çevirdi ve Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın önderliğini yaptığı yeni bir reform programı getirdi. Mürzsteg Programı adı verilen bu plan, Almanya hariç diğer devletlerden oluşan bir kolektif tarafından denetlenecek ve bölgede güvenliği arttırmak amacıyla görevlendirilen reformdan geçmiş bir jandarma kuvvetinin kurulması ile başlayacaktı. Kâğıt üzerinde muhafazakâr bir plan olan Mürzsteg buna rağmen Berlin Anlaşması'nın tonunu izliyordu ve bölge, siyasi meşruluk ve kolektif kimlik olgularını birbirine bağlıyor, 'barış sağlanır sağlanmaz' Osmanlı vilayetlerinin 'etnik' sınırlar ile yeniden çizilmesi çağrısını yapıyordu. Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın kendileri de aynı derecede heterojen bölgelere sahipken Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik bölgeler halinde yeniden çizilmesi davasını benimsemeleri ancak çok geç olduğunda ortaya çıkmıştı. O dönemde kendi topraklarında da uyguladıkları resmi dil politikası ve nüfus sayımları gibi yönetim için mantıklı taleplerde bulunan devletler olarak görülüyorlardı.

Makedonya ve Ermeni devrimcileri arasında meyve veren ilk iş birliği, Bulgaristan'da kurulan ve 1900'de ARf'ye doğrudan ekipman sağlayacak olan silah fabrikasıydı.²⁶ Daha da önemlisi 1906-1907 döneminde ARf özellikle genel bir isyanı yönetmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *Yerkir*'e

26 G. Moumdjian (2013), 'Rebels with a Cause: Armenian-Macedonian Relations and their Bulgarian Connections', H. Yavuz ve I. Blumi (editörler) *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912 1913, and Their Sociopolitical Implications* (Salt Lake City, Utah: University of Utah Press), 132 175; V. Ketsemanian (2015) 'A Factory of Rebels? The Establishment of the ARf (Dashnak) Military Academy in 1906 1907', Denver'da gerçekleşen *Middle Eastern Studies Association Meeting* sırasında sunulan bir rapor. Yayınlamamış metni benimle paylaştığı için yazara teşekkür ederim. Ketsemanian 'Bulgaristan-Makedonya' deyimindeki belirsizliğin fabrikanın tam yerini bulmayı zorlaştırdığını ifade etse de, olayın oldukça iyi organize edilmiş yapısına ve 'üstünlükçülerin' katılımına bakıldığında fabrikanın aslında Osmanlı Makedonya'sı yerine Bulgaristan'da olması daha muhtemeldir.

gönderilecek saha komutanları yetiştirmek için Bulgaristan ordusu görevlilerinin de yardımı ile Bulgaristan'da bir askeri akademi kurmuştu.

Zamanlama her ne kadar merak uyandırıcı olsa da, Yıldız bombalamasının başarısız olması ile ARF acemilerini yönetecek yetkililer yetiştirmek için kurulan askeri kurum arasında somut bir bağlantı yokmuş gibi görünüyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk senelerinde Makedonya ve Ermenistan'ın oynadığı karışık roller arasındaki ilişki ve Makedonya'nın imparatorluktan ayrılışının Osmanlı Ermenileri ile Asurlularının soykırımına yol açmasına katkıda bulunması nedeniyle bu kitabın konu aldığı olayı bağlamsal hale getirmek için Osmanlı yönetimine karşı olan bu iki siyasi hareket arasındaki ilişkinin üstünde durmaya değer. Yıllar süren direnişten sonra Şubat 1914 tarihinde Osmanlı hükümeti sonunda Avrupalı denetçilerin kontrolü altında Doğu vilayetlerinde reformları uygulamayı kabul etti. I. Dünya Savaşı'na girildikten sonra reformları iptal etmek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı ilk işlerden biriydi ve Avrupalı reformlarla bölgesel yıpranma arasında ilişki kurarak hükümetin cevabını haklı çıkaran kişi de Talat Paşa'dan başkası değildi:

yabancıların etkisi ve baskısı altında gerçekleştirilen reformların ve kurulan organizasyonların bölücülüğe ve Osmanlı vatanının bölünmesine yol açtığı acı deneyimler sonucu görülmüştür ve bu nedenle bu sorunu gidermek için bir çözüm bulmak gerekir.²⁷

Avrupalıların denetlediği reform programlarının sonuncusu Makedonya'da uygulandı ve bu bölgelerin kaybı Osmanlı Müslümanlarının zihninde hâlâ tazeydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerine göre Türk olmayan halkların devletten soyutlanmasına yol açan imparatorluğun farklı topluluklarının taleplerini ya da politikalarını kötü yönetmelerinin, imparatorluğun toprak kaybetmesi ile bir ilişkisi yoktu. Bunun yerine haince yerel Hristiyanlardan oluşan ve imparatorluğun korunması için

27 Suny, *They Can Live in the Desert*, syf. 203.

'yok edilmesi gereken' yerel araçları ve Osmanlı'nın işlerine karışan Büyük Devletleri suçladılar. Göçek'in öne sürdüğü gibi bu strateji belli toplumların çektikleri acıların onların suçu olduğunu iddia ederek geçmiş ve gelecekteki toplu şiddeti haklı çıkaran Abdülhamid döneminden miras kalmıştı.²⁸

Bir tarafta Avrupalı emperyalist saldırılar, reform, isyan ve Rumeli'deki korkunç miktarda toprak kaybı arasındaki ilişki, diğer tarafta ise Büyük Savaş sırasındaki Osmanlı Ermenilerinin kaderi üç ana bağlantı üzerinden takip edilebilir. Bunların ilki Balkanlardan ve Kafkaslardan kaçan Müslüman mültecilerin Anadolu'daki Hristiyanlar arasına yerleşmesidir ve mülteciler bu Hristiyanları kaçmalarına neden olan zalimler ile bağdaştırmıştır. İkincisi ise Eyal Ginio'nun deyişi ile Balkan Savaşları'ndan sonra güçlü intikam hisleri taşıyan, 'Osmanlı'nın yenilgi kültürüdür'. Toplumun derinlerinde yer alan bu duygular en genç üyelerin bile zihinlerinde yer alıyor, basılı medya, popüler edebiyat ve eğitimdeki müfredata yapılan müdahaleler ile aşılanıyordu.²⁹ Son bağlantı ise Ronald Suny'nin tarifıyla zamanın sendika liderlerinin 'etkileyici eğilimleridir' ve bu diğer iki bağlantı ile yakından ilişkili olup onların imparatorluğu kurtarmak için şiddet içeren politikaları kabullenme eğilimlerini ve halkın da bu politikalara tahammül etmesini açıklar.³⁰ Diğer bir deyişle, İttihat ve Terakki liderlerinin nüfus transferi ve Büyük Devletlerin Balkanlardaki müdahaleleri üzerine sahip oldukları deneyimler onları savaş zamanında Anadolu'daki Ermeni nüfusunun tüm imparatorluk için 'varoluşsal bir tehdit' içerdiğine ikna etmişti. Zihinlerinde bu tehdidi yok etmek için bir imparatorluğu ulus devletine çevirmenin en aşırı ve acımasız formu olan soykırım dahil olmak üzere ne gerekiyorsa yapmayı haklı çıkarmışlardı.

Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni siyasi hareketlerinin, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına

28 Göçek, *Denial of Violence*, syf. 246–257.

29 Eyal Ginio (2016) *The Ottoman Culture of Defeat: The Balkan Wars and their Aftermath* (Oxford: Oxford University Press).

30 Suny, *They Can Live in the Desert*.

almış olan milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını hatırlamak önemlidir. On dokuzuncu yüzyılın Ermeni reformcuları farklı bir devlet olmak yerine kendi halklarının işçi sınıfını güçlendirmekle meşguldüler. Barış yanlısı protestolar ve talepler ile yola çıkıp silahlı direniş ve terörü kabullenmeleri uzun bir yolculuktan ve bu yolculuğu devrimci ideoloji kadar hayal kırıklığı ve çaresizlik de yönlendirdi. Yirminci yüzyılın başlarında devletin meşruluğu için etnik kimlik ne kadar önemli olursa olsun, bu durum etnik düşmanlığın kaçınılmaz bir sonucu değildi. Ermeni devrimciler de Makedonyalı akranları gibi şiddeti hak elde etmek ve adalet için gerekli bir kötülük olarak görmüşlerdi. Eğer Osmanlı Devleti gelişmiş haklar ve eşitlik için olan taleplerini zorlama içermeyen yöntemler aracılığı ile tanımayı reddederse (ki durum sürekli bu olmuştu) şiddet kullanımı ve hatta sivil halkın feda edilmesi onların gözünde daha büyük bir iyilik karşılığında haklı çıkarılabilir bir hale gelmişti. Ancak tek başına şiddet, haklarından mahrum edilenleri özgür kılmakta nadiren başarılıdır ve adalet getirmesine daha bile az rastlanır.

Bu daha geniş arka fonda gerçekleşen Yıldız bombalaması, Talat Paşa'nın 1921'de Berlin'de suikasta uğramasını akla getirir. Uygulanışları bakımından bu iki saldırı birbirlerinden tamamen farklıdır. Talat Paşa'yı öldüren kişi kıdemli bir ARF elemanı değil, baygınlık geçirmeye yatkın olan Soghomon Tehlirian adında genç bir adamdı.³¹ 1905'in bombalı saldırısı inanılmaz boyuttayken Talat Paşa'nın suikastı mütevazî bir olaydı ve adalet ile misilleme peşindeki tek bir kişiden ibaret gibi görünmekteydi. Bombalı saldırı açıkça siyasi bir eylemken uzaktan gerçekleştirilen bu saldırının kişisel bir iz taşımamasına kıyasla Talat Paşa'nın suikastında kurbanın yakın mesafeden vurulması gibi detaylar olayı kişisel bir hale getirir. Bomba teknik dehasına rağmen başarısız olurken, sadece bir tabancayı

31 Suikast ve mahkeme konusunda Eric Bogosian'ın anlatımına dayandım, *Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide* (New York; Boston; Londra: Little, Brown and Company), basım yılı 2015.

ve kararlı bir suikastçıyı içeren saldırı ise tüm basitliğine rağmen hedeflenen kişiyi öldürmekte başarılı olmuştur.

Saldırının sonrasında Tehlirian geniş olarak haber yapılmış ve tartışmalı bir mahkeme sonucu tanınır biri olmuştur. Ermeni bir öğrenci olan bu genç, savaş sırasında ailesinin Türkler tarafından katledildiğini görmüş ve bu katliamların tek sorumlusu olarak gördüğü kişiyle aynı şehirde yaşadığını fark etmiştir. Mahkeme Tehlirian'ı tüm dünyaya sonunda işleri kendi eline alarak ailesinin katliamının intikamını almış bir adam olarak tanıtmıştı. Kendisi beraat etmiştir.

Ancak bu sıra dışı suikastçının hikâyesinde bazı boşluklar bulunur. Bu olay Taşnak ağı tarafından planlanıp maddi olarak karşılanmıştır. Ayrıca Tehlirian o sırada Rus ordusunda hizmet vermekte olduğundan katliamlar sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bile değildi. Annesi ve kız kardeşlerinin sınır dışı edilirken öldüğü doğrudur fakat erkek kardeşi ile babasının acımasız ölümleri hayatta kalanların anlattıklarına dayalı hikâyelerden oluşur. Dahası Tehlirian o noktada, 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanan önde gelen Ermenilerin isim ve adreslerini İstanbul'daki yetkililere veren Harutiun Mgrdichian'ı öldürerek suikastçı kariyerine çoktan başlamıştı.

Tehlirian'ın savunucularına göre saldırının asıl amacı Osmanlı Ermenilerinin savaş sırasında yaşadıkları acılara dikkat çekmekti ve ikinci amaç ise acıları azaltacak bir ulus devleti için destek toplamaktı. Deneyimlerinden yola çıkan destekçileri, eski gerillalardan oluşan uluslararası bir ağ tarafından desteklenen sabıkalı bir suikastçının bu iki amaç içinde güzel bir tanıtım sağlamayacağını biliyorlardı. 'Sadece kurban' olgusunun gerçek olmamasına ve kurbanların da saldırgan olabilmesine rağmen her şeyi iyiye karşı kötü şeklinde düşünmeye şartlanmış halka mükemmel olmayan bir kahramanı pazarlamak zor olurdu. Bu nedenle Tehlirian'ın bağlantılarını ve geçmişini saklamak stratejik bir karardı ve o da bu rolü oldukça iyi oynadı.

‘Nemesis Operasyonu’ olarak bilenen komplo başarılıydı. Bundan sonraki iki senede İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin diğer yüksek rütbeli üyeleri de ARF tarafından suikasta uğradı ve suikastçıların hiçbirisi utangaç ve yumuşak huylu Tehlirian’ın kazandığı sempati ve tanıtımı elde etmemiş olsa bile hepsi de özgür kaldı. Diğer taraftan ise Nemesis Operasyonu başarısız olmuştu çünkü dünyadaki tüm iyi niyet ve olumlu tanıtım devrimcilerin hayal ettiği bağımsız sosyalist Ermenistan’ı gerçek kılamazdı. Devletler savaş zamanında verdikleri sözden dönmüştü. Bolşevikler tarafından desteklenen Kemalist güçler Sevres Anlaşması’nı tersine çevirdi ve özgür Ermenistan kısa süre sonra Sovyet Cumhuriyeti oldu. Malta’ya sürgün edilen katliam suçluları sadece dokunulmazlık elde etmekle kalmadılar aynı zamanda ‘anavatana hizmetleri’ nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti’nden terfi ve maaş aldılar.³² Osmanlı Ermeni toplumundan kalanlar Uluslar Birliği’nin talepleri sayesinde 1923 Lozan Anlaşması ile ‘koruma altındaki azınlık’ haline geldi. Yeni Türk ulus devletinin eşit haklı tam üyeleri olmalarını garanti etmekten uzak olan azınlık koruma rejimi, Ermenilerin itaatini kurumsal hale getirdi: Lerna Ekmekçioğlu’nun sözleriyle Ermeniler ‘Cumhuriyetin üvey vatandaşları’ oldular.³³ Tehlirian adaletine kavuşmuş olabilir fakat acı çeken diğerleri için adalet yoktu.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ

İpek K. Yosmaoğlu Northwestern Üniversitesi’nde Tarih Doçentidir. İlk monografisi *Blood Ties: Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia* (Cornell University Press, 2015) Osmanlı’nın Makedonya’daki egemenliğinin son yıllarında bu bölgedeki ulus kavramının ortaya çıkışına odaklanır. Şu an savaşlar arası yıllardaki Türk milliyetçiliği konulu bir proje üzerinde çalışmaktadır.

32 Göçek, *Denial of Violence*, syf. 471.

33 L. Ekmekçioğlu (2014) ‘Republic of Paradox: The League of Nations Minority Protection Regime and the New Turkey’s Step-Citizens’, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 46, 657–679.

SON SÖZ

Edhem Eldem

Bir Anlık Gecikme – 5 Temmuz 1322 –

Bir patlama... bir duman... ve bütün bir şenlik alayı,
Sahnelediği oyunu seyreden kalabalık; haşin, azgın
Tırnaklarıyla bir kahredici elin, didik didik,
Yükseldi havaya bacak, kelle, kan, kemik...

Ey yüce patlama, ey öç alıcı duman,
Kimsin? nesen? bu saldırıya iten ne, sebep ne? kim?
Arkanda bin meraklı bakış ve sen yoksun,
Görünmeyen bir eli andırıyorsun, kurtarıcı.

Sesinde o öfkenin o korkunç yıldırımını var ki
Her yerde hak ve kurtuluş duygusunu tetikler.
Vuruşuyla kahredici ayağı titrer zorbalığın,
En gururlu, görkemli tacı sarsar yaklaşışın.

Silkip yüzyılların boyunlarındaki ilmiklerini, en çetin
Bir uykudan uyandırır milleti dehşetin.
Ey şanlı avcı, tuzağını boşuna kurmadın!
Attın... ama yazık ki, yazıklar ki vuramadın!

Dursaydı bir dakikacık (bu hep) geçen zaman,
Ya da o durmasaydı o talihsiz taç,
Kanlarla bir cinayete pek benzeyen bu iş
Bir iyilik olurdu, benzeri yüzyıllarca geçmemiş.

Ancak, rastlantı... ah o güçlülerin dostu,
Güçsüzlerin, zavallıların değişmez düşmanı,
Birden yetişti etkisiz kılmaya, bu yakıcı planı,
Söndürdü bir nefeste bu parlak umudu;

Yazdı, alay etmek için bilinçsiz yazgı,
Zulüm tarihine bir övünme önsözünü.
Kurtuldu; hakkıdır, alacak şimdi öcünü;
Ancak; unutmasın şunu (ki) alçaklığın tarihi:

Bir milleti çiğnemekle bu gün eğlenen (alçak)¹
Bir anlık gecikmeye borçlu bu keyfini.²

Muhtemelen 1905 bombalı saldırısı üzerine yazılmış en güçlü metin, İmparatorluğun kalbinden gelir. ‘Bir Anlık Gecikme’ (*Bir Lahza-i Te’ehhür*) adlı şiirinde Tevfik Fikret (1867-1915) Sultan II. Abdülhamid’e karşı yapılmış bu cesur şiddet hareketinin başarısız olması karşısındaki hayal kırıklığını ifade eder. Yazar şiire bombalamadan neredeyse tam bir yıl sonrasının tarihi olan 5 Temmuz 1322 (18 Temmuz 1906) yazmış olsa da, şiir 1326/1910 senesinde çıkan şiir koleksiyonu *Rübâb-ı Şikeste* (Kırık Ut) kitabına kadar basılmamıştır. Çalışmanın bu dizeler yazılmadan çok önce, 1899 ve 1900 yıllarında basılan iki baskısı daha vardı.³ Tabi ki o döneme gelindiğinde siyasi içerik bu tarz bir vatan hainliği (*lèse-majesté*) gösterisi için oldukça müsaitti. Abdülhamid’in otokrat yönetimine ilk kararlı darbe 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde, askeri bir ayaklanma dalgası ile Monastir’de (Bitola) anayasal rejimin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tek taraflı ilanı ile geldi. Sultan bu olayı izleyen gün, her ikisini de askıya alalı otuz yıl geçtikten sonra Anayasa’yı tekrar uygulamaya koymayı ve Parlamento’yu kurmayı kabul

1 ‘Bir kavmi çiğnemekle bugün eğlenen.../Bir lahza-i ta’ahhura medyûn bu keyfini!’ İlk satır Abdülhamid’i tanımlayan sıfatı bir eksilti ile saklıyor fakat şiirin akışı ve ritmi buradaki kelimenin ‘deni’ (aşağılık, korkak) olabileceğini gösteriyor.

2 Tevfik Fikret (1326/1910) ‘Bir Lahza-i Ta’ahhur’, *Rübâb-ı Şikeste* [Kırık Ut] (İstanbul: Tanin Matbaası), syf. 298–300.

3 Tevfik Fikret (1315/1899) ve (1316/1900) *Rübâb-ı Şikeste* (İstanbul: Âlem Matbaası).

etti. Genç Türk devriminin ikinci aşaması ise 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde çıkan karşı devrimlerin bastırılmasıydı. Abdülhamid'in bu olayların arkasında olduğundan şüphelenildiği için Parlamento 27 Nisan 1909 tarihinde onun görevden alınması için oy verdi. Abdülhamid aynı gece Salonika'ya transfer edildi ve burada kendisine Villa Allatini'de konaklama atandı. Şehrin Yunanlıların eline geçme riski nedeniyle başkente dönmesine izin verilene kadar üç buçuk yıl boyunca burada kaldı. 30 Ekim 1912'de özellikle bu görev için gönderilmiş olan Alman elçiliğinin gemisi *Loreley*'e bindi. 2 Kasım 1912'de, Thessaloniki teslim olmadan bir hafta önce, Abdülhamid İstanbul Boğazı'nın Asya kıyısındaki Beylerbeyi Sarayı'na yerleşmişti ve 10 Şubat 1918'de ölünceye kadar burada gözetim altında kaldı.

Bir zamanların güçlü otokratının trajik düşüşü ele alındığında Tevfik Fikret'in şiiri Abdülhamid'e yapılan sözlü saldırıların yeni yönetime bağımlılık gösterisi olarak ve eski yönetimle işbirliği yapma suçlamasından kaçınmak için kullanıldığı bir dönemde, ucuz bir meydan okuma olarak görünebilir. Gerçekten de şairin bu şiiri basılı kitabın belirttiği gibi 5 Temmuz 1322'de yazdığına dair ne tarz bir kanıt vardır? Çünkü o tarihte bu şiiri tanıtamazdı. Yine de sadece şiirin vahşi ve kuvvetli doğası ele alındığında Fikret'in dürüstlüğünden şüphe etmek için bir neden yoktur. Böyle bir şeyi uydurmak mümkün değildir (*ça ne s'invente pas*), gerçekten de bir şairin dört-beş sene önce gerçekleştirmiş bir olayı baştan yaratmak için bu kadar çabayı göze almasını hayal etmek imkânsızdır. Ancak daha da önemlisi, Sultan'ın kesin bir ölümden çok kısa bir oyalanma (şiirin başlığındaki 'bir anlık gecikme') nedeniyle kaçabilmesine dair hissedilen hayal kırıklığının ifadesi gerçekçi bir hisse sahiptir. Şairin bir tirana karşı olan tüm nefretini başarısız girişimden sadece bir sene sonra güçlü dizelere dökmesi, düşmüş bir despot ile yapılan hesaplanmış bir ödeşmeden ya da geçmiş zamana dönük devrimci olarak görülme çabasından çok daha ikna edicidir.

Şiir, bombanın neden olduğu katliamın tanımındaki gerçekliği Manici bir şekilde bombayı ve hedefini kişiselleştirdiği sembolizm ile birlikte sunarak güçlü bir kombinasyon yaratır. Sultan'ın adı ya da kimliği kesin bir şekilde geçmiyor olsa bile kişisel sansürlemenin bir örneği olan son dizelerdeki 'alçak' kelimesi onu tanımlamak için kullanılmıştır ve çağın okuyucularının 'şanslı avcının' avının kim olduğunu anlaması kaçınılmazdır. Tevfik Fikret dikkat çekici bir şekilde İslam Halifesini kurtaran ilahi takdirin resmi söylemini, pagan inanışları olan ve baskıcının tarafını tuttuğunu belirttiği 'şans' ve 'kadere' dayandırmıştır. Yine de şiirin en günahkâr ve şaşırtıcı ve aynı zamanda onu oldukça ilgi çekici hale getiren yanı, tiran cinayeti için terörü açık bir şekilde desteklemesi idi. Bazı önlemler aldığı ve talihsiz tesadüfün bir kutsamayı suça çevirdiği gerçeğinin üstünü örttüğü gerçektir. En çok da bombayı kendi başına bir şahıs olarak tanımlamış ve nişan almış ancak hedefini trajik bir şekilde kaçırmış olan 'şanlı avcı' şeklindeki belirsiz referans hariç patlamanın arkasında olan gerçek kişileri bilmiyormuş gibi davranmıştır.

O dönemde genel olarak 'anarşist' hareket olarak açıkça kınanan olay Tevfik Fikret'i pek çok akranından ayırmıştır. Saldırının başarısız olduğu ve onlarca masum insanı öldürdüğü ya da yaraladığı ele alınırsa olaydaki suçluların Ermeni ve yabancı oldukları ortaya çıktığında Abdülhamid'in ölümüne sevinecek olan muhalefetin çoğu Müslüman/Türk üyesi bile saldırıyı ve saldırganların kullandığı yöntemi kınamıştır. Fikret'in şiiri gerçekten de Temmuz 1906 tarihinde tamamladığını düşünürsek bunu Ermeni Devrim Federasyonu'nun ve Edward Joris'in olaydaki tüm rolünün farkında olarak yaptığını kabul etmemiz gerekir. Onun komplocuların kimliği ya da kime bağlı oldukları ile ilgilenmediği ve sadece saldırının meşruluğu ile ilgilendiği açıktır.

Eğer Yıldız bombalaması Osmanlı ve Türk tarih yazımından hızla silinip gitmişse, bu anlaşılır bir şekilde ve çoğunlukla

başarısız olması nedeniyledir. Ancak bu başarısızlık sonucuyla sınırlı değildir. Gerçi başarılı olsaydı kaderi ve sonuçları oldukça farklı olurdu. Girişimin marjinal tarih yazımı da saldırıyı gerçeğe çevirenlerin kimlikleri nedeniyle onu oldukça rahatsız bir ideolojik tabana oturtur. Sultan II. Abdülhamid'i imparatorluğun son gerçek ve özerk hükümdarı olarak sorgulamadan destekleyen Muhafazakâr/Müslüman katı tutumlular, yabancı düşmanların ve ülke içindeki vatan hainlerinin ortak çabalarının kurbanı olanlar için 1905 bombalaması iddialarının mükemmel bir onayıydı ve asla yeteri kadar kınanamazdı. Yine de Genç Türkler ve daha geniş bir çapta Abdülhamid'in otokrat yönetiminden sonra liberal bir duruş belirleyen herkes, milletin kendisini temsil ettiğini sandıkları insanlar yerine başkalarının hareketini kınamak zorunda kaldıkları için garip bir pozisyondaydılar. Eğer 1908 senesinde gerçekleşen devrimin imparatorluktaki tüm dini ve etnik grupları özgürlükten oluşan bir mutluluk hissi içinde bir araya getirdiği kısa 'bahar' dönemi dışarıda bırakılırsa, Türk/İslam milliyetçiliğinin amansız yükselişi olaya bağlı olan damgayı daha da derin hale getirmiştir. Soykırım ve soykırımın reddi Ermeni varlığının algısını ve Osmanlı geçmişindeki eylemleri tanımlar hale gelmiştir ve devasa Osmanlı-Türk siyasi tarihine 1905 senesindeki başarısız olmuş saldırı girişimini dahil etmeyi düşünmek dahi imkânsız olmuştur.

Prensipte Abdülhamid karşıtı duruşlarına rağmen Cumhuriyetçi-Kemalist tarih yazarlarının bu belli döneme fazla önem vermemesi de muhtemelen bu nedenledir. En iyi haliyle tarih yazımı yakın geçmişin anekdotlara dayalı bir anlatımını ve halkın sansasyonel siyasi şiddete duyduğu ilgiyi sunar ve olayların altındaki ana motif olan Ermeni ihanetinden ve yabancı müdahalesinden bahsetmez. Bunun, özellikle de tarih yazımı perspektifi ele alındığında konu hakkındaki araştırma kaynaklarının kıtlığı gibi talihsiz sonuçları vardır. Daha da açık olmak gerekirse, olayın arkasındaki Joris'in serbest bırakılması

gibi önemli nedenler bugün bile halen gizemini korumaktadır⁴ ve doğrudan bu genel kaçınma ve ihmalin sonucudur. Abdülhamid'in kişisel otokrat doğası ele alındığında Joris'in serbest bırakılması kararının arkasındaki nedenlere dair yazılı kaynak ya da belgelerin bu detayları ve süreçlerin işleyişini ortaya çıkaracak olması muhtemel değildir ve muhtemelen bu süreç Yıldız Sarayı'ndaki gizli danışmanların arasında kalmıştır. Bu konu ile ilgili 1950'li senelerden önce bir merak oluşsaydı bazı sözlü tarihsel araştırmalar o dönemde bile bu olayın sonuçlarına ışık tutacak gizemleri ortaya çıkarabilirdi.

Bu fırsat artık elimizde değil; bugün 21 Temmuz 1905 tarihinde gerçekleşen çarpıcı olay Osmanlı olay geçmişi (*histoire événementielle*) içinde halen bir anekdottan biraz daha fazlası ve nadiren görülen bir dipnottan ibaret. Ancak son yıllarda bu olay hiç olmadığı kadar tek anlamlı hale geldi, bu da Türk milliyetçiliğinin gittikçe daha çok İslamlaştırılması ve ilgili kitle iletişim araçları ile diğer popüler iletişim kanallarının hızla yayılmasının birleşik etkisinin bir yansımasıdır. Türk-İslam sentezi güç kazandıkça ve Osmanlı ile Cumhuriyetçi tarihler arasındaki ayrılık ve kopma noktasına dair geçmiş varsayımlar devlet ve hükümetin sponsor olduğu tarih yazımı ile giderilirken, Abdülhamid az ya da çok bilinçli bir şekilde tarihe yönelik Kemalist vizyona karşı ters bir tepki olarak süreklilik ve meşruluğa dair ana söylemde etkili bir geri dönüş yaptı. Bu saptırım Abdülhamid'i yüce ve haklı olarak göstermek istediğinden yabancı milletten olanların yardımı ile Ermeni devrimcilerin hayatına karşı yaptığı girişim onun masumiyetini iddia etmek ve hatta onun Osmanlı, Müslüman ve Türk olmayan anarşist ve teröristleri bir araya getiren uluslararası komploların kurbanı olduğunu göstermek için yararlı oldu. Bu senaryodaki en büyük iki hedef Ermeni devrimciler ve kimi zaman da Ermenilerin tarafını tuttuğu için daha bile sert bir şekilde meşru hükümdarına ihanet etmesi nedeniyle iki kat iğrenç görülen Tevfik Fikret'tir.

4 St. Petersburg'un olaya dahil olması ya da en azından komplodan haberdar olması muhtemeldir. Bölüm 2'deki son söze bakınız.

Edward Joris'in bu anlatımında çok daha az görünürlüğe sahip olması hiç de şaşırtıcı değildir, bu muhtemelen onun olaylardaki marjinal ve neredeyse kaza eseri etkisinin bir yansımasıdır.⁵ Joris'in özgeçmişine ve hayat hikâyesine baktığımızda onun hiçbir zaman Türk yabancı düşmanlığının ilgi alanına girmediğini ve muhtemelen de asla girmeyeceğini görebiliriz ve o her zaman ulusa yönelik komplolardaki yabancı müdahalesini gösteren küçük bir örnek olarak kalacak. Sadece çok özel durumlar bu belirsiz karakteri popüler tarih söyleminin ön saflarına çıkarır ve 22 Mart 2016 tarihinde Brüksel'de art arda gerçekleşen üç bombalama olayı da buna bir örnektir. Ertesi gün uzmanlık alanı, geçmiş ve şimdi tarzı anekdot karşılaştırmaları olan bir gazeteci ve kendince bir tarihçi, okuyucularına bu olay ile Osmanlı'nın geçmişi arasındaki bağlantıyı hatırlatmıştır. Makalenin başlığı 'Bize Terörist Bombalamalarını Kimin Öğrettiğini Biliyor Musunuz? Belçikalılar!' idi ve bu yazı Joris'in yaptıklarını, tutuklanmasını, mahkemesini ve serbest bırakılışını özetliyordu. Brüksel'deki saldırıları görevi olduğu üzere kınayan yazar yazısına şöyle son veriyordu: 'Belçikalıların bunu hak ettiğini söylemiyorum. Sadece yaşadığımız ilk bombalı saldırının arkasında bir Belçikalı olduğunu ve Brüksel'in o günlerde terörizme verdiği desteği hatırlatmak istiyorum!'⁶

1905 Yıldız bombalaması kesinlikle Osmanlı tarihinde çok az akademik ilgi çektiği halde siyasi motivasyonlu çıkarları içeren tek olay değildir. Osmanlı tarihinin üzerinde az çalışılmış içeriğinin ideolojik önyargılı hikâyelerin zengin bir şekilde beslenebileceği bir ortam sunması onun laneti gibidir. Türk tarafında milliyetçilik (tüm renkleri ve çeşitleri ile) neredeyse tüm

5 Google aramalarında çıkan yalancı istatistiksel sonuçlar Türkiye'de ve Türkçede yer alan popüler bazı terimleri gösterir. 21 Temmuz 1905 aramasını temel aldığınızda karşınıza 57.800 sonuç çıkar ve buna 'Yıldız' kelimesini eklediğinizde 9.110, 'Ermeni' kelimesini eklediğinizde 4.470, 'Fikret' kelimesini eklediğinizde 2.500, 'Joris' kelimesini eklediğinizde 1.240 sonuca ulaşırsınız. Joris'in komplodaki yerinin takdiri için Bölüm 2 ve 3'e bakınız.

6 Murat Bardakçı, 'Bombalı terörü bize kim öğretmişti bilir misiniz? Belçikalılar!', *Habertürk*, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1213794-bombali-ter-oru-bi-ze-kim-ogretmist-i-bilir-misiniz-belcikalilar>, erişim: 21 Ağustos 2016.

araştırmaların içeriğini çalıp önceden satın alarak araştırmanın her alanını yozlaştırmaya yatkındır. Batı tarafında ise Oryantalizm ve bunun çeşitlilikleri, her ne kadar seyreltilmiş olsa da, halen Osmanlı tarihini marjinal hale getirip başkalaştırmak için büyük bir rol oynar ve iç içe geçmiş uluslararası bir tarih yaratma çabalarını hüsnükuruntu seviyesine düşürür. Ancak umarım ki bu kitap gibi tarih yazımı örnekleri bu engelleri aşmamızda ve karışık ve çok katmanlı tarih alanına daha duyarlı yaklaşmamızda yardımcı olur.

İNDEKS

- Aalst, 265
- Abdelaziz (Fas Sultanı), 23
- Abdülaziz (Sultan), 35
- Abdülhamid II (Sultan), 14, 17,
26, 28, 30, 34, 51-55, 69,
87, 89, 97, 121, 128, 130,
132-138, 143, 144, 147-148,
150, 151, 153, 155, 162,
170, 178, 225, 248, 251,
264, 281, 285, 290, 292,
302, 305
- Abdülmecid (Sultan), 129
- Aberdeen Journal* (gazete), 226, 235
- Achod: bkz. Yeghiguian, Garabed
- Adana, 84, 138
- Afarian, Hovhanes, 209, 210
- Aghechian, Rubina (takma adı
Fayn, Rubina; Datalian,
Nadedja; Rebecca), 57, 90
- Aladjadjian, Yervant, 57
- Albert, Charles, 100
- Aleppo, 138
- Alexander I (Sırp Kralı), 35
- Alexander II (Çar), 30, 34, 51,
127, 128, 151
- Alexandria, 221
- Alfonso XIII (İspanya Kralı), 30
- Algeciras Konferansı, 23
- Ali, Syed Ameer, 237
- Almanya/Alman, 23, 24, 62, 95,
103, 124, 128, 134, 154,
176, 178, 180, 182, 205,
215, 239, 295
- Amerika Birleşik Devletleri/
ABD/Amerikalı, 34, 60,
162, 177, 182, 199, 209,
211, 231
- Amsterdam, 158, 267
- anarşizm/anarşist, 21, 32, 39, 46,
61, 100-106, 113, 117, 118,
121, 123, 128, 131, 132, 133
- Anderson, Benedict, 106
- Ankara, 138
- Antaramian, Richard, 290
- Antwerp, iv, 17, 49, 58
- Aqaba, 24
- Arendt, Léon, 166
- Ashkowa, Bayan, 61
- Assiette au beurre, l' (dergi), 27*
- Asurlular, 296

- Atina, 141, 142, 149
Aurore, l' (gazete), 260
 Avustralya, 254
 Avusturya, 30, 37, 71, 75, 131, 160, 173, 203, 205
- Baghdoyan, Bro, 60, 74
 Bakunin, Mikhail/Bakuninci, 104, 105
 Bakü, 105, 75
 Baliozian, Mateos, 136, 141
 barışseverlik/barışsever, 118, 274
 basın/gazete/medya, 28, 40, 42, 46, 58, 65, 71, 72, 73, 126, 128, 143, 144, 156, 157, 164, 179, 180
 Sansür, 31, 39, 42, 143, 144
- Basra, 179
 Batum, 68
 Bedirhan, Abdurrahman, 132
 Beernaert, Auguste, 276
 Belçika İşçi Partisi/Belgische Werkliedenpartij/Parti ouvrier belge, 87, 89, 97, 118, 274
 Belçika/Belçikalı, iv, 14, 16, 18, 21, 30, 46-49, 52, 58-62, 65, 68, 71, 72, 78, 87, 88, 91, 93, 139, 140, 147, 148, 153, 154, 156
Belgique judiciaire (dergi), 107, 234
 Belgrad, 51, 72
 Bérard, Victor, 44, 248
 Berchier, Adèle: bkz. Nellens, Anna
- Berger, Stefan, 102
 Berlin, 111, 129, 178, 288
 Berlin, Anlaşması (1878), 54, 111, 288, 294, 295
 Beyrut, 29, 139, 176
 Billig, Michael, 96, 103
 Bitlis, 138
 Bloxham, Donald, 43
 Bom, Emmanuel de, 260, 268
 Boyadjian, Hamparsum, 142
 Brousse, Paul, 125
 Brubaker, Roger, 120
 Brüksel, 156, 157, 158
 Bryce, James, 244
 Bulgaristan/Bulgaristanlı, 56, 60, 62, 64, 77, 82, 91, 134, 138, 142, 150, 227, 235, 284
- Canovas, Antonio (Başkan) 126
 Carlos I (Kral), 31
 Carnot, Sadi (Fransa Başkanı), 30, 231
 Casement, Roger, 156, 277
 Cemaleddin Efendi (Şeyhülislam), 69, 137
 Cenevre, 54, 60, 64, 66, 70, 73, 79, 80, 134, 135
 Cezayir/Cezayirliler, 108
 cinsiyet, 49, 50, 256
 Clemenceau, Georges, 163, 248, 258, 260, 266
 Czolgosz, Leon, 100
- Çin, 196

Daily Telegraph (gazete), 228, 251

Damadian, Mihran, 142

Datalian, Nadedja: bkz. Aghechian, Rubina

Dauge, August, 59, 170

Davignon, Julien, 171

Davis, Mike, 18

Denis, Hector, 264

Deringil, Selim, 130, 136

Devon and Exeter Gazette (gazete), 225, 230, 231

diplomatlar/diplomasi 236
yabancı, Osmanlı
İmparatorluğu'nda, 13, 16, 25, 29, 33, 37, 38, 40, 42, 45, 46, 52, 56, 59, 60, 63, 65, 69, 76, 84, Osmanlı, Avrupa'da, 111, 125, 142

Diyarbakır, 138

Doğu Meselesi, 52, 240, 246, 255

Dreyfus, Alfred, 48, 248, 259, 260, 267

Droshak (dergi), 54, 65, 73, 74, 79, 80, 83, 142

Dudzeele, Gaston Errembault de, 156, 157, 159, 160, 161

Echo de Paris (gazete), 37, 38, 225

Edinburgh Evening News (gazete), 228, 234

Ekmekçioğlu, Lerna, 300

Eldem, Edhem, 301

Elisabeth (Avusturya İmparatoriçesi) ('Sissi'), 18, 131, 231

Elst, Léon van der, 166

emperyalizm, 18, 23, 24, 28, 109, 187

Engels, Friedrich, 102, 103

enternasyonalizm, 49, 61, 102

Ermeni

Dashnaksutyun/Taşnak, 14, 43, 51, 53, 54, 56, 57, 61, 64, 68, 74, 75, 77, 79, 80, 82, 84, 292

Devrim Federasyonu (ARF) 14

katliamları, 27, 37, 53, 55, 70, 84, 132, 145, 150, 152, 156, 228, 230, 230, 243, 247, 270

kilise ve rahip sınıfı, 285, 291

Ermeni meselesi/Ermeni davası, 43, 52, 57, 59, 70, 81, 95, 106, 108, 112, 128, 132, 133, 143, 245, 250, 289 soykırımı, 296, 297

Sosyal Demokrat Hnchakian Partisi/Hnchak, 292,

Erzurum, 138

Européen, l' (gazete), 247, 250

Evening News (gazete), 252

Fas/Faslı, 23, 154

Favereau, Paul de, 156

Fayn, Rubina: bkz. Aghechian, Rubina

Fayn, Samuel: bkz. Mikaelian,
Christapor Fenerdjian, Chris
(takma adı Ricci, Silvio;
Cris), 56, 58, 67, 90

Felemenk Hareketi, 95-97, 106,
118, 261

Ferdinand (Prens), 18, 139

Ferrer, Francisco, 273

Fikret, Tevfik, 145, 146, 302, 304

Filipinler, 109

Finliler, 239

Fleming, Marie, 126

France, Anatole, 248

Frangulian, Yervant, 60, 74

Frankfurter Zeitung (gazete), 232

Fransa/Fransızca, 23, 26, 30, 61,
71, 82, 83, 103, 124, 127,
154, 155, 160, 163, 176,
177, 180, 182, 203, 215,
241, 243, 245, 246, 248,
259, 266, 272

Franz Ferdinand (Avusturya
Arşidükü), 18, 31

Galata (Karaköy), 37, 41, 69, 71

Galler Prensi, 98, 168, 272

Garaban, George, 60

Garabed (takma isim): bkz. Joris,
Edward

Garo, Armen (Pastermadjian
Karekin), 44

Gazette de Lausanne (gazete),
193

Gazette de Liège (gazete), 177

Gellner, Ernest, 96

Genç Türkler: ayrıca bakınız
İttihat ve Terakki Cemiyeti,
18, 30, 32, 71, 82, 83, 84

George I (Yunanistan Kralı), 31

Gharibian, Hovanes, 74

Gharibian, Meguerditch, 60

Ghent, 158, 170, 199, 265

Ginio, Eyal, 297

Girit, 290

Gladstone, William, 26, 270

Gorman, Anthony, v, 29

Göçek, Fatma Müge, 292

Grantham Journal (gazete), 228

Grave, Jean, 250

Greene, Edward (takma ad): bkz.
Joris, Edward

Greindl, Jules, 167

Groot, Alexander H. de, 196

Hagopian, Takvor, 61

Hague, The, 35

Handelsblad, Het (gazete), 271

Havas (haber ajansı), 224, 229

Heuvel, Jules van den, 172

Hikmet Bey, 59

Hindistan, İngiliz, 24, 237

Hinchak (dergi), 32

Hollanda, 96, 117, 158, 262, 266

Honane: bkz. Tavtian, Hovnan

Hovannessian, Garabed: bkz.
Ivanovich, Carlo

Hovannessian, Nishan, 41

Hovannisian, Richard, 294

Hristiyanlık/Hristiyan, 26, 53,
112, 139, 160, 182, 184, 205
Katolik, 48, 106, 154, 156,
158
Maruni, 139
misyonerler, 138

Hroch, Miroslav, 97

Humadian, Manoug, 74
insanlık/yardımseverlik, 79,
106, 158, 163, 221, 238,
243, 247, 248, 252, 260,
263, 269, 270
müdahale, 28, 43, 56, 57,
97, 110, 111, 117

Hübsch, Baron de, 169

Indépendance belge (gazete), 233

Intransigeant, L' (gazete), 225

ırkçılık, 270, 271

Ivanovich, Carlo (takma adı
Garabed Hovannessian,
'Achod'), 74

Ivanovich, Terasso (takma
adı Ardash Khatshig
Kapoudanian), 60

İbrahim (Sultan), 35

İkdam (gazete), 143

İmparatorluk Osmanlı Bankası,
33, 43

İngiltere/İngiliz, 23, 24, 59, 82,
102, 103, 107, 131, 132,
155, 160, 168, 181, 239,
241, 242, 243, 266

İslam/Müslümanlık, 22, 28, 39,
55, 112, 164, 173, 182, 184,
195, 196, 227, 237, 270,
285, 304, 305, 306

İspanya/İspanyol, 30, 124, 205,
283

İsviçre, 72, 74, 79, 90, 131

İtalya/İtalyan, 18, 30, 51, 60, 98,
124, 125, 126, 131, 134,
168, 169, 185

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 80,
123, 132, 296, 300, 302

İzmir (Smyrna), 37, 56, 60, 72,
135, 141, 144, 150

Janson, Paul, 265, 272, 275, 276

Japonya, 22, 81, 183, 196, 248

Jaurès, Jean, 248

Java, 109

Jones, Heather, 23

Joris, Anna: bkz. Nellens, Anna

Joris, Edward, 44, 52, 57, 58, 59,
61-64, 68, 70, 72, 74, 78,
81, 84, 87, 88, 147, 148,
153, 159, 185, 189, 228,
232, 233, 246, 256, 258,
261, 263, 268, 270-272, 276
'Joris Meselesi', 79, 148,
154, 156, 164, 165, 178,
180, 182, 185, 186, 193,
196, 214, 215, 216

*Journal du droit international
(Clunet) (dergi)*, 193

Kahvedjian, Yeghia, 60

Kaire, 215

Kalfayan, Vahram, 74

kapitülasyonlar/kapitülasyon
sistemi, 16, 48, 59, 73, 153,
157, 172, 177, 189, 193

- Kapoudanian, Ardash: bkz.
Ivanovich, Terasso
- Karatodori, Stefanaki, 175
- Kebedgy, Michel, 193
- Kechian, Manoug, 60
- Kendirian, Vramshabouh (takma adı Yervant; 'Vram'), 57, 58, 89, 110, 119, 140
- Khrimian, Mkrtich, 287, 291, 294
- Khuri-Makdisi, Ilham, 29
- Kırım Savaşı, 24, 288
- Kırlı, Cengiz, 129
- Klein, Janet, 291
- Koch, Andon, 72, 79
- Kongo, 109, 155, 178, 206, 216
- Kölnische Zeitung (gazete)*, 107, 224, 234, 235
- kral (hükümdar) cinayeti, 35, 128, 130, 147, 216
- Kropotkin, Pyotr, 104, 105, 125, 126, 250
- Kurdistan (dergi), 109
- Küba, 109, 283
- Kürt, 287-289, 291, 294
- Laatste Nieuws, Het (gazete)*, 269
- Laurens, Henry, 33
- Lemnos, 26, 236
- Leopold II (Belçika Kralı), 30, 98, 155, 169, 249, 163
- Levene, Mark, 288
- Liège, 158, 168, 177, 181, 265
- Ligue des droits de l'homme, 117, 260
- Lockman, Zachary, 34
- Londra, 24, 98, 125, 168
- Lorand, Georges, 73, 163, 244
- Lorando (banka), 26
- Lübnan, 149, 290
- Mahmud II (Sultan), 159
- Makedonya/Makedonyalı, 25, 28, 30, 33, 53, 60, 65, 66, 82, 109, 149, 227, 235-239, 241, 243, 247
- Mamuretülaziz, 138
- Manchester Guardian (gazete)*, 227, 228, 242, 243
- Mandelstam, André, 194, 201, 211, 212, 218
- Manol, Mateo, 136
- Margetić, Svetoazar, 159, 169
- Markarian, Mardiros (takma adı Rips, Liba; Safo), 44, 56, 90
- Marksizm, 102, 105
- McKinley, William (başkan), 30, 168
- Melhame, Necib, 138-140, 190
- Melhame, Selim, 139
- Melikian, Boghos, 291, 294
- Memduh Paşa, 144
- Meşveret (dergi)*, 264
- Mgrdichian, Harutiun, 299
- Mısır, 24, 133, 218, 219
- Mikaelian, Christapor (takma adı Samuel fayn), 53, 55, 81, 90, 135
- milliyetçi/milliyetçilik, 18, 25, 49, 51, 53, 60, 83, 87, 88

- Minassian, Hadji Neshan, 41,
121, 122
- Misyonerler, 138
- Mkertich, 66
- Monastir, 302
- Monza, 51
- Morel, Edmund D., 156
- Moskova, 82, 135
- Mustafa IV (Sultan), 35
- Münir Bey, 175
- Mürzsteg Programı, 238, 295
- Mytilene, 26, 236
- Nahabedian, Arakel, 60, 74
- Nalbandian, Dicran, 72
- Nasser al-Din Qajar (Şah), 51
- Nellens (Joris), Anna (takma adı
Berchier, Adèle; Bella), 17,
44, 89, 159, 185
- Neue Freie Presse (gazete)*, 232,
241, 242, 251
- New York Times (gazete), 93,
148, 252
- Nicolaïdès, Nicolas, 246, 252
- Nieuwe Gazet, De (gazete), 269,
270, 278
- Noradounghian, Gabriel, 194,
197, 198, 199, 200, 201, 202
- Nottingham Evening Post*
(gazete), 227
- O'Connor, Nicholas Roderick, 144
- Ohandjianian, Hamo, 76
- Ontwaking (dergi), 58, 94
- Onze vlagge (dergi), 99, 108
- Orient, L' (dergi), 169
- Oroyan, Manoug, 74
- oryantalizm, 28, 48, 223
- Osman Bey, 128
- Osman II (Sultan), 35
- Osmanlı Bankası: bkz.
İmparatorluk Osmanlı
Bankası
- Oundjian, Apik, 209
- Özbek, Nadir, 291
- Paris, 38, 61, 80, 81, 85, 107,
125, 134
- Pastermadjian, Karekin: bkz.
Garos, Armen
- Pelletan, Camille, 248
- Pera (Beyoğlu), 128, 139
- Petit Bleu (gazete)*, 224
- Petit Journal (gazete)*, 229
- Petit Parisien (gazete)*, 230
- Peuple, le (gazete)*, 258
- Picard, Edmond, 175, 271
- Pire, 64, 69
- Plovdiv, 55, 68, 72, 79
- Poitiers, 208
- Polonya, 239
- Politis, Nicolas, 194, 208
- Portekiz, 199, 205
- Pressensé, Francis de, 248, 260
- Price, John, 21
- Pro Armenia (dergi)*, 65, 72, 107,
245-250

- Proudhon, Pierre-Joseph, 104, 125
- Putnam, Lara, 20
- Quillard, Pierre, 214, 216, 245
- Rabay, Segher (takma ad): bkz. Ressler, Victor
- Ralliement, le (gazete)*, 158, 247, 251, 253
- Rawdha, al- (gazete)*, 149
- Reclus, Elisée, 250
- Ressler, Victor, 73, 74, 93, 169, 245, 261, 266
- Ressler, Walter, iv, 18
- Reşad (Prens), 227
- Reuters (haber ajansı)*, 223, 227, 232, 243,
- Revue de droit international et de législation comparée (RDILC) (dergi), 193
- Revue de droit international privé et de droit pénal international (RDIPDPI) (dergi), 193
- Revue générale de droit international public (RGDIP) (dergi), 193
- Rıza, Ahmed, 83, 131, 264, 265
- Ricci, Silvio: bkz. Fenerdjian, Chris
- Rijswijk, Jan van, 263
- Rips, Liba: bkz. Markarian, Mardiros Rips, Sophie (takma adı 'Bayan Emily'), 56, 60, 64-67, 69, 70
- Rolin-Jacquemyns, Gustave, 199
- Rolin, Albéric, 194, 198
- Roma, 39, 195, 267
- Romanya, 290
- Rosenstein, 115
- Rouher (Profesör), 61, 66
- Rubanovich (Profesör), 61
- Rubino, Gennaro, 98, 169, 185, 186
- Rusya/Rus, 21, 22, 29, 31, 51, 53, 56, 59, 60, 69, 71, 81, 107, 122, 127, 128, 131
- Sabahaddin (Prens), 146
- Safo: bkz. Markarian, Mardiros
- Said, Edward, 256
- Salem, Emmanuel, 194, 201, 209
- San Stefano, 52
- Sandansky, Jane, 293
- Sarafov, Boris, 65
- Sasun, 55, 56, 75, 81, 132, 294
- Sazonov, Igor, 61
- Scott-James, Rolf Arnold, 255
- Seitz, Marie: bkz. Rips, Sophie
- Selanik, 33, 176, 194, 209, 212
- Selim III (Sultan), 35
- Sémaphore de Marseille (gazete)*, 249
- Seremdjian, Ardaches (Torkom), 56, 67, 74
- Sırbistan, 51, 290
- Singer Şirketi, 66, 67, 89, 110, 115, 116, 140
- Sipido, Jean-Baptiste, 98, 168, 272

- Sivas, 41, 42, 138
- Siyonist, 30, 241
- Smet de Naeyer, Paul de, 156
- Smith, A.D., 103
- Smith, Arthur Howden, 282
- Sofya, 55, 57, 65, 66, 69, 70
- Sonnichsen, Albert, 282
- sosyalist/sosyalizm/sosyal
 demokrasi, iii, 49, 53, 61,
 75, 88, 89, 95, 97, 98, 101,
 103, 104, 106, 111, 113,
 117, 118, 128, 132, 134,
 154, 240, 246, 248, 258,
 262, 265, 271, 274, 275, 277
 İkinci (Sosyalist)
 Enternasyonal, 53, 75
- sömürge(cilik) ix, 23, 25, 28, 33,
 49, 95, 106, 109, 133, 155,
 163, 181, 182, 187, 196,
 220, 249, 255, 256, 277, 278
- St. Petersburg, 39, 51
- Stanhope, Philip, Weardale
 Baronu, 244
- Steen de Jehay, Frédéric van den,
 166
- Stoijkov (general), 81
- Stone, Ellen Maria, 284
- Straten–Ponthoz, Pierre van der,
 156, 168, 173, 174
- Suny, Ronald, 288, 297
- Suykerbuyk, Benoit, iv, 18
- Şam, 176
- Şura-yı Ümmet (gazete), 144, 146
- Tahsin Paşa, 138, 148
- Tait Slys, Mariya, 184
- Talat Paşa, 296, 298
- Tavtian, Hovnan (Honane), 54,
 56, 57
- Tehlirian, Soghomon, 298
- Tahran, 51
- Temps Nouveaux, les (dergi)*, 250,
 266
- terörizm/terörist/terör, iv, 16, 21,
 32-34, 36-38, 43-45, 48, 52-
 54, 63, 65, 66, 75, 87, 88,
 95, 98, 110, 113, 118, 123,
 126, 127, 186, 233, 245,
 250, 254, 282, 292, 298,
 304, 306
- Tevfik Paşa, 161
- Tiflis, 53, 55, 292
- Times (gazete)*, 28, 44, 46, 93,
 214, 230, 231, 236, 238,
 240, 242, 251
- Topalian, Hovsep, 40, 42
- Topchian, Yeghishe, 76
- Torkom: bkz. Seremdjian,
 Ardaches
- Trabzon, 138
- Transvaal, 109
- Trieste, 64, 203
- Tubini (banka), 26
- uluslararası hukuk, 48, 49, 164,
 165, 167, 173, 189, 193-
 196, 199, 204, 207, 208
- Umberto I (İtalya Kralı), 30, 51,
 168, 231

- Vahramov, Georgy (Zareh), 66
Van Nu en Straks (dergi), 261
 Van, 138, 291
 Vandervelde, Emile, 246, 265, 277
 Varna, 64
 Varshamow, George Petri, 74
 Vartanian, Charles, 209, 210
 Venedik, 286
 Verbruggen, Christophe, 259, 267
 Viyana, 64, 69, 71, 75, 91, 139, 228, 232, 286, 288
Vlaamsche Gazet (gazete), 107
 Vramian, Arshag, 76

 Washington, 134
 Weitz, Eric, 289
Western Daily Press (gazete), 225, 228
Western Times (gazete), 231
 Wight, Colin, 34
 Wilhelm I (Almanya İmparatoru), 30
 Wilhelm II (Almanya İmparatoru), 149, 154
 Woods Paşa, Henri Felix, 36
 Wülfig, Gustave, 44
 Yahudi/Yahudilik, 21, 144, 209, 237, 241, 271, 289
 Yeghiguiian, Garabed (takma adı Achod), 56, 60, 78, 84
 Yeğenoğlu, Meyda, 255
 Yemen, 147
 Yeni Zelanda, 254
 Yervant: bkz. Kendirian, Vramshabouh Youmoudian, Manoug, 57
 Yunanistan/Yunan, 31, 60, 139, 141, 150, 151, 190, 194, 197, 208, 248, 303

 Zareh: bkz. Vahramov, Georgy Zavarian, Simon, 66, 67, 70
 Zayich, Maria, 139
 Zennur Nuri, Hatice (Zeyneb Hanım), 37
 Zeyneb Hanım (takma adı): bkz. Zennur Nuri, Hatice
 Zhamharian, Isahag, 135
 Zola, Emile, 260, 261
 Zoryan, Stepan, 53

Sultan'ı Öldürmek

Editörler: Houssine Alloul, Edhem Eldem ve Henk de Smalele

Bu kitap *Times* tarafından 'modern zamanların en büyük ve sansasyonel siyasi komplolarından biri' olarak tarif edilen olayı ele alıyor. 21 Temmuz 1905 tarihinde, İstanbul'da bulunan Yıldız Hamidiye Camisi'ndeki Cuma duasından sonra patlayan bombalı bir araç 26 kişinin ölümüne ve 58 kişinin de yaralanmasına yol açtı. Saldırının hedefi olan Sultan II. Abdülhamid olayı yara almadan atlattı. Osmanlı polisi kısa sürede olaydan Ermeni devrimcilerin sorumlu olduğunu buldular, pek çok insan tutuklandı ve yargılandı ve bunların arasında Belçikalı anarşist Edward Joris de vardı. Onun hapse atılması uluslararası bir tepkiye yol açtı ve diplomatik bir karışıklık yarattı. Suikast girişimi başarısız oldu, olaylar hafızalardan silindi ve bu olay yirminci yüzyıl tarihinin başlarına dair bir dipnot olarak kaldı. Bu kitap, komployu Osmanlı'nın son döneminin tarihine dair ulusal sınırları aşan bir an olarak ele alıyor ve uluslararası hukuk, terörizm, Oryantalizm, diplomasi, anarşizm, emperyalizm, milliyetçilik, kitle iletişim araçları ve hayırseverlik gibi modern tarihe dair konulara bir pencere açıyor. Yirminci yüzyılın başlarındaki Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa ve dünyanın geri kalanı arasındaki uluslararası bağlara dair orijinal bir bakış sunuyor.

f /salonyayinlari
i /salonyayinlari
t /salonyayinlari

www.salonyayinlari.com
İnternet satış: www.kitapmatik.com.tr

